Vad skall det bliva?

Undersökningar om

STUDIER- OCH YRKESVALSPROCESSEN

Skolan Fortsatta studier Framgångsrikt arbete Hedrad ålderdom

Barnet

Gatan Dryckenskap Laster och elände Förakt och tiggeri

1972

Anders Dunér

Allmänna Förlaget

Vad skall det bliva?

Undersökningar om STUDIE- och YRKESVALSPROCESSEN

AKADEMISK AVHANDLING

som med tillstånd av Samhällsvetenskapliga fakulteten vid Stockholms universitet för vinnande av filosofisk doktorsgrad framlägges till offentlig granskning i Föreläsningssalen, Psykologiska institutionen, Drottninggatan 95 A, måndagen den 29 maj 1972 kl. 10.00.

av

ANDERS DUNÉR

fil lic

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41552722_0003

I åtta år har jag arbetat med Örebroprojektet och haft många medarbetare, anställda och studerande. Vi har alltid haft ett gott samarbete. I ett sådant lagarbete är ingen ensam om en färdig produkt. Man utnyttjar ständigt insatser från både tidigare medarbetare och de nuvarande. Tillsammans är det för många att nämna vid namn. Insatserna är också oftast sådana, att det ej går att referera direkt till dem. Men till alla vill jag rikta ett tack för vad Ni gjort för Örebroprojektet och för att denna bok har kunnat skrivas.

Främst vill jag tacka projektets ledare, Professor David Magnusson, för hans stimulerande och initiativrika ledning Han har gjort att vi nu har ett så omfattande material att arbeta med, att otaliga viktiga problem kan belysas på bredden och ur okonventionella vinklar.

Jag är också djupt tacksam mot alla de personer i Örebro, som hjälpt oss med granskning av instrument och metoder och gett oss ovärderlig lokal information. Det är projektets referensgrupp Olle Persson, Jerker Robertsson, Eric Samuelsson, Sven Örbrink, Sven Fraenki, Bengt Brodin, Majvor Blohm, Hans Linderoth, Inga-Greta Rundberg, Barbro Wiking och Rolf Beckne.

Studierektorer, rektorer och lärare och försöksledare har gjort stora insatser vid datainsamlingarna. Personal vid skoldirektionen har också alltid visat ett stort tillmötesgående. För dessa tjänster vill jag också tacka.

Skolöverstyrelsen har bekostat undersökningarna och Statens råd för samhällsforskning har anslagit medel till mitt arbete.

Sigtuna i maj 1972

Anders Dunér

Vad skall det bliva?
Undersökningar om studie- och yrkesvalsprocessen.

Vad skall det bliva?

Undersökningar om
STUDIE- OCH YRKESVALSPROCESSEN

Anders Dunér

Allmänna Förlaget Stockholm 1972

1 upplagan, maj 1972

Omslagsbilden ur Ny ABC- och läsebok för småskolan, 16 upplagan, 1901 och Ord och Bild 5, 1971.

ÖREBROPROJEKTET

Projektledare: Professor David Magnusson och fil. lic. Anders Dunér

Skrifterna i denna serie behandlar problem rörande anpassning och prestation hos barn och ungdom så som de studeras i ett longitudinellt projekt, som bedrivs vid psykologiska institutionen i Stockholm i samarbete med forskare från andra vetenskapsgrenar, i första hand medicin, kriminologi och sociologi. Projektet bedrives med medel från skolöverstyrelsens anslag för forskning och utveckling.

Anslag för bl a utarbetandet av föreliggande skrift har lämnats av Statens råd för samhällsforskning

1. Birgitta Olofsson: **Vad var det vi sa! Om kriminellt och konformt beteende bland skolpojkar.**

2. Anders Dunér: **Vad skall det bliva? Undersökningar om studie- och yrkesvalsprocessen.**

Förfrågningar angående projektet ställs till:
Örebroprojektet
Psykologiska institutionen
Box 6801
113 86 Stockholm

Dessa skrifter kan beställas hos
Utbildningsförlaget, Fack, 104 22 Stockholm 22.
Tel. 08/54 10 20

UNIV.
LEIDEN
BIBL.

© 1972 Anders Dunér och
Allmänna förlaget
Gummessons Boktryckeri i Falköping AB, 1972

Innehållsförteckning

Introduktion 11

A. Örebroprojektet 11

B. Studie- och yrkesvalsprocessen 12

C. Översikt av innehållet 14

D. Det svenska skolsystemet 15

Kapitel I Allmän referensram 17

A. Bakgrund 17
1. Problemområdet 17. 2. Teorier, modeller och generalitet 18.

B. Val av karriär 20

C. Anpassning och utveckling 21
1. Anpassning 21. 2. System 21. 3. Individens anpassning i ett system 22. 4. Utveckling, förändring och balans 24. 5. God och dålig anpassning 25.

D. Uppoffringar och belöningar 26

E. Rollval 27
1. Multipla roller i det sociala systemet 27. 2. Val av yrkesroll genom matchning 28.

F. Aktivitet och valfrihet 29
1. Aktivitet i anpassningsprocessen 29. 2. Valfrihet och prediktion 30.

G. Kausalitet 32

H. Valobjekten i yrkesvalet 33
1. Dimensioner 33. 2. Val, preferens och aspiration 33.

I. Individen i yrkesvalet 35
1. Utvecklingsaspekter 35. 2. Självupplevelse och självvärdering 36.

Kapitel II En tvåstegsmodell för valbeteendet 41

A. Inledning 41

B. Begränsning av valalternativ 41

C. Matchning 45

D. Utvecklingsaspekten 48

E. Skolans roll i yrkesvägledning 51

Kapitel III Strategi — undersökningsplan — generalitet 53

A. Allmän strategi 53

B. Allmän projektbeskrivning 54

C. Uppläggning av studie- och yrkesvalsstudien 59

D. Gruppstorlek 60

E. Begrepp och deras operationalisering 61

1. Miljön 61. 2. Individen i studie- och yrkesvalsprocessen 64. 3. Individens anpassning 67. 4. Individens kapacitet och personlighet 69. 5. Information från specialundersökningar 71.

F. Analysproblem 72

G. Generalisering och signifikans 74

Kapitel IV Elevers och föräldrars syn på studie- och yrkesval 76

A. Faktiska val och accepterade alternativ 76

B. Val av utbildning efter grundskolan 79

C. Trivsel i skolan 81

D. Decidering i utbildningsplaner 83

E. Svårighet av välja 86

F. Egen förmåga och möjligheter att komma in på olika skolor 87

G Påverkan 91

H. Kunskaper 97

I. Yrkesfunderingar 101
1. Områden 101. 2. Utbildningsnivå 102. 3. Specificitet och decidering i yrkesvalet 103. 4. Föräldrarnas yrken 104.

K. Yrkesvärden 105

L. Kommentar 108

Kapitel V Studieaspiration 110

A. Inledning 110

B Studietid och studieplaner 112

C. Korrelationsanalys: Begreppsvalidering 116

D. Studieaspirationen i grupper med olika social bakgrund 119
1. Accepterad studietid 120. 2. Planerad verksamhet efter grundskola 121. 3. Aspiration och social bakgrund: en kovariansstudie 123.

E Diskussion 127
1. Begreppets innebörd 127. 2. Reliabilitet och stabilitet 127. 3. Aspiration och social bakgrund 128. 4. Fortsatta analyser 128.

Kapitel VI Studieval och anpassning vid olika bakgrund, intelligens och studieaspiration 129

A. Bakgrund och problem 129
1. Social miljö — UN 129. 2. Intelligens — I 129. 3. Relativ studieaspiration — rAsp 130.

B. Metod 130
1. Undersökningsgrupp och analysschema 130. 2. Oberoende variabler 131. 3. Signifikansprövning 132.

C. Resultat 134
1. Intelligens och studieaspiration 134. 2. Anpassning 135. 3. Möjligheter till fortsatta studier 138. 4. Kunskaper om valalternativ 138. 5. Påverkan 143. 6. Yrkesvärden 143.

D. Diskussion 146

Kapitel VII Kreativitet och studieval 149

A. Bakgrund 149

B. Problem 150

C. Metoder 151

D. Resultat 153

1. Verksamhet efter grundskolan 153. 2. Påverkan från hemmet 155. 3. Studieaspiration 159. 4. Upplevelser av valsituationen 170. 5. Yrkesvärden 172.

Kapitel VIII Perceptionen av yrken 174

A. Bakgrund 174

B. Frågeställningar 175

1. Könsroller 175. 2. Yrkesval på olika utbildningsnivåer 176. 3. Intelligens och studieaspiration 176. 4. Bakgrund till yrkesvalet 177. 5. Perceptionen av yrken och yrkesgrupper 177. 6. Perceptionen av yrken som kräver olika utbildning 177.

C. Resultat 178

1. Könsskillnader 178. 2. Yrkesperceptionens samband med utbildningsnivå, intelligens och relativ utbildningsaspiration 182. 3. Yrkesgrupperingar 189. 4. Perceptionen av yrken och yrkesgrupper 190. 5. Perceptionen av yrken med olika grundutbildning 195.

D. Diskussion 196

Kapitel IX Självvärdering och yrkesval 201

A. Bakgrund 201

B. Frågeställningar 202

C. Metod 203

1. Variabler 203. 2. Uppläggning 205.

D. Resultat 207

1. Beskrivning av extremgrupperna 207. 2. Självvärdering och självförtroende 208. 3. Anpassning 209. 4. Relativ utbildningsaspiration 211. 5. Påverkan från föräldrar 212.

E. Diskussion 213

Kapitel X Trivsel och linjeval 216

A. Bakgrund 216

B. Frågeställningar och syften 218

C. Metod och genomförande 219
1. Undersökningsgrupp 219. 2. Variabler 219. 3. Analyser 221.

D. Resultat 222
1. Faktisk mobilitet 222. 2. Betydelsen av social bakgrund och intelligens 223. 3. Anpassning i grupper med olika mobilitet 224. 4. Intelligens i grupper med olika mobilitet 227. 5. Signifikansprövning av differenser mellan mobila och icke-mobila grupper 230.

E. Diskussion 231

Kapitel XI Betydelsen av social differentiering för studie- och yrkesvalet 234

A. Bakgrund 234

B. Frågeställningar 235
1. Studieval och studieaspiration 236. 2. Prestation 236. 3. Yrkesvärderingar 237. 4. Svårighet att välja och osäkerhet om man valt rätt 237. 5. Upplevelser av kamraters och föräldrars betydelse för linjevalet 238. 6. Inställning till yrkeskategorier 239.

C. Analysens uppläggning: extremgruppsstudie 241
1. Extremgruppsmodellen 241. 2. Variabler i analyserna 243. 3. Hypoteser 243.

D. Analysernas uppläggning: regressionsanalys 244
1. Den regressionsanalytiska modellen 244. 2. Analysens datanivå 244. 3. Försöksgrupp 244. 4. Variabler i analyserna 245. 5. Hypoteser 246.

E. Resultat 246
1. Studieaspiration 247. 2. Intelligens och prestation 251. 3. Yrkesvärderingar 255. 4. Svårighet att välja och osäkerhet om man valt rätt 259. 5. Upplevelser av kamraters och föräldrars betydelse för linjevalet 262. 6. Inställning till yrkeskategorier 264.

F. Diskussion 269

Kapitel XII Perspektiv 272

A Synpunkter på resultaten 272

1. Reversibilitet 272. 2. Aspiration 273. 3. Valbegränsning 276.

B. Utveckling av modellen 278

C. Skolans roll och organisation 282

Referenser 287

Örebroprojektets rapporter 293

Bilagor 296

Summary in English 323

Personregister 337

Sakregister 340

Introduktion

A. ÖREBROPROJEKTET

Den undersökning av problem i samband med studie- och yrkesvalsprocessen som i och med denna bok börjar avrapporteras ingår som en del i det av Skolöverstyrelsen bekostade projektet ANPASSNING, BETEENDE OCH PRESTATION — ÖREBROPROJEKTET.

Detta utförs under vetenskaplig ledning av professor David Magnusson vid Psykologiska Institutionen vid Stockholms Universitet.

Inom Örebroprojektet studeras skolungdoms anpassning, aktuellt i skolsituationen och på längre sikt under utbildning till kommande yrkesverksamhet och vuxenliv.

Anpassning är ett ord som används i vardagsspråk och i politisk debatt likaväl som i vetenskapliga utredningar. Som fallet ofta är i sådana sammanhang kommer många olika betydelser att knytas till begreppet och göra det svårt att använda det för entydig kommunikation. Av den anledningen har begreppet diskuterats ingående i den grundliga redovisning av Örebroprojektet som givits av Magnusson, Dunér och Zetterblom (1972). Då studie- och yrkesvalet i föreliggande bok betraktas som en del av anpassningsprocessen återkommer den grundsyn som där ges i en begreppsdiskussion även här. En målsättning för Örebroprojektet är att analysera olika sätt att anpassa sig, olika syndrom, samt deras stabilitet och deras prognosvärde. Vilka anpassningssvårigheter under skolåren har verkligen betydelse på längre sikt för elevens framtida anpassning? Genom att studera individen i skolans sociala system vill vi

"försöka identifiera sådana egenskaper, beteenden och reaktionssätt, som ensamma eller i kombination med varandra eller med vissa miljöfaktorer, indikerar att individen löper risk att hamna i ett långvarigt och allvarligt tillstånd av anpassnings-

störning. Projektet avser att alstra sådana kunskaper om betingelserna för hur anpassningsstörningar uppstår att det i en framtid kan bli möjligt att i vissa fall genom åtgärder i första hand inom skolans ram, motverka en predicerad negativ utveckling hos individen". (Sid. 15.)

Örebroprojektet är upplagt som en longitudinell studie. En huvudgrupp med c:a 1.000 elever i en årskurs i Örebro har följts från år 1965, då de gick i åk 3 och flertalet elever var 10 år gamla. Avrapporteringen från ett sådant projekt kommer under de första åren att i stor utsträckning gälla teoriutveckling, planläggning, instrument- och metodbeskrivning samt delresultat, för att först senare få sin tyngdpunkt i resultat, som gäller de centrala frågeställningarna. Hittills har redovisats 10 huvudrapporter samt 15 delstudier samt ett stort antal examensarbeten. I bokform har utgivits en studie om kriminellt och konformt beteende bland skolpojkar (Olofsson, 1971) utgörande redovisning av en förstudie till de kriminologiska undersökningarna av huvudgruppens pojkar. En monografi över Örebroprojektet, som redan nämnts är under utgivning.

B. STUDIE- OCH YRKESVALSPROCESSEN

Valen av alternativa ämnesgrupper eller linjer under utbildningen i grundskolan och gymnasieskolan kan betraktas som aktiva anpassningshandlingar. Valen påverkar elevernas kommande miljö och därmed deras möjligheter att finna sig tillrätta och bedriva ett framgångsrikt arbete. Det är viktigt att särskilt studera dessa anpassningshandlingar och de motiv eller andra krafter, som påverkar dem. I den referensram som skall beskrivas, och i de undersökningar som här skall redovisas, intar denna fråga en viktig plats liksom frågan hur valen inverkar på den individuella valfriheten i senare kommande val.

Den aspekt av anpassning, som studievalet alltså utgör beaktades redan vid Örebroprojektets start år 1964. Vid den första totalgruppsundersökningen ingick för åk 8 en förstudie (Been & Zetterblom, 1967). Då projektets huvudgrupp år 1968 började den period, då eleverna har vissa valmöjligheter, bör-

jade datainsamlingen för det aktuella delprojektet. Därvid utprövades också på en äldre grupp — här kallad pilotgrupp — instrument som lämpade sig för åk 9. Erfarenheterna från detta arbete har legat till grund för de fortsatta undersökningarna av huvudgruppen i åk 8 och 9. I föreliggande bok redovisas resultat från huvudgruppen i åk 6 och i någon mån åk 8 samt från pilotgruppen i åk 9.

Detta arbete har alltså bedrivits innan det var möjligt att helt och systematiskt utnyttja den longitudinella approachen. Det gäller alltså inte en avrapportering av hela delprojektet. Det är en inledning, som vill ge en teoretisk utgångspunkt och några förberedande delstudier.

Liksom då andra anpassningsaspekter anläggs är avsikten att försöksgrupperna skall följas upp i vidare studier och i yrkesarbete. De elever i pilotgruppen som gick till gymnasiet efter grundskolan, har t ex varit föremål för undersökningar. Huvudgruppen, som till mycket stor del övergått till den nya gymnasieskolan, skall studeras i totalgruppsundersökningar vid den tidpunkt då de lämnar denna skola, i regel efter 2 eller 3 år. Även de elever som slutar skolan före eller direkt efter grundskolan eller som avbryter en påbörjad gymnasieskoleutbildning, avses bli föremål för närmare studier.

De hittills genomförda datainsamlingarna har genomförts som totalgruppsundersökningar och har av praktiska skäl endast gjorts i gruppform, främst med enkäter. Detta innebär självklart begränsningar i fråga om vilka problemställningar man kan angripa. Det framgår av den teoretiska diskussionen i de första kapitlen i denna bok att stor betydelse tillmäts personlighetsfaktorer och vissa sociala bakgrundsfaktorer, som ej kunnat mätas. Enkätmetoden är också förknippad med vissa svårigheter vad gäller tolkning o dyl; metodiska problem som inte av utrymmesskäl kan diskuteras närmare här. Det måste emellertid betonas, dels att mycket relevant information inom de berörda områdena har erhållits inom Örebroprojektet för huvudgruppen genom instrument som använts i andra delprojekt, dels att möjligheterna är goda att på olika stadier av undersökningarna komplettera befintliga totalgruppsdata med t ex data från intervjuundersökningar om detta är nödvändigt för bearbetandet av speciella problem.

C. ÖVERSIKT AV INNEHÅLLET

I bokens tre första kapitel ges den teoretiska utgångspunkten, en modell för undersökningarna samt dessas uppläggning.

I kapitel I diskuteras den allmänna referensramen och genomgås vissa av de väsentliga begreppen och det grundläggande synsättet. Här diskuteras också tämligen ingående anpassningsbegreppets innebörd. I kapitel II redovisas ett modellförslag för studie- och yrkesvalet. Detta betraktas som en utvecklingsprocess och består av ett antal valsituationer, som har stor betydelse för varandra. Varje valsituation beskrivs som en tvåstegsprocess, där det första steget innebär en begränsning av valalternativ och det andra en matchning av kvarvarande alternativ med den väljandes egen kapacitet och personlighet. I kapitel III redovisas dels den strategi, som de uppställda målsättningarna gör nödvändig, dels uppläggningen av Örebroprojektet i stort, dels något mer detaljerat delprojektet om studie- och yrkesvalsprocessen. Härvid genomgås vissa variabler från olika delprojekt som är av betydelse i det här aktuella sammanhanget och speciellt de som kommer till användning i de analyser som redovisas i bokens följande delar.

De följande tre kapitlen (IV—VI) redovisar analyser som ger en översiktlig information som är av central betydelse för delprojektet och dess fortsatta verksamhet. Det gäller svarsfrekvenser i olika grupper av frågor som ställts i enkätundersökningarna. Vidare analyseras och diskuteras det i referensramen viktiga begreppet utbildningsaspiration, varefter mått på denna variabel relateras till olika faktorer.

I de därpå följande fem kapitlen (VII—XI) redovisas delstudier som utförts under de nu passerade förberedande stadierna av delprojektet. Analyserna behandlar problem, som rör betydelsen av individvariablers inverkan på studievalet — självvärdering, konformitet, kreativitet — problem som rör individens perception av valalternativen vid yrkesvalet, betydelsen av anpassningen i skolan för valen av studie- och yrkesinriktning samt betydelsen av sammansättningen av den skolklass eleven kommit att tillhöra under ett antal år inom grundskolan.

I ett avslutningskapitel diskuteras några av de erhållna re-

sultaten varefter några synpunkter ges på det fortsatta arbetet inom STYV-projektet, där speciellt den teoretiska utveckling som är önskvärd tas upp. Slutligen ges i ett avslutande avsnitt några personliga synpunkter på skolans roll och utformning med utgångspunkt från de resultat som hittills framkommit inom Örebroprojektet och de teoretiska analyser som gjorts. Dessa synpunkter är inte direkta logiska slutledningar som måste följa av resultaten, de utgör ett diskussionsinlägg av subjektiv och personlig karaktär i den fråga där Örebroprojektet försöker att ge objektiva fakta för ställningstaganden.

D. DET SVENSKA SKOLSYSTEMET

De nio första skolåren är obligatoriska. Alla elever går i grundskolan, som omfattar tre stadier om vardera tre årskurser: lågstadiet, mellanstadiet och högstadiet. Örebroprojektets totalgruppsundersökningar har koncentrerats till sista året av vardera stadiet.

Under de tre åren på högstadiet förekommer viss valfrihet. I årskurs (åk) 7 och 8 får eleverna välja mellan vissa alternativa ämnesgrupper. Eleverna har dock gått kvar i samma klasser som de tillhört under de lägre stadierna. I åk 9 har en omgruppering skett efter linjer med större olikheter i inriktning.

Den studerade huvudgruppen är den sista, som följt denna organisation. Enligt en ny läroplan håller klasserna samman även i åk 9 med valfrihet enbart för vissa ämnesgrupper. Dessa har också fått en annan utformning under högstadiet än vad som var fallet före omorganisationen och alltså gällde huvudgruppen.

Huvudgruppen är den första, som följer en ny organisation av skolsystemet ovanför grundskolan. Tidigare, t ex då den studerade pilotgruppen fortsatte sina studier, hade de att välja mellan tre skolor: yrkesskola, fackskola och gymnasieskola. C:a 85 % av eleverna fortsatte i någon form av dessa frivilliga skolformer. Nu är dessa skolor integrerade i en gymnasieskola och utgör med vissa modifikationer linjer inom denna gymnasieskola. En väsentlig förändring är att yrkeslinjerna nu

har betydligt mer teoretisk inriktning än den gamla yrkesskolan. Flertalet linjer i gymnasieskolan är två- eller treåriga. Det har också för fortsatt utbildning föreslagits en avsevärd vidgning av kompetensvärdet av gymnasieskolans linjer för tillträde till högre studier.

De senaste årtiondenas reformarbete har i sällsynt stor utsträckning initierat och byggt på pedagogisk forskning. För redovisning av detta arbete hänvisas till Husén & Boalt (1968).

Kapitel I

Allmän referensram

A. BAKGRUND

1. Problemområdet

Det viktigaste för en människa är att ha en uppgift i livet, som upplevs som meningsfull. Många människor fråntas av olika anledningar en sådan meningsfull uppgift. De upplever i regel detta att inte längre ha sin uppgift som svårare än orsaken, som ligger bakom förändringen: att ha blivit handikappad eller gammal eller att det råder en ekonomisk depression som lett till arbetslöshet.

Andra människor finner aldrig en sådan uppgift. Det är ett förhållande som sällan kan kompenseras.

Det vanligaste är, att vi finner uppgiften i förvärvsarbetet. Många människor finner aldrig en mening i det yrkesarbete, som de valt eller blivit hänvisade till.

I ett komplicerat industrisamhälle finns oräkneliga yrken. Man väljer ytterst sällan ett sådant yrke i barndomen för att därefter inrikta sin utbildning mot målet. I stället väljer man vid många olika tillfällen mellan olika alternativa studie- eller utbildningsvägar. De tidigare valen begränsar valmöjligheterna senare. På någon punkt i den individuella karriären genom utbildningssystemet sker slutligen ett val av yrke. Det tidigare skeendet kan då ha begränsat valalternativens antal och beskaffenhet så att man väljer bland några yrken, som man alls inte känner att man kommer att finna tillfredsställelse med. Man upplever det kommande arbetet som icke meningsfullt.

Det är viktigt att starten i utvecklingen mot denna punkt sker på ett gynnsamt sätt. Irrationella faktorer som via tidiga ställningstaganden leder till senare ogynnsamma begränsningar i valmöjligheter bör pekas ut, och deras effekter elimineras. En del sådana faktorer förefaller vara förknippade med socio-ekonomisk bakgrund.

Det gäller alltså anpassning och möjligheterna att nå sådan

under kommande perioder i livet. Utvecklingen bestäms då sannolikt i stor utsträckning av det beteendemönster, som man börjar tillämpa på livsproblemen i tidiga skeden. Anpassning i skolan har rimligen betydelse för val av karriär i utbildning och mot yrke.

En väsentlig källa till upplevelse av meningsfullhet i tillvaron är samspelet med andra människor. Den sociala anpassningen påverkar möjligheterna till ett effektivt och meningsfullt samspel i en kommande yrkesroll.

Anpassning implicerar inte passivitet och underkastelse. Yrkesvalet bör istället vara ett exempel på en persons möjligheter att aktivt påverka sin miljö genom att välja arbete, arbetsplats och grupp. Graden av aktivitet i denna process kan påverka den valfrihet, som kommer att finnas i yrkesvalet.

Starten för valprocessen sker inom ramen för utbildningsväsendet. Hur väl fungerar detta för enskilda individer med olika bakgrund och förutsättningar? Vad kan göras för att hjälpa allt fler ungdomar in på en karriärlinje, som pekar mot en yrkesroll, som kan upplevas som meningsfull?

2. Teorier, modeller och generalitet

Problemområdet för Örebroprojektet och för STYV-projektet är mycket stort. Det rymmer mycket av den för allt beteende gemensamma problematiken. Det är därför nödvändigt att redovisa en allmän referensram för arbetet och en preliminär utgångspunkt för utveckling av kommande modeller. Forskningsarbetet skall därefter bedrivas så att begränsade och forskningsbara uppgifter väljs ut för att inom den allmänna ramen öka vår kunskap och leda till ökade möjligheter att utveckla effektiva teorier liksom till rekommendationer av praktisk natur.

Någon enda teori för den totala valprocessen föreligger inte. Den beskrivning som följer får inte uppfattas som ett försök att nu utveckla en sådan teori. Avsikten är att ge en sammanfattande beskrivning av studie- och yrkesvalsprocessen ur olika aspekter. Utgångspunkten är härvid i flera fall tidigare redovisade teorier eller modeller, vilka här knyts samman till en enhet, vilken avses vägleda och tjäna som en ram för undersökningarna. En förhoppning är att i senare stadier av före-

liggande forskningsprogram teorier skall kunna utformas, som täcker meningsfulla sammanhängande problemområden i större utsträckning än de existerande teorierna på micronivå gör, samtidigt som de kan fullgöra teoriens funktioner mer än de globala teorier som beskrivits. Valprocessen beskrivs som en anpassningsprocess. Individens anpassning iakttas i ett system, vars översta nivå kan betecknas som kultursystem (se vidare sid. 22).

Valprocessen kan variera mellan olika kulturer. I en kultur är det självklart, att barnen väljer sina föräldrars yrken, i en annan bestäms alla barns framtid av statliga myndigheter, i en tredje får psykologiska test vid en bestämd ålder en avgörande betydelse för utbildning och yrke. I vissa kulturer råder starka rollförväntningar som rör kön, ras eller socialgrupp, i andra system försöker man ge individen möjlighet att från början av valprocessen utvecklas efter egna behov och anlag. Här skall inga försök göras att ge en beskrivning av valprocessen, än mindre en teori, som täcker alla befintliga kulturella variationer. Studierna skall explicit knytas till de betingelser, som föreligger i Sverige omkring år 1970. Många av de problem som kan studeras inom den angivna referensramen har mer allmängiltigt intresse. Mycket sällan bör problem som aktualiseras kunna bli ointressanta genom smärre förändringar i den svenska skolans organisation. Däremot kan resultaten inte generaliseras till andra kulturer utan hänsynstagande till det förhållandet att anpassningen väntas ske till olika typer av system.

I detta kapitels fortsättning skall några väsentliga punkter i den inledningsvis diskuterade problematiken närmare granskas. Det sker som en genomgång av några av de begrepp, som ingår i den modellskiss för STYV-processen, som redovisas i kapitel II.

Ingen systematisk genomgång av teorier inom problemområdet skall göras. Den intresserade hänvisas till någon av de många verk, som analyserat och jämfört teorierna (Vroom, 1964, Super m fl 1957, Roe, 1956, Härnqvist & Grahm, 1963, Osipow, 1968, Crites, 1969, Sjöstrand, 1968).

B. VAL AV KARRIÄR

Val har i tidigare teorier betraktats som en händelse vid en bestämd tidpunkt. Då bestämmer sig individen för ett yrke, detta är ett viktigt val, en viktig händelse, individens "greatest decision" (Parsons, 1909).

Detta är ett orealistiskt sätt att se yrkesvalet i ett utbildningssamhälle. I stället måste det ses som en process, som pågår under ett många gånger stort antal år (Ginzberg, 1951). Under denna process sker ett antal val av specifik utbildning. Man väljer ämnen, linjer, skolor och utbildningsvägar. Yrkesvalsproblemen bearbetas speciellt mycket inför sådana val. Däremellan kan man tänka sig perioder, som inte innebär någon sådan bearbetning. Processen behöver därför inte ses som kontinuerligt pågående. Vissa resultat från undersökningar av yrkesmognad visar t ex att utvecklingen går språngvis och i samband med något val, medan t o m en viss regression kan iakttas mellan valtillfällen (Gesell et al., 1956). Detta innebär självfallet att studier av utveckling och av yrkesmognad är beroende av utbildningssystemets organisation.

Vid varje val kan individen aktivt medverka för att bestämma sin egen miljö under en viss del av arbetstiden. På denna aktiva anpassningshandling inverkar tidigare erfarenheter, bl a sådana som blivit följden av tidigare val. Likaså kommer valet att ha betydelse för nästföljande valtillfällen. De första valen är mindre omfattande och innebär inte en specialiserad inriktning mot kommande utbildningslinjer. De har därför inte så stor betydelse för kommande val som vissa senare val av linjer med inriktning mot bestämda områden eller nivåer av yrkeslivet. Valen kan väntas vara mer styrande för kommande val ju mer specialiserade de är. När man investerat i en utbildningsriktning är det lätt att i efterhand försöka rättfärdiga sitt val och fortsätta i samma riktning även om det realistiskt sett inte är lyckligt för individen.

C. ANPASSNING OCH UTVECKLING

1. Anpassning

Valproblematiken har redan knutits till anpassningsbegreppet. Valet är ett handlande som bestämmer en del av individens miljö. Det bestämmer delvis en grupp som han skall tillhöra.

Ordet anpassning kan i olika sammanhang ha olika innebörd, som fallet ofta är med icke-tekniska termer. Det har också på senare tid livligt diskuterats i politisk debatt och kommit att användas som redskap för att kunna tillskriva motparter åsikter de inte har och därefter kritisera dem. Då ett så infekterat begrepp ändå skall användas är det nödvändigt att ägna uppmärksamhet åt dess definition. Det synsätt som utvecklas i det följande har tidigare redovisats utförligt: (Magnusson, Dunér & Zetterblom, 1972).

Begreppet anpassning användes ibland med syftning på ett statiskt jämviktstillstånd mellan en organism och dess omgivning, ibland med syftning på en process som innebär att organismen förändrar sig själv och/eller omgivningen för att nå en optimal relation mellan de två (Sawrey & Telford, 1967).

Anpassningen som tillstånd, individens aktuella anpassningsläge eller anpassningsnivå, utvärderas mot föreställningar om vissa mål som individen är inriktad mot eller underordnad. Följande aspekter av individens funktionssätt kan anses väsentliga, när man studerar ett anpassningstillstånd:

a. individens upplevelse av sin situation
b. relationen till den sociala omgivningen
c. prestationen

God anpassning kan t ex sägas innebära att man upplever tillfredsställelse med sin situation, att man har goda relationer till de människor man kommer i beröring med, och att man utför prestationer som är tillfredsställande i förhållande till de egna förutsättningarna.

2. System

Individen utvecklas och lever i ständig interaktion med sin omgivning. För bearbetning av alla problem, som rör anpassning till olika förhållanden i denna miljö är det naturligt att göra detta i en referensram, som definierar individen som ett

system i överordnade system av olika nivåer. Vi kan t ex tala om fyra olika typer eller nivåer av system.

a. *Det organismiska systemet,* där t ex nervfysiologiska och endokrina processer spelar en stor roll för anpassning i miljön.

b. *Det psykologiska systemet,* de kognitiva, emotionella och konativa processerna som styr det mänskliga beteendet och avgör individens funktion inom ramen för de överordnade systemen. Till viss del är många faktorer bestämda genom den genetiska koden i varje cell i organismen, till en stor del modifieras dessa faktorer av individens erfarenheter i sin miljö. För att effektivt kunna arbeta med anpassningsproblem är det ytterst väsentligt att inte underskatta betydelsen av någon av dessa två grupper av faktorer.

c. *Det socio-ekonomiska systemet,* individens närmiljö. Genom sin tidiga och kontinuerliga funktion som närmaste faktorer till individen har familjegruppen och hemmet stor betydelse. Den intellektuella nivån, de norm- och värdesystem som gäller, och den rådande aktivitetsnivån påverkar individens utveckling och har betydelse för vilka andra primärgrupper och miljöer han kommer att söka sig till, då han vidgar sitt aktivitetsfält.

d. *Det socio-kulturella systemet,* det övergripande systemet inom vilket individen och hans närmiljö existerar. Det är gemensamt för alla i ett större geografiskt område, vilka inte utgör minoriteter. Ej i kulturen assimilerade invandrare utgör alltså undantag. Detta övergripande system når oss mer effektivt i vår tid genom massmedia. Många av de verksamma komponenterna i detta system hör till det som vi betraktar som självklart och ställt över diskussion.

3. Individens anpassning i ett system

De levande systemen är öppna system, d v s de fungerar i ett ständigt samspel med omvärlden. De utbyter energi med andra delar av det sociala systemet, en del av denna energi utgörs av information, vilken transformeras eller tolkas. Individens funktion förutsätter, att dessa tolkningar av miljön blir ändamålsenliga och kan leda till önskvärda förändringar av det egna funktionssättet eller av den egna strukturen. Normalt leder interaktionen mellan individen och den närmaste miljön

till någon form av balans eller jämviktstillstånd. De homeostatiska processerna hos organismsystemet är exempel på detta: förändringar i närmiljön leder till kompenserande åtgärder inom systemet som gör att ett tillstånd bevaras konstant, t ex kroppstemperaturen eller blodsockerhalten. Sådana återkopplingssystem har också kunnat konstrueras för icke-levande system och är nu mycket vanliga i tekniken.

Det psykologiska systemets anpassning till närmiljön kan i viss begränsad utsträckning beskrivas i analogi med sådan regleringsteknik. Individen anpassar sitt yttre beteende efter de sociala signaler han tycker sig kunna tolka från omgivningen så att en balans i det sociala klimatet uppnås. De sociala relationerna förutsätter tolkning av signaler, i vissa kulturella system är dessa signaler sofistikerade och subtila och förutsätter att individen har lång erfarenhet av systemet för att kunna göra tolkningen. En outsider kan inte fungera som andra, han kommer att avvika, ej vara anpassad i det sociala systemet.

Analogien med homeostasfunktionen får emellertid inte drivas för långt. Då individen skall tolka signaler och anpassa sig till informationen inverkar något som inte ingår i organismsystemet eller termostatens funktion, nämligen en värdering och ett accepterande av målet för anpassningsprocessen. Individen låter sig inte alltid passivt anpassa till vilken närmiljö som helst. En tro på målet och en vilja till att medverka för att nå det kan bidra till anpassningen. Inom yrkeslivet kan vi som ett första exempel se att arbetsanpassning inte är lätt att nå i system, där individen inte har någon överblick över hela verksamheten och sin egen insats, där han inte kan påverka sin situation och inte känna betydelsen av sitt arbetsmoment. Demokrati på arbetsplatsen och autonomt verkande arbetsgrupper är verksamhetsformer som utvecklats för att förbättra möjligheterna för individen att nå anpassning. Som ett andra exempel kan nämnas, hur i ett politiskt system propaganda kan ses som instrument för att inge individen den tro, som behövs för att anpassning skall bli möjlig till förändringar i en yttre miljö, och för att beteendet skall svara mot nya krav.

4. Utveckling, förändring och balans

Ett helt mekaniskt system kan konstrueras, som håller ett jämviktstillstånd, som är ständigt oförändrat, statiskt. I ett system, där levande komponenter ingår, är den balans, som eftersträvas av en annan natur, den är dynamisk, s k "steady states". Strävan mot ett visst jämviktstillstånd — mot anpassning — förutsätter vissa målinriktade krafter eller styrmekanismer i systemet. Dessa är i det psykologiska systemet i stor utsträckning förvärvade under uppväxtåren genom socialisationsprocessen. De har lärts in på basen av vissa biologiskt betingade primärbehov. De strukturer av attityder, normer och värderingar som byggs upp är starkt beroende av uppväxtmiljö, d v s de socioekonomiska förhållandena i hemmet liksom av den större kulturella referensramen. Sedan strukturerna en gång stabiliserats hos den unga människan är de svåra att förändra, i många fall sker inga djupgående förändringar under resten av livet. Dessa styrmekanismer som bestämmer målet för anpassningsprocessen är alltså normalt stabila och svåra att påverka. De bestämmer vilka förhållanden individen accepterar att anpassa sig till. Strukturerna kan vara mycket olika effektiva som styrmekanismer. Hos en del människor är de svagt utvecklade, detta leder till påverkbarhet och låg självständighet — de blir lätta att anpassa och svarar på stark press med en hög grad av konformitet. Om de utsätts för press med olika riktning från olika referensgrupper, ett korstryck, kan de få stora svårigheter att lösa sina rollkonflikter.

Studiet av anpassningen som process leder över till begreppet anpassningsbarhet. Med hög anpassningsbarhet avser vi att individer med små fluktuationer bibehåller en hög anpassning under stor situationell variation, t ex rättar sig efter olika, kanske motstridiga normer, för att i olika sammanhang vara ense med omgivningen. Anpassningen kan också ske aktivt genom individens förmåga att påverka miljön. Med låg anpassningsbarhet menar vi att anpassningen flukterar kraftigt även under "normal" situationell variation. Individen kan inte påverka miljön, inte heller modifiera sina egna behov eller eget beteende.

5. God och dålig anpassning

Begreppet anpassning används ofta i samband med ett värdeomdöme. Vad är god och vad är dålig anpassning? Detta avgörs självfallet av bedömarens värderingar. Anpassning till ett system som man själv anser är det riktiga betecknar man som god anpassning, avvikelser från förväntat beteende i systemet anses vara dålig anpassning.

Anpassning antas vara mätt i individens yttre beteende eller i produkter av detta beteende, i sammanfattande utsagor om trivsel o s v. Vi kan också studera anpassning som tillstånd och process som ett intrapsykiskt fenomen. Se också Lofqvist & Davis (1969). God anpassningsbarhet eller förmåga innebär då, att individen genom förändringar på det psykiska planet kan kompensera förändringar i den yttre situationen, t ex genom att omstrukturera sina behov, modifiera sina attityder eller omfördela sina energiresurser. Anpassningen på det intrapersonella planet kan mycket allmänt uttryckt sägas avse jämvikten mellan olika funktioner inom personligheten. Vissa av dessa funktioner förutsättes då gälla individens kontakt med omvärlden. Detta senare betraktelsesätt innebär att anpassningsbegreppet ges en global karaktär. Att en individ är anpassad innebär här att han också utåt på olika områden fungerar så väl som hans kapacitet medger.

På ett generellt plan kan man också finna orsaker till skillnader i värdering av anpassningsbarhet. En bedömare kan anse att långtgående anpassning till ett rådande system är god, flexibilitet i form av uppbrytande av traditioner och ett "okritiskt" accepterande av nya normsystem och beteende i överensstämmelse med dessa betraktas som dålig anpassning. En annan bedömare kan anse det vara dålig anpassning att "okritiskt" hålla sig till de bestående strukturerna och försvara sådant beteende. Som god anpassning betraktas av dem det flexibla, det som ständigt prövar och ser beteendereglerna i relation till ögonblickets behov.

Enligt vanliga värderingar skall barnet i skolan fungera enligt skolsystemets normer: ju mindre väl överensstämmelsen mellan beteende och dessa normer är, desto sämre är anpassningen. Enligt lika vanliga värderingar skall den unga människan utvecklas till en självständig individ, d v s i ett samhälle

där hon tillhör många grupper och har varierande roller i dessa, skall hon kunna anpassa sig till alla dessa roller enligt ett självständigt normsystem, så att beteendet blir personligt konsekvent — välanpassat, självständigt — även vid motstridiga rollförväntningar. Anpassningens målsättning växlar alltså från dag till dag och därmed innebörden i begreppet "god anpassning".

Betydelsen av egna värderingar för bedömning av en persons anpassning i termer av god eller dålig gör det svårt att arbeta med anpassning som en kontinuerlig variabel, där alla nivåer är lika viktiga att studera. Det kan ofta vara skäl att koncentrera uppmärksamheten till den negativa extremen av anpassningsdimensionen och definiera sådana beteenden som mer generellt kan betecknas som indikatorer på dålig anpassning.

D. UPPOFFRINGAR OCH BELÖNINGAR

Om en individ frivilligt tillhör en viss grupp, kan man anse att han bedömt det så att de belöningar han får i form av behovstillfredsställelse är större än de uppoffringar han måste göra för att tillhöra gruppen.

Bedömningen av belöning och uppoffring påverkas av individens villighet att ta risker, som t ex vid byte av grupptillhörighet. Den som har lågt självförtroende är inte villig att ta risker. Han försöker inte påverka gruppen att ändra sig, då det medför risk för statusförlust. Om han inte är villig att ändra sina egna styrmekanismer eller leva med inkongruensen mellan egna värderingar och påtvunget beteende byter han grupp. Bytet kan efter sådana upplevelser komma att grundas på irrationella motiv och bli olämpligt. Det kan t ex innebära att man ger upp: bytet sker "nedåt" till en grupp med lägre status. I en karriärsituation kan det innebära att bytet kan leda till ett onödigt okvalificerat arbete eller utbildning, som i längden inte är tillfredsställande, även om risken för misslyckanden är mindre.

Denna upplevelse av belöningar och uppoffringar har stor betydelse för individens val av åtgärd vid bristande kongruens mellan värderingar och förväntningar. Klarheten i dessa tolk-

ningar av signaler från andra delar av systemet avgör individens möjligheter att verkligen vidta åtgärder som leder till förbättringar i livssituationen — till bättre anpassning. Klarheten bestäms bl a av sociala kunskaper, av attityder och värderingar och av integriteten i det egna psykologiska systemet.

Oklara perceptioner av rollförväntningar (förväntade uppoffringar) och av egna behov (önskade belöningar) eller av hur det egna beteendet kan upplevas av andra inverkar negativt på möjligheterna att välja rätt grupp och roll — det gäller även yrkesroll.

E. ROLLVAL

1. Multipla roller i det sociala systemet

I vårt komplicerade samhälle kommer individen att ingå i ett flertal olika grupper eller subsystem. I varje grupp spelar han en viss social roll. Som rollinnehavare riktas vissa förväntningar på honom vad gäller beteende och attityd- eller normsystem. Funktionen i de olika delsystemen bestäms av en korrekt tolkning av dessa förväntningar och av kongruensen mellan dessa och hans egen normstruktur. I de olika grupperna — utbildningsgrupp, kamratgrupp, arbetsgrupp, familjegrupp o s v — kan förväntningarna på beteendet vara varierande. En individ, som trots detta är anpassad i alla sina delsystem och motsvarar förväntningarna, kan göra detta tack vare en grundläggande kongruens med de väsentligaste komponenterna i sitt normsystem. Det som utåt kan verka som motsägelsefulla beteenden och ställningstaganden upplevs inte så av individen själv. För en annan individ kan ett sådant beteende i stället vara orsakat av ett medvetet anpassande av det yttre beteendet för att nå vissa fördelar. Det yttre välanpassade beteendet svarar i detta fall mot vissa inre konflikter, beteendet svarar inte mot det egna personlighetssystemet. Hos en tredje person som upplever inkongruenta förväntningar leder det till konflikter och beteendet anpassas till den egna målinriktningen.

Dessa individuella differenser kan i viss utsträckning svara mot effektiviteten i individens styrmekanismer och därmed individens jag-styrka.

Självperception och jag-styrka kan alltså ha betydelse för om en individ anpassar sig till en grupps förväntningar, och hur långt han går i konformitet. De kan inverka på hur och under vilka omständigheter hans yttre beteende kan anpassas till förväntningar, som inte är kongruenta med hans egna normstrukturer.

En grupp, som flertalet människor måste tillhöra är arbetsgruppen. Önskan att göra karriär kan här utgöra en lockelse att till det yttre anpassa beteendet i strid mot de inre styrmekanismerna.

2. Val av yrkesroll genom matchning

Ett yrkesval kan ses som val av en roll, en av de viktigaste i människans rolluppsättning. Då en person väljer att tillhöra en grupp och vilken roll han skall spela i den, bedömer han först vilka belöningar i form av t ex behovstillfredsställelse som är möjliga att få liksom kostnaderna i form av uppoffringar. Likaså bedöms chanserna att få belöningarna och att svara mot de förväntningar som ställs i rollen.

För yrkesvalsrollen har detta formulerats som en matchning av egenskaper hos individen och hos ett yrke som står som alternativ. Parsons (1909) gav en första formulering av yrkesvalet som matchning av en bedömning av egna förutsättningar och behov mot yrkets krav och möjligheter till behovstillfredsställelse. I processen förutsattes en medveten prövning av överensstämmelsen och att valet föll på det yrke, där överensstämmelsen var störst. Det förutsätter också att yrkesvalet är en händelse vid en bestämd tidpunkt i individens liv.

Mot dessa formuleringar kan många invändningar resas. Yrkesvärlden är så omfattande att det är omöjligt för en individ att överblicka och jämföra alla yrken med sina egna förutsättningar och behov. Yrkena är också i många sammanhang så olika, att man inte kan veta vad ett val av ett yrke egentligen kommer att innebära av specifik befattning. Det är också orimligt med de nära nog oändligt många matchningar, som teorin egentligen förutsätter, och den säger inget om vad som bestämmer för vilka yrken medvetna matchningar kommer till stånd.

Utan att begreppet matchning direkt används har även

Super m fl (1963) byggt på sådana tankegångar i en självteorimodell. Även Hollands (1959, 1966, 1968) typologiska yrkesvalsteori implicerar matchning. Sex typer av människor tänks söka sig till sex typer av miljöer med de yrken, som finns inom dem. Både Super m fl och Holland betonar individens utveckling och vidgar studiet av yrkesvalet till utvecklingspsykologi — Super m fl till självteorier, Holland till stabila livsmönster som utvecklas i interaktionen mellan individ och miljö.

Begreppet matchning kommer att inta en central plats i den beskrivning av yrkesvalsprocessen som följer. Matchningen gäller dock inte bara yrket utan varje specifik valsituation, som individen ställs inför.

F. AKTIVITET OCH VALFRIHET

1. Aktivitet i anpassningsprocessen

Då anpassningssituationen för en individ är mer eller mindre tillfälligt otillfredsställande kan olika typer av åtgärder för att ändra på detta förhållande komma ifråga.

a. Individen kan i strid mot egna värderingar och normer sträva efter att konformera, d v s anpassa sig till förväntningarna och att bearbeta sina egna styrmekanismer så att de anpassas till de normstrukturer som råder i gruppen. Detta innebär alltså förändringar endast på individsystemet.

b. Individen konformerar till i gruppen rådande förväntningar men strävar inte efter att ompröva sitt eget normsystem utan söker istället behovstillfredsställelse i andra grupper. Han accepterar alltså passivt viss inkongruens i ett gruppsammanhang och anpassar sig genom att kompensera sig i andra sammanhang. I t ex yrkesrollen innebär detta, att man sköter sitt arbete som ett tvång och låter fritiden bli den meningsfulla delen av tillvaron.

c. Individen försöker aktivt påverka den grupp som riktar förväntningar på honom, som han inte kan acceptera. Med smidighet kan han svara mot de krav som ställs och så småningom förändra gruppverksamheten, så att den stämmer med de egna värderingarna. Den mindre framgångsrike får sin

status i gruppen sänkt genom dessa försök och ger snart upp. Denna typ av beteende visar den som har en klar uppfattning av sina styrmekanismer och har hög självkänsla.

d. Ytterligare en typ av aktiv åtgärd är vanlig. Individen byter grupp, flyttar över sin verksamhet till en annan grupp, där krav och värderingar mer överensstämmer med hans egna. Han byter t ex arbete eller utbildningslinje.

De två första typerna av åtgärder kan vidtas helt passivt och omedvetet. De två senare förutsätter en medveten perception av situationen och innebär aktiva åtgärder. Den först beskrivna kan också vara medveten, och i så fall kan den innebära en önskvärd självprövning. Den bör rimligen i någon mån ingå i de flesta människors reaktionssätt på en otillfredsställande situation. Skall vi leva i ett samhälle och skall vi acceptera att detta kräver samarbete, samordning och regler för att fungera måste vi också vara villiga att pröva hur långt vi bedömer det riktigt att anpassa våra värderingar till ett vidare system för att helheten skall kunna fungera.

De två senare typerna av åtgärder, c) och d), förutsätter en medveten perception av situationen och innebär aktiva åtgärder. Grundar sig åtgärderna på diffusa upplevelser av vantrivsel eller dylikt är sannolikheten liten att resultatet blir en förbättring.

Då individen står inför en situation då han måste välja miljö, t ex val av utbildning, yrke, fritidsverksamhet o s v, påverkas han säkert av tidigare erfarenheter. Det är sannolikt att valet lättare faller på ett alternativ, som har likheter med någon verksamhet, som han har positiva erfarenheter av än det, som är oprövat eller förknippat med negativa känslor.

2. Valfrihet och prediktion

Yrkesvalsteorier med ekonomiska utgångspunkter har betraktat tillgång och efterfrågan som avgörande faktorer för valet av yrke. Arbetskraften söker sig enligt sådana teorier till yrken, som ger störst fördelar, och detta leder till att relationen mellan fördelar och nackdelar för alla yrken tenderar att bli lika (Clark, 1931, Rottenberg, 1956) därför att det är en förutsättning för rekrytering till alla yrken. Alla individer förutsättes ha full valfrihet, alltså en ideal arbetsmarknadssituation.

I realiteten begränsas valfriheten av många faktorer, av vilka inte alla är möjliga att eliminera. En individ med hög och mångsidig begåvning har i regel stor valfrihet i yrkesvalet. En person med låg begåvning eller ett handikapp kan vara hänvisad till en smal sektor av arbetsmarknaden, som kanske inte innehåller något alternativ som kan ge tillfredsställelse. En individ som växer upp i en miljö, där man förväntar sig att de unga maximalt skall utnyttja sina resurser och utbilda sig till högsta möjliga nivå, kan få valfriheten beskuren så att områden, som inte är förknippade med tillräcklig prestige inte aktualiseras fast de vore högst relevanta för denna individ. En annan växer upp i en fattig miljö, där inga tankar finns på utbildning utan det betraktas som självklart, att den unge snabbt skall ut i förvärvsarbete. Där beskärs valfriheten på ett annat sätt och många attraktiva alternativ faller bort, därför att de förutsätter ekonomiska uppoffringar under en utbildningstid. Social bakgrund och attityder liksom ekonomiska förhållanden kan alltså liksom personliga förutsättningar beskära valfriheten. Största möjliga valfrihet har den rikt begåvade i en stimulerande och accepterande miljö, där inga prestigehänsyn läggs på yrkes- och studievalet.

Även teorier som använder matchningsbegreppet förutsätter valfrihet. För den som har begränsad frihet kommer många valalternativ att försvinna innan matchning kommer till stånd. En beskrivning av valprocessen bör också ge en modell för urvalet av de till prövning kvarstående alternativen.

I varje yrkesval kommer tillfälligheter att spela sin roll. Den som nalkas yrkesvalsproblemen genom utfrågningar av vuxna människor om anledningarna till deras yrkesval kan lätt få intrycket att tillfälligheter spelar en mycket stor roll. Sannolikt kommer en successiv uppföljning av en grupp människor med kartläggning av deras karriärer och utfrågning om motiven för varje val att ge en bild som innehåller en väsentligt reducerad roll för tillfälligheter. Sådana kommer dock alltid att spela en viss roll för en del människor. Det som påverkas är då oftast det specifika jobbet. Anlag och intressen är sällan så specifika, att de leder till specifika arbeten. Tillfälligheterna kan också starkt påverka slutnivån i yrke. De gör det genom att leda in en individ på ett område, där det aktuellt finns goda utveck-

lingsmöjligheter och där individen har sin specialbegåvning, som han tidigare ej varit medveten om. För en annan blir utvecklingen den motsatta. Tillfälligheterna för in honom på ett område, där utvecklingsmöjligheterna för tillfället är dåliga, och där individens kapacitet är låg. En eventuell specialbegåvning på något annat område blir aldrig upptäckt.

Inflytandet av tillfälligheter är emellertid olika stort för olika individer. Det är större för den specialbegåvade med en begåvning på ett mindre vanligt område som alltså lätt kan bli oupptäckt. Men det är framför allt större för den energifattige. Den som har stora kraftresurser byter miljö och arbete och letar tills han finner en plats, där han kommer till sin rätt. Den energifattige är kanske hänvisad till sin första chans, han kanske aldrig orkar söka sig ut till nya möjligheter.

Prediktionen av individuellt yrkesval kan aldrig göras exakt. Däremot kan prediktion av brett yrkesområde och av framgång inom detta synas möjligt att göra. Men därvid kommer vissa individer att vara svårare än andra att ge en prediktion.

G. KAUSALITET

I den diskussion som förts om vissa frågor av betydelse för individens anpassning i ett vidare system har termer som implicerar kausalitet flera gånger använts. En viss egenskap leder till ett visst beteende i en situation, en viss åtgärd leder till vissa konsekvenser o s v.

I den referensram som skisserats i systemtermer är det självklart att olika komponenter är beroende av varandra, att förändringar i en komponent påverkar närliggande komponenter o s v. Emellertid är det nödvändigt att påpeka att sådana kausala relationer aldrig torde vara så enkla eller enkelriktade, att man med experiment kan påvisa t ex att A leder till B eller att A under förutsättning av C leder till B. Många förhållanden samverkar på ett komplicerat sätt och interaktioner mellan olika komponenter är regel och ej undantag. Man kan tala om multipel interkausalitet.

Detta innebär att ett studium av det problemområde, som behandlas här, anpassning i utbildning och yrke, endast kan

studeras under förutsättningar, som ger förenklingar i problemställningarna. Ett sådant arbetssätt kan ge belysningar av delproblem, som om de sätts in på ett område som avgränsas genom en gemensam referensram och en gemensam modellskiss tillsammans kan integreras till en sammanhängande beskrivning av praktisk betydelse. I det följande skall den referensram som presenteras i detta kapitel anknytas till modeller för undersökningar av studie- och yrkesvalet.

H. VALOBJEKTEN I YRKESVALET

1. Dimensioner

Yrkesvärlden är mycket heterogen. För forskningsändamål är den ytterst svårhanterlig. För att åstadkomma en åtminstone för den första delen av yrkesvalsprocessen användbar modell kan ett system med två dimensioner användas.

Den vertikala dimensionen skiljer yrken efter utbildningsnivå, ansvar i arbetet m m och därmed också efter lön, och status i nuvarande värderingssystem.

Den horisontella dimensionen tar hänsyn till de intressen och attityder, som svarar mot arbetet och de behov som kan tillfredsställas. Det kan också sägas vara en rolldimension.

På dessa dimensioner har Neymark (1961) gjort ett yrkesklassifikationssystem. Roe (1956) har också dessa två dimensioner medan Super (1957) dessutom har en tredje dimension: näringsgren.

En enkel tvådimensionell beskrivning av yrkesvärlden är användbar vid studium av de övergripande styrmekanismerna i valprocessens första steg.

2. Val, preferens och aspiration

Tidiga val mellan alternativ, som har olika relevans för kommande utbildningar kan bli livsavgörande, om valprocessen i viss utsträckning är irreversibel. Ändrad inriktning kan möta motstånd genom svårigheter med kompletteringar av kunskaper m m i skolsituationen. Den kan också försvåras av sådana attityder och förväntningar från föräldrar och/eller grupper i skolan, som är stabila.

Det är av dessa skäl viktigt att i varje system studera möjligheterna att ändra ett val, som man upplever olämpligt, innan man kommit för långt åt fel håll.

De val som sker under valprocessen styrs troligen sällan av ett redan gjort slutgiltigt val av yrke. I regel förekommer däremot allmänna yrkesönskningar som är så diffusa, att man önskar hålla många vägar öppna. För att komma åt dessa, har man i undersökningar ofta frågat om yrkesval. Svaren på dessa valfrågor har olika karaktär beroende på hur frågan ställs, men det är sannolikt sällan det gäller ett val i samma mening, som då man beslutar sig för ett av ett antal alternativ och handlar därefter. Ett tidigt yrkesval har mer karaktär av preferens, d v s man föredrar ett visst yrke framför andra (Trow, 1941, Roe, 1956).

Vid preferens behöver man inte hålla sig till realiteter som t ex om den egna kapaciteten räcker för yrket, eller om det finns rimliga möjligheter att få utbildning, eller om det kommer att finnas arbetsmöjligheter inom yrket.

Tidiga s k yrkesval kan betraktas som fantasival eller val av idealyrke. Där kan anpassningen till realiteter vara minimal. Sådana val har ibland karakteriserats som aspiration.

Enligt dessa definitioner är val knutet till handling, det gäller något man sannolikt skall göra, preferens och aspiration är olika nivåer av vad man *skulle vilja göra*, om man kunde bortse från realiteter.

Preferens för ett yrke kan alltså i någon mån påverka de specifika valen. Först i senare skeden av utbildningen har detta sannolikt i regel någon större betydelse.

Begreppet aspiration skall i fortsättningen inte användas i betydelsen fantasiyrke eller som extrempunkt på ett kontinuum av realitetsprövning i yrkesvalet. Istället skall med anknytning till vad som torde vara vanligt språkbruk aspiration eller utbildningsaspiration användas som beteckning på en individs inriktning i fråga om nivå och längd på teoretisk utbildning, som han/hon tänker sig efter prövning av egen förmåga. Det är alltså fråga om, hur högt siktet är inställt på den vertikala dimensionen av yrkesvalet. Det innebär också en inriktning mot en viss nivå på en prestigeskala, som yrken kan ordnas efter, och som är ganska nära relaterad till graden av teore-

tisk utbildning. Aspiration kommer då att kunna antas vara en styrande faktor vid valsituationerna från början under grundskoletiden. Utbildningsaspiration kommer också att kunna antas vara utsatt för påverkan från den sociala miljön och eventuellt vara den styrande faktor, som förmedlar en stor del av dennas inflytande på yrkesvalet.

I. INDIVIDEN I YRKESVALET

1. Utvecklingsaspekter

Då valprocessen studeras som en del av den totala anpassningsprocessen — "vocalization" som del av socialization — är det naturligt att flertalet av de variabler som mäts inom differentialpsykologi och personlighetspsykologi kan ha relevans. Individens kapacitet, intressen, värderings- och behovssystem och självuppfattning har liksom hans attityder och fördomar betydelse för den serie av val, som utgör karriärlinjen.

Bland de faktorer som har speciell betydelse på grund av att det är ungdomar som gör valen och att dessa har uppnått olika grad av mognad för denna uppgift har Crites (1969) beskrivit följande:

a. *Valmedvetande.* (Orientation to choice). Det är nödvändigt för den unge att känna den sociala förväntan på val av yrkesinriktning. I en del aktuella ungdomsrörelser ingår ett förnekande av denna förväntan, som kan försena yrkesutvecklingen.

b. *Klarhet i jaguppfattningen.* Anlag och egenskaper utvecklas och kristalliseras och kan därefter bli medvetna genom erfarenheter av olika slag. De kan därefter utgöra grunden för valhandlingar.

c. *Kunskaper om yrkesvärlden* samlas och systematiseras och kan läggas till grund för realistiska bedömningar i valsituationer.

d. *Oberoende.* Med ökad mognad kan individen aktivt delta i studie- och yrkesvalet och kan undvika irrelevanta påtryckningar.

e. *Dagdröm och fantasi* utgör ett led i utvecklingen av förmågan att relatera sig själv till yrkesroller. Inlevelse i yrkesrol-

ler av olika slag kan inte helt byggas på verkliga erfarenheter.
f. *Insikt i relationen mellan medel och mål* följer med mognaden av tidsperspektivet, så att den unge kan sätta de specifika valsituationerna i relation till slutliga och eventuellt avlägsna mål i form av val av specifikt yrke. Härmed följer förmåga att uppskjuta omedelbar tillfredsställelse för uppnående av långsiktiga mål.
g. *Konsistens i valbeteendet.* För att snabbt nå ett mål bör inriktningen hållas stabil. Till mognad hör ett långsiktigt planerat valbeteende som styrs av yrkespreferenser, som inte ändras så att det påverkar inriktningen.

2. Självupplevelse och självvärdering

Betydelsen av interaktionen mellan individ och miljö för utvecklingen av perceptionen av jaget framhävdes redan av Cooley (1902) som införde begreppet spegeljag. Jaget tolkas från det egna beteendet som det speglas i andras reaktioner. Det är i det närmaste omöjligt att tänka sig en jaguppfattning, som icke relaterar till andra grupper.

Anpassning bygger på riktiga perceptioner, d v s tolkningar av signaler från miljön. En stor grupp perceptioner rör sociala stimuli, perceptionen av individer och grupper av individer. Perception av sociala stimuli följer i väsentliga avseenden samma lagar som annan perception. Människans mottagningsapparat har begränsad kapacitet, perceptionen innefattar bl a urval av stimuli för tolkning vid vilken egna värderingar, känslor och kunskaper är avgörande vid sidan av de objektiva signaler som registreras av sinnesorganen.

Självvärderingen växer inte fram som ett resultat av de signaler, som kommer från omgivningen utan av den tolkning dessa får. Detta leder till bl a en stabilitet i självvärderingen. Tolkningarna kan beskrivas som hypoteser, ett synsätt som också skall tillämpas på en fas av yrkesvalsprocessen. Man ställer upp hypoteser om innebörden i de reaktioner man möter från andra. Dessa hypoteser bestäms bl a av de förväntningar man har, av behov och känslor och av vissa kunskaper. De bestäms med andra ord av många av komponenterna i självvärderingen. Därigenom kan tolkningarna — perceptionerna — av andras beteende komma att tendera att stämma

med självuppfattningen i högre grad än som objektivt kan vara fallet.

Självupplevelsen är också central i det socialpsykologiskt mycket användbara rollbegreppet. Att spela en roll i en viss grupp och situation kräver en perception dels av andras rollförväntningar, dels andras uppfattning av det egna rollspelet samt förmåga att avpassa detta så att eftersträvad kongruens kan uppnås mellan förväntningar och beteende. Rollspelande som sådant är också effektivt som medel att träna den sociala perceptionen; interaktion med grupp och social miljö lär barnet att se sig självt ur andras synvinkel.

Självvärderingen måste påverkas av de förväntningar som riktas mot individen och upplevelsen av hur man motsvarar dem. Effekten minskas och självvärderingen blir mer stabil genom att det verksamma i denna interaktion inte är förväntningarna utan individens tolkning av dem.

Den tidiga upplevelsen av andras värdering är av stor betydelse för den fortsatta utvecklingen av självupplevelse och värdering (ex. Coopersmith, 1967).

En klart orealistisk självvärdering påverkar alltså individen mot en orealistisk perception av andra och av andras tolkningar av det egna beteendet. Då rollspel förutsätter realistiska perceptioner kan felaktig självvärdering komma att leda till ett beteende, som måste betecknas som missanpassat. Det normala är att individen är medlem i ett flertal grupper och i dessa spelar olika typer av roller. Missanpassningen kan t ex ta den formen att beteendet inte kan avpassas till specifika grupper och att dessa inte differentieras. Individens möjlighet att lämna grupper, där de egna behoven inte kan tillfredsställas och aktivt medverka till anslutning till nya lämpliga grupper minskas också av den bristande sociala perception, som kan antas följa en orealistisk självvärdering.

Utvecklingspsykologiskt kan självuppfattningen alltså antas växa fram ur erfarenheter man haft i olika grupper, där man under vissa perioder varit medlem och haft en roll, ur den utvärdering man gjort av egna prestationer och andras reaktioner. Integreringen av en stor mängd sådana mer eller mindre fragmentariska erfarenheter leder alltså till en allt stabilare självuppfattning. Att välja yrke är att välja en roll. Då man

bedömer om man vill ansluta sig till en grupp — anta en roll i gruppen — utgår man från i vilken utsträckning man får väsentliga behov tillgodosedda, till vilken kostnad i tid, ansträngning etc, och om den egna förmågan gör det möjligt att motsvara förväntningarna. Detta gör det möjligt att beskriva varje rollval som resultatet av en matchning. En speciell aspekt av matchning har för yrkesvalet beskrivits av Super, Starishevsky, Matlin & Jordaan (1963). De använder de beskrivande ord som individen använder om dels sig själv, "psych-talk", dels om yrkesrollen, "occ-talk", och menar att jämförbarheten mellan dessa orduppsättningar är ett uttryck för yrkets lämplighet. Till deras skrift kan refereras för en utförlig diskussion om utvecklingen av självuppfattningen och om dennas betydelse i yrkesvalsbeteendet.

Självuppfattningens roll i studie- och yrkesvalsprocessen har också betonats av Super (1951). Mer än han har t ex Tiedemann och hans medarbetare (se Tiedemann & O'Hara, 1963) framhållit den speciella vikten av elevrollen, beroende på den nära förbindelsen mellan utbildning och yrkesval. Detta är en aspekt som speciellt betonas i den här skisserade modellen. Framhävandet av elevrollen medför en starkare betoning av prestation eller kapacitet och därmed av självvärderingen jämfört med självuppfattning.

En orealistisk självuppfattning kan alltså påverka beteendet, som kan bli missanpassat. Låg självvärdering kan t ex göra individen mottaglig för påverkan. Den kan också inverka på studie- och yrkesval. En felaktig bedömning av egna behov och förutsättningar kan leda till ett beteende, som innebär anpassning till explicita förväntningar, även då dessa innebär förnekande av egna behov. Ett specifikt intresse kommer inte till uttryck därför att en förväntan på en traditionell utbildning följs. Låg självvärdering kan i ett sådant fall leda till en högre utbildning än samma individ skulle ha valt vid en korrektare självuppfattning.

Han har då konformerat till en närgrupps förväntningar. Glueck & Glueck (1950) beskrev extremt konforma individer som ängsliga, osäkra och hjälplösa i sin låga självvärdering. Bristande säkerhet i bedömningen av sig själv kan leda till det överkonforma beteendet som en försvarsmekanism. En annan

reaktionsform har rakt motsatt karaktär. Individer med låg självvärdering kan i sin känsla av osäkerhet och ängslan, som är knuten till de närmaste sociala relationerna, lämna sin primärgrupp som referensgrupp och sluta sig till grupper, där de kan utlösa sin ambivalenta inställning till samhället och dess auktoriteter i aggression och destruktion — de blir kriminella, de har hamnat i motsatt pol mot de överkonforma. I båda fallen är reaktionsmönstren försök att nå en positiv självvärdering och uppleva säkerhet. De som väljer konformitetspolen utlämnar sig till traditionella auktoriteter, de som väljer kriminalitetspolen utlämnar sig till gäng med avvikande normsystem.

För individer med dessa olika sätt att reagera vid orealistiskt låg självvärdering kan förväntas helt olika mönster i den anpassningsakt som studie- och yrkesvalen utgör. De konforma rättar sig efter traditionella föreställningar, vilket idag betyder val av teoretiska studievägar så långt möjligt. De icke-konforma kan tänkas reagera mot de vanliga samhällsnormerna och visa en negativ inställning till utbildning av traditionell typ. Som jämförelse bör förväntas att skolelever med en realistisk självuppfattning väljer med hänsynstagande till egen kapacitet och efter intressen och behov. Elever med orealistiskt hög självuppfattning skulle kunna välja med speciellt stort hänsynstagande till vilka karriärvägar, som kan tillfredsställa deras behov och även mot påverkan utifrån välja efter den egna självupplevelsen. Ett visst stöd för en sådan hypotes finns i resultat i undersökningar, som rapporterats av Korman (1966, 1967, 1970).

Självvärderingen kan studeras ur följande fyra aspekter:

a. upplevelsen av sig själv och en enskild värdering av jaget — det egentliga jaget

b. upplevelsen av hur andra uppfattar och värderar individen i olika situationer — det sociala jaget

c. upplevelsen av ett önskat jag, ett mål för strävanden vad gäller beteende, prestationer eller egenskaper — idealjaget

d. upplevelsen av ett framtida jag, som det förväntas vara utformat vid vuxen ålder i fråga om t ex social status och i yrkesstatus — yrkesjaget.

En undersökning av studie- och yrkesval som helt tar sin

utgångspunkt i självvärdering skulle kunna läggas upp som en undersökning av relationer mellan aspekterna a—c och aspekt d.

Kapitel II

En tvåstegsmodell för valbeteendet

A. INLEDNING

Mot bakgrunden av de allmänna synpunkter på valprocessen som diskuterats i det föregående skall redovisas en modellskiss, som beskriver (1) hur huvudsakligen omedvetna processer leder fram till ett urval av möjliga valalternativ och (2) hur matchning av dessa sker mot självuppfattningen samt (3) hur valprocessen består av en serie sinsemellan relaterade sådana specifika val under individens utveckling och mognad.

B. BEGRÄNSNING AV VALALTERNATIV

Första ledet i varje val innebär en begränsning av samtliga valalternativ. Detta led har olika betydelse i olika valsituationer. Då valet, som i de första valen till åk 7 i den svenska grundskolan står mellan en överskådlig mängd alternativ kan en begränsning i sig själv inte anses nödvändig. Som framgår av den modell som skall skisseras kan det dock anses sannolikt att det första ledet ändå fungerar.

Modellen bygger på en perceptionsteori, som här kallas hypotesteorin (Bruner, 1957).

Enligt denna teori göres den tolkning av stimuli som sker i hjärnan via hypoteser. Oftast omedvetet uppställs antaganden om vilken tolkning som är rätt. Hypoteserna prövas genom kontroll mot olika associationer och andra stimuli i sammanhanget. Första steget i perceptionsprocessen är alltså uppställning av hypotes. Det är självfallet otänkbart, att individen inför varje perception prövar alla tänkbara hypoteser. Först sker ett urval. Detta har avgörande betydelse för perceptionen och därigenom för individens anpassning. De faktorer som bestämmer vilka hypoteser som kommer att uppställas kan kategoriseras i tre klasser.

a. Erfarenhet och kunskap. För att en hypotes skall kunna uppställas måste en viss kunskap finnas. Man kan t ex inte göra antagandet att ett visst visuellt stimulusmönster föreställer något, som man inte vet om det existerar; normalt skall man också veta hur det antagna föremålet ser ut.
b. Emotioner, behov och värderingar. Framför allt vid mindre väl kända stimuli kommer perceptionen att påverkas av dessa drivkrafter och styrmekanismer mot behovstillfredsställelse. De kan verka i irrationell riktning och leda till orealistiska perceptioner. Vanligen kan man anse, att mognadsprocessen innebär förmåga att frigöra perceptionen från dessa krafter.
c. Aktualitet, beredskap, set. De hypoteser som har lättast att komma upp till prövning är de som är aktuella, det som man i den givna situationen brukar råka ut för, det man förväntar sig och är inställd på.

Man kan nu beskriva första ledet i valprocessen enligt samma principer, enligt vilka en begränsning av antalet svarsalternativ sker. Det gäller både då alternativen utgörs av ämnesgrupper, linjer i en skola, olika skolor och utbildningsvägar och yrkesområden och specifika befattningar.

Beskrivningen sker i anslutning till figur II:1. Tre principer gäller för begränsningen till det lilla antal alternativ som kvarstår till en huvudsakligen medveten matchning i följande steg.
a. För det första kan man ej välja mellan yrken eller utbildningsvägar, som man helt saknar kunskap om, inte vet om att de finns. En första begränsning blir alltså till *kända alternativ* (figur II:1, ytorna 1—4).
b. För det andra finns det ett antal yrken, som man känner till men som man aldrig skulle kunna tänka sig för egen del. Orsakerna, som är mer eller mindre omedvetna, utgörs av grundläggande attityder och emotionella reaktioner. Sådana orsaker kan härröra från könsrollstänkande eller en tidigt inlärd klassmedvetenhet (figur II:1, ytorna 3 och 4). Kvarvarande alternativ är alltså kända och för individen själv *acceptabla* (figur II:1, ytorna 1 och 2). Vi kan notera t ex att vissa tidigare okända alternativ kan föras till denna grupp enbart genom att kunskap meddelas om att de finns.
c. Emellertid torde det fortfarande vara orimligt att angripa valproblemet som om individen valde bland sina acceptabla

alternativ genom hypotesprövning. Antalet torde vara alltför stort för de flesta vid den tidpunkt då det kan vara fråga om val. Vi antar därför att de alternativ, som allvarligt och medvetet prövas i själva valprocessen, utgörs endast av dem, som på något sätt bringas till aktualitet. Ett yrke kan bli ett *aktuellt alternativ* (figur II:1, de skuggade ytorna A och B) t ex genom att en vuxen bekant har yrket, att en yrkesvalslärare tar det som exempel i ett sammanhang som intresserar individen, eller att en idrottsidol håller på att utbilda sig för det. På vissa orter är en del yrken ständigt aktuella för praktiskt taget alla (som har dem som acceptabla alternativ) genom att de är så vanliga på orten. I denna del av yrkesvalsmodellen kommer alltså de lokala arbetsmarknadsmässiga aspekterna att ha betydelse.

En ytterligare indelning av alternativen kan göras ur kriteriesynpunkt. Vissa yrken kan betraktas som *lämpliga* för individen, andra som *icke lämpliga*. För att ett yrke skall betraktas som lämpligt skall det enligt det tidigare använda betraktelsesättet medge yttre och inre anpassning. Den yttre anpassningen förutsätter att individen motsvarar olika kapacitetskrav som yrket ställer. Detta gäller självfallet inte enbart intellektuella krav, även om dessa kanske är de mest generella. Det kan likaväl gälla krav på t ex fysisk utrustning, robust hälsa, konstnärlig uttrycksförmåga eller förmåga till viss social interaktion. Den inre anpassningen förutsätter en överensstämmelse mellan individens behov, intressen, attityder och värderingar o s v och belöningar eller allmänt uttryckt vissa förhållanden som gäller yrket.

Ett lämpligt yrke bör vidare finnas tillgängligt på arbetsmarknaden, nu och rimlig tid framåt. I figur II:1 utgöres *lämpliga alternativ* av dem som ligger i ytorna 2, 4 och 6.

Det bör understrykas att vi här antar att det för individen finns flera lämpliga alternativ. Via en anpassningsprocess kan individen nå framgång och tillfredsställelse inom en sfär av sinsemellan i vissa hänseenden och i viss utsträckning olikartade yrken. Individens egenskaper sådana som de vuxit fram i samspelet mellan genetiska och miljömässiga faktorer, sätter däremot vissa gränser för den sfär av yrken, som kan betraktas som lämpliga för individen. Dessa lämpliga yrken ger alla

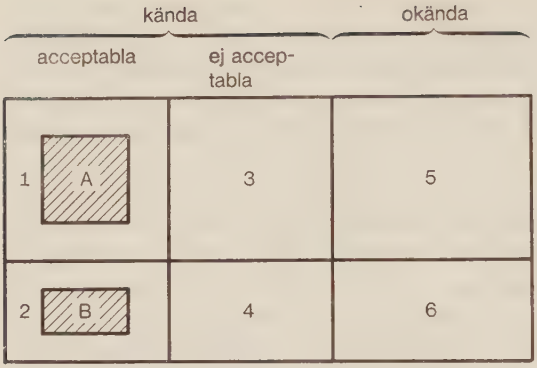

Figur II:1 *Individens olika alternativ*
Hela ytan representerar den tolala yrkesvärlden.

1—4 *Kända alternativ* — individen har åtminstone någon kunskap om dessa alternativ.

1+2 *Acceptabla alternativ* — individen är ej känslomässigt negativ till dessa alternativ och fördomar eller liknande är ej hinder för att individen väljer dem.

A+B *Aktuella alternativ* — alternativ som förekommer i individens medvetande vid tidpunkten för valet. Det är dessa alternativ som individen behandlar i den aktuella valsituationen. Individen matchar härvid å ena sidan sina uppfattningar om sin kapacitet och sina behov, intressen o s v mot å andra sidan sina uppfattningar om de krav och de belöningar, som dessa yrken ger.

1+3+5 *Icke lämpliga alternativ* — alternativ som ställer krav som överstiger individens kapacitet och/eller som ej ger individen sådana belöningar som erfordras för att denna skall kunna nå tillfredsställelse, d v s alternativ där individen ej kan nå yttre och/eller inre anpassning.

2+4+6 *Lämpliga alternativ* — alternativ som medger yttre och inre anpassning för individen.

1. Alternativ som ej är lämpliga för individen objektivt sett. De är däremot acceptabla för individen.

2. Alternativ som är lämpliga för individen och som är acceptabla för denne.

3. Icke lämpliga alternativ som individen ej heller accepterar.
4. Lämpliga alternativ som individen ej accepterar på grund av fördomar o s v.
5. För individen icke kända alternativ som också är icke lämpliga.
6. För individen icke kända alternativ som är lämpliga.

en möjlighet till optimal anpassning, ger individen möjlighet att spela den roll han behöver, att leva på det sätt han önskar (Super, 1953). En del människor är rikt utrustade, har få fördomar och därigenom stor valfrihet (yta 2 och B stor). Andra saknar särskilda anlag, har handikapp eller starka negativa attityder till många yrken, de kanske också saknar kunskap. De har obetydlig valfrihet (yta 2 och B är liten).

Nästa steg i valsituationen kan allmänt beskrivas som en matchning. De alternativ som bearbetas i denna process är som tidigare framgått de acceptabla och aktuella alternativen, motsvarande ytorna A+B.

C. MATCHNING

Nästa steg i valet antas vara en bedömning som individen gör av alternativen och av kongruensen mellan dem. Om antalet kvarstående alternativ är stort kan matchningen ske stegvis med en successiv stegring av kraven på kongruens för att alternativen skall kvarstå till den fortsatta matchningsproceduren. Härvid kan vissa aspekter vara särskilt betydelsefulla, t ex kraven. Individen kan i vissa fall lätt bedöma om vissa alternativ är tillgängliga eller inte, det gäller t ex om en viss utbildning som förutsätts, är spärrad och antagning grundas på betyg.

Det behöver alltså inte förutsättas en skarp gräns mellan det första steget, alternativbegränsningen, och det andra, matchningen.

Den matchning, som enligt den givna referensramen leder fram till ett val i en viss situation av linje, utbildningsväg, yrke eller befattning, har schematiskt framställts i figur II:2.

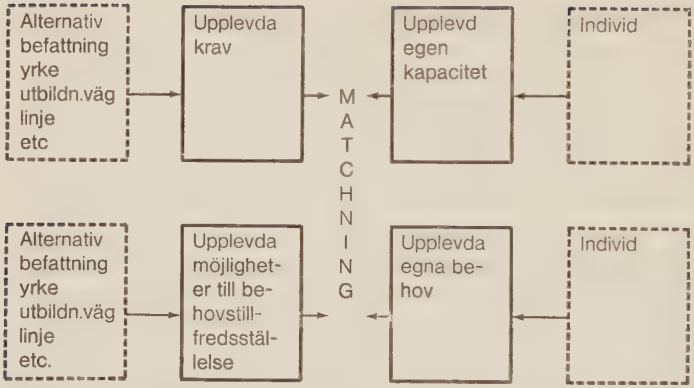

Figur II:2 *Matchning vid valet av utbildningsväg, yrke etc.*

Matchningen som har karaktären av en bedömning av kongruensen mellan alternativen och det egna jaget i avseende på dels krav respektive kapacitet, dels egna behov respektive möjligheter till behovstillfredsställelse, grundar sig på individens perception av dessa egenskaper hos alternativet och hos jaget. Avgörande för realismen i utfallet är alltså individens förmåga till korrekta perceptioner. Här inverkar hela personligheten; inte minst som den visar sig i jaguppfattning och självvärdering.

Olika modeller har ställts upp för det, som här betecknats som matchning, förutom de tidigare nämnda också av Vroom (1964), Ziller (1957) och Lofqvist & Davies (1969). I modellerna ingår vissa psykiska dispositioner hos individen, t ex benägenhet för risktagande och aspirationsnivå. Sådana variabler kommer här nedan att antas ha betydelse för matchningen, genom att upplevelsen av krav och möjligheter till behovstillfredsställelse respektive egen kapacitet och egna behov betraktas som slutresultat av en perceptuell process. Denna har i figur II:2 antytts genom pilar från de streckade ytorna och kan beskrivas i fyra led, som anger huvudpunkter i perceptionsprocessen från objekt till medveten upplevelse. Betraktelsesättet ansluter sig till Brunswicks modell för perception (se Hammond, 1966).

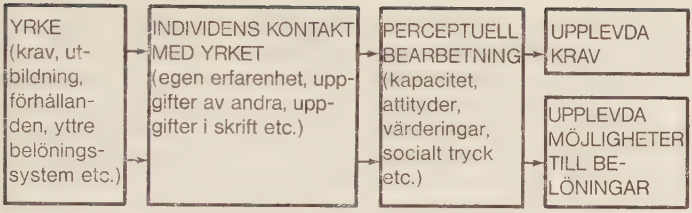

Figur II:3 *Perceptionen av yrket*

a. Distala objekt. Händelser och företeelser med vilka individen ej har omedelbar kontakt. Här avses förhållanden i ett visst yrke eller i en viss utbildningssituation respektive egenskaper hos det psykologiska systemet utanför den medvetna sfären.
b. Proximala stimuli. Förlopp i gränsytan mellan det psykologiska systemet och omgivningen. Här avses situationer där individen har möjlighet att samla information som gäller distala stimuli.
c. Centrala förmedlande processer. Förlopp inom det psykologiska systemet som innebär bearbetning av det inkommande informationsflödet genom selektion, tolkning o s v. Denna bearbetning kan vara medveten eller icke medveten.
d. Centrala representationer av objekt. Medvetna föreställningar inom det psykologiska systemet.

Företeelser inom det psykologiska systemet studeras via verbala utsagor hos de individer som studeras, genom projektiva tekniker o s v. Dessa uttryck för de centrala representationerna kan eventuellt uppställas som ett femte och slutligt led i den skisserade perceptuella processen. Detta slutled kan dock också ses som en generell mätaspekt som kan läggas även på övriga led i processen och har därför ej här tagits upp som en särskild punkt.

Hur upplevelsen av ett visst yrke växer fram kan i den angivna referensramen beskrivas enligt följande modell (figur II:3).

Felaktiga uppfattningar om yrket kan i denna modell ses som en följd av ogynnsamma omständigheter vid individens kontakt med yrket — felaktigt informationsmaterial, icke re-

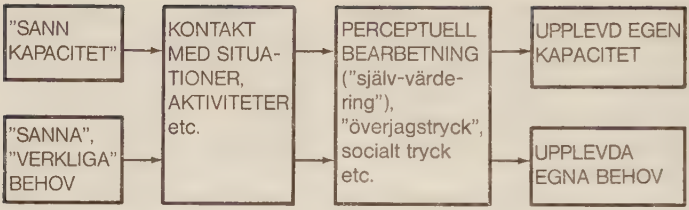

Figur II:4 *Perceptionen av egen kapacitet och egna behov*

presentativa iakttagelser och erfarenheter o s v — eller av förvrängningar vid den perceptuella bearbetningen, beroende på t ex socialt betingade attityder.

Individens upplevelser av den egna kapaciteten och de egna behoven kan ses på motsvarande sätt (figur II:4).

Individens kontakt med situationer där han ställs inför vissa prestationskrav eller som ger honom möjligheter att uppleva viss behovstillfredsställelse antas vara grunden för upplevelser av den egna kapaciteten och de egna behoven. Felaktig eller bristande insikt om denna kapacitet och dessa behov kan ses som en följd av bristande eller missvisande situationell erfarenhet, på kapacitetssidan t ex ofullständig feed-back om kvaliteten hos en viss prestation, på behovssidan t ex en avskärmad uppväxtmiljö, eller som en följd av perceptuella förvrängningar. Som exempel på det senare fenomenet kan anföras det sociala tryck eller de förväntningar som kan leda till att en individ från en högre socialgrupp ej accepterar sina intressen för ett "praktiskt" yrke, att en individ från en lägre socialgrupp trots goda förutsättningar inte accepterar sig själv i ett teoretiskt yrke eller att en ung man ej accepterar intressen för ett "kvinnligt" yrke.

D. UTVECKLINGSASPEKTEN

Det grundläggande synsättet som används är, att individen är en del av ett större system. De närmast överordnade delsystemen utgörs av primärgrupper som familj och klass- och kamratgrupp. De grupper som får funktionen som referensgrupper

påverkar individens utveckling. De bestämmer inlärandet av behovsmönster och norm- och beteendemönster. Valteorier med psykoanalytisk utgångspunkt (t ex Bordin, Nachman & Segal, 1963) framhäver formandet av försvarsmekanismer och dessa som de väsentliga faktorerna i yrkesvalet. Behovspsykologer har utvecklat teorier om uppkomsten av behov och deras betydelse vid valen (Roe, 1956). Självupplevelse som produkten av en utvecklingsprocess har också betonats i teorier, t ex den som utformats av Super m fl (1963) och legat till grund för arbetet inom Career Pattern Study (Super m fl, 1957, 1960).

Då självupplevelse och värdering ingår i matchningsmodellen med jaget dels som det ena objektet för perceptionsprocessen, dels som subjekt vid perceptionen av alternativen, har denna aspekt berörts något utförligare i kapitel I.

Valet som enskild händelse kan placeras in i valet som en process, vilket illustreras i figur II:5.

I en aktuell situation skall ett val träffas, där ett alternativ bland flera är en viss utbildningslinje, Utb. 1. Individen tänkes göra en matchning av sin perception av alternativets krav och behovstillfredsställande förmåga mot självupplevelsen av kapacitet och behov. Härvid sker perceptionerna av jaget och av utbildningsalternativet inom individen själv, som alltså på ett sätt som tidigare berörts påverkar resultatet. Alltså kan från den tidigare utvecklingshistorien pilar riktas mot individen och hans perceptioner: de visar betydelsen av social bakgrund och tidigare erfarenheter i olika sammanhang inkluderande föräldrarnas uppfostringspraxis, kamratgrupper, skolerfarenheter i form av eventuella tidigare val av ämnesgrupp, linje, skola eller annan utbildning.

Individen tänkes välja alternativet Utb. 1. Den kongruens som upplevs efter erfarenheter av denna utbildning resulterar i olika grader av trivsel och anpassning till situationen. Kongruensen mellan kapacitet och krav visar sig i prestationsnivån. Mellan dessa två aspekter förekommer också en interaktion, så att goda prestationer kan höja trivseln och tvärtom.

Efter en utbildningsperiod kommer individen till nästa val, där ett alternativ är Utb. 2. Inför valet sker en matchning och kongruensen bedöms åter mellan krav och kapacitet, behov och behovstillfredsställande förmåga. Härvid kommer er-

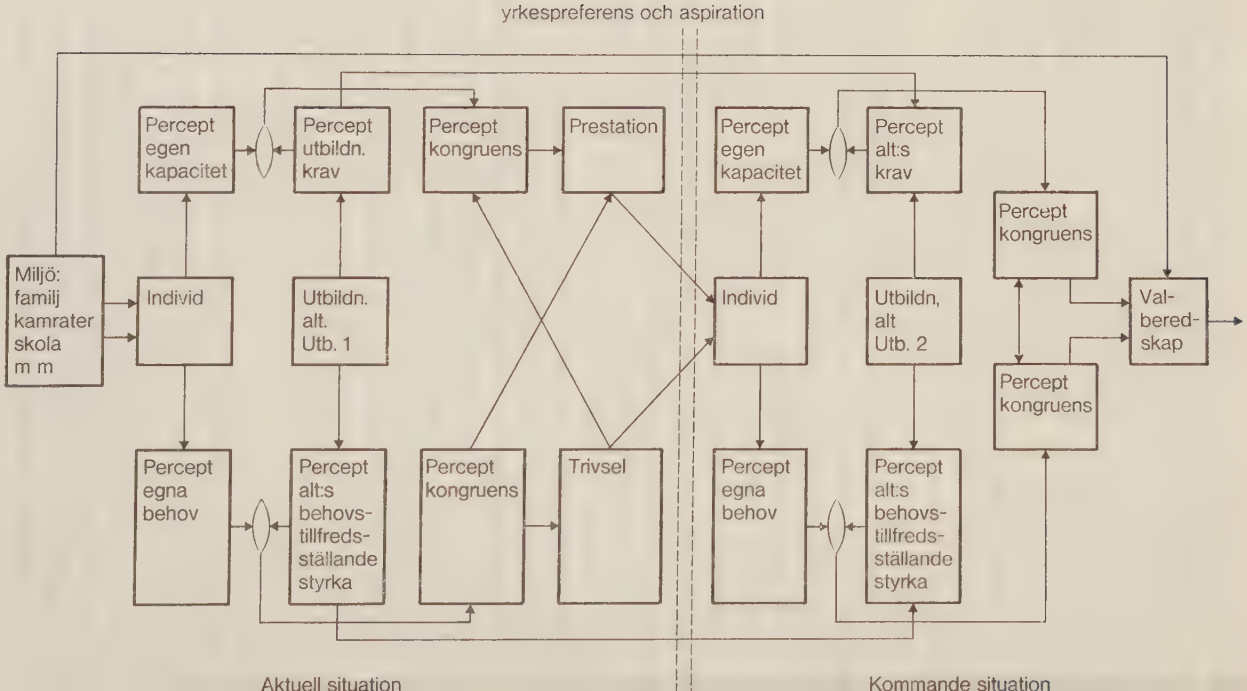
yrkespreferens och aspiration
Percept egen kapacitet
Percept utbildn. krav
Percept kongruens
Prestation
Percept egen kapacitet
Percept alt:s krav
Percept kongruens
Miljö: familj kamrater skola m m
Individ
Utbildn. alt. Utb. 1
Individ
Utbildn, alt Utb. 2
Val-bered-skap
Percept kongruens
Percept egna behov
Percept alt:s behovs-tillfreds-ställande styrka
Percept kongruens
Trivsel
Percept egna behov
Percept alt:s behovs-tillfreds-ställande styrka
Aktuell situation
Kommande situation

farenheterna från tiden i Utb. I med den trivsel som erfarits och den prestationsnivå som nåtts att utgöra en del av grunden för perceptionen. De inverkar på matchningens utfall, vilken jämföres med kongruensen, som den bedöms för andra alternativ. Så kommer varje följande val att grundas på en ackumulerande erfarenhetsmassa, som grundas på och påverkas av alla tidigare val. Då det finns en tendens att välja sådant som man har någon erfarenhet av framför oprövade alternativ kommer en riktning, som man slagit in på att lätt leda vidare. om erfarenheterna inte är helt negativa. Karriären kan lätt bestämmas av de första valen, då individen oftast uppnått minst grad av mognad och självständighet och därigenom är mottaglig för socialt tryck.

Erfarenheterna i de miljöer, som man själv väljer under valprocessen, har en stor betydelse för utformandet av självupplevelsen i betydelsen önskad roll i främst yrkessammanhanget.

E. SKOLANS ROLL I YRKESVÄGLEDNING

De erfarenheter som elever gör i skolan har rimligen en betydelse för deras utveckling av t ex självuppfattning som speciellt bör vara relevant för valen av utbildningsväg. Vi känner dock från empiriska undersökningar ännu allt för litet till hur kraftig effekten kan vara av trivsel eller vantrivsel i skolan på de följande valen och hur tidigt anpassning i skolan kan förutsäga studieval.

Skolans och samhällets åtgärder i samband med valen av utbildningsväg och yrke kan diskuteras i anslutning till modellen för begränsning av valalternativ i figur II:1. De begränsningar av valalternativ som är en följd av bristande kännedom om yrkesvärlden (yta 5+6), av fördomar (yta 3+4) eller av yttre tillfälligheter (yta 1+2 utanför de skuggade ytorna A+B) är ej rationellt grundade. Dessa icke rationella begränsningar av alternativen kan i sämsta fall leda till att några för individen lämpliga yrken överhuvudtaget ej kommer upp i matchningsprocessen. Genom kunskapsförmedling och genom viss attitydpåverkan försöker man i skolan öka det antal alternativ som individen tar upp till en verklig prövning. Samtidigt försöker

man att ge eleverna kunskap om de krav olika alternativ ställer och om förhållanden som kan antas vara av betydelse för behovstillfredsställelsen i olika yrken.

De åtgärder som här redovisats ligger på ett generellt plan. På det individuella planet förekommer åtgärder som syftar till att ge individerna ökad kunskap om sin kapacitet och sina behov, t ex i termer av intressen. Detta kan ske genom vägledande samtal grundade på data insamlade i skolsituationen eller vid särskilda yrkesanlagsprövningar. Man söker också hjälpa individen genom att ge ytterligare information om de alternativ som är aktuella för vederbörande och eventuellt genom att aktualisera andra alternativ än dem, som individen själv tar upp som aktuella. Det senare kan i en yrkesvägledningssituation t ex innebära att man ställer upp även andra alternativ för en individ, som oreflekterat och okritiskt ser endast yrken som finns representerade inom familjen som aktuella alternativ.

Syftet med allmän och individinriktad information om förhållanden i olika yrken, liksom med sådan yrkesvägledningsverksamhet som avser att ge individen ökad kunskap om sig själv, är givetvis att förbättra individens möjligheter att korrekt klassificera alternativen i dimensionen "lämplig — icke lämplig".

Kapitel III

Strategi — Undersökningsplan — Generalitet

A. ALLMÄN STRATEGI

Det dominerande draget i den syn på studie- och yrkesvalet som skisserats i det föregående är att det utgör en process, under vilkens förlopp individen genomgår sin utveckling mot ökad grad av mognad och under vilken ett antal val skall göras mellan alternativa studievägar. Dessa blir mer och mer specifikt förbundna med det slutliga yrkesvalet ju senare de kommer under processen.

Denna utvecklings- och processtanke leder till en strategi för studier inom problemområdet som medger uppföljande av enskilda individers utveckling, deras val och karriär. Den longitudinella designen är emellertid förbunden med åtskilliga metodiska svårigheter. En sådan är att bortfallet ofta blir inte bara stort utan också icke-representativt. En annan svårighet är att en sådan uppföljning av en grupp barn, ungdomar och vuxna människor gör denna grupp specifik, då den blir test- och enkätvan. En tredje svårighet är att förändringar över tid (d v s åldrar) inte kan metodiskt särhållas från förändringar mellan olika generationer. Förskjutningar i värderingar kan t ex leda till att undersökningsgruppen ändrar sina svar i en viss riktning; även en yngre årsklass skulle i den situationen ha givit samma svarsmönster.

Tvärsnittsmetoden ger inga möjligheter till studier av individuella utvecklingsmönster. Den är ensam otänkbar för studium i den skisserade referensramen.

Emellertid kan man med en kombination av de två metoderna lägga upp en design, som gör det möjligt att uppskatta och korrigera fel, som de nämnda svårigheterna kan ge upphov till.

En liknande design har av Baltes och Nesselroade (1970) benämnts en bifaktoriell utvecklingsmodell. För de tillfällen, då mätningar skall göras, drages ett stickprov för varje ålder.

Dessa stickprov följes vidare, så att i fortsättningen samma stickprov användes i de successivt högre åldrarna.

En sådan design lades upp, då Örebroprojektet planerades år 1964.

En annan för strategin betydelsefull aspekt i den skisserade referensramen är att problem i anslutning till studie- och yrkesvalsprocessen inte kan föras till en avgränsad vetenskaplig disciplin. Den interdisciplinära synen leder till att den longitudinella studien bör göras i ett sammanhang där så bred information som möjligt insamlas på olika områden: kulturella, ekologiska, ekonomiska, sociologiska, psykologiska, fysiologiska, liksom om det aktuella arbetsmarknadsläget.

Under de senaste årtiondena har ett mindre antal stora longitudinella undersökningar bedrivits på studie- och yrkesvalets område. Som exempel kan nämnas Super's Career Pattern Study (Super m fl 1957; Super & Overstreet, 1960), Crites' Vocational Development Project (Crites, 1961), Project Talent (Flanagan & Cooley, 1966) i USA, en undersökning gjord av the National Survey of Health and Development (Douglas, 1964; Douglas, Ross & Simpson, 1968) i England, en uppföljning av the Scottish Council for Research in Education (Macpherson, 1958; Maxwell, 1969) i Skottland och gymnasieprognosundersökningen, senare Västmanlandsundersökningen (Jansson & Ljung, 1970), Husén's 27-årsuppföljning (Husén, 1969) och individualstatistikprojektet (Svensson 1971) i Sverige.

B. ALLMÄN PROJEKTBESKRIVNING

Undersökningarna av studie- och yrkesvalsprocessen ingår som ett delprojekt i en större longitudinell undersökning av olika anpassningsfrågor. Inom detta projekt, Örebroprojektet, följs en huvudgrupp från 10 års ålder i årsklass 3 upp till vuxen ålder. Dessutom ingår 2 äldre årsklasser, som följs från årsklass 6 respektive 8 för att möjligheter skall finnas att uppskatta paneleffekter liksom förändringar, som uppkommer över tid som följd av allmänna värderingsförskjutningar i motsats till den aktuella gruppens mognad. På de äldre årsklasserna

görs också dels instrumentutprövningar, dels förstudier för precisering inför undersökningarna på huvudgruppen.

Denna totalundersökning är i sin helhet av betydelse för delprojektet om studie- och yrkesvalsproblem. Den ger nämligen en mycket bred information om den studerade gruppen och detta medger en interdisciplinär approach, vilket enligt den givna referensramen är nödvändigt.

Örebroprojektet redovisas utförligt i en monografi (Magnusson, Dunér & Zetterblom, 1972). I figur III:1 ges en schematisk framställning av totalprojektets förlopp fram till år 1971, då huvudgruppen lämnade den obligatoriska skolan. År 1965 startade undersökningarna med en omfattande totalgruppsundersökning av tre årsklasser om vardera ca 1.000 elever. De studerades med gruppmetoder, test, enkäter, kamratskattningar samt med lärarskattningar. Föräldraenkäter besvarades för 97 % av huvudgruppen. Härigenom erhölls en allsidig bild av social bakgrund, individens egenskaper och inre och yttre anpassning. I åk 8 ingick vissa undersökningar av valprocessen av studie- och yrkesvalet. En uppföljning med i stort sett samma metoder gjordes för huvudgruppen i åk 6, och i tillämpliga delar vid olika tidpunkter också i åk 8 eller 9.

Utom den allmänna basinformation som erhållits i dessa datainsamlingar har särskilda instrument utformats för olika frågeställningar. Ett omfattande, individuellt upplagt undersökningsprogram har gällt ett stickprov för belysning av de problem, som kan sammanhänga med svårigheter med kamratrelationerna (Adebäck, 1969). På stickprov har också gjorts vissa medicinska undersökningar: EEG, katekolamininsöndring i olika situationer (Johansson, 1970), fysisk kondition och biologisk ålder.

En studie av anpassningskritiska beteenden har gjorts på pojkar i form av en undersökning av självdeklarerad brottslighet (Olofsson, 1971) och för flickor av symtombelastning (Crafoord, 1972). Ungdomarnas normer och normkonflikter har kartlagts i åk 8 (Henricson, 1971). Dessutom har data om studieprestationer insamlats.

En översikt av de variabler och instrument som kommit till användning ges i tabell III:1. Där ges i korthet benämningar på variabelgrupper, som kan ge en uppfattning om den infor-

År	Födda 1950	Födda 1952	Födda 1955
		TOTALGRUPPSUNDERSÖKNING	
1965	**Hela åk 8** **1.330 elever**	**Hela åk 6** **960 elever**	**Hela åk 3** **1.032 elever**
1966			Intensivundersökning av sociala relationer. Åk 4. 90 elever.
1968		Studie- och yrkesvalsprocessen. Hela åk 9. Självdeklarerad brottslighet. Åk 9. Pojkar.	Studie- och yrkesvalsprocessen. Hela åk 6. Medicinska undersökningar. Åk 6. Stickprov, 250 elever. Totalgruppsundersökning uppföljning från 1965. Hela åk 6.
1969/70			Studie- och yrkesvalsprocessen. Hela åk 8. Normer och normkonflikter. Hela åk 8. Symtombelastning. Åk 8. Flickor. Ekologiska undersökningar. Standardprov. Åk 8. Intelligensmätning. Åk 8. Ossifikationsmått. Åk 8. Stickprov, 250 elever. Sociala relationer. Hela åk 8.
1971		Studie- och yrkesvalsprocessen. Elever i gymnasiet åk 3.	Studie- och yrkesvalsprocessen. Hela åk 9. Totalgruppsundersökning uppföljning från 1965, 1968. Självdeklarerad brottslighet. Åk 9. Pojkar.

Figur III:1 *Översikt över Örebroprojektet fram till 1971.*

Tabell III:1. **Översikt av variabler och metoder.**

Variabeltyp	Totalgruppsundersökning	Stickprovsundersökning	Undersökningstillfällen (Endast år)
I. Anpassningsvariabler			
A. Yttre anpassning			
1. Skolprestation			
a. Absolut prestation	Objektiva test		65, 68, 70
b. Prestation relativt individens förutsättningar	Objektiva test		65, 68
2. Sociala beteenden			
a. Beteenden relativt klasskamraterna	Kamratskattningar		65, 68
	Sociometriska metoder		65, 68, 70
		Lärarintervju	66
b. Beteende i klassrummet (efterlevnad av regler etc)	Lärarskattningar		65, 68, 71
		Lärarintervju	66
c. Beteenden i hemmet	Föräldraenkät		65, 68
d) Beteenden i samhället	Myndigheternas registerdata		67
	Elevenkät		68, 71
B. Inre anpassning			
1. Upplevd behovstillfredsställelse etc.			
a. Upplevelse av skolan som totalitet	Elevenkät		65, 68, 71
		Elevintervju	66
b. Upplevelsen av skolarbetet	Elevenkät		65, 68, 71
		Elevintervju	66
c. Upplevelsen av lärarkontakten		Elevintervju	66
d. Upplevelsen av kamratkontakten	Elevenkät		65, 68, 71
	Elevskattningar av egen sociometrisk status		65, 68, 70
		Elevintervju	66
e. Upplevelsen av föräldrakontakten	Elevenkät		69, 70, 71

Variabeltyp	Totalgrupps-undersökning	Stickprovsunder-sökning	Undersök-ningstillfällen (Endast år)
2. Allmänt känsloläge (ångest, oro, depressivitet, etc.)	Elevenkät		70
		Läkarunder-sökning	66
3. Upplevda somatiska symptom	Elevenkät		65, 68, 71
		Läkarunder-sökning	66
4. Objektiva somatiska förhållanden		Läkarunder-sökning	66
		Adrenalin — noradrenalinmått	67
5. Symptom i beteendet (disharmoni, säkerhet trivsel etc)	Lärarskattningar		65, 68, 71
	Föräldraenkät		65, 68
	Kamratskatt-ningar		65, 68
		Lärarintervju	66
		Föräldraintervju	66
II. Individvariabler			
1. Psykologiska egenskaper			
a. Allmän intellektuell kapacitet	Objektiva test		65, 68
b. Kreativ begåvning	Objektiva test		68, 71
c. Aspirationsnivå	Elevenkäter		68, 70, 71
	Lärarskattningar		65, 68
d. Normer, attityder, värderingar	Semantisk differentialteknik		65, 68, 71
	Elevenkät		69
e. Intressen	Elevenkät		68, 71
2. Fysiologiska egenskaper			
a. Allmän fysisk kapacitet (arbetsförmåga)		Cykelergometer-prov	67
b. Neurofysiologiska förhållanden		Elektroence-phalogram	67
c. Hormonella förhållanden		Adrenalin — noradrenalinmått	67
d. Biologisk ålder		Ossifikations-mått	70
III. Miljövariabler			
1. Skolmiljön			
a. Lärarrelationen	Lärarskattningar		65, 68, 71

Variabeltyp	Totalgrupps-undersökning	Stickprovsunder-sökning	Undersök-ningstillfällen (Endast år)
b. Kamratrela-tionerna	Sociometriska mått		65, 68, 70
2. Hemmiljön			
a. Hemmets eko-nomiska ställ-ning, bostads-standard etc	Föräldraenkät		65, 68
b. Föräldrarnas utbildnings-nivå	Föräldraenkät		65, 68
c. Föräldrarnas attityder, normer etc.		Intervjuer	66
3. Den yttre boendemiljön	Socialekologiska data		69
4. Skolans mate-riella standard	Socialekologiska data		69

mation som finns för det stora flertalet av de elever, som studeras i delprojektet om studie- och yrkesvalsprocessen. För en fylligare dokumentation hänvisas till projektmonografin. I redovisningen av några delstudier i det följande skall de där använda variablerna också beskrivas. Vissa centrala begrepp och deras operationalisering i undersökningarna redovisas också i ett följande avsnitt i detta kapitel.

C. UPPLÄGGNINGEN AV STUDIE- OCH YRKESVALSSTUDIEN

För flertalet problemområden som behandlas inom Örebroprojektet kompletteras basdata med särskilda instrument.

För att följa studie- och yrkesvalsprocessen från början startade denna speciella datainsamling för huvudgruppen i åk 6, i tiden omedelbart efter det att eleverna hade gjort de val av ämnen, som vid denna tidpunkt var deras första möjlighet att själva påverka kursplanerna och därmed sin miljö. Det gällde där 5 veckotimmar och det förelåg 5 alternativ. De mest teoretiska ämnesgrupperna omfattade ett andraspråk (tyska eller franska), de minst teoretiskt inriktade omfattade slöjd, i en

kombination tillsammans med maskinskrivning. (Se närmare kap X.)

Till åk 8 utökades antalet veckotimmar i de alternativa grupperna, medan en uppdelning i linjer med nio alternativ till åk 9 innebar en kraftigare differentiering.

Då både valen till åk 9 och valen av skola eller verksamhet efter grundskolan är av stor betydelse för karriären insamlades data i anslutning till båda dessa valtillfällen.

Vid datainsamlingen i åk 9 kunde användas instrument, som byggde på och i delar var identiska med ett instrument, som utprövades på den äldre gruppen i åk 9 år 1968 — pilotgruppen. Jämförelser kan därför göras mellan åk 9 år 1968 och år 1971. Pilotgruppen har också studerats vid det tillfälle, då den del som fortsatt studierna lämnade gymnasieskolan.

De empiriska studier, som skall redovisas i det följande bygger på dels basdata, dels data från huvudgruppen i åk 6 och 8 samt i den äldre gruppen i åk 9. Med något undantag är dessa förberedande studier av tvärsnittskaraktär. Nu föreligger data för huvudgruppen från hela högstadiet, varför senare rapporter huvudsakligen kommer att ha longitudinella data som utgångspunkt.

D. GRUPPSTORLEK

Den grupp som studeras i föreliggande empiriska bidrag och som utgör utgångspunkten för följande longitudinella undersökningar består av de årsklasser elever vid Örebro grundskolor, som är födda 1952 och 1955 och som i projektet följts från åk 6 respektive 3 och i den speciella studie- och yrkesvalsdelen från åk 9 respektive 6.

I försöksgruppen ingår inte elever med grava intellektuella brister (IK under ca 70), svårare fysiska handikapp eller så svåra sociala anpassningssvårigheter, att de tidigt omhändertagits av samhället för placering på ungdomsvårdsskola eller skolhem.

Varje årsklass omfattar ca 1.000 elever. Gruppstorlekarna framgår av tabell III:2. Där anges antalet elever, som fanns i

Tabell III:2 **Gruppstorlekar. För huvudgrupp, f. 1955, totalgrupp i åk 6 och därav kvarvarande i åk 8 samt antal elever för vilka studie- och yrkesvalsdata (STYV) föreligger. För pilotgrupp, f. 1952, totalgrupp och antal med STYV-data.**

Grupp	Pojkar	Flickor	Totalt
f. 55, åk 6 total	543	557	1100
f. 55, åk 6 och 8, total	502	505	1007
f. 55, åk 6, STYV-data	522	529	1051
f. 55, åk 8, STYV-data	539	529	1068
f. 52, åk 9, total	562	546	1108
f. 52, åk 9, STYV-data	445	406	851

den totala årsklassen i åk 6 och åk 9 1968 (populationen). Dessutom framgår hur många elever i huvudgruppen som fanns i populationen både i åk 6 och i åk 8 (uppföljningsgruppen). För datainsamlingarna i åk 6 och 8 återges antalet elever totalt som deltog i de mätningar, som speciellt avsåg studie- och yrkesvalsprocessen.

Även för pilotgruppen ges populationens storlek liksom antalet elever som besvarade studie- och yrkesvalsformulären. I detta fall kom ett rektorsområde att falla bort för detta delprojekt.

För övriga data som används i föreliggande studier har deltagarfrekvensen varit mycket hög, i flertalet fall mellan 90 och 100 %.

E. BEGREPP OCH DERAS OPERATIONALISERING

1. Miljön

Studie- och yrkesvalsprocessen förutsättes i föregående kapitel ske under interaktion mellan individen och miljön. Denna har betydelse på olika sätt. Den breda socio-kulturella ramen, gemensam för flertalet på orten och den ekonomiska och arbetsmarknadsmässiga strukturen skall vid en realistisk alternativbedömning inverka på valen. Det delsystem som utgöres av en skola och dess upptagningsområde har betydelse på ett annat plan för uppkomsten av attityder och värderingar och för allsidigheten i kunskaper och erfarenheter. Familjen och dess socio-ekonomiska situation har slutligen en viktig roll i valprocessen.

a. *Staden Örebro* utgör det totalsystem inom vilket undersökningspopulaionens valprocess försiggår.

Örebro är en mellansvensk inlandsstad med ca 100.000 invånare och med för svenska förhållanden normal expansionstakt. Näringslivet, som tidigare dominerats av skoindustri, är numera väl differentierat och omfattar t ex verkstadsindustri, pappersindustri, grafisk industri och livsmedelsindustri. Staden är centralort för en större region. Den ger service åt denna bl a i fråga om sjukvård. Utbildningsväsendet är väl utbyggt. Nu finns möjligheter till utbildning på universitets- och högskolenivå inom många områden.

b. *Skolorna och deras upptagningsområden* bestämmer kamratgruppernas sammansättning. De har betydelse för vilka erfarenheter, som eleverna får i skolan. Själva skolmiljöerna kan genom olika utformning ge olika grad av trivsel med studier och därmed inställning till fortsatt utbildning och yrkesval. En socialekologisk kartläggning har därför gjorts av de olika rektorsområdena i staden, där upptagningsområdena beskrivs till sin karaktär, och där skolbyggnader och deras läge och beskaffenhet redovisas. Elevernas skolväg m m ingår också i denna beskrivning av elevernas stadsdelsmiljö.

c. *Familjens socio-ekonomiska* situation bestäms med utgångspunkt från frågor i en föräldraenkät. Följande uppgifter föreligger om huvudgruppen.

Fullständig — ofullständig familj
Föräldrarnas
  ålder
  utbildning och yrke
  engagement i föreningar m fl aktiviteter utom hemmet
Moderns förvärvsarbete
Familjens inkomst
Syskon
  antal, ålder och ev yrken och utbildning
Familjens bostad
  typ, storlek, standard
Flyttningar, bostadsbyten
Föräldrarnas kontakt med skolan
Vissa attityder till utbildning
Uppfattning om elevens skolanpassning

De uppgifter som föreligger om familjen är begränsade till de möjligheter ett enkätformulär ger, där det är av avgörande betydelse att information kan erhållas från praktiskt taget alla elevers föräldrar.

För pilotgruppen gavs en kortare enkät, där information om föräldrarnas utbildning, inkomst, yrke och inställning till utbildning samt familjens storlek inhämtades. Där ingick ett antal frågor om föräldrarnas inställning till utbildning i allmänhet och deras uppfattning om barnets situation.

Som index på familjens socio-ekonomiska status valdes utbildning som mest relevant för den inverkan på studievalet, som kan antas komma från familjen som primärgrupp

Med utgångspunkt från föräldrarnas uppgifter om utbildning och yrke indelades familjerna i sju grupper

1. Akademisk utbildning
2. Kvalificerad utbildning över studentexamen men med kortare utbildningstid. Lärarhögskola, seminarium, socialhögskola eller motsvarande
3. Gymnasial utbildning: gymnasieingenjör, gymnasieekonom eller motsvarande
4. Utbildning på fackskolenivå: institutingenjör, tekniker, handelsinstitut, eller motsvarande med realexamen eller motsvarande linjer i enhetsskola eller grundskola som grund
5. Realskoleutbildning, flickskola, folkhögskola, eller motsvarande specialutbildning som påbyggnad
6. Kvalificerad yrkesutbildning, yrkesskola eller motsvarande hantverkarutbildning
7. Ej yrkesutbildad arbetare

Familjens position bestämdes av den förälder som hade den högsta utbildningen. I 13 % av fallen låg den angivna utbildningen på en klart lägre nivå än den, som krävs i vederbörandes yrke. Familjen har då placerats i den utbildningsgrupp, som motsvarar de kunskaper och färdigheter som krävs i yrket.

Vid jämförelse med den socialgruppsindelning, som ofta används i t ex sociologisk forskning kan utbildningsgrupperna 1 och 2 anses svara mot socialgrupp I, utbildningsnivåerna 3—5 mot socialgrupp II och utbildningsgrupp 6 och 7 mot socialgrupp III.

Utbildningsnivå kommer att betecknas UN. I vissa fall ge-

nomförs studier med en uppdelning i två kategorier, där hög utbildningsnivå (HUN) motsvarar utbildningsnivå 1—5 och låg utbildningsnivå UN 6—7 (LUN).

2. Individen i studie- och yrkesvalsprocessen

För att inhämta den speciella information, som krävs i delprojektet om studie- och yrkesval har utformats två typer av instrument.

För det första har använts enkäter i huvudgruppens åk 6 och 8 samt i en pilotgrupp i åk 9. Senare har en enkät också besvarats av huvudgruppen i åk 9. Enkäterna innehåller frågor med fasta svarsalternativ och i något enstaka fall öppna svar. Enkäterna till åk 6 och till pilotgruppen i åk 9 utbildning och åk 9 arbete redovisas i bilaga III:1—3.

För det andra har utformats ett instrument av typ semantisk differential, vilket har kallats yrkesdifferential (YD). Det är avsett att ge elevernas attityder och värderingar i förhållande till vissa typer av yrken, d v s perceptionen av yrkesvärlden. Instrumentet är uppbyggt på de två dimensioner som kan användas vid beskrivning av yrkesvärlden (kap I). Ett yrke har valts att representera vart och ett av tre olika yrkesområden — den horisontella dimensionen — respektive tre olika statusnivåer — den vertikala dimensionen. Dessa nio yrken framgår av bilaga VIII:1. Dessutom ingick yrket konstnär i instrumentet, detta område är av speciellt intresse men har ej kunnat statusgraderas. Vidare bedömdes abstrakta yrkesgrupper, som beskrivs enbart efter nödvändig grundutbildning: yrken som man kan få direkt efter grundskola, efter yrkesskola, efter fackskola respektive efter gymnasium.

Dessa yrken bedömdes i instrumentet som begrepp. Bedömningsvariabler — skalor — var

lång skoltid	— kort skoltid
arbete med händer	— tankearbete
manligt	— kvinnligt
roligt	— tråkigt
låg lön	— hög lön
rent	— smutsigt
svårt	— lätt
omväxlande	— enformigt
ha med människor att göra	— arbeta ensam

jäktigt	— lugnt
fint	— inte fint
får bestämma	— måste lyda
skulle mycket gärna vilja bli	— skulle absolut inte vilja bli

För begreppen — yrken efter grundskola, yrkesskola, fackskola eller gymnasium — utbyttes skalan lång skoltid mot

bra	— dålig

Från dessa instrument samt från annan information kan begrepp inom referensramen operationaliseras. Ett exempel är utbildningsaspiration (se kap V).

a. *Faktiska val — karriärlinje* — kan kartläggas från frågor i enkäten om vald ämnesgrupp respektive linje eller skola och kontrolleras i registerdata. Undersökningsgruppen kan indelas i kategorier med olika (typer av) karriärvägar.

b. *Decidering och svårighet att välja* belyses i enkäterna i frågor om hur säker man är på att man kommer att välja det alternativ man avgivit, hur svårt valet varit och vilka svårigheter, som varit betydelsefulla. Vid frågor om vilket alternativ man valt har också funnits frågan, vilka andra alternativ, som man kunnat tänka sig. Detta har gjort det möjligt att bestämma mängden av aktuella och acceptabla alternativ i varje situation.

c. *Påverkan* mäts med frågor om hur man fått hjälp och upplysning, vem som bestämde mest, hur andra tyckt om valet, och vad de tycker hemma om studievalet.

d. *Kunskaper* har inte kunnat mätas i detta sammanhang, men däremot har individens subjektiva uppfattning om sina kunskaper erhållits med frågor om hur mycket man känner till om olika alternativ respektive det yrke, man angivit i en öppen fråga, och hur mycket man känner till om utbildningen till det yrket.

e. *Yrkesplaner* har undersökts med en öppen fråga om vilka yrken man funderar på att välja. De rangordnade förslagen har kodats efter samma indelningssystem som legat till grund för familjens kategorisering i utbildningsnivå (vertikal dimension) samt efter huvudområde (nio kategorier) samt i underområde. Denna tresiffriga kod ger en tämligen exakt beskrivning av valda yrken.

f. *Yrkesvärden,* d v s förhållanden i ett yrkesarbete som bedöms väsentliga för valet, har mätts med ett antal frågor i enkäten, speciellt den för åk 9. På 32 sådana frågor som valts från bl a arbeten av Herzberg et al. (1959) har en faktoranalys genomförts, vilken givit en lösning med åtta faktorer som givits följande tolkning:

1. Vård och kontakt. 4 frågor har laddningar >0.40.
2. Utomhusarbete. 5 frågor rör arbetsplatsens läge utomhus eller inomhus, i stad eller på landsbygd, samt om man använder kroppskrafter i arbetet.
3. Osjälvständighet och osäkerhet. 5 frågor rör självständighet i arbetsuppgifter och återspeglar säkerhet.
4. Status. 6 frågor gäller önskan om arbetsuppgifter, som inte alla klarar, att arbetet skall anses fint, att få möjlighet att komma fram och bli chef.
5. Rörlighet, flexibilitet och kreativitet. 4 frågor gäller växling mellan olika arbetsuppgifter, resor i arbetet, att skapa med fantasi och att ha kontakt med mycket folk.
6. Spontanitet och energiutflöde. 3 frågor med höga laddningar rör noggrannhet, snabbhet och användande av kraft och energi i arbetet.
7. Aspiration utan risktagning. Denna faktors högsta laddningar har 4 frågor, som visar önskan att nå fördelar som hög lön och chefsbefattningar utan att samtidigt riskera något; man önskar också säker anställning och lön oberoende av arbetsinsats, om man har hög faktorpoäng.
8. Ensamhet och stillhet. 2 frågor rör antalet arbetskamrater och stillasittande arbete.

Faktorpoäng har beräknats för varje individ som en efter faktorladdningen vägd summa av de variabler, som enligt ovan definierar faktorn, d v s frågor med laddning över 0.40.

g. *Studieaspiration* kan innebära olika saker. Av betydelse är hur realitetsanpassad inställningen till utbildningen är, och hur långsiktigt perspektiv aspirationen ses ur.

I enkäten har en fråga avsett, hur länge eleven kan tänka sig att fortsätta att studera efter åk 9 för att få ett yrke, som han/hon trivs med. Med denna fråga avses att eleven skall ta hänsyn till sina egna möjligheter vid svaret, som alltså skall utgöra en realitetsanpassad bedömning av den vertikala nivå, som man siktar mot.

Den mest realitetsprövade aspekten på studieaspiration torde vara det val av verksamhet eller skola efter den obligatoriska

skolans slut, som eleven gjort vid tidpunkten för enkätundersökningen.

Det är också av intresse att veta individens aspiration i mening idealnivå, bortsett från om man har möjligheter att nå dit eller inte. Ett index på en sådan variabel har konstruerats med data från yrkesdifferentialen.

I denna ingår tre yrken på den högsta statusnivån. Ett genomsnitt av skattningen för dessa yrken i avseende på skalan "vill bli", kunde utgöra ett sådant index, men detta skulle vara usatt för den felkällan, att en del elever säger sig "gärna bli" nästan alla yrken, medan andra är restriktiva när det gäller alla alternativa yrken. Därför används differensen mellan genomsnittet av de tre högstadieyrkena och genomsnittet av de sex övriga yrkena i skalan "vill bli". Härigenom har även inverkan av intresse och områdesinriktning minskats.

Val i meningen preferens kan man anse att man får i svaret på frågor om vilket yrke eleven funderar på. De olika alternativ som nämnts har kodats på samma sätt som föräldrarnas yrken. Det föreligger alltså en variabel som gäller den vertikala aspekten på a. de yrken man funderar på, b. det yrke bland dessa, som man tror att man kommer att välja, samt c. det yrke man anger som svar på en annan fråga som explicit ber eleven att ge ett idealyrke genom att försöka bortse från realiteter som t ex om man kan klara utbildningen eller arbetet eller om det finns motstånd i hemmet mot ett sådant val.

Aspiration kan också ses i ett kortare perspektiv som strävan att göra sitt bästa i en bestämd situation med en viss uppgift. Bedömningar som gjorts inom ramen för basundersökningarna gäller variabler som benämnts motivation och aspiration. Begreppet utbildningsaspiration diskuteras närmare i kapitel V, där samband mellan olika aspekter redovisas.

3. Individens anpassning

Några variabler inom det som benämnts basdata skall beskrivas något närmare. En del av dessa har använts i de i det följande redovisade analyserna. En grupp variabler kan sägas gälla anpassning. Information har inhämtats om hur eleven själv, lärarna, kamraterna och föräldrarna uppfattat elevens anpassning.

a. *Eleven* själv har ifyllt en elevenkät. Svaren på ett 50-tal frågor har analyserats med komponentanalys. Faktormatrisen roterades ortogonalt med varimaxmetoden. Enkäten utprövades i pilotgruppen i åk 6 och reviderades och kompletterades för att bättre täcka de faktorskalor som framkommit. Revideringen grundade sig på en reliabilitetsundersökning (re-test) och inriktade sig också på frågor, som där visat lägre tillförlitlighet. Reliabiliteten som för faktorskalorna i den första versionen låg mellan 0.66 och 0.82 beräknades ej vid huvudgruppens undersökning i åk 6, men bör ha ökat med revideringen.

Skalorna med exempel på enkätfrågor:

Allmän skoltrivsel

— Tycker du att det är roligt i skolan? Trivs du bra i skolan? —

Kamratrelationer

— Trivs du bra med dina kamrater i klassen? —

Ängslan inför skolarbetet

— Är du ängslig för att det ska gå dåligt på skrivningar och prov i skolan? Händer det att du mår illa på morgonen innan du går till skolan? —

Upplevd arbetsbelastning

— Tycker du att hemläxorna är jobbiga? Känner du dig trött när du kommer hem från skolan?

Korrelationen mellan skalorna ligger mellan 0.31 och 0.68. De högsta sambanden finns mellan skoltrivsel och arbetsbelastning och är 0.68 (pojkar) och 0.57 (flickor).

b. *Lärarna* bedömde sina elever i sju variabler. Då dessa data ej används i de här redovisade studierna skall de beröras endast i korthet.

Bedömningarna gjordes på sjugradiga numeriska skattningsskalor. Variablerna definierades med följande rubriker, vilka kompletterades med beskrivningar av extremyttringar av beteendena.

Aggressivitet
Motorisk oro
Tillbakadragenhet
Disharmoni
Distraktion

Skolleda
Aspiration

För att motverka haloeffekten bedömdes en variabel åt gången för samtliga elever.

Pojkar och flickor skattades var för sig. Referensgrupper var pojkar respektive flickor i den egna klassen. Normalfördelning skulle eftersträvas inom varje klass/könsgrupp.

Bedömningsformuläret som användes på huvudgruppen i åk 6 var något modifierat från det som användes i åk 3 och på pilotgruppen i åk 6.

c. *Föräldrar*. Några frågor i föräldraenkäten gällde också barnens anpassning, deras skoltrivsel, tecken på ängslan och oro inför skolan och iakttagelser av psykosomatiska störningar i samband med skolgången.

d. *Kamrater*. Interaktionen med klasskamraterna är en aspekt på yttre anpassning, som studerats med sociometriska metoder. Bland annat har följande situation skisserats. Eleverna anmodades tänka sig, att klassen måste byta klassrum. Alla kamraterna kunde inte få följa med till det nya klassrummet. Uppgiften var att rangordna kamraterna i den ordning de ville att dessa skulle komma med vid en sådan förflyttning. De skulle därvid rangordna eget och motsatt kön var för sig.

Två andra situationer knöts till rast och fritid. Eleverna fick rangordna de tre kamrater av det egna könet, som de helst skulle vilja vara tillsammans med under raster respektive på fritid.

I samband med dessa sociometriska mätningar, fick eleverna också göra skattningar av varandra i variablerna motivation och säkerhet.

4. Individens kapacitet och personlighet

a. *Intelligens* mättes med testbatteriet Differentiell begåvningsanalys, DBA (Härnqvist, 1961). Sex deltest användes för tre begåvningsfaktorer:

"Likheter" och "Motsatser" avses mäta en verbal faktor,
"Bokstavsgrupper" och "Figurserier" avses mäta en abstraktlogisk faktor och
"Klossar" och 'Plåtvikning" avses mäta en spatial faktor.

Reliabiliteten hos det sammanslagna måttet på allmän intel-

ligens har beräknats till 0.95. Testet har använts i åk 3 och 6 — på huvudgruppen vid båda dessa tillfällen.

b. *Kreativitet* mättes med två test, "Mångtydiga figurer" och "Konsekvenser". De har utarbetats av Larsson & Sandgren (1968). "Mångtydiga figurer" är av en typ test som kallats "doodlar". Det innehåller 8 uppgifter. Det kan vid jämförelse med Guilfords "Divergent Production test" närmast föras till faktorn "Divergent Figural Implication". (Guilford, 1967.)

"Konsekvenser" är ett verbalt test. Vid flödesrättning motsvarar det närmast faktorn Divergent Semantic Units hos Guilford. Testet innehåller fem uppgifter av typen: "Vad tror du skulle hända, vad skulle förändras och vad skulle det föra med sig om vatten kunde brinna?".

Reliabiliteten (alfa-koefficient) för varje kön och test låg mellan 0.84 och 0.88. Den här använda summapoängens reliabilitet kan uppskattas till 0.91 (pojkar) och 0.92 (flickor).

Korrelationen mellan de två testen var 0.59 (pojkar) och 0.64 (flickor). Korrelationerna mellan testen och intelligens (DBA) var omkring 0.30. Kreativitet är alltså en från intelligens relativt fristående variabel.

c. *Skolprestation* mäts med standardiserade objektiva kunskapsprov i vissa årskurser av den svenska grundskolan för att göra det möjligt för lärarna att justera betygsnivån inom klassen till riksnormer. En summa av resultaten från sådana prov i matematik och svenska har använts som operationell definition på skolprestation. Ekvivalenta mått finns i åk 3 och 6 för huvudgruppen. Reliabiliteten i detta mått kan från tidigare redovisade användingar beräknas till 0.90.

d. *Värderingar och attityder* har mätts med ett instrument av typ semantisk differential. De begrepp som skattades rörde den egna personen, föräldrar och syskon, personer av samma och motsatt kön och skolan. Vid bedömningarna i huvudgruppen i åk 6 användes ett mindre instrument med följande begrepp: Flicka, pojke, jag, kvinnan, mannen, lärare och framtiden.

Begreppen skattades i 15 respektive 14 skalor, av vilka en del var värderingsskalor.

I de studier, som redovisas här, används mått på självvärdering, som härletts ur dessa data.

e. *Intressen* har kartlagts med ett formulär "Intresseschema

— Sysselsättning" (Waern & Härnqvist, 1962). Det upptar ett antal sysselsättningar från åtta intresseområden, som eleverna skall ta ställning till.

Vissa frågor om intressen finns också i yrkesenkäterna.

f. *Självvärdering* är en egenskap som är svår att mäta. En orsak bland flera är att den kan innebära varierande saker. I anknytning till en kort diskussion om dessa problem i kapitel I skall här redovisas de mått som studeras i projektet.

Sociometriskt mått, "spegeljag". I anknytning till kamratskattningar rangordnades kamraterna efter hur gärna bedömaren önskade få med dem i en situation då inte alla i klassen kunde få vara med (byte av klassrum). Efter denna sociometriska mätning fick eleverna ange vilka kamrater, som de trodde hade satts före respektive efter dem själva av flertalet av klasskamraterna. Detta kunde uttryckas som en skattning av rangordning inom gruppen. Detta mått transformerades till standardpoäng, z-värden, för att vinna jämförbarhet mellan bedömningar i olika stora grupper. Metoden har utvecklats av Magnusson (Johannesson & Magnusson, 1960).

Självvärdering med semantisk differential av begreppet "Jag" på värderingsskalor var ett andra mått, som antas ge individens egen värdering av sig själv. Medeltalet av tre värderingsskalor användes: bra — dålig, modig — rädd, och stark — svag.

Detta mått kan vara utsatt för svarstendenser. En elev som ger höga skattningar av allt, kommer då att tillskrivas en högre självvärdering än som är riktigt. Som ett alternativt mått har beräknats differensen mellan elevens skattning av "Idealjag" och "Jag" i de nämnda skalorna.

g. *Självförtroende för studier* är en annan aspekt, som kan antas vara grundad på realiteter vad avser kapacitet. Den mättes med en enkätfråga, där eleverna fick ange hur säkra de känner sig på att klara studierna i fackskola respektive gymnasium.

5. Information från specialundersökningar

En del problem som bearbetas inom Örebroprojektet kräver en komplettering av basdata. Variabler som mätts för att belysa andra problem är i vissa fall av intresse för delprojektet om studie- och yrkesvalsprocessen.

Konformitet till samhällets normer och lagar har bestämts inom ett kriminologiskt delprojekt, som använt sig av en enkät om självdeklarerad brottslighet. Där har använts två mått som kan antas uttrycka konformitet. Det ena är en summa av antalet brottstyper som individen har medgett att han gjort sig skyldig till någon gång — brottsbelastning. Det andra är en kategorisering i sekvensgrupper efter om eleven begått något brott eller inte, om han blivit upptäckt eller inte, om han anmälts till polis/barnavårdsnämnd eller inte, och om han fortfarande är aktiv eller inte. Av de sju grupperna är grupp 1 konform — pojkarna har aldrig begått något av enkätens förseelser och grupp 7 icke-konform — pojkarna där har begått brott, blivit upptäckta och anmälda och efter samhällets åtgärder fortsatt med nya förseelser.

Normer och normkonflikter är ett annat delprojekt, inom vilket insamlats data som för situationer, som är relevanta för livet i hem och skola, möjliggjort en indelning av eleverna efter normer i normklasser med vissa normmönster. Även här gäller det konformitet — en del grupper uttalar värderingar och handlingsdispositioner, som visar en stark konformitet till rådande normer. I andra grupper visar man i olika frågor från föräldrar och konforma kamrater avvikande uppfattningar av vad som är rätt och riktigt.

Symtombelastning har studerats för flickor i ett delprojekt om anpassningskritiska beteenden, som går parallellt med kriminologiska delprojektet för pojkar. Även här erhålles information, som är av intresse för studie- och yrkesvalsprocessen: relationer till olika kategorier vuxna och till kamrater, konformitet, asociala beteenden etc.

F. ANALYSPROBLEM

I detta kapitel har en strategi beskrivits som är en konsekvens av den tidigare givna referensramen och de problem som skall bearbetas. Strategin har följts i Örebroprojektet och dess studie- och yrkesvalsprojekt. Den leder till en longitudinell multidimensionell, interdisciplinär uppläggning med flera generationer i försöksgrupperna. Detta ger förutsättningar att angripa olika problemställningar och att i ett aktuellt läge ta upp väsentliga frågor och snabbt ge svar

som endast kan ges med information om en undersökningsgrupp från tidigare tillfällen.

I denna styrka i projektet ligger också en svaghet. Informationen kan inte över hela området vara så fyllig, att alla typer av frågeställningar direkt kan tas upp. I strategin är emellertid inbyggd den förutsättningen att för varje problem som tas upp kan viss kompletterande datainsamling förekomma. Arbetet de närmaste åren kan antas inrymma sådan komplettering av bl a intensivstudiekaraktär.

Projektets breda uppläggning och omfattande databank innebär ett annat problem, som har konsekvenser för uppläggningen av arbetet, och därigenom på denna monografi.

Det är angeläget att utnyttja den information som insamlats och att kunskapen snabbt organiseras bl a för att kunna påverka det följande arbetet. Med begränsade resurser kan detta ske endast om en del av analysarbetet sker med en bred uppläggning, som med en gemensam metodik och på ett arbetsbesparande sätt kan behandla ett flertal frågeställningar.

Detta kan normalt inte ske med de mest förfinade metoderna som utvecklats för den statistiska analysen. Det kan t ex leda till att preliminära studier över ett stort antal frågor (beroende variabler) behandlas simultant i en gemensam uppställning som innebär dikotomisering eller trikotomisering i några variabler som betraktas som oberoende. Så har bl a skett i kapitel VI, där ett flertal för studie- och yrkesvalet centrala frågor sätts i relation till intelligens, social bakgrund och utbildningsaspiration.

Den grövre metodiken, som denna uppläggning innebär har vissa fördelar. Förutom den arbetsbesparande aspekten är den också redovisningstekniskt fördelaktig. Resultaten blir överskådliga. Detta leder till att man också lättare överblickar flera frågeområden och kan se sammanhang och mönster, som kan leda till konstruktiva idéer i teoriarbetet.

Det finns också nackdelar. Det är självklart mycket information, som inte tas tillvara, då en kontinuerlig variabel dikotomiseras. Det är vidare svårt att inbygga kontrollåtgärder, t ex konstanthållande av variabler, i denna analysdesign. Det finns t ex en mycket stor varians kvar inom grupper i en oberoende och dikotomiserad variabel.

Resultaten av en översiktlig behandling av data bör kunna utnyttjas i det vidare arbetet för hypoteskonstruktion. Resultat som bygger på pilotgruppen kan därvid vara särskilt användbara, då man kan testa sådana hypoteser på huvudgruppen. I vilken utsträckning man finner det nödvändigt att på vissa punkter gå vidare i analysen av föreliggande data med metoder som medger bättre kontroll etc är en bedömningsfråga.

En diskussion om för projektet relevanta modeller och metoder redovisas av Magnusson & Dunér (1967).

G. GENERALISERING OCH SIGNIFIKANS

Resultaten av en undersökning bör bedömas i avseende på möjligheterna att generalisera. Normalt görs undersökningen på ett stickprov, draget från en definierad population. Till denna kan man generalisera. I olika utsträckning kan man också anse resultaten belysande för andra populationer med liknande karakteristika. För att det skall vara möjligt att bedöma i vilken utsträckning detta är möjligt måste då data redovisas som belyser den definierade populationen.

I föreliggande undersökningar inom Örebroprojektet är problematiken något annorlunda. Studierna genomförs på samtliga elever i vissa årsklasser i Örebro stad. Dessa utgör alltså hela populationer. Dessa elevgrupper är ej slumpmässiga, representativa stickprov från t ex en population utgörande samtliga elever i motsvarande årsklasser i Sverige.

Emellertid kan man anse att resultaten i många avseenden kan generaliseras i stora drag till andra städer eller till svenska förhållanden över huvud taget. Detta gäller i viss utsträckning relationer mellan begrepp i uppställda teorier, d v s funktioner. Det gäller däremot inte data av mer sociologisk karaktär t ex frekvenser av elever med viss social bakgrund, familjernas inkomst- eller bostadsförhållanden eller vilka utbildningsvägar man överväger. Detta är starkt lokalt betingat. Skolväsendet på orten inverkar t ex på karriärvalen.

Då man studerar hela populationer kommer frågan om signifikansprövning i ett speciellt läge. Prövningen belyser inte längre frågan om stickprovet kommit från vissa populationer, till vilka man vill generalisera resultaten.

De vid prövningarna redovisade p-värdena avses uttrycka t ex differensers storlek, vilket sker i relation till en felvarians. En signifikansprövning av könsskillnader kan t ex tolkas på följande sätt. Den observerade differensen mellan medeltal för pojkar och flickor bedöms som signifikant, om man kan beräkna att sannolikheten för att skillnaden mellan två grupper som slumpmässigt dras ur det totala sammanslagna observationsmaterialet blir så stor eller större endast med den frekvens, som man väljer som signifikansnivå.

En korrelation kan sägas vara signifikant skild från noll

med följande motivering. Två variabler som egentligen är orelaterade kan uppvisa samvariation i ett visst material som följd av t ex mätfel. I det extrema fallet, då en variabels värden varierar enbart på grund av oberoende mätfel kommer man i ett visst antal fall att erhålla starka korrelationer. Signifikanstestet kan sägas belysa frågan huruvida man ofta skulle få en lika stark korrelation som den observerade enbart som följd av dylika mätfel.

Kapitel IV

Elevers och föräldrars syn på studie- och yrkesval

Elevernas val av tillvalsämnen i åk 7, linje i åk 9 och verksamhet närmast efter grundskolan samt deras yrkesfunderingar skall belysas genom en sammanställning av svar på enkäter. Dessa gäller de två årsklasser, som ingår i undersökningen. Huvudgruppens svar i åk 6 och pilotgruppens och dennas föräldrars svar på enkäter i åk 9 utgör grunden för denna redovisning av tvärsnittskaraktär.

A. FAKTISKA VAL OCH ACCEPTERADE ALTERNATIV

De olika alternativ, som står öppna i de valsituationer som skall behandlas här, framgår av tabellredovisningarna. I tabell IV:1 redovisas för de fem alternativa ämneskombinationerna den procentuella andel a. som faktiskt valde respektive alternativ, b. som ansåg sig kunna tänka sig att välja det i stället för det valda samt c. som direkt sade sig inte kunna tänka sig alternativet ifråga.

Den vanligaste kombinationen är den som också ansetts mest teoretisk eller inriktad mot gymnasiestudier. Detta alternativ, som valdes av mer än hälften av eleverna, ansågs som otänktbart av en tredjedel av eleverna. Den andra kombinationen med främmande språk och svenska och matematik är den som var vanligast som tänkbar men ej vald. Mycket få valde det helt praktiska alternativet med enbart slöjd, och nära två tredjedelar ansåg det otänkbart för sin del.

Eleverna betraktade genomsnittligt obetydligt mer än ett alternativ utöver det valda som tänkbart. Skillnaderna mellan pojkar och flickor är små. Det finns en tendens att flickorna är mer inriktade mot de teoretiska kombinationerna samt mer intresserade av kombinationer med maskinskrivning.

Den äldre gruppens val till åk 9 visas i tabell IV:2, som

Tabell IV:1. **Andelen av eleverna som till åk 7 valt olika tillvalsgrupper, eller kunnat tänka sig att välja dem. Procent.**

Ämnesgrupp till åk 7	Pojkar			Flickor		
	har valt	kunnat tänka sig välja	inte kunnat tänka sig välja	har valt	kunnat tänka sig välja	inte kunnat tänka sig välja
7:1 Tyska eller franska 5 vt	49,2	10,2	31,4	61,8	9,6	22,2
7:2 Tyska eller franska 3 vt och svenska eller matematik 2 vt	17,8	36,4	35,8	12,4	40,7	37,1
7:3 Tyska eller franska 3 vt och maskinskrivn 2 vt	9,0	27,2	51,3	12,2	39,7	39,4
7:4 Slöjd eller maskinskrivning 3 vt och svenska eller matematik 2 vt	12,5	17,0	56,9	7,5	20,5	17,3
7:5 Slöjd 5 vt	2,3	19,7	63,6	1,7	20,0	64,8
Vet inte eller ej svar	9,2	—	—	4,4	—	—
	N=522			N=531		

Tabell IV:2. **Andelen av elever som i åk 9 gått olika linjer eller kunnat tänka sig att ha valt dem (åk 9 utb). Procent.**

Linje	Pojkar			Flickor		
	har valt	kunnat tänka sig välja	inte kunnat tänka sig välja	har valt	kunnat tänka sig välja	Inte kunnat tänka sig välja
9 g	32,3	18,9	40,7	39,5	20,2	33,5
9 h	13,5	36,4	41,1	24,9	43,6	25,1
9 t	26,3	37,8	29,9	0,2	9,4	78,6
9 m	3,4	18,2	67,6	4,4	22,9	61,6
9 s	0,4	11,7	75,7	5,4	37,9	47,8
9 pr	1,6	8,1	78,0	0,2	3,4	83,3
9 tp	16,6	22,7	53,7	0,0	3,0	84,7
9 ha	5,2	14,8	69,5	6,7	23,9	58,4
9 ht	0,7	6,5	80,9	17,2	30,3	44,8
Ej svar	0,0	—	—	1,5	—	—
	N=445			N=406		

också ger upplysning om hur eleverna ser på de inte valda linjerna — om de haft dem som acceptabla alternativ eller inte.

Flickorna har valt de teoretiska linjerna g och h något oftare än pojkarna. Orsaken förefaller vara, att pojkarna lockats av den tekniska linjen, som är något mindre teoretiskt inriktad — vi kan här beteckna den som mellanteoretisk. De tvåbokstaviga linjerna har en mer praktisk inriktning. Dessa har sammanlagt valts av ungefär lika många pojkar som flickor — c:a 25 %. Då samtliga enbokstaviga linjer formellt ger kompetens att gå till gymnasiestudier, har tre fjärdedelar av denna åldersgrupp valt så att denna möjlighet står öppen.

I utsagorna om eleverna har kunnat tänka sig att välja övriga linjer föreligger samma tendenser till olikheter mellan könen i avseende på intresseriktning. Flickorna kan ofta tänka sig den sociala och hushållstekniska linjen, medan de finner de tekniskt inriktade linjerna otänkbara i större utsträckning än pojkarna.

B. VAL AV UTBILDNING EFTER GRUNDSKOLAN

Eleverna har i båda grupperna i åk 6 respektive åk 9 tillfrågats om vad de skall göra efter grundskolans slut. Likaså har föräldrarna till eleverna i åk 9 besvarat en fråga om vad de tycker att deras barn skall göra och samma elever en fråga om vad de tror föräldrarna vill. Svarsfördelningarna framgår av tabell IV:3. Jämförbarheten mellan elevers och föräldrars svar försvåras av bortfall i föräldraenkäterna.

Mellan åk 6 och 9 sker en liten förskjutning från alternativen att börja arbeta eller praktisera mot att gå i någon skola. Betydligt fler elever i åk 6 svarar naturligt nog också "vet ej" på denna fråga. Gymnasiet blir mer sällan valt i åk 9 än i åk 6 till förmån för yrkesskola och fackskola. Pojkarna föredrar oftare yrkesskola, flickorna fackskola.

Flickorna tänker sig något oftare än pojkarna att gå direkt till en arbetsplats. Många tror inte att föräldrarna vill att de skall göra detta, vilket synes överensstämma med föräldrarnas svar.

I fråga om olika skolformer tror eleverna att föräldrarna

Tabell IV:3. **Elevers och föräldrars åsikter om vad eleven skall göra efter grundskolan** (fråga 24 i åk 6, resp 25 i åk 9). Procent.

Eleven skall		åk 6 egna planer		åk 9 egna planer		åk 9* elever tror föräldrar vill mycket gärna		åk 9 föräldrar själva tycker	
		p	f	p	f	p	f	p	f
börja arbeta		11,9	14,3	7,0	12,1	5,6	7,1	2,8	4,4
gå som elev eller praktikant på en arbetsplats		4,0	4,0	1,5	3,2	1,8	3,9	2,8	7,1
Gå på yrkesskola		22,8	10,5	34,6	25,1	25,6	20,2	29,3	21,3
Gå på fackskola		6,9	9,0	16,9	25,6	26,5	26,1	17,5	28,3
Gå på gymnasium		38,7	43,8	29,2	24,4	44,7	37,5	38,9	31,6
Vet inte		12,6	17,1	2,7	4,7	—	—	1,7	1,1
Något annat		—	—	2,7	1,0	1,1	2,0	—	—
Ej svar		3,1	1,3	5,4	3,9	—	—	7,0	6,3
	N=	522	531	445	406	445	406	355	367

*andel elever som av 4 alternativ "vill mycket gärna" för respektive handlingsalternativ. Kolumnerna summerar alltså ej till 100 %.

önskar att de ska välja gymnasium i större utsträckning än de själva vill, medan föräldrarnas svar visar att så är fallet men något mindre ofta än eleverna tror.

Denna fråga kan sägas ge information om ungdomarnas benägenhet att fortsätta sina studier efter den obligatoriska skolans slut. En mer allmän vinkling på det problemet erhålles i svarsfördelningarna på en fråga om hur lång tid eleverna kunde tänka sig studera för att kunna få ett yrke som de skulle trivas med, se tabell IV:4.

Tabell IV:4. **Studieaspiration som accepterad studietid efter grundskolan för att få ett yrke man trivs med** (fråga 20 i åk 6, 18 i åk 9 utbildning). Procent.

	åk 6		åk 9	
	p	f	p	f
Inga fortsatta studier	9,2	8,5	5,8	9,8
1 års studier	12,8	12,2	5,8	11,8
2—3 år studier	37,4	37,7	44,6	37,2
4—5 års studier	21,4	22,6	17,5	20,0
Mer än 5 års studier	16,7	18,1	19,6	15,8
Ej svar	2,5	0,9	6,7	5,4
N=	522	531	445	406

Endast 11,6 % av pojkarna och 21,6 % av flickorna i åk 9 kan tänka sig högst ett års vidare utbildning. Två till tre års studier, vilket svarar mot flertalet av gymnasieskolans linjer, är det vanligaste svaret. Mer än var tredje elev planerar redan nu fortsatta studier även efter en treårig gymnasieskola.

C. TRIVSEL I SKOLAN

Upplevelsen av trivsel i skolan kan påverkas av många faktorer, och trivsel är ett komplicerat begrepp. Emellertid kan det vara ett rimligt antagande, att sådana upplevelser som förknippas med trivselbegreppet kan påverka studievalen.

De flesta elever svarar på en enkel fråga om de trivs i skolan med något positivt alternativ. I åk 9 har t ex mindre än fem procent svarat nästan aldrig på frågan "Har Du trivts

Tabell IV:5. **Hur trivs eleven i skolan? Utsagor av elever och föräldrar i åk 9.**

a. Föräldrar	pojkar	flickor
Alldeles utm	16,9	19,6
Bra	55,2	54,2
Varken bra eller dåligt	22,3	16,6
Inte så bra	4,2	6,5
Inte alls	0,6	2,5

b. Elever	pojkar	flickor
Nästan alltid	18,0	25,6
För det mesta	57,3	56,4
Sällan	18,7	13,1
Nästan aldrig	4,9	4,7

med att gå i skolan?" se tabell IV:5. Då denna årsklass gick i åk 6 svarade 10 % elever Nej på frågan "Trivs Du bra i skolan?". För att undersöka bakgrunden till detta svar har denna grupp jämförts med totalgruppen i ett antal variabler. I tabell IV:6 anges för några av dessa variabler om erhållna skillnader

Tabell IV:6. **Översikt över skillnader mellan elever som uppger sig ej trivas i skolan och totalgruppen. Åk 6.**

Instrument	Variabel	p	f
Elevenkät	Psykosomatisk reaktion	s	S
Elevenkät	Arbetsbelastning	S	s
Elevenkät	Kamratrelation	s	s
Elevenkät	Ängslan	s	s
Kamratskattning	Säkerhet	—	s
Kamratskattning	Motivation	S	S
Självskattning	Självvärdering	s	—
Lärarskattning	Aggressivitet	S	S
Lärarskattning	Motorisk oro	S	s
Lärarskattning	Tillbakadragenhet	—	—
Lärarskattning	Harmoni	S	S
Lärarskattning	Distraktion	S	S
Lärarskattning	Skolleda	S	S
Test	Intelligens	—	S
Standardprov	Prestation:		
	Svenska	s	s
	Matematik	S	S
Föräldraenkät	UN	—	—

S signifikansnivå $<.05$
s signifikansnivå $<.10$
— ej signifikant

varit signifikanta eller ej. Samtliga differenser har väntad riktning, d v s nej-gruppen har vad som normalt anses som sämre värde i variabeln. För det första överensstämmer svaret på den enda frågan synnerligen väl med en faktor, "allmän skoltrivsel" som erhölls genom komponentanalys av elevenkäten där frågan ingick. Skillnaderna är i övriga faktorer, som mättes med elevenkäten, signifikanta om man väljer signifikansnivån $p<10\,\%$. Största skillnaderna noteras i lärarbedömningarna, där fem variabler visat signifikanta skillnader för både pojkar och flickor. Även kamraterna skattar denna grupp som mindre motiverad för skolarbetet.

I fråga om intelligens ligger flickorna signifikant under genomsnittet, men ingen skillnad föreligger för pojkarna. Däremot är prestationerna sämre för båda könen. Pojkarna kan alltså antas prestera dåligt för att det föreligger omständigheter, som gör att de trivs dåligt, medan flickorna presterar dåligt på grund av sin intelligens och kanske delvis av den anledningen också trivs dåligt. Det finns ingen skillnad i fråga om social bakgrund — föräldrarnas utbildningsnivå.

Korrelationerna mellan trivselfaktorn från elevenkäten och intelligens respektive utbildningsnivå ligger också mycket nära noll för båda könen.

Dålig trivsel på skolans mellanstadium synes alltså av dessa data att döma inte huvudsakligen orsakas av dåliga förutsättningar att klara skolarbetet eller av skilda värderingar som kan råda i olika socialgrupper och som alltså i olika grad kan överensstämma med det som gäller i skolan. Den grupp elever som inte trivs, utmärks av dålig skolmotivation med följande relativt svaga prestationer. Relationerna till kamrater är visserligen något (ej signifikant) under genomsnittet för totalgruppen men ej så mycket att relationsstörningar kan nämnas som förklaring till otrivseln.

D. DECIDERING I UTBILDNINGSPLANER

En viss information om när planerna för den närmast liggande utbildningen börjar bli fastare erhålles i svaren på en fråga om hur bestämda planerna för tiden närmast efter grundskolan är,

vilket redovisas i tabell IV:7. I åk 6 har ungefär hälften av eleverna mycket eller ganska bestämda planer, i åk 9 har denna andel stigit till c:a tre fjärdedelar. I åk 6 har nära 20 % av eleverna uppgivit sina planer som mycket osäkra eller obefintliga mot endast c:a 5 % i åk 9. I åk 9, strax före den obligatoriska skoltidens slut, har något fler flickor än pojkar uppgivit sig vara osäkra på vad de skall göra.

I ett senare avsnitt skall själva yrkesvalet behandlas. Här skall i samband med tabell IV:7b nämnas hur bestämda pla-

Tabell IV:7. **Upplevelse av decideringsgrad.** (Fråga 22 och 29 i åk 6 och 13 i åk 9, utbildning.)

a. **Upplevelse av hur bestämda planer man har efter grundskolan**	Åk 6		Åk 9	
	p	f	p	f
Mycket bestämda	8,8	9,6	24,7	21,9
Ganska bestämda	40,4	46,4	51,9	46,6
Ganska osäkra	29,7	26,7	19,1	24,4
Mycket osäkra	7,3	5,6	3,6	7,1
Har inga planer	12,3	11,3	—	—
Ej svar	1,5	0,4	0,7	0,0
N=	522	531	455	406

b. **Eleven säker på att angivet yrke kommer att väljas**	Åk 6	
	p	f
Mycket säker	7,3	9,4
Ganska säker	39,4	46,7
Ganska osäker	28,2	24,5
Mycket osäker	14,0	10,4
Ej svar	11,1	9,0

nerna på specifikt yrke uppgetts vara i åk 6. Det framgår att eleverna uppgivit ungefär samma grad av osäkerhet för detta val som för valet av verksamhet efter åk 9. Svaren på dessa frågor får tas som ett uttryck för en allmän upplevelse av osäkerheten i studie- och yrkesvalsproblematiken, som sannolikt är kopplad till hur mycket man bearbetat problemen.

En annan aspekt på frågan hur bestämda planerna är för utbildningen erhålles genom svaren på frågan om man anser

Tabell IV:8. **Elevernas och föräldrarnas uppfattning om de valt rätta ämnen resp. linje på högstadiet** (frågorna 7–9 i åk 9 utb.).

Valde du rätt?	Eleven om val till åk 7		Eleven om val till åk 8		Eleven om val till åk 9		Föräldrar om val till åk 9	
	p	f	p	f	p	f	p	f
Ja, absolut	79,6	85,5	85,8	91,6	51,4	44,6	32,7	34,3
Ja, troligen					39,1	45,3	59,4	57,5
Antagl inte	17,3	10,3	11,7	6,2	7,0	6,7	6,5	4,9
Valde helt fel					1,8	2,9	0,6	2,2
Ej svar	3,1	4,2	2,5	2,2	0,7	0,5	0,8	1,1
	N=445	406					N=355	367

att man gjort rätt eller inte i valen till åk 7, 8 resp. 9, se tabell IV:8. Frågorna ställs till eleverna i åk 9 och avser alltså val, som man prövat riktigheten av, men också kunnat uppbygga försvar för.

En sjunkande andel av eleverna anser att de på något sätt valt fel ämnen till åk 7 och 8 respektive linje till åk 9. Kvar står 9 % av ungdomarna som känner det, som om de går på fel linje i åk 9. Föräldrarna uppger sig lika ofta anse, att eleverna valt fel linje.

Ytterligare en vinkling på frågan om hur specifikt man valt sin framtida verksamhet erhålles i svaren på frågan om man kunnat tänka sig att välja de olika alternativen som står öppna efter grundskolan. Se tabell IV:9. Summan av de procentuella

Tabell IV:9. **För eleverna accepterade alternativ efter grundskolan enligt uppgifter i åk 6.** (Fråga 23.) Procent.

Vilka alternativ kan du tänka dig att välja?	Pojkar			Flickor		
	Ja	Nej	Ej svar	Ja	Nej	Ej svar
Börja arbeta och tjäna pengar	27,4	54,0	18,6	30,9	52,9	16,2
Gå som elev eller praktikant på en arbetsplats	18,6	61,3	20,1	28,1	53,5	18,4
Gå på yrkesskola	40,2	43,7	16,1	35,8	45,6	18,6
Gå på fackskola	31,0	48,7	20,3	33,9	47,1	19,0
Gå på gymnasium	51,6	30,8	17,6	57,4	27,3	15,3
N=		522			531	

andelarna av elever som svarat "ja" på alternativen visar att man "kunnat tänka sig" genomsnittligt 1,69 alternativ för pojkarna och 1,86 för flickorna, d v s mindre än ett mer än man verkligen måste välja. Det föreligger dock ett stort bortfall på de olika svarsalternativen, vilket uppgår till c:a 20 %. En del av detta kan förklaras med en missuppfattning, så att eleverna inte svarat alls för det alternativ de valt. Om vi istället betraktar antalet nej-svar finner vi, att de genomsnittligt uppgår till 47 % för pojkarna och 45 % för flickorna. Av de angivna alternativen kan man då säga att ungefär hälften är otänkbara för eleverna i åk 9, medan eleverna skulle kunna tänka sig eller är tveksamma till de övriga. Flertalet väljer i slutfasen mellan två till tre alternativ.

E. SVÅRIGHET ATT VÄLJA

Eleverna, och i åk 9 föräldrarna, har tillfrågats om de tyckt att valen upplevts som svåra att göra. Svarsfördelningarna redovisas i tabell IV:10. Där behandlas för åk 9 både val av verksamhet efter grundskolan och val av yrke. I åk 6 är det få, som upplever valen som mycket svåra eller mycket lätta. Svaren sprids mer i åk 9, där var tionde elev anser det vara mycket

Tabell IV:10. **Upplevelsen av hur svårt det har varit att välja i åk 6 tillvalsämnen** (fråga 6); **i åk 9 linje** (fråga 15, utb); **och yrke** (fråga 3 arb) **samt föräldrarnas svårighet att råda.**

	åk 6		åk 9, val utbildn		åk 9, yrkesval		åk 9, föräldrar	
	p	f	p	f	p	f	p	f
Mycket svårt	5,0	1,9	8,8	11,8	31,3	31,0	19,7	23,7
Ganska svårt	35,2	36,9	38,7	37,9	45,8	41,8	45,9	44,1
Ganska lätt	44,4	42,3	33,5	30,3	15,6	19,3	21,4	17,4
Mycket lätt	11,5	16,6	18,6	20,0	5,8	7,7	11,3	13,9
Valde inte själv	3,1	1,9	—	—			—	—
Inte funderat på yrke	—	—	—	—	1,3	0,2	—	—
Ej svar	0,8	0,4	—	—	—	—	1,7	0,8
N=	522	531	445	406	448	400	335	367

svårt att välja utbildning. När det gäller yrkesvalet betraktas det helt naturligt som svårare, nästan var tredje elev svarar mycket svårt, medan endast var femtonde elev tycker det är mycket lätt. Färre föräldrar anser barnens yrkesval mycket svårt och något fler tycker t o m att det är mycket lätt. De som svarar mycket lätt har sannolikt i många fall trott sig redan ha gjort valet.

F. EGEN FÖRMÅGA OCH MÖJLIGHETER ATT KOMMA IN PÅ OLIKA SKOLOR

I valsituationer av den typ, som behandlas här, är det nödvändigt att ställa en bedömning av sin egen kapacitet i relation till vilka krav man tror ställs för att klara av en viss verksamhet. I åk 6 har eleverna besvarat frågan, om de tror, att de skulle klara av de olika alternativa ämnesgrupperna. Svaren redovisas i tabell IV:11.

Tabell IV:11. **Elevernas uppfattning om vilka tillvalsgrupper i åk 7 de skulle klara** (fråga 4 i åk 6).

Vilka tillvalsgrupper tror du att du skulle kunna klara?	Pojkar			Flickor		
	Ja	Nej	Ej svar	Ja	Nej	Ej svar
7:1 Ty eller franska 5 vt	51,1	37,0	11,9	60,4	27,0	12,6
7:2 Ty eller franska 3 vt + sv eller ma 2 vt	69,0	18,8	12,3	71,4	15,8	12,8
7:3 Ty eller franska 3 vt + maskinskrivn 2 vt	67,8	21,3	10,9	78,2	12,2	9,6
7:4 Slöjd eller maskinskrivn 2 vt + sv eller ma 2 vt	73,2	16,1	10,7	73,4	14,9	11,7
7:5 Slöjd 5 vt	69,7	20,3	10,0	70,1	18,6	11,3
N=		522			531	

Antalet elever som anser sig kunna klara den mest teoretiska tillvalsgruppen överensstämmer tämligen väl med antalet elever som valt denna grupp (tabell IV:1). Det är t o m något fler elever, som sagt sig inte kunna klara denna teoretiska tillvalsgrupp, än vi i tabell IV:1 kunde konstatera inte kunde tänka sig att välja detta alternativ. Det förefaller som om

Tabell IV:12. **Elevers och föräldrars uppfattning om möjligheterna att klara studierna vid olika skolformer efter grundskolan.** (Fråga 28 åk 9 utb). Procent.

Kan du (han/hon) klara studierna vid . . .?	Enligt eleverna				Enligt föräldrarna			
	pojkar		flickor		pojkar		flickor	
	helt eller ganska säkert	knappast möjligt eller omöjligt	helt eller ganska säkert	knappast möjligt eller omöjligt	helt eller ganska säkert	knappast möjligt eller omöjligt	helt eller ganska säkert	knappast möjligt eller omöjligt
Yrkesskola	92,4	2,2	87,1	8,2	77,2	1,1	79,0	1,9
Fackskola	62,4	28,4	64,3	28,3	59,4	14,1	69,7	9,6
Gymnasium	36,7	53,2	30,8	60,8	44,3	28,1	43,3	32,9
N=	445		406		355		367	

kapacitetskraven har upplevts som ett väsentligt hinder för val av den första tillvalsgruppen.

För de mest praktiska alternativen uppger 15—20 % av eleverna att de inte tror sig om att kunna klara arbetet. Det kan tyda på att det finns en grupp, som känner sig sakna förutsättningar för praktiskt arbete och måste välja något mer teoretiskt inriktat alternativ. Det är inte säkert att alla dessa ungdomar har mer intresse för det teoretiska alternativ de väljer.

Samma frågeställning för de skolor som är vanligaste valalternativ efter åk 9 behandlas i frågor till elever i åk 9 och deras föräldrar. Svaren redovisas i tabell IV:12.

Medan bara några få procent av ungdomarna inte tror sig kunna klara yrkesskolan, gäller detta mer än hälften, när det blir fråga om gymnasiet. För denna mest teoretiskt inriktade skolform är pojkarna mer optimistiska i sina självbedömningar än flickorna. Föräldrarna tror oftare, att deras barn skall klara sig, än barnen tror själva. Flickornas föräldrar tror, att deras barn skall lyckas i gymnasium lika ofta som pojkarnas. Det är dock något fler föräldrar till flickor som anger att de inte tror att deras barn skall klara sig. Många föräldrar avstår från att svara på denna fråga. Fackskolan betraktas som betydligt lättare än gymnasiet.

För att klara sig i en skola måste man först ha blivit antagen till den. I tabell IV:13 redovisas elevers och föräldrars uppfattning om möjligheterna att komma in på yrkesskola, fackskola och gymnasium. Svaren följer samma mönster som i frågan om eleverna kunde klara sig. Det visar sig dock, att man är något mindre optimistisk när det gäller möjligheterna att komma in på en skola, än då det gäller att klara sig. En tiondel av föräldrarna tror, att deras barn skulle kunna klara sig men att de inte har möjlighet att komma in och visa detta. Varken elever eller föräldrar har beaktat skolsystemets anpassning av intagningen till olika skolformer efter efterfrågan, vilken i själva verket fått den effekten att det är lika svårt att komma in på fackskola som på yrkesskola för just dessa elever.

Tabell IV:13. **Elevers och föräldrars uppfattning om möjligheterna att bli antagna till skolor efter grundskolan.** (Fråga 26 i åk 9 utb.)

Kan eleven komma in på . . .?	elevernas utsagor				föräldrarnas utsagor			
	pojkar		flickor		pojkar		flickor	
	helt eller ganska säkert	knappast möjligt eller helt omöjligt	helt eller ganska säkert	knappast möjligt eller helt omöjligt	helt eller ganska säkert	knappast möjligt eller helt omöjligt	helt eller ganska säkert	knappast möjligt eller helt omöjligt
Yrkesskola	89,0	7,2	80,4	16,2	64,5	8,7	78,5	7,0
Fackskola	52,1	40,7	51,0	44,3	43,9	25,7	60,7	19,4
Gymnasium	27,4	63,6	24,6	70,5	33,3	38,8	48,3	44,2
N=	445		406		355		367	

Observera större itembortfall i föräldrarnas utsagor, omkring 25 %.

G. PÅVERKAN

I detta avsnitt skall en del information behandlas, som rör elevernas uppfattning om sina referensgruppers åsikter i studie- och yrkesvalsfrågor och den påverkan dessa kan ha eller ha haft på faktiska val eller framtidsplaner.

I tabell IV:14 redovisas dels elevernas upplevelse av föräldrarnas syn på utbildning och studieval (a) och dels föräldrarnas egna utsagor om detta (b).

Tabell IV:14 a. **Elevernas uppfattning om föräldrarnas åsikt om deras fortsatta skolgång.** (Fråga 21 i åk 6, 19 i åk 9, utbildn.) Procent.

Hemma tycker de	åk 6		åk 9	
	p	f	p	f
Att det är viktigt att jag fortsätter skolan så länge som möjligt	39,5	34,8	22,2	13,5
Att jag ska gå kvar i skolan så länge jag själv vill	40,2	46,0	46,8	61,6
Att det kvittar om jag fortsätter skolan eller inte	2,7	1,1	2,7	5,9
Att jag ska sluta skolan så fort jag kan och lära mig ett yrke direkt	0,4	0,6	10,6	7,4
Vet inte vad de tycker	15,1	16,9		
Ej svar	2,1	0,6	12,8	6,9

Tabell IV:14 b. **Föräldrarnas uppfattning om vad deras barn bör göra efter grundskolan.**

Föräldrarna tycker eleven skall:	åk 9	
	p	f
Fortsätta studera så länge som möjligt	23,7	14,7
Fortsätta studera så länge han/hon själv vill	51,5	67,0
Lära sig ett yrke direkt efter 9:an	20,6	10,7
Det får han/hon avgöra helt själv. Det har jag ingen uppfattning om	2,8	6,3
	1,4	1,1

Det första alternativet under frågan är det mest "studieinriktade". Vi finner där, att eleverna uppfattar föräldrarnas förväntningar på lång utbildning — "så länge som möjligt" — starkare i åk 6 än i åk 9. Vidare synes pojkarna oftare uppleva sådan förväntan än flickorna på båda stadierna. I föräldrarnas utsagor kan vi se att detta också är riktigt. Andelen elever och föräldrar som avgett detta svar överensstämmer anmärkningsvärt väl för båda könen.

Det vanligaste alternativet är det som säger, att föräldrarna vill att eleven skall gå kvar så länge han/ hon vill, och detta gäller oftare i åk 9 än i åk 6. Åsikten att eleven skall sluta skolan så snart som möjligt och lära sig ett yrke direkt, vilket skulle motsvara negativa attityder till teoretiska studier, tillskrivs ytterst få föräldrar till barnen i åk 6 men c:a 10 % i åk 9. Föräldrarna ger där något oftare uttryck för den åsikten; speciellt för pojkar, där den anges i över 20 % av enkäterna.

I tabell IV:15 redovisas elevernas uppfattning om vem som gett hjälp och upplysningar i valen under högstadiet samt ifråga

Tabell IV:15. **Elevernas upplevelse av vem som gett hjälp och upplysningar i ämnes- och linjeval i åk 7 och 9, och yrkesval.** (Fråga 12 i åk 6, 17 i åk 9, utb, 8 i åk 9 arb.) Andel som svarat "ja" i åk 6 och 9 utb samt lärt mycket eller ganska mycket i 9 arbete.

	åk 6		åk 9 utb		åk 9 yrke	
	p	f	p	f	p	f
Föräldrar	83,5	81,9	60,5	62,8	39,3	28,7
Lärare/klassföreståndare	65,9	72,1	39,3	35,7	13,6	14,2
Annan vuxen	7,9	8,3	17,3	15,8	—	—
Syskon	27,8	27,7	14,4	20,7	—	—
Kamrater	9,8	15,8	20,7	21,9	12,3	12,0
Broschyrer etc.	48,1	52,4	58,2	54,5	52,0	58,0
Yrkesvalslärare	—	—	69,7	61,8	36,2	37,7
Genom praktik på arbetsplatser	—	—	30,6	34,2	41,0	53,8

om yrkesvalet. I studievalen säger sig eleverna främst ha fått sin information från föräldrarna. I åk 6 framstår också läraren — klassläraren — som en betydelsefull faktor. Man säger sig också i många fall ha funnit information i broschyrer. Kamrater, syskon och andra synes vara av mindre betydelse. I åk

9 kommer yrkesvalsläraren att framstå som den jämte föräldrarna viktigaste vägledaren. I denna viktiga fråga kan man alltså konstatera att ungdomarna accepterar föräldrarna som referensgrupp.

Då frågan gäller hjälp och upplysningar om det yrke, som man funderar på är föräldrarnas roll betydligt mindre. Tryckt information är den vanligaste av angivna informationskällor, och även praktik på arbetsplatser nämns av mer än hälften av flickorna och av 41 % av pojkarna. Yrkesvalsläraren är också här en viktig faktor.

Föräldrarnas egen uppfattning om den roll de spelat vid ungdomarnas val av linje och av deras studieplaner framgår av tabell IV:16. Över hälften väljer det svarsalternativ, som

Tabell IV:16. **Föräldrarnas uppfattning om den inverkan de haft på val och framtidsplaner. Åk 9.**

	pojkar	flickor
Ej svar	2,8	2,7
Mycket	3,7	2,7
Ganska mycket	21,7	17,7
Något	54,4	53,7
Nästan inte alls	17,5	23,2
N=	355	367

anger att de anser att de inverkat något på valen, medan 20 % av dem anser, att de nästan helt saknat inflytande.

Elevernas motsvarande uppfattning av föräldrarnas liksom av andras inflytande framgår av tabell IV:17. I båda årskur-

Tabell IV:17. **Elevernas uppfattning om vem som bestämde mest i valen i åk 6 och 9.** (Fråga 14 i åk 6 och 23 i åk 9 utb.)

Bestämde mest:	åk 6		åk 9	
	p	f	p	f
Föräldrar	52,1	43,9	54,0	45,8
Lärare	21,2	16,3	10,3	7,6
Annan vuxen	1,5	1,9	5,4	3,9
Syskon	7,5	7,5	5,6	8,4
Kamrater	1,7	1,5	3,6	3,9
Yrkesvalslärare	—	—	24,1	18,9
Eleven själv	83,5	90,6	—	—

Tabell IV:18. **Elevernas uppfattning om man bör rätta sig efter andra.** (Fråga 8 i åk 6.)

	stämmer		stämmer inte	
	p	f	p	f
Rätta sig efter föräldrar	78,7	74,2	14,8	18,1
Rätta sig efter lärare	62,0	62,3	28,2	28,1
Rätta sig efter kamrater	2,2	1,5	85,0	87,4
Bara rätta sig efter vad man själv tycker	59,8	68,2	32,2	25,0

serna är föräldrarna den part som varit med och bestämt mest. I åk 9 har dock yrkesvalsläraren också nämnts av många. Pojkarna tenderar att något oftare ange att andra varit med och bestämt.

Av tabell IV:18 framgår elevernas uppfattning om man bör rätta sig efter andra vid valen. De vanligaste uppfattningarna är, att man bör rätta sig efter föräldrar och lärare, och många anger också att man bara bör rätta sig efter vad man själv tycker. Bakom dessa uppgifter synes ligga en i stort sett positiv syn på föräldrars och lärares vägledande roll förenad med uppfattningen, att man själv skall fatta besluten.

Flertalet elever anser, att de fått bestämma själva i valen. Av tabell IV:19 framgår att endast få elever ansett, att de fått bestämma för litet eller intet alls — det gäller endast 4 pojkar och 6 flickor.

Verkligheten bakom denna upplevelse att ha fått bestämma själv kan tänkas se ut på olika sätt. Av tabell IV:20 synes framgå, att eleverna i den yngre gruppen i ungefär samma ut-

Tabell IV:19. **Elevernas uppfattning om de fått bestämma tillräckligt själva vid olika val. Åk 9.** (Fråga 10 utb.) Procent.

		p	f
Helt tillräckligt		93,3	92,8
Knappast tillräckligt		5,6	5,2
För litet		0,7	1,5
Inget alls		0,2	0,0
Ej svar		0,2	0,5
	N=	445	406

Tabell IV:20. **Elevernas uppfattning om andra tyckte detsamma som de själva om valet av tillvalgrupp, åk 6.** (Fråga 15.)

	stämmer		stämmer inte	
	p	f	p	f
Lärarna tyckte lika	91,3	95,3	5,4	3,0
Kamraterna tyckte lika	64,0	73,1	24,3	18,1
Föräldrarna tyckte lika	42,1	53,3	44,1	35,4
N=	522	531		

sträckning har känt att de och föräldrarna har haft samma uppfattning. De över 90 % av eleverna som säger sig ha bestämt själva har sannolikt upplevt sig göra detta utan någon konflikt i hemmet. De övriga upp till 30 eleverna av vardera könet kan å andra sidan vara fall där delade meningar rått, och där eleverna inte helt kunnat driva genom sin vilja.

Hälften av den yngre undersökningsgruppen uppger, att de och deras kamrater har tyckt lika i valfrågorna. I tabell IV:21 redovisas svar på frågan, om de bästa kamraterna i klassen valt samma alternativ som man själv till åk 7. Mycket få säger att alla valt detsamma, medan det vanligaste svaret är, att några gjort det. Detta motsvarar ett förhållande som framgår av svaren på andra frågor, att kamratpåverkan är tämligen begränsad i dessa frågor.

I tabell IV:22 redovisas svarsfrekvensen för motsvarande fråga i den äldre gruppen, där det gällde om de bästa kamraterna funderar på att välja samma yrke som de själva. Mycket få uppger att kamraterna väljer samma, medan det vanligaste svaret är att alla väljer olika yrken.

Tabell IV:21. **Elevernas uppfattning om de bästa kamraterna i klassen valt detsamma som de själva, åk 6.** (Fråga 16.)

	p	f
Alla detsamma	2,3	3,4
De flesta	28,5	27,7
Några	56,2	59,5
Inga alls	8,8	7,9
Ej svar	4,2	1,5
N=	522	531

Tabell IV:22. **Elevernas uppfattning om de bästa kamraterna väljer yrke som de själva, åk 9.** (Fråga 15.) Procent.

Kamraterna väljer:	p	f
Samma yrke	4,2	3,5
Ungefär likadana yrken	23,0	21,7
Helt andra yrken	25,7	22,0
Alla väljer olika yrken	34,8	43,8
Ej svar	12,3	9,0

I åk 9 förekommer också frågan om vad de bästa kamraterna skall göra efter grundskolan. Resultaten redovisas i tabell IV:23, vilken kan jämföras med uppgifterna om vad eleverna själva säger sig göra i tabell IV:3.

Tabell IV:23. **Elevernas uppfattning om vad "de flesta" kamraterna skall göra efter grundskolan, åk 9.** (Fråga 24, utb.) Procent.

Mina bästa kamrater kommer att:		p	f
Börja arbeta		12,8	19,5
Gå som elev eller praktikant		7,4	9,6
Gå på yrkesskola		50,6	42,6
Gå på fackskola		47,4	55,9
Gå på gymnasium		42,7	48,5
	N=	445	406

I frågan ges alternativen "de flesta" och "knappast några". Flera elever har uppenbarligen ansett att flera alternativ gällt för "de flesta", eftersom summan av kolumnerna överstiger 100 %. Om hänsyn tas till detta kan fördelningarna sägas överensstämma tämligen väl med de egna valen. Någon övervikt finns ifråga om dels alternativet "gå som elev eller praktikant" samt "gå på fackskola", vilket man tror, att de bästa kamraterna planerar att göra oftare än de egna uppgifterna gör troligt.

Olika motiveringar för valen i åk 6 och åk 9 anges i svaren på en fråga, som redovisas i tabell IV:24. Man har upplevt det betydelsefullt att man klarar ämnena, och att man är intresserad av dem. Det är också vanligt, att man betraktar det som ett motiv, att man behöver kunskaperna för sin utbildning. I åk 9 ingår några alternativ som implicerar påverkan.

Tabell IV:24. **Motiveringar för ämnes- och linjeval i åk 6 och 9.** (Fråga 13 i åk 6 och nr 3 i åk 9, utb.) Andel av stor eller ganska stor betydelse.

Motiv	Åk 6		Åk 9	
	p	f	p	f
Valde ämnen där man hade höga betyg	49,2	55,7	41,8	44,5
Valde ämnen som man var intresserad av	77,4	85,9	84,3	83,5
Valde ämnen som man tror man klarar	72,1	81,8	82,5	86,7
Valde ämnen som man behöver för sin utb	65,9	66,4	76,9	76,6
Valde linje som föräldrarna ansåg bäst	—	—	19,6	19,7
Valde linje som bästa kamrater	—	—	4,9	5,0
Valde linje som lärarna föreslog	—	—	20,7	26,9
N=	522	532	445	406

Eleverna anser föräldrarnas och lärarnas förslag som orsaker till valen i ganska få fall, endast omkring 20 % av eleverna anger detta vara av stor eller ganska stor betydelse. Mycket få anser att kamraters val haft sådan betydelse för det egna handlandet. Skillnaderna mellan pojkar och flickor är i dessa frågor mycket liten. I åk 9 är enda signifikanta skillnaden, att lärarnas förslag tillskrivits betydelse av fler flickor.

H. KUNSKAPER

För ett realistiskt handlande i valsituationerna krävs det ett stort mått av kunskaper. Det gäller kunskap om de olika alternativen — utbildningslinjer eller yrken — och kunskaper om de egna möjligheterna och behoven.

Kunskaper av detta slag har inte mätts i detta projekt. Däremot har en minst lika betydelsefull aspekt berörts, nämligen elevernas och föräldrarnas egen uppfattning om sina kunskaper, och om de fått tillräcklig information i olika avseenden.

I tabell IV:25 redovisas elevernas egna uppgifter i åk 6 om hur mycket de känt till valalternativen, d v s tillvalsämnena i

Tabell IV:25. **Elevernas egna uppgifter om hur mycket de känner till om valalternativen, åk 6.** (Fråga 11 i åk 6.)

Hur mycket känner du till om de olika tillvalsgrupperna?	Pojkar					Flickor				
	känner bra till	känner ganska bra till	känner inte så bra till	känner inte alls till	ej svar	känner bra till	känner ganska bra till	känner inte så bra till	känner inte alls till	ej svar
7:1	25,3	35,0	24,4	10,9	5,4	33,9	36,5	17,7	8,1	3,8
7:2	14,2	37,9	29,9	10,5	7,5	11,5	44,6	29,4	8,5	6,0
7:3	3,6	34,9	38,1	10,3	7,1	12,8	38,3	35,6	7,3	6,0
7:4	14,6	32,9	34,3	11,1	7,1	12,2	35,2	37,4	9,0	6,2
7:5	28,9	28,5	23,0	11,7	7,9	28,8	33,1	23,2	8,1	6,8
	N=522					N=531				

åk 7. Var tionde pojke och något färre flickor anger att de inte alls känner till dessa alternativ, som de vid ungefär samma tid på läsåret har haft att välja bland. Ytterligare var fjärde elev anser att han/hon inte känner så bra till dem. De bildar en tämligen stor grupp som inte förefaller speciellt intresserad av valproblematiken.

Bäst upplever man sig känna till det mest teoretiska alternativet och det mest praktiska. Där anger 60—70 % av eleverna att de känner bra eller ganska bra till vad det är fråga om. Ifråga om de mer blandade alternativen, där flera ämnen ingår är man mindre säker.

I åk 9 ställdes en generell fråga om man känt till valalternativen tillräckligt, då man valde under det föregående läsåret. Omkring 60 % anger, enligt tabell IV:26, att de visste helt

Tabell IV:26. **Elevernas uppgifter om de visste tillräckligt mycket om valalternativen till åk 9.** (Fråga 11 i åk 9, utb.)

	p	f
Helt tillräckligt	59,1	60,8
Knappast tillräckligt	28,3	25,9
För litet	11,5	12,1
Inget alls	0,2	1,0
Ej svar	0,9	0,2
N=	445	406

tillräckligt. Åtskilliga elever anser sig ha känt till för litet, och någon enstaka säger sig inte alls ha känt till vad det varit fråga om.

Slutligen redovisas i tabell IV:27 elevers och föräldrars uppgifter om hur mycket de ansett sig känna till valalternativen efter grundskolan. Dels anges medelvärden i en skala som är vänd så att höga värden anger god kännedom, dels anges andelen av elever eller föräldrar som angett att de vet litet eller inget om alternativen.

Bäst känner man tydligen till utbildningen på yrkesskola, men för detta alternativ anger dock var tredje elev och förälder att de vet litet eller inget. Utbildningen på gymnasium och fackskola är genomsnittligt obetydligt sämre kända och obetydligt fler måste medge att de vet litet eller inget.

Tabell IV:27. **Elevers och föräldrars uppgifter om hur mycket man känner till om valalternativen efter grundskolan.** (Fråga 20 i åk 9 utb, fråga 9 i åk 9 arb.) Medelvärden av skattningar resp procent.

	Elever				Föräldrar			
	pojkar		flickor		pojkar		flickor	
	medelvärde	proc vet litet eller inget	medelvärde	proc vet litet eller inget	medelvärde	proc vet litet eller inget	medelvärde	proc vet litet eller inget
Arbeten man kan få direkt efter 9:an	2,46	53,5	2,32	66,0	2,25	54,3	2,37	53,1
Arbetsplatser där man kan gå som elev	1,99	78,9	2,08	75,1	2,11	57,2	2,25	50,7
Utbildningen på yrkesskola	2,76	33,2	2,74	35,7	2,66	32,7	2,62	37,0
Utbildningen på fackskola	2,63	39,3	2,82	30,3	2,48	41,4	2,54	37,3
Utbildningen på gymnasium	2,68	37,8	2,73	38,2	2,63	33,8	2,68	32,5
Det yrke som du funderar på	3,04	17,6	3,06	12,2	—	—	—	—

Bedömningsvärden: 1 — vet inget alls om
2 — vet ganska litet om
3 — känner ganska väl till
4 — känner mycket väl till

Minst känt anses alternativet praktik eller gå som elev på arbetsplats. Genomsnittet ligger där på "vet ganska litet om" och tre av fyra elever liksom varannan förälder anser sig känna litet eller inget till om förhållandena för denna verksamhet.

I. YRKESFUNDERINGAR

I de båda grupper, som ingår i denna undersökning har ställts en fråga om vilka yrken man på allvar funderar på att välja. Föräldrarna har tillfrågats om vilka yrken de anser att deras barn skulle passa för.

1. Områden

De yrken som angivits har kodats i nio områden, som framgår av tabell IV:28. De av eleverna och föräldrarna nämnda yrkena fördelar sig på dessa områden som framgår av tabellen.

Tabell IV:28. **Yrkesområden för yrke man funderat på, elever och föräldrar.** (Fråga 20 i åk 6, 6 i åk 9, arb.)

Område	åk 6		åk 9 elever		åk 9 föräldr	
	p	f	p	f	p	f
Tekniskt-Naturvetenskapligt	23,9	2,1	35,3	3,2	22,3	2,7
Industri-Hantverk	11,7	2,3	9,4	2,0	5,6	2,5
Kontor-Organisation	1,3	4,3	2,0	7,5	2,8	5,7
Handel-Ekonomi	5,2	6,2	8,3	5,5	5,1	3,5
Kommunikation-Militär	8,2	0,2	7,4	0,2	3,4	—
Friluft: Jord, djur	5,0	7,5	7,4	3,7	4,2	2,5
Kontakt-Service	1,7	8,7	3,0	8,5	2,0	4,9
Djupkontakt-Vård	9,6	49,3	8,3	49,8	7,9	40,1
Skapande-Konstnärligt	3,4	6,0	4,5	8,3	2,2	5,4
Ej svar	30,0	13,4	14,5	11,3	44,5	32,7
N=	522	531	448	400	355	367

De stora områdena är det tekniskt-naturvetenskapliga för pojkar och djupkontakt-vård för flickor. I flertalet områden föreligger signifikanta könsskillnader. Pojkarna väljer utom det nämnda området även industri-hantverk och kommunikation-militär oftare, medan flickorna förutom vårdområdet oftare tänker sig kontorsorganisation, kontakt-service samt skapan-

de-konstnärliga yrken. Samma mönster kan iakttas i föräldrarnas utsagor. Många har avstått från att nämna något yrke, särskilt pojkar i åk 6 samt föräldrar.

2. Utbildningsnivå

De yrken som nämnts har också kodats efter den utbildning som krävs i samma utbildningsnivåer, som använts för bestämning av föräldrarnas utbildning, vilken utnyttjas som en väsentlig bakgrundsvariabel. Fördelningen över olika utbildningsnivåer för de yrken som försöksgrupperna sagt sig fundera på samt de som föräldrarna till den äldre gruppen tycker skulle passa deras barn redovisas i tabell IV:29.

Tabell IV:29. **Utbildningsnivå för de yrken, som man funderar på.**

Utbildningsnivå	åk 6		åk 9 elever		åk 9 föräldrar	
	p	f	p	f	p	f
Ej bedömbar	3,9	6,1	11,4	9,2	14,4	15,8
Akademisk utbildning	16,9	11,5	13,4	5,5	6,5	4,9
Kvalificerad utbildning över studentexamen	5,7	10,7	5,8	6,0	6,2	7,9
Gymnasial utbildning	7,1	10,5	6,0	8,5	3,4	5,7
Fackskoleutbildning	7,1	18,8	5,8	24,3	4,8	12,5
Realexamen, grundskola och motsvarande	1,3	3,2	4,7	7,2	1,4	1,9
Yrkesskoleutbildning	22,8	18,6	31,3	20,3	15,8	15,5
Ej yrkesutbildning	5,2	7,2	7,1	7,7	3,1	3,0
Ej svar	30,0	13,4	14,5	11,3	44,5	38,5

Flickornas yrkesfunderingar leder oftast till medellång utbildning. Pojkarnas yrken visar större spridning. Dels är det betydligt fler som nämner yrken, som det krävs akademisk utbildning för, dels är det fler som funderar på yrken med kortare praktisk utbildning. Det är anmärkningsvärt många, som inte siktar till annan än en direkt på ett specifikt yrke inriktad praktisk utbildning. Det gäller 38 % av pojkarna och 28 % av flickorna i åk 9. Dessa siffror är också för låga, då man beaktar att 25 respektive 20 % av pojkar och flickor inte svarat eller gett ett ej bedömbart svar.

Med den använda indelningsgrunden för utbildningsnivå har föräldrarna till eleverna i åk 9 kommit att fördela sig så att

ungefär hälften hör till nivåerna 1 till 5 medan de övriga hör till nivåerna 6 och 7. Med nu infört skolsystem kommer den stora majoriteten av elever, som slutför den obligatoriska grundskolan att höra till lägst nivå 5. Yrkena har emellertid kodats efter de krav, som ställts på den tidigare generationen. I praktiken kommer alltså i framtiden nästan alla att tillhöra de fem högsta nivåerna.

3. Specificitet och decidering i yrkesvalet

Yrkesvalet kan betraktas som en serie val, där en successiv specificering till snävare områden sker och slutligen resulterar i val av ett speciellt yrke.

Eleverna har besvarat frågan om det finns många yrken, som de kan tänka sig. Svarsfördelningarna återges i tabell IV:30. Under högstadiet sker en förskjutning i svaren mot ett större antal tänkbara yrken. I åk 6 är vanligaste svaret "Bara några stycken" medan hälften av eleverna i åk 9 svarar "Ganska många". Detta kan närmast tänkas vara ett uttryck för en ökad realism och mognad. En del elever säger sig inte ha funderat alls på något yrke ännu i åk 9.

Tabell IV:30. **Antal accepterade yrken.** (Fråga 26 i åk 6, 5 i åk 9, arb.) Procent av eleverna.

	Åk 9		Åk 6	
	p	f	p	f
Många	6,3	5,1	9,1	5,3
Ganska många	36,4	30,7	56,3	46,0
Bara några stycken (åk 6)	45,5	56,9	—	—
Mycket få (åk 9)	—	—	27,7	41,3
Har inte funderat på något yrke	10,3	6,0	5,8	6,7
Ej svar	1,5	1,3	1,1	0,7

Ännu ett uttryck för att flertalet elever realistiskt nog inte anser sig ha valt ett specifikt yrke ännu ges i svaren på frågan "Vilket yrke tror du att du kommer att välja?". I tabell IV:31 redovisas att andelen av eleverna i åk 9 som svarat "vet ej" är c:a 40 %.

Tabell IV:31. **Decidering i yrkesvalet i åk 9. Andel elever som svarat vet ej på frågan: "Vilket yrke tror du att du kommer att välja?". Procent.**

	pojkar	flickor
Svarat "Vet ej"	43,5	39,2

4. Föräldrarnas yrken

Av särskilt intresse är frågan om ungdomarna tenderar att välja samma yrke som sina föräldrar. I hemmet påverkas barnen från början i sin uppbyggnad av attityd- och värdesystem. Där spelar föräldrarna en betydande roll, vilken ytterligare förstärks av att de fungerar som modeller för beteenden. Leder detta till val av samma yrke?

I tabell IV:32 redovisas svaren på frågan till eleverna, om de kan tänka sig att välja samma yrke som föräldrarna, samt på en fråga till föräldrarna, om de önskar att deras barn skall välja samma yrken.

Tabell IV:32. **Kan eleven tänka sig att välja samma yrke som föräldrarna** (Fråga 34 i åk 6, 13 i åk 9, arb) **samt föräldrarnas önskningar att eleven skall välja det egna yrket.** Procent.

		åk 6		åk 9, elev		åk 9, föräldr	
		p	f	p	f	p	f
Samma som far		46,6	16,0	38,,8	12,7	17,5	7,9
Samma som mor		6,7	34,3	5,6	26,0	7,3	12,0
	N=	522	531	448	400	355	367

Det klara inflytandet av kön på yrkesvalet återspeglas i resultaten. Pojkar kan tänka sig faderns yrke i närmare hälften av fallen i åk 6, var tredje flicka kan tänka sig moderns yrke. I åk 9 är det färre elever, som säger ja på frågan.

Det är också flera flickor som kan tänka sig faderns yrke än pojkar som kan tänka sig moderns yrke. Dessa svar påverkas givetvis av det förhållandet att många mödrar i denna generation arbetar i hemmet, och i en tonårsfamilj kan det yrket inte alltid upplevas som särskilt lockande.

Föräldrarna önskar i ganska liten omfattning se sina barn gå i deras fotspår, endast var sjätte pappa vill se sin son i samma

yrke, medan endast var åttonde mamma önskar detsamma för sin dotter.

K. YRKESVÄRDEN

Eleverna i åk 9 har tagit ställning till ett antal yrkesvärden som kan bedömas vara betydelsefulla för ställningstaganden redan vid övergång till följande utbildningsstadium. Svaren har getts i en fyrgradig skala och redovisas i tabell IV:33 med medeltal för pojkar och flickor och angivande av signifikanta könsskillnader. I denna redovisning innebär högre medeltal en högre värdering. Skalstegens cues är:
1 — har ingen betydelse, 2 — inte så viktigt, 3 — ganska viktigt och 4 — mycket viktigt.

För överskådlighet har värdena grupperats enligt resultaten av en komponentanalys, som i den använda lösningen har givit åtta faktorer.

De fyra frågor som ingår i faktorn "vård och kontakt" visar att det rör sig om ett betydelsefullt område. För alla frågorna föreligger signifikanta könsskillnader — flickorna tillmäter dessa värden större betydelse än pojkarna. Störst är skillnaden där det är fråga om vårdaspekten.

Fem frågor har givit en faktor som betecknats "utomhusarbete", vilka inte bedöms lika väsentliga för valet av yrke — värdena är lägre. Att få arbeta ute och komma ut i naturen bedöms i fyra frågor som något viktigare av pojkarna, endast två av differenserna är signifikanta.

En annan faktor har fått rubriken "osjälvständighet och osäkerhet". De aspekter som belyses där visar ingen könsskillnad. Majoriteten av eleverna önskar självständighet i den meningen, att man vill ibland få fundera ut själv hur man skall gå till väga i arbetet.

Fem av sex frågor som definierar en statusfaktor visar att pojkarna finner det viktigare att yrket anses fint, att man själv har mycket att bestämma, och att man kan avancera och bli chef. Det bör dock anmärkas att frågan om betydelsen av att man får ett fint yrke besvarats genomsnittligt med "inte så viktigt" av pojkarna.

Tabell IV:33. **Yrkesvärderingar i olika faktorer.**

Yrkesvärde	Åk 8		Signifikans (5 %)
	pojkar	flickor	
a. Faktorn "vård och kontakt"			
att komma i kontakt med mycket folk i mitt arbete	3,11	3,49	s
att jag i arbetet får ta hand om andra människor och hjälpa dem	2,18	2,93	s
att det är rent och snyggt omkring mig på arbetet	3,13	3,52	s
att jag känner att jag är till verklig nytta för andra människor genom mitt arbete	3,18	3,46	s
b. Faktorn "utomhusarbete"			
att arbetet innebär att jag vistas utomhus större delen av dagen	2,80	2,52	s
att jag i arbetet får komma ut i naturen	2,46	2,21	s
att arbeta i en stad åtminstone lika stor som Örebro (—)	2,46	2,54	—
att jag får arbeta inomhus i uppvärmda lokaler (—)	2,55	2,62	—
att jag får ta i ordentligt och använda mina krafter i arbetet	2,36	2,47	—
c. Faktorn "Osjälvständighet och osäkerhet"			
att man inte själv behöver fundera över hur man ska gå till väga i arbetet	2,14	2,19	—
att jag mest får hålla på med uppgifter som jag kan förut	2,99	2,98	—
att jag får veta precis hur jag ska göra i arbetet, och att andra efteråt ser efter att jag gjort rätt	2,38	2,40	—
att jag slipper göra sådant som kräver goda kroppskrafter	2,03	2,10	—
att jag själv ibland får fundera ut hur jag ska gå tillväga i arbetet (—)	2,98	3,02	—
d. Faktorn "Status"			
att jag har ett arbete som inte alla kan klara	2,22	1,99	s
att jag själv får bestämma min arbetstid	2,34	2,06	s
att jag får bestämma själv hur jag ska göra i arbetet	2,86	2,69	s
att jag får bestämma över och lära andra vad de ska göra i arbetet	2,24	2,16	—

Yrkesvärde	pojkar	flickor	Signifikans (5 %)
att mitt yrke anses fint	1,98	1,71	s
att jag kan komma framåt och få chefsbefattningar	2,93	2,33	s
e. Faktorn "Rörlighet och flexibilitet"			
att arbetet innebär att jag reser och är mycket hemifrån	2,10	2,29	s
att arbetsuppgifterna består i att skapa någonting med min egen fantasi	2,64	2,81	s
att jag får växla ofta mellan olika saker i mitt arbete	3,15	3,29	s
f. Faktorn "Spontanitet och energiflöde"			
att man måste vara mycket noggrann	2,80	2,94	s
att det måste gå snabbt undan	2,17	2,26	—
g. Faktorn "Aspiration utan risktagning"			
att jag kan tjäna mycket pengar	3,25	2,94	s
att jag har en säker anställning, där jag får stanna många år om jag vill	3,71	3,54	s
att jag får en säker lön oberoende av hur mycket jag arbetar	2,96	2,91	—
h. Faktorn "Ensamhet och stillhet"			
att arbetet innebär att jag sitter stilla på en plats hela tiden	1,51	1,41	—
att jag har många kamrater som jag arbetar tillsammans med (—)	2,66	2,83	s
i. Frågor som ej förts till faktor			
att jag får lön i förhållande till hur mycket jag arbetar	2,97	2,90	—
att jag får lära mig någonting nytt undan för undan i arbetet	3,10	3,25	s

Anm: Högt värde — yrkesvärdet ges stor vikt.

I tre frågor, som har höga laddningar i faktorn "rörlighet och flexibilitet" visar flickorna positivare värderingar av resor i arbetet, att få skapa och att få växla mellan olika arbetsuppgifter. Omväxling hör till de värden som bedöms som viktigast.

I en faktor som fått beteckningen "spontanitet och energiflöde" anger eleverna, att de finner det ganska viktigt, att man i yrkesarbetet måste vara mycket noggrann. Flickorna värderar

det signifikant högre, medan skillnaden i samma riktning ifråga om snabbhet i arbetet inte är signifikant.

Några frågor har sammanförts i en faktor, som benämnts "aspiration utan risktagning". Det gäller fördelar, som inte svarar mot risker eller motprestation — säkerhet i anställning och hög lön och säker lön oberoende av arbetsinsats — d v s önsketänkande. Pojkarna sätter dessa aspekter som väsentligare än flickorna, i två fall av tre är skillnaderna signifikanta.

En sista faktor definieras av ett par frågor som rör "ensamhet och stillhet" i arbetet. Låga medelvärden visar att ungdomarna inte uppskattar att sitta stilla på en plats hela arbetstiden, och att man önskar kamrater att arbeta tillsammans med. Detta gäller något mer för pojkar än för flickor i denna grupp.

L. KOMMENTAR

Redovisningen har avsett enkäter, som utformats för att täcka vissa begrepp i den skisserade modellen för studie- och yrkesvalsprocessen. Avsikten har varit att härigenom ge den basinformation, som krävs för vidare analyser av materialet och för uppläggningen av de fortsatta undersökningarna.

Dessutom har den givna beskrivningen ett stort informationsvärde i sig vid bedömningen av elevernas situation i sina karriärval. Det måste dock beaktas att just i denna typ av data kan förekomma en betydande lokal variation, beroende på utbildningsmöjligheter, studievägledningens utformning, social sammansättning av befolkningen o s v. Generaliseringar av enskilda procentsiffror måste alltså göras med reservationer.

I denna monografi skall data från de använda enkäterna användas och vissa variabler som mätts relateras till social bakgrund (UN), intelligens, kreativitet, utbildningsaspiration, självvärdering och skolanpassning samt till skolklassens sociala sammansättning.

I det fortsatta arbetet kan en utgångspunkt vara iakttagna förändringar i huvudgruppen mellan åk 6 och 8 respektive 9

och senare. Därvid kan generationsskillnader hållas under kontroll genom att motsvarande data finns från pilotgruppen.

De variabler som mätts har i regel givit en tillfredsställande spridning i undersökningsgrupperna. I några fall då en mycket sned fördelning uppkommit har ändå en mindre grupp med extrema utsagor utkristalliserats.

Grupper som gett extrema eller ovanliga svar på enkätfrågor kan ge en angreppspunkt på problemet om skolans roll för alla elevgruppers utveckling mot lämpliga karriärvägar.

Från det redovisade materialet kan nämnas en del exempel.

a. En mindre grupp elever har redan i åk 6 bestämda planer för vad man skall göra efter grundskolan. Kommer dessa att följas?

b. Vissa elever har ännu i åk 9 sent på vårterminen mycket osäkra planer på vad man skall göra efter den obligatoriska skolan. Varför har dessa elever inte kunnat forma sina planer bättre?

c. Ganska många elever uppger att de inte tror sig om att kunna klara de praktiska alternativen till åk 7. Har alla i denna grupp bättre förutsättningar för teoretiska studier, som de möjligen väljer i stället?

d. En del elever tror inte på sina möjligheter att komma in på, och om de ändå gjorde det, kunna klara utbildningen på yrkesskola. Hur är dessa elevers situation i fortsättningen på arbetsmarknaden?

e. Betydande grupper uppger sig inte alls ha känt till valalternativen till åk 7 respektive vetat för litet om linjerna man skulle välja bland till åk 9. Hur ser dessa elevers faktiska val ut?

Det är möjligt att de givna exemplen b, d och e i stor utsträckning täcker en och samma grupp elever. Dessa elevers situation är i så fall inte gynnsam. Någon form av utbildning krävs för praktiskt taget alla stimulerande yrken. Denna grupp är möjligen nära nog identisk med den grupp som slutar skolan direkt efter grundskolan.

Kapitel V
Studieaspiration

A. INLEDNING

När man i studie- och yrkesvalsforskning har undersökt aspiration, har detta begrepp haft skiftande innebörd. Skillnaderna syns främst ha gällt graden av realitetsprövning, som ansetts gälla vid valet. För sociologiskt inriktade forskare har aspiration varit beteckningen på ett yrkesval, som gjorts med bortseende från all realitetsprövning (Sewell, Haller & Straus, 1957), det har varit fråga om ett val av fantasiyrke (Trow, 1941). Som framhållits i kapitel II används här begreppet aspiration i en annan mening. Eleven skall inte ange ett yrke som skulle väljas om man kunde bortse från en mängd fakta. Detta anses vara dels svårt, dels inte särskilt givande. I stället skall aspiration avse hur den väljande vid undersökningstillfället planerar och tänker sig sin utbildning och kommande yrkesverksamhet i fråga om den vertikala aspekten. Hur högt siktar individen, hur lång utbildning planeras, vilken social status anses vara önskvärd, vilka ekonomiska och andra arbetsförhållanden strävar eleven mot? Främst har undersökningen siktat på aspiration i fråga om utbildningen.

Då eleven i enkätform tillfrågas om aspirationsaspekten kan emellertid realitetsprövning ske i olika grad beroende på bl a frågans formulering.

Aspiration i skolan kan också gälla för olika långa tidsperspektiv.

a. I det kortaste perspektivet kan aspiration avse prestation i en specifik uppgift. Detta har mätts med ett antal testinstrument i olika undersökningar, vilka syns visa att aspiration är en till den specifika uppgiften knuten egenskap och i ringa grad generell. En sammanfattningsbedömning av denna egenskap i skolsituationen kan man anse att lärarna liksom kamraterna har avgivit i variabeln motivation (se sid. 68). Denna gäller i vilken grad eleverna är motiverade att göra väl ifrån

sig i de olika begränsade uppgifter som de ställs inför i skolarbetet. Detta behöver inte nödvändigt vara förenat med aspiration i ett något längre perspektiv, nämligen

b. strävan att nå goda resultat i längre uppgifter, i skolan kan betyg tas som ett exempel. Denna strävan kan i många fall vara uttryck för ett ännu längre perspektiv. Man önskar nå goda betyg, inte för den belöning dessa ger i sig själva utan för att de ger möjligheter att förverkliga planer på

c. fortsatt utbildning i högre skolor. Planer på sådana kan vara resultat av förväntningar i hemmet på viss utbildning och inte förenat med mer bestämda yrkesplaner.

d. I det längsta perspektivet kan utbildningsaspirationen gälla ett målmedvetet arbete fram mot ett specifikt yrke, som kräver viss utbildning, eller mot en bestämd utbildningsnivå.

I undersökningen har använts ett antal variabler, som i olika utsträckning kan antas mäta aspiration i avseende på dels olika långa tidsperspektiv, dels olika grad av realitetsprövning.

En del av dessa mått skall granskas i detta kapitel i avseende på relationer till varandra och vissa andra grupper av variabler. Dessa variabler vilkas mätning närmare har beskrivits i kapitel III, är följande.

1. Motivation och aspiration — lärarbedömningar i åk 6.
2. Motivation — kamratbedömningar i åk 6.
3. Vald ämnesgrupp i åk 7 respektive vald linje i åk 9. Enkätdata.
4. Planerad verksamhet efter grundskolan, enligt enkätfråga.
5. Accepterad studietid efter grundskolan, enkätfråga i åk 6, 8 och 9.
6. Yrkesaspiration enligt yrkesdifferential — differens mellan å ena sidan genomsnittliga skattningar ("vill bli") av 3 högstatusyrken och å andra sidan av 6 medel- och lågstatusyrken. Åk 6 och 8.

Dessa sex variabler, som rör aspiration, relateras till

7. Trivsel, elevenkät åk 6.
8. Meningsfullhet i skolarbete, elevenkät i åk 8.
9. Ängslan i skolarbetet, elevenkät i åk 6.
10. Intelligens, test i åk 6.
11. Skolprestation, standardprov i åk 6.
12. Utbildningsnivå, föräldraenkät i åk 6.

B. STUDIETID OCH STUDIEPLANER

Enkätfrågan, som avser accepterad studietid för att få ett yrke som man trivs med, kan betraktas som ett försök att mäta det vi menar med studieaspiration. Eleven har att ta in i sina beräkningar fakta från verkligheten, t ex den egna kapaciteten för olika studier eller förväntningar i de grupper som har betydelse. Då emellertid en enda fråga kan vara ett osäkert mått på en variabel skall den i detta avsnitt granskas med hjälp av andra mått. Dels skall den i korstabeller jämföras med de svar som avgivits på frågan om vilken verksamhet som planeras efter grundskolan, dels med det ämnesval som gjorts till åk 7 respektive det linjeval som eleven faktiskt gjort till åk 9. Korstabellerna visar i viss mån rimligheten i de avgivna svaren, men de ger också en bild av hur elever som gjort vissa definitiva val på grundskolans högstadium planerar sin närmaste framtid.

I tabell V:1 visas först hur elever på olika linjer i åk 9 tänker sig tiden omedelbart efter den obligatoriska grundskolan. Fördelningarna stämmer väl med rimliga antaganden och antyder att svaren på frågan avgivits noggrant.

Huvuddelen av eleverna på g-linjen har t ex planer att gå

Tabell V:1. **Planerad verksamhet efter grundskola för elever, som gått olika linjer i åk 9.**

Planerad verksamhet efter grundskola	Pojkar									Flickor								
	Linje									Linje								
	g	h	t	m	s	pr	tp	ha	ht	g	h	t	m	s	pr	tp	ha	ht
Gymn	101	12	17	0	0	0	0	0	0	88	8	1	1	0	0	0	0	1
Fackskola	17	21	29	5	0	0	1	2	0	40	46	0	7	3	0	0	7	1
Yrkesskola	5	14	45	8	2	3	55	19	3	8	33	0	5	14	0	0	10	26
Elev/praktikant	3	0	2	0	0	0	2	0	0	2	1	0	1	2	0	0	1	6
Arbeta	3	4	5	1	0	4	13	1	0	4	4	0	3	0	1	0	6	31
Något annat	4	4	3	0	0	0	0	1	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0
Vet ej	6	1	4	0	0	0	1	0	0	9	5	0	0	1	0	0	2	2
Summa	139	56	105	14	2	7	72	23	3	155	97	1	17	20	1	0	26	67
	N=421									N=384								

till gymnasielinje, medan mycket få tänker sig att gå som elev eller börja förvärvsarbeta direkt. Det är också få elever från andra linjer som väljer denna skolform, t ex från en tvåbokstavig linje i åk 9 endast 1 flicka.

Yrkesskolan rekryteras från alla linjer, speciellt vanligt är detta val för pojkar från de tekniska linjerna (t och tp) och för flickor från humanistisk och hushållsteknisk linje (h- och ht-linjerna).

Det relativt lilla antal elever som säger sig vilja börja förvärvsarbeta direkt kommer företrädesvis från de tvåbokstaviga (praktiska linjerna), medan några få — kanske skoltrötta — kommer från de enbokstaviga (teoretiska).

Ett motsvarande mönster framkommer i tabell V:2 där tänkt verksamhet efter grundskola anges för elever med olika ämnesval i åk 7 (valen gjorda i åk 6). Ämnesgrupp 7:1 är här den mest teoretiskt inriktade och den som dragit de flesta eleverna. Av dessa siktar flertalet redan mot gymnasiestudier.

Tabell V:2. **Planerad verksamhet efter grundskola för elever, som valt olika ämnesgrupper till åk 7.**

Planerad verksamhet efter grundskola	Pojkar						Flickor					
	Vald ämnesgrupp						Vald ämnesgrupp					
	7:1	7:2	7:3	7:4	7:5	vet inte	7:1	7:2	7:3	7:4	7:5	vet inte
Gymn	181	13	0	3	0	3	211	11	3	1	0	3
Fackskola	19	10	2	3	1	1	27	13	4	1	0	2
Yrkesskola	10	32	26	22	1	15	14	14	16	8	0	1
Elev/praktikant	2	6	2	6	0	2	7	2	5	2	1	1
Arbeta	12	11	7	14	2	1	15	11	21	14	2	6
Vet inte	28	16	5	6	0	5	48	13	14	7	1	5
Summa	252	88	42	54	4	27	322	64	63	33	4	18
	N=467						N=504					

I denna årskurs är det ett något större antal elever som säger sig vilja börja förvärvsarbeta omedelbart efter skolan. Det är naturligt nog också fler som säger sig inte veta vad de skall göra efter de tre åren i högstadiet.

Tabell V:3. **Accepterad studietid efter grundskola för elever som gått olika linjer i åk 9.**

Accepterad studietid	Pojkar									Flickor								
	Linje									Linje								
	g	h	t	m	s	pr	tp	ha	ht	g	h	t	m	s	pr	tp	ha	ht
>5 år	61	12	13	0	0	0	0	1	0	47	8	1	3	1	0	0	0	3
4—5 år	41	14	17	1	0	0	5	0	0	48	24	0	1	3	0	0	3	1
2—3 år	29	25	67	8	2	2	50	13	2	51	55	0	7	8	0	0	11	16
1 år	0	0	7	3	0	2	5	8	1	1	5	0	2	10	0	0	8	22
0 år	2	4	6	1	0	2	10	1	0	2	4	0	3	0	1	0	4	26
Summa	133	55	110	13	2	6	70	23	3	149	96	1	16	22	1	0	26	68
	N=415									N=379								

Eleverna i åk 9 på g-linjen är den grupp som anger sig acceptera längst studietid för att få ett yrke, som man är intresserad av. Av tabell V:3 framgår att uppgiven studietid i flertalet fall är förenlig med den skolform som närmast motsvarar linje i åk 9. På g-linjen anger 2 pojkar och 3 flickor mindre än gymnasielinjens tre år som studietid. Mycket få elever på de praktiskt inriktade linjerna tänker sig en utbildningstid längre än t ex en vanlig yrkesskollinje — 2—3 år är det vanligaste alternativet.

Ett motsvarande mönster framträder även då i tabell V:4 ämnesgrupp i åk 7 ställs mot planerad verksamhet efter grundskolan. Den teoretiska ämnesgruppens elever anger de längsta studietiderna, mycket få elever som valt teoretiska ämnesgrupper anger korta studietider, dock något fler än eleverna i åk 9.

Frågorna om accepterad studietid och om planerad verksamhet efter den obligatoriska skolans slut gäller båda vad som kan kallas studieaspiration. Även om det är möjligt att finna förklaringar till det övervägande antalet kombinationer av svar på de båda frågorna är det vissa som är naturliga medan andra är mer långsökta. I viss mån kan därför korstabellerna V:5 och V:6 för årskurserna 9 respektive 6 antas vara uttryck för den konsekvens med vilken svaren avgivits. Det kan då konstateras, att majoriteten av elever avgivit svar som är kongruenta på de båda frågorna. Bland de elever i åk 9 som

Tabell V:4. **Accepterad studietid efter grundskola för elever som valt olika ämnesgrupper till åk 7.**

Accepterad studietid	Pojkar						Flickor					
	Vald ämnesgrupp						Vald ämnesgrupp					
	7:1	7:2	7:3	7:4	7:5	vet inte	7:1	7:2	7:3	7:4	7:5	vet inte
>5 år	79	3	2	1	0	1	88	3	1	0	0	3
4—5 år	85	20	1	1	0	1	99	12	4	1	1	1
2—3 år	76	46	20	22	2	13	113	29	32	11	0	8
1 år	7	16	11	15	0	6	19	13	13	11	1	4
0 år	5	6	9	15	2	6	4	8	13	10	2	3
Summa	252	91	43	54	4	27	323	65	63	33	4	19
	N=471						N=507					

Tabell V:5. **Accepterad studietid efter grundskola för elever med olika planerad verksamhet efter grundskolan. Åk 9.**

Accepterad studietid	Planerad verksamhet efter grundskolan													
	Pojkar							Flickor						
	Gy	Fa	Yrk	Elev	Ar-beta	An-nat	Vet ej	Gy	Fa	Yrk	Elev	Ar-beta	An-nat	Vet ej
>5 år	70	9	1	0	0	6	1	43	8	7	0	1	1	0
4—5 år	40	18	10	1	0	2	3	38	22	12	0	0	0	7
2—3 år	11	43	109	4	8	3	5	13	66	46	7	4	2	6
1 år	0	1	23	0	1	0	1	0	1	28	5	9	0	3
0 år	0	0	2	1	20	1	2	1	0	1	1	34	1	1
Summa	121	71	145	6	29	12	12	95	97	94	13	48	4	17
	N=396							N=368						

valt gymnasieutbildning finns t ex endast en flicka som angivit mindre studietid än som krävs enbart för gymnasiet. För de elever som väljer fackskolelinje är det en pojke och en flicka som säger sig acceptera bara ett års utbildning. Vid val av yrkesskola är flertalet alternativa studietider rimliga utom noll år, vilket markerats av tre elever. Bland elever, som sagt sig vilja gå som elev eller praktikant eller börja förvärsarbeta, har åtskilliga ansett sig kunna acceptera vissa studier. För dessa elever är det rimligt att anta, att de håller möjligheterna öppna

Tabell V:6. **Accepterad studietid efter grundskolan för elever med olika planerad verksamhet. Årskurs 6.**

Accepterad studietid	Planerad verksamhet efter grundskolan													
	Pojkar							Flickor						
	Gy	Fa	Yrk	Elev	Ar-beta	Vet ej	S:a	Gy	Fa	Yrk	Elev	Ar-beta	Vet ej	S:a
>5 år	78	1	3	0	0	4	86	83	1	1	0	1	9	95
4—5 år	72	11	7	3	0	12	105	80	11	5	1	2	17	116
2—3 år	46	22	58	7	13	31	177	60	32	28	10	20	42	192
1 år	3	2	23	5	13	8	54	7	3	12	4	17	16	59
0 år	0	0	15	2	21	4	42	0	0	6	3	27	4	40
Summa	199	36	106	17	47	59	464	230	47	52	18	67	88	502

för studier efter någon tid i arbetslivet. Flertalet tänker sig dock inga studier alls. För försöksgruppen i åk 6 är överensstämmelsen mellan svaren på de båda frågorna också god, även om det förekommer något fler inkongruenta svar.

Överensstämmelsen mellan svaren kan inte uttryckas i ett exakt mått, som kunde betraktas som ett uttryck för reliabilitet. Det är dock rimligt att anta att svaren avgivits noggrant och uppriktigt och alltså kan anses ha tillräcklig reliabilitet för att utnyttjas i vidare analyser av sådan art som inte ställer alltför stora krav på exakt uttryckt tillförlitlighet.

C. KORRELATIONSANALYS: BEGREPPSVALIDERING

För att ytterligare belysa de mått på utbildningsaspiration, som används i undersökningen, har vissa korrelationer beräknats, vilka presenteras i tabell V:7 och V:8 för pojkar respektive flickor.

Det är accepterad studietid efter grundskolan, det mått som beräknats från den semantiska yrkesdifferentialen, lärarnas bedömning av aspiration och motivation samt kamratbedömningarna av motivation som har relaterats dels till varandra, dels till variabler som rör trivsel i skolan, intelligens, prestation och social bakgrund.

Korrelationskoefficienterna, som alla är beräknade på ska-

Tabell V:7. **Korrelationsmatris. Pojkar åk 6—8.**

	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1. Asp L6	24	19	16	18	50	45	-03	18	-24	20	28	16
2. Asp e 8		52	29	34	38	42	30	17	-27	36	48	35
3. Asp e 6			29	41	40	45	31	21	-29	42	52	42
4. Asp YD 8				43	20	23	22	10	-20	22	27	18
5. Asp YD 6					20	26	26	07	-27	16	26	24
6. Motiv L6						75	20	27	-32	44	51	24
7. Motiv K6							21	24	-36	51	63	34
8. Mening 8								15	-14	15	22	18
9. Trivsel 6									-43	08	15	09
10. Ängslan 6										-30	-45	-23
11. IK 6											76	31
12. Prest 6												35
13. UN												

0.10 och högre är signifikant skilt från 0 på 5 %-nivån.

Tabell V:8. **Korrelationsmatris. Flickor åk 6—8.**

	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1. Asp L6	20	22	-01	03	41	47	15	18	-21	22	25	12
2. Asp e 8		54	31	26	45	49	28	12	-32	39	47	32
3. Asp e 6			20	28	39	47	20	21	-40	42	53	33
4. Asp YD 8				46	12	12	12	-01	-12	06	09	18
5. Asp YD 6					05	09	09	-08	-09	04	09	07
6. Motiv L6						76	20	24	-38	50	60	25
7. Motiv K6							26	25	-44	58	72	32
8. Mening 8								12	-20	12	21	10
9. Trivsel 6									-37	00	07	03
10. Ängslan 6										-28	-37	-28
11. IK 6											77	18
12. Prest 6												32
13. UN												

0.10 och högre är signifikant skilt från 0 på 5 %-nivån.

lor som vänts så att högt värde innebär hög grad av den egenskap som ingår i beteckningen på variabeln, är av måttlig storleksordning.

För två aspirationsvariabler föreligger data från två tillfällen med två års mellanrum. För variabeln accepterad studietid —

Asp_e — är överensstämmelsen mellan de två mätningarna 0.52 och 0.54 för pojkar och flickor. För skalan från den semantiska yrkesdifferentialen — Asp_{YD} — är motsvarande överensstämmelse 0.43 respektive 0.46. Detta måttliga samband visar att stabiliteten i måtten inte är särskilt stor. Detta är emellertid rimligt under den period som det är fråga om, mellan 13 och 15 år. Ett antal elever kan ha gjort betydande ändringar i sina svar beroende på ändrad inställning till utbildning, på skolleda eller mognande yrkesplaner. Sannolikt förklaras också de låga sambanden till någon del av brister i reliabilitetshänseende. Sambanden mellan måtten Asp_e och Asp_{YD} är låga och ligger mellan 0.20 och 0.41. Detta tyder på, att dessa aspirationsvariabler har olika innebörd.

För att belysa dessa skillnader med utgångspunkt från den olika innebörd som begreppet aspiration kan ha enligt diskussion under punkt A, har korrelationsstudien omfattat några andra variabler.

En jämförelse mellan korrelationerna i tabell V:7 visar att accepterad studietid — Asp_e — jämfört med yrkesaspiration Asp_{YD} har högre samband med

a. trivsel i åk 6 och meningsfullhet i åk 8 och för flickor ängslan i åk 6.

b. motivation enligt både lärare och kamrater,

c. intelligens, prestation och utbildningsnivå. I samtliga dessa tre variabelgrupper är korrelationerna för Asp_{YD} mycket låga och kan för flickorna betraktas som försumbara.

Resultaten kan tolkas så, att variabeln accepterad studietid Asp_e mäter en mer realistisk inställning till den vertikala aspekten på studievalet än den semantiska yrkesdifferentialen. Detta leder till de måttliga sambanden både med trivselvariablerna och med intelligens och prestation. Differentialmåttet skulle kunna vara mer av fantasiyrkesval — inget sägs ju i instruktionen om man verkligen planerar att utbilda sig till de olika yrkena utan endast om hur gärna man "vill bli".

Lärarnas bedömning av elevernas aspiration i studierna — Asp_L — har ett lågt men positivt samband med Asp_e för båda könen och med Asp_{YD} för endast pojkarna. Även här har flickgruppen försumbara korrelationer för variabeln från yrkesdifferentialen. De lägre korrelationerna för flickgruppen

har möjligen samband med ett förhållande som kommer att redovisas i kapitel VIII. Enligt studierna av yrkesperceptionen tillmäter flickorna mindre än pojkarna den vertikala dimensionen vikt vid yrkesvalet.

Då flickorna vid dessa skattningar bortser från status och väljer efter yrkesområden, kommer intelligens, prestation och social bakgrund att spela en obetydlig roll liksom den inställning till vidare studier som kan växa fram ur trivsein i grundskolan. De kommer då lättare att kunna bortse från realiteter i skattningarna på yrkesdifferentialformuläret.

Det är möjligt att det mått som framräknats från yrkesdifferentialen har en relativt låg reliabilitet, men denna har inte kunnat uppskattas. Detta gör tolkningen osäker. Denna har dock diskuterats, därför att den på en del punkter väl stämmer med andra resultat.

D. STUDIEASPIRATIONEN I GRUPPER MED OLIKA SOCIAL BAKGRUND

Det har framgått av de korrelationer som redovisades i föregående avsnitt, att studieaspiration har betydande samband med föräldrarnas utbildningsnivå (UN) och med intelligens. Det är därför av intresse att närmare studera detta samband. Det berör ett problem av stor betydelse i utbildningsväsendet. Det finns en klar strävan att åstadkomma lika möjligheter för alla elever oavsett social bakgrund m m att få utbilda sig till den nivå, som förutsättningarna räcker till och som krävs för den verksamhet, som elevens intressen leder till. Härvid har åtgärder vidtagits som i stor utsträckning gjort de ekonomiska hindren mindre än förr. Emellertid räcker inte enbart materiella förutsättningar att styra yrkesvalet. Det föreligger ett mönster av attityder, påverkan genom förväntningar osv som kan vara olika i olika sociala grupper och därigenom göra studievalet systematiskt olika. Här skall först preliminärt ges en viss belysning av problemet om utbildningsaspiration, dvs den vertikala dimensionen, varierar med social bakgrund. Då intelligens har ett positivt samband av betydande storlek med utbildningsaspiration, skall denna variabel hållas under kon-

troll. Utbildningsaspiration skall definieras dels med den allmänna frågan om accepterad studietid för att få ett yrke som intresserar, dels med den än mer realitetsanknutna frågan om planerad verksamhet efter grundskolan. Resultaten grundar sig på data från huvudgruppen som vid undersökningstillfället gick i åk 6. I en första studie ges en grövre beskrivning genom uppdelning i endast tre intelligensnivåer och två utbildningsnivåer, vilken ger en överskådlig bild av effekter av UN på aspiration i de båda berörda avseendena. Därefter ges i en kovariansanalys en noggrannare studie med bättre kontroll över intelligensvariansen.

1. Accepterad studietid

Försöksgruppen har uppdelats i tre intelligensnivåer och två UN-grupper. Gränser har satts så att grupperna skall vara så lika stora som möjligt. Till hög UN-grupp hör den hälft av eleverna, vilkas föräldrar hör till UN-grupperna 1—5, till låg UN-grupp övriga, som hör till UN-grupp 6—7. Gränserna för intelligensindelningen som skedde på grundval av data från testning med DBA-testet, låg på 24.5 respektive 35.5 poäng. Genom korrelation mellan intelligens och UN har dock en viss ojämnhet i gruppstorlek varit oundviklig. Se tabell V:9.

Tabell V:9. **Gruppstorlekar vid studie av utbildningsaspiration. Åk 6.**

UN	Pojkar			Flickor		
	Intelligens			Intelligens		
	Låg	Medel	Hög	Låg	Medel	Hög
Låg	73	115	56	65	134	61
Hög	28	95	101	36	107	99
Total	101	210	157	101	241	160

Medelvärden för undergrupperna i variabeln accepterad studietid redovisas i tabell V:10 och i figur V:1. Det visar sig, att ett klart samband föreligger mellan social bakgrund och studieaspiration även med intelligensvariabeln i huvudsak kontrollerad. Skillnaden mellan UN-grupperna är något större för

Tabell V:10. **Skattningar av accepterad studietid för att få ett yrke man trivs med. Medeltal för pojkar och flickor på två socialgruppsnivåer och tre intelligensnivåer.**

UN	Pojkar				Flickor			
	Intelligens				Intelligens			
	Låg	Medel	Hög	Totalt	Låg	Medel	Hög	Totalt
Låg	2.42	2.82	3.68	2.89	2.54	3.00	3.59	3.02
Hög	3.01	3.50	4.11	3.74	2.73	3.44	3.93	3.68
	N=468				N=502			

pojkar än för flickor. Det förcligger en tendens att skillnaden är störst i den grupp som har medelhög intelligens.

2. Planerad verksamhet efter grundskola

I tabell V:11 redovisas procentuella andelen elever i de olika grupperna som angivit olika typer av verksamhet som de tänker ägna sig åt efter grundskolan. I figur V:2 beskrivs resultatet ifråga om andel elever som planerar gymnasiestudier. Tabellen är upplagd så att skillnaden mellan procenttal för totalgruppen och varje grupp anges.

Skillnader i planer mellan intelligensnivåer visar sig i negativa avvikelser för praktisk verksamhet i hög- och delvis mellangrupp och positiva för låggrupperna. Dessutom är valet till främst gymnasielinjen klart vanligare i höggrupperna. Skillna-

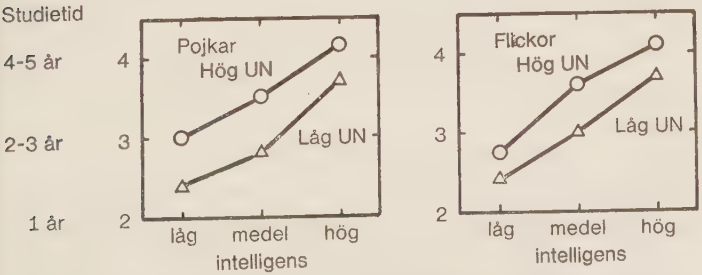

Figur V:1. *Skattningar av accepterad studietid för att få ett yrke man trivs med. Pojkar och flickor från hem med föräldrar på hög och låg utbildningsnivå (UN).*

Tabell V:11. **Procentuell andel av undergrupper — indelning efter intelligens och UN — som planerar olika verksamhet efter grundskolan. Åk 6. Totalgrupps procentvärde och undergruppers avvikelse från detta.**

Planerad verksamhet efter grundskola	Pojkar							Flickor						
	hög UN			låg UN			Total-proc	hög UN			låg UN			Total-proc
	Intelligens			Intelligens				Intelligens			Intelligens			
	låg	medel	hög	låg	medel	hög		låg	medel	hög	låg	medel	hög	
Arbeta	4	– 3	– 8	9	6	– 6	10	10	– 7	–10	21	7	–11	13
Elev/praktikant	10	– 3	– 3	3	1	– 2	4	5	– 1	– 3	1	1	– 2	4
Yrkesskola	16	–11	–20	23	9	– 4	23	13	– 3	– 9	10	3	0	10
Fackskola	– 1	5	– 3	– 1	– 3	3	8	5	– 1	– 4	– 1	2	4	9
Gymnasium	–29	13	41	–37	–24	13	43	–29	16	31	–30	–20	11	46

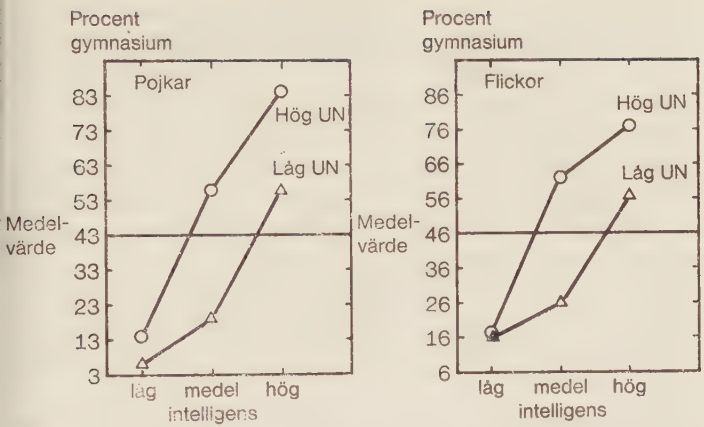

Figur V:2. *Procentuell andel av eleverna, som i åk 6 säger att de skall gå på gymnasium efter grundskolan. Uppdelning efter kön och utbildningsnivå (UN).*

der mellan UN-grupperna visar sig i att de praktiska alternativen är klart vanligare i låggruppen och speciellt klart framträder tendensen i pojkgrupperna. Den lättast observerbara skillnaden föreligger i gymnasieval, vilka illustreras i figur V:2. Skillnaderna i dessa val visar samma tendenser som gällde frågan om accepterad studietid. Differenserna tenderar att vara störst i mellangrupperna och något större för pojkar än för flickor. Här är skillnaden minst i grupperna med låg intelligens, vilket rimligen beror på en realitetsanpassning hos de svagare begåvade. Vid slutet av mellanstadiet upplever dessa sådana svårigheter med studierna att de inte vill tänka på teoretiska studier i framtiden, trots eventuella förväntningar från föräldrar.

3. Aspiration och social bakgrund: en kovariansstudie

Med den metod som använts i föregående avsnitt för att belysa problemet om den sociala bakgrundens betydelse för utvecklingen av attityder till fortsatt utbildning kommer intelligensvariabeln inte att vara helt konstanthållen. Variationen inom varje intelligensnivå är fortfarande betydande och ger utrymme för medeltalsskillnader mellan UN-grupper på samma in-

telligensnivå. För att ge en kontroll att detta ej snedvridit resultaten och för att belysa data på ett annat sätt har en kovariansanalys genomförts.

Eleverna har grupperats efter de sju skalsteg i föräldrarnas utbildningsnivå, som används som index på social bakgrund. I kovariansanalysen beräknas en regressionslinje för sambandet mellan intelligens som kontrollvariabel och studieaspiration som kriterievariabel. Denna linje baseras på inom-gruppskorrelationen och linjens riktningskoefficient beräknas som ett vägt medeltal av de 7 gruppernas koefficienter. En förutsättning för att detta skall vara lämpligt är att dessa ej skiljer sig markant från varandra utan kan antas representera ungefär samma samband.

Gruppernas medeltal i kriterievariabeln studieaspiration justeras därefter genom att en skattning av alla gruppers kriterievärde göres vid ett gemensamt värde på kontrollvariabeln intelligens. Signifikansprövning av differenser mellan grupper göres genom en beräkning av kvoten mellan mellangruppsvarians — baserad på gruppmedeltalens avvikelser från regressionslinjen — och inomgruppsvarians — baserad på individvärdens variation runt den egna gruppens regressionslinje. En signifikant F-kvot innebär att det antagligen föreligger skillnad mellan grupperna, även sedan intelligens hållits konstant.

Därefter t-testas differenserna mellan gruppernas justerade medelvärden i alla tänkbara parvisa kombinationer.

Kovariansmetoden är känslig för reliabilitetsbrister i kontrollvariabeln. Dessa medför en underskattning av regressionslinjens lutning och därmed systematiska fel i justeringen av medeltal och i F-kvot. Metoder att korrigera för reliabilitetsbrister har föreslagits av Härnqvist (1968). För den kontrollvariabel som använts i denna studie har uppskattats en reliabilitet på över 0.95. Detta motiverar ett användande av okorrigerade värden. En annan förutsättning är regressionshomogenitet i grupperna, vilken testats utan att ge signifikant utfall.

Andra förutsättningar för metoden — linearitet, normalfördelningar och varianshomogenitet — antas vara approximativt uppfyllda i rimlig utsträckning. Resultaten av analysen redovisas i tabellerna V:12—14. I figur V:3 har dragits linjen för inomgruppsregressionen för båda könen. Dessutom har in-

Tabell V:12. **Aspirationsnivå i grupper med olika social bakgrund. För intelligensskillnader justerade medelvärden i studieaspiration uttryckta som avvikelser för totalmedeltal och i enheten spridning runt regressionslinje (s_{yxi}).**

	UN						
	1	2	3	4	5	6	7
Pojkar	.82	.14	.69	.36	.09	-.28	-.36
Flickor	.45	.17	.72	.22	-.11	-.09	-.42

Tabell V:13. **Intelligens, studieaspiration (Asp) och för I-differenser korrigerad studieaspiration, Asp_k, i 7 UN-grupper.**

	Pojkar				Flickor			
	N	I	Asp	Asp_k	N	I	Asp	Asp_k
Totalgrupp	356	31.98	3.26	3.26	389	31.43	3.35	3.35
UN 1	23	38.61	4.43	4.08	31	34.39	3.94	3.81
UN 2	10	37.60	3.70	3.40	13	35.31	3.69	3.52
UN 3	18	35.00	4.11	3.95	27	34.00	4.19	4.07
UN 4	50	32.46	3.64	3.61	70	32.56	3.61	3.56
UN 5	71	33.13	3.41	3.35	50	31.54	3.24	3.24
UN 6	125	30.65	2.90	2.98	113	30.52	3.22	3.26
UN 7	59	28.58	2.71	2.90	85	29.16	2.82	2.92

Tabell V:14. **Studieaspiration och social bakgrund. Resultat av kovariansanalys: koefficienter för genomsnittlig inomgruppsregression (b_{yxi}), standardavvikelse runt regressionslinjen (s_{yxi}), F-kvoter för differenser mellan UN-gruppers medelvärden och för skillnader mellan inomgruppsregressioner.**

	Pojkar	Flickor
$\bar{b}_{yxi}$	0.054	0.044
$\bar{s}_{yxi}$	1.002	1.013
F_y*	7.43	6.52
F_{bi}	0.91	0.95

*$p<0.01$ vid $F>2.85$

lagts medelvärden i studieaspiration för de sju utbildningsnivåerna. För båda könen kvarstår efter justering för intelligensdifferenser mellan UN-grupperna skillnader i studieaspiration som är avsevärda och signifikanta. Spännvidden mellan högsta och lägsta gruppvärde är större för pojkar än för flickor. I

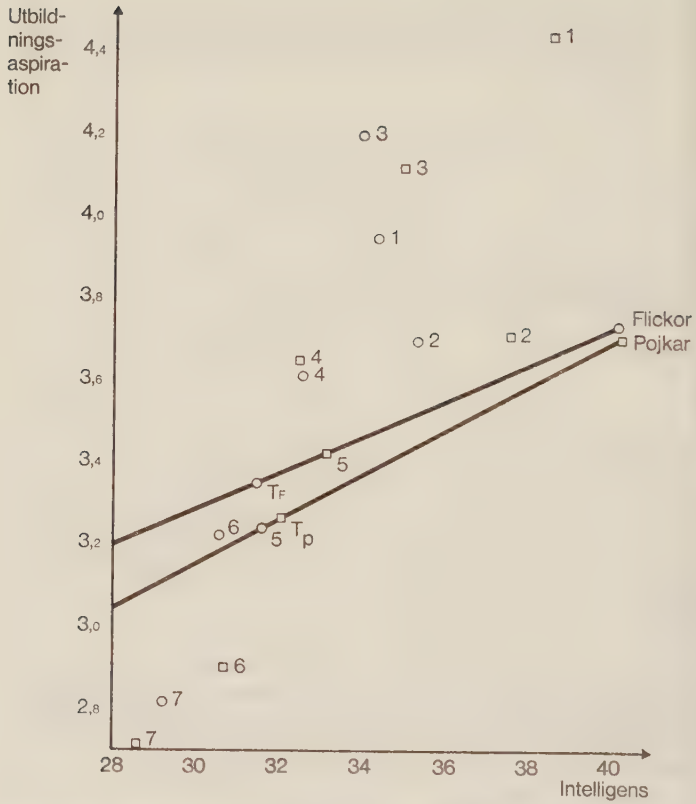

Figur V:3. *Observerade värden i utbildningsaspiration för sju grupper med olika social bakgrund, samt regressionslinjen, som visar förväntade värden från gruppernas intelligens (kontrollvariabel).*

tabell V:12 uttrycks studieaspirationen som avvikelser från totalmedeltal och med spridningen runt regressionslinjen som enhet. Rangordningen mellan UN-grupper följs ej helt i medelvärden i aspiration. Grupp 2 som har lägre studieaspiration än grupp 3 och 4 består dock av mycket få elever.

Testningar av differenser mellan grupper parvis visar för pojkar att grupp 1 och 3 skiljer sig signifikant från grupperna 5, 6 och 7 att grupp 4 och 5 skiljer sig signifikant från grupperna 6 och 7

För flickorna gäller
att grupp 1 skiljer sig signifikant från grupperna 5, 6 och 7
att grupp 2 skiljer från grupp 7
att grupp 3 skiljer sig från grupperna 4—7
att grupp 4 skiljer sig från grupperna 6 och 7
att grupp 6 skiljer sig från grupp 7 i medeltal för justerade medelvärden i studieaspiration

Den sociala bakgrund som UN är index för har alltså samband med attityder till studie- och yrkesval som är av betydelse för den vertikala inriktningen.

Utslagen i kovariansanalyserna är också betydligt mer markerade än vad som erhållits på kovariansanalyser av sambandet mellan social bakgrund och prestation på samma material (ej redovisat) eller i andra undersökningar (ex. Svensson, 1971).

E. DISKUSSION

1. Begreppets innebörd

Aspiration har av tidigare forskare använts som uttryck för en inriktning i yrkesvalet, som varit frikopplad från hänsyn till vilka reella möjligheter som föreligger att nå målet. Här används begreppet för att representera den vertikala dimensionen i studie- och yrkesvalet. Olika mått används i undersökningarna och en skillnad mellan dem är just i vilken utsträckning de innebär en realitetsprövning.

Det mest verklighetsnära uttrycket är verkliga val av verksamhet efter grundskolan. Även skalan "tid", dvs svaret på en fråga hur lång utbildning man kan acceptera för att få ett yrke, som man trivs med, kan antas vara realitetsanpassat. Däremot har ett från yrkesdifferentialen konstruerat mått på aspiration i samband med val av yrke antagits vara mer av fantasival. Detta förefaller speciellt vara tydligt i flickgruppen. Flickorna är mindre inriktade på slutmålet i yrkesvalet, och för dem är den horisontella dimensionen viktigare än den vertikala.

2. Reliabilitet och stabilitet

För de använda måtten har reliabiliteten inte kunnat beräknas. Däremot har vissa uppskattningar kunnat göras indirekt genom

jämförelser med de olika uttrycken för aspiration. Då dessa har något olika innebörd blir exakta estimat omöjliga. Det förefaller som om mycket få elever gett svar, som är direkta tecken på felaktigheter. Några få andra elever har gett svar som fordrar mer ovanliga förklaringar. Det stora flertalet har gett svar på de olika frågorna, som är helt kongruenta.

Stabiliteten över två år är måttlig. Detta kan emellertid synas vara rimligt under den studerade perioden mellan 13 och 15 års ålder.

Trots att studieaspiration mätt t ex med variabeln "tid" endast grundas på en fråga torde det vara försvarbart att utnyttja måttet i fortsatta undersökningar som mått på den vertikala dimensionen.

3. Aspiration och social bakgrund

Ett grundläggande problem inom studie- och yrkesvalet är inverkan av de svårgripbara attityder och värderingar eller andra förhållanden som leder till skillnader mellan elever från olika social miljö i deras karriärval. Framför allt gäller det den vertikala dimensionen. Studieaspiration kan då tänkas vara ett fruktbart begrepp att introducera som en inskjuten variabel i undersökningar av styrmekanismerna.

Som ett första led har studerats aspirationens samband med social bakgrund. Intelligens har därvid hållits under kontroll. Två nivåer av analys har utnyttjats, och i båda fallen har resultaten varit klart utslagsgivande: det finns även vid konstant intelligens ett högt samband mellan familjebakgrund och studieaspiration.

4. Fortsatta analyser

Som ett första steg i de kommande undersökningarna skall i det följande göras en brett upplagd kartläggning av samband mellan aspiration och en del andra variabler, som mätts i utbildningsenkäten (kapitel VI) eller med yrkesdifferentialen (kapitel VIII). Aspiration skall också sättas i relation till andra individvariabler för att ytterligare belysa begreppets innebörd och om möjligt komma något närmare frågan om orsakerna till att olika elevgrupper trots samma kapacitet utvecklar olika grad av aspiration i sina karriärval.

Kapitel VI

Studieval och anpassning vid olika bakgrund, intelligens och studieaspiration

A. BAKGRUND OCH PROBLEM

Elevernas inställning till studie- och yrkesvalet har redovisats för totalgrupperna i kapitel IV. Framställningen är där sådan, att vissa könsdifferenser har kunnat beskrivas.

Ett av de centrala begreppen är studieaspiration, d v s individens inställning till studievalet efter den vertikala dimensionen. Begreppets operationalisering i projektet har diskuterats och undersökts i kapitel V. Där har t ex framgått samband med intelligens och föräldrarnas utbildning.

Det är nu av intresse att undersöka om och i vilka avseenden elever skiljer sig från varandra i studie- och yrkesvalsfrågor om de a. kommer från olika social miljö, b. har olika intelligens, och c. har olika studieaspiration i förhållande till sin intelligens. Då dessa tre variabler är nära relaterade till varandra bör de studeras i ett sammanhang så att effekterna kan särhållas.

1. Social miljö — UN

Perceptionen av det egna jaget och av yrkesvärlden har tagits som utgångspunkt i modellen för undersökningar av svenska skolelevers valbeteende. Perceptionen påverkas av den sociala miljö, i vilken man växer upp. Att studera olika faktorer i denna miljö i avseende på yrkesvalsbeteende är ett stort forskningsområde. Här skall med ett grovt index på social miljö en kartläggning göras av några aspekter i studie- och yrkesvalsbeteendet, som påverkas av den sociala bakgrunden. Detta index är föräldrarnas utbildning.

2. Intelligens — I

Det är naturligt att valet av utbildning påverkas av begåvning. Sambandet förstärks sannolikt av den teoretiska inriktning, som skolarbetet har under den obligatoriska skoltiden. För att

de i många avseenden avsevärda effekter man kan vänta från intelligensskillnader inte skall försvåra tolkningar av effekter från andra faktorer skall denna variabel här tas med i analysen.

3. Relativ studieaspiration — rAsp

Viljan att ägna tid åt sin utbildning har kallats studieaspiration. Frågeställningen för denna undersökning gäller vilka elever, som har hög respektive låg studieaspiration, hur dessa i övrigt ser på valsituationen och hur de har kommit att få denna inställning till studier. Då aspirationen självfallet är starkt beroende av intelligens och tidigare prestationer i skolan har ett mått framtagits, som kan benämnas relativ studieaspiration.

B. METOD

1. Undersökningsgrupp och analysschema

Denna undersökning göres på eleverna i pilotgruppen, vilka följts från åk 6, där vissa anpassningsdata m m insamlats, till åk 9, då en speciell datainsamling gällt studie- och yrkesvalet.

Från totalpopulationen, bestående av samtliga elever i Örebro grundskolor i åk 6 år 1965, 960 individer, förekommer ett betydande bortfall. Ett rektorsområde bortföll helt, vilket innebar ca 20 % bortfall. Bortfallet genom utflyttningar m m omfattade i totalgruppen 18 %. Dessutom bortföll några procent genom att uppgifter saknades på de oberoende variablerna. På föräldraenkäterna som gav information om familjens utbildningsnivå saknades t ex i åk 6 ca 7 %.

Det bortfall som har de allvarligaste konsekvenserna är det som orsakas av olika former av drop-out. En del elever följer i åk 9 inte normala klasser utan har förlängd yrkesorientering medan en del har utskrivits helt. Detta bortfall medför en uttunning av grupper, som ur vissa synpnkter kan betraktas som mest intressanta. Bortfallets betydelse ur representativitetssynpunkt kan belysas genom jämförelse i några variabler mellan undersökningsgruppens och totalgruppens medeltal.

Gruppstorlekar i analyserna i detta kapitel redovisas i tabell VI:1, vilken också anger den indelning, som används beträffande oberoende variabler.

Tabell VI:1. **Indelning i grupper efter intelligens (I), utbildningsnivå (UN) och relativ studieaspiration (rAsp). Gruppernas storlek.**

Pojkar

	UN				
	låg		hög		
	I		I		
rAsp	låg	hög	låg	hög	total
låg	10	28	4	18	60
medel	44	28	25	42	139
hög	26	11	31	20	88
total	80	67	60	80	287

Flickor

	UN				
	låg		hög		
	I		I		
rAsp	låg	hög	låg	hög	total
låg	13	28	5	17	63
medel	38	22	22	34	116
hög	32	2	25	28	87
total	83	52	52	79	266

I tabell VI:2 redovisas medeltal i några variabler dels i undersökningsgruppen och bortfallet, dels i totalgruppen. Jämförelsen visar att bortfallet har något lägre intelligens (sign för pojkar) och sämre prestation samt planer på något kortare studietid (sign). Motivationen har i pojkgrupperna bedömts sign lägre i stickprovet.

2. Oberoende variabler

Av tabell VI:1 framgår att följande oberoende variabler utnyttjas.

a. *Utbildningsnivå* — UN — gäller för elevens familj, och bestäms av den förälder som har högst utbildning. Indelning har gjorts i låg och hög UN (LUN resp. HUN). Se kapitel III:E1.

b. *Intelligens* — I — mäts med faktortestet DBA, se kapitel III:E4. Indelning har gjorts i låg och hög I.

Tabell VI:2. **Jämförelse mellan stickprov, bortfall och population i åk 6.**

	Pojkar			Flickor		
Variabel	**stick-prov**	**bort-fall**	**popula-tion**	**stick-prov**	**bort-fall**	**popula-tion**
Intelligens (DBA)	30,92	29,00	30,13	30,80	29,61	30,28
Prestation	91,25	91,02	91,15	92,04	90,74	91,47
Skolleda	0,08	–0,11	0,00	–0,01	0,01	–0,00
Studieaspiration	3,42	2,95	3,24	3,36	3,22	3,30
N	287	199	486	266	208	474

c. *Relativ studieaspiration* — rAsp — är ett mått som bestäms av svaret på en enkätfråga: "Hur lång tid kan du själv tänka dig att fortsätta att studera efter 9:an för att få ett yrke som du trivs med?" Regressionslinjen för estimeringen av aspiration från intelligens har bestämts och måtten har beräknats som avvikelsen i aspiration från denna linje, d v s residualerna vid estimeringen. Reliabiliteten i denna typ av mått är tämligen låg, vilket gör utslagen svagare. Här har måttet använts enbart för en indelning i hög, medelhög och låg relativ studieaspiration.

3. Signifikansprövning

Analysen har formen av jämförelser mellan medeltal i 12 undergrupper. Syftet är att undersöka i vilka beroende variabler, som skillnader föreligger, som kan beskrivas som effekter av de oberoende variablerna UN, I och/eller rAsp, samt i vilka fall interaktion mellan dem föreligger.

Variansanalys har ej använts, då vissa grupper är mycket små jämfört med andra. I stället har en serie t-test genomförts. Vid valet av t-test har hänsyn tagits till antalet observationer i grupperna. Sådana test har undvikits, där mycket små grupper spelar roll för resultatet.

De 9 t-testen skall beskrivas i anknytning till numrering av grupperna i tabell VI:3. Y_3 betecknar medeltal för grupp 3 etc.

1. rAsp×UN/I_1 — Interaktion rAsp/UN vid låg I

$(Y_3—Y_5)—(Y_9—Y_{11})$

2. $rAsp \times UN / I_h$ $(Y_2 - Y_4) - (Y_8 - Y_{10})$	Interaktion rAsp/UN vid hög I. Sign i test 1 resp 2 innebär att den beroende variabeln visar differens mellan rAsp-grupper vid låg resp hög I, som är markant olika stora eller olikriktade för olika UN
3. $UN \cdot 1_l$ $(Y_3 + Y_5) - (Y_9 - Y_{11})$	UN-effekt vid låg I
4. $UN \cdot I_h$ $(Y_2 + Y_4) - (Y_8 + Y_{10})$	UN-effekt vid hög I. Sign i test 3 resp 4 innebär att för elever med låg resp hög I föreligger markant differens i den beroende variabeln mellan låg och hög UN
5. $UN \cdot rAsp_m$ $(Y_3 + Y_4) - (Y_9 + Y_{10})$	UN-effekt vid medelhög relativ aspiration
6. $rAsp \cdot I_l$ $(Y_3 + Y_9) - (Y_5 + Y_{11})$	rAsp-effekt vid låg I. Sign innebär att för elever med låg I föreligger en markant differens i beroende variabeln mellan elever med låg och medelhög aspiration
7. $rAsp \cdot I_h$ $(Y_2 + Y_8) - (Y_4 + Y_{10})$	rAsp-effekt vid hög I. Sign innebär att för elever med hög I föreligger differens i beroende variabeln mellan elever med medelhög och hög aspiration.
8. $I \cdot rAsp_m$ $(Y_3 + Y_9) - (Y_4 + Y_{10})$	I-effekt vid medelhög aspiration. Sign innebär att för elever med medelhög rAsp föreligger differens i beroende variabeln mellan elever med låg och hög I.

9. $I \times UN/rAsp_m$ $(Y_4—Y_3)—(Y_{10}—Y_9)$	Interaktion I/UN vid medelhög rAsp. Sign innebär att för elever med medelhög rAsp föreligger markant olika stora och/eller olikriktade differenser mellan I-grupper beroende på vilken UN-grupp det gäller.

Testvariabeln erhålles genom division med ett medelfel. Vid t ex ovannämnda test 1 är detta medelfel

$$\sqrt{s^2_p \left(\frac{1}{n_3} + \frac{1}{n_5} + \frac{1}{n_9} + \frac{1}{n_{11}}\right)}$$

där

$$s^2_p = (n_3 - 1)s^2_3 + (n_5 - 1)s^2_5 + (n_9 - 1)s^2_9 + (n_{11} - 1)s^2_{11}$$

Vid variansskattningarna utnyttjas alltså endast varianser från jämförda grupper. Antalet frihetsgrader blir trots detta förhållandevis stort.

C. RESULTAT

1. Intelligens och studieaspiration

En grov kategorisering efter en variabel lämnar mycket variation inom grupperna i denna variabel. Den är därför inte helt konstanthållen i ett analysschema av den typ som används här.

Detta leder till bl a att grupper från HUN har något högre intelligensvärden än grupper från LUN, även om större delen av skillnaderna har avlägsnats.

Studieaspiration har mätts i en femgradig skala. Vid beräkning av residualmått har golv- och takeffekter gjort sig gällande. Det finns en svag tendens att grupper med låg relativ studieaspiration har högre intelligens än grupper med hög relativ aspiration.

Riktning och signifikans på skillnaderna mellan grupperna i variablerna I och Asp enligt t-testningar redovisas i tabell VI:4. Riktningen anges så, att + anger positivt samband, d v s

Tabell VI:3. **Gruppering för testning av effekter av UN, I och rAsp. Gruppernas ordningsnummer.**

	UN låg		UN hög	
	I		I	
rAsp	låg	hög	låg	hög
låg	1	2	7	8
medel	3	4	9	10
hög	5	6	11	12

utpräglingsgrad i de egenskaper som ges i variabelbeteckningarna tenderar att överensstämma i oberoende och beroende variabel. I tabellhuvudet anges det t-test som avses — se sid 132.

För frågan om accepterad studietid är alla de tre testade differenserna mellan UN-grupper, båda mellan rAsp-grupperna och differensen mellan intelligensgrupper signifikanta i pojkgruppen. Signifikanta interaktioner visar att effekterna av relativ studieaspiration respektive intelligens är störst på hög UN.

2. Anpassning

Hur har eleverna det i skolan? Innan studie- och yrkesvalsfrågorna behandlas skall göras en analys av beteenden i klassrummet, upplevelser av skolsituationen samt prestationer. Dessa aspekter på anpassning belyses i tabell VI:4, där för varje variabel anges vilka effekter som är signifikanta samt differensernas riktning.

a. *Prestation* mätt med standardprov är högre för elever från högre utbildningsnivå, skillnaderna är signifikanta i fem av sex t-test. Se även bilaga VI:1. Även skillnaderna mellan grupper med olika intelligens är signifikanta. Däremot är tendenserna ej entydiga för relativ studieaspiration. I undergrupper med högre intelligens är prestationen högre vid hög rAsp, medan motsatsen är fallet i låg-I-grupperna. Skillnaderna mellan I-grupper visar sig i en signifikant interaktion i pojkgruppen. Prestation kan också studeras som relativ prestation, d v s prestation i förhållande till intelligens. Detta är konstruerat på ett sätt, som motsvarar relativ aspiration, d v s som residualer

Tabell VI:4. **Riktning och signifikans av differenser mellan grupper som är olika i UN, I och rAsp. Intelligens, utbildningsaspiration och anpassningsvariabler.**

Variabel	Kön	Interaktion 1	Interaktion 2	Interaktion 9	Effekter: UN (låg I) 3	UN (hög I) 4	UN ($rAsp_m$) 5	rAsp (låg I) 6	rAsp (hög I) 7	I ($rAsp_m$) 8
Intelligens DBA	P				+s	+S	+S	—S	—	+S
	F				+	+S	+	—s	—S	+S
Accepterad studietid	P	S	S	S[1]	+S	+S	+S	+S	+S	+S
	F		S[2]		+	+S	+	+S	+S	+S
Skolprestation	P		S[3]		+S	+S	+S	—	+	+S
	F				+	+S	+S	—	+	+S
Relativ prestation	P				+S	+	+S	+s	+	+
	F				+	+	+	+	+S	+
Tillbakadragenhet	P				—S	—	—	—	+	—
	F				—	—	—	0	—	—
Disharmoni	P				+	—	0	—	—	—
	F				—	—	—	+	+	—
Skolleda	P				+	—s	—	—	—	—
	F				—	—	—	+	0	—
Säkerhet	P				+s	+	+s	0	+S	+S
	F				+s	+S	+	—	+	+S
Trivsel	P				0	—	—	+S	+	+
	F				—	+	0	0	+	0
Ängslan	P				0	0	0	0	—S	0
	F				0	—	+	0	—	—
Brottsbelastning	P				—	—S	—S	—	—	—

[1])Effekter av rAsp (låg och hög I) och I störst på hög UN.
[2])Effekt av I störst på hög UN.
[3])Effekt av rAsp positiv på hög och negativ på låg UN.

Anm: S—sign. $p<.05$
s—.05$<p<$.10

vid estimering av prestation från intelligens. Genomgående föreligger högre relativ prestation vid högre UN, hög I och högre relativ studieaspiration. Se bilaga VI:2.

Prestation i relation till intelligens kan inom vissa gränser betraktas som ett uttryck för anpassning. I den meningen är studieaspirationen relaterad till anpassning.

Prestation är ett av eleven lätt registrerbart mått på framgång. Det kan fungera som en förstärkningsmekanism, som påverkar intresset för vidare studier och därmed variabeln accepterad studietid.

b. *Klassrumsbeteende* så som det uppfattas och bedöms av lärarna har relaterats till I, UN och rAsp. I bedömningsvariablerna Tillbakadragenhet, Disharmoni och Skolleda har lärarnas bedömningar antytt en bättre anpassning hos elever med hög intelligens, i stort sett också hos elever från hög UN, vilket framgår av tabell VI:4. Mellan grupper med olika rAsp föreligger inga signifikanta skillnader, och ej heller visar skillnadernas tecken någon enhetlig tendens.

Kamraterna har bedömt varandra i "säkerhet". Bedömningarna visar att elever med hög I, från hög UN och elever som vid hög I har högre rAsp, uppfattas som säkrare av kamraterna. Se bil VI:3.

c. *Trivsel och ängslan för skolarbetet* har mätts med elevenkät och utgör två faktorskalor. Svaga tendenser kan iakttas till bättre trivsel hos elever med högre studieaspiration (sign för pojkar med låg I). Likaledes visar dessa elever mindre ängslan för skolan (sign för pojkar med hög I).

d. *Brottsbelastning* som den mätts för pojkar i den kriminologiska delen av Örebroprojektet (se sid 72) är lägre för elevgrupper med hög UN, hög I och högre rAsp. Endast två t-test ger dock signifikans, och de gäller UN. Se bilaga VI:4.

Sammanfattningsvis kan sägas om anpassning i grupper med olika relativ studieaspiration, att elever med högre värden presterar något bättre i förhållande till sin intelligens, trivs något bättre, och när de kommer till åk 9 kan uppge något mindre brottsbelastning än populationen, men att alla skillnader är små.

3. Möjligheter till fortsatta studier

I studievalsenkäten tillfrågades eleverna om sin uppfattning om möjligheterna dels att komma in på och dels att klara studierna vid yrkesskola, fackskola respektive gymnasium.

Sambanden mellan svaren på dessa frågor och I, UN och rAsp framgår i sammanfattning av tabell VI:5. Vid i övrigt lika omständigheter tror man inom grupper från hög UN mer på sina möjligheter än i låg-UN-grupperna. Skillnaderna är signifikanta då det gäller gymnasiestudier och är mindre markerade för de mindre teoretiska skolformerna.

De mer intelligenta eleverna har större reella möjligheter att både komma in på önskad skola och att klara studierna. Detta återspeglas i deras svar som större tillförsikt i hög-I-grupper. Skillnaderna är signifikanta för fackskola och gymnasium.

Elever med högre rAsp har tidigare visats snarast ha något lägre intelligens och prestera normalt men något bättre än förväntat från intelligens. I sin bedömning av möjligheterna till fortsatta studier är de genomgående mer optimistiska än sina kamrater med lägre aspirationsnivå. Skillnaderna är emellertid inte särskilt stora, och endast få t-test ger signifikanta resultat. Studieaspiration förefaller alltså att ha ett svagt samband med självförtroende vid planering av fortsatta studier.

I tabell VI:6 ges gruppernas medelvärden vid bedömningar av utsikterna att klara studier i gymnasium.

4. Kunskaper om valalternativ

Hur mycket vet eleverna om de alternativ som de skall välja bland? Deras objektiva kunskaper har ej kunnat mätas. Däremot har undersökts, hur de själva upplever sina kunskaper, dels om linjerna i åk 9, dels inför de olika skolformer respektive sådana arbeten, som man har att välja bland efter grundskolans slut.

Resultaten av de analyser, som avser relationerna mellan denna information och I, UN och rAsp, har sammanställts i tabell VI:7. Se även bil VI:5—6. Det visar sig att eleverna upplever sin kunskap om linjer i åk 9 som större i högre UN, vid hög I, och då man har högre rAsp — skillnaderna är dock små och endast i ett fall signifikant.

Även vid jämförelserna mellan grupperna i avseende på de

Tabell VI:5 **Riktning och signifikans av differenser mellan grupper som är olika i UN, I och rAsp: möjligheter att komma in och klara fortsatta studier.**

Variabel	Kön	Interaktion 1	2	9	Effekter UN: låg I	UN: hög I	UN: rAsp$_m$	rAsp: låg I	rAsp: hög I	I: rAsp$_m$
Möjlighet komma in på yrkesskola	P				0	+	+	+	+s	+S
	F				+s	+S	+	0	0	+
Möjlighet komma in på fackskola	P				+	+S	+S	+S	+	+S
	F				+	+S	+s	+s	+	+S
Möjlighet komma in på gymnasium	P		S[1])		+S	+S	+S	+	+	+S
	F				+	+S	+s	+	+	+S
Kan klara studierna på yrkesskola	P				+	+	+	+	+	+
	F				+	+	+	+	0	+
Kan klara studierna på fackskola	P				+S	+s	+S	+S	+	+S
	F				+	+s	+S	0	+	+S
Kan klara studierna på gymnasium	P	s	S[2])		+S	+s	+S	+S	+	+S
	F				+	+S	+S	+	+	+S

[1])I- och UN-effekter huvudsakligen genom lågt värde för låg I/låg UN-gruppen.
[2])rAsp-effekten störst i hög UN.

Anm: S—$p < .05$
s—$.05 < p < .10$

Tabell VI:6. **Självförtroende för studier vid gymnasium. Medeltal för grupper som indelats efter I, UN och rAsp.**

Pojkar

	UN				
	låg I		hög I		
rAsp	låg	hög	låg	hög	total
låg	1.11	2.26	1.25	2.06	1.92
medel	1.53	1.96	1.79	2.71	2.06
hög	1.65	3.00	2.59	3.00	2.46
total	1.51	2.26	2.15	2.64	2.15

Flickor

	UN				
	låg I		hög I		
rAsp	låg	hög	låg	hög	total
låg	1.23	1.85	1.20	2.44	1.82
medel	1.50	2.00	1.84	2.70	2.03
hög	1.79	3.00	1.91	2.81	2.18
total	1.57	1.94	1.81	2.68	2.02

fyra studerade valalternativen efter grundskolan är tendenserna klara men inte så starka, att de i alla avseenden kan beläggas med signifikanta skillnader. Emellertid förefaller det som om elever från låg UN och elever med låg I anser sig känna till arbeten man kan få direkt efter grundskolan och utbildningen på yrkesskola bättre än övriga elevkategorier. Å andra sidan känner de betydligt sämre till utbildningen på gymnasiet. Detta innebär att eleverna anser sig känna till de alternativ, som de huvudsakligen kommer att välja. De elevkategorier som har högre rAsp känner bättre gymnasiealternativet. De som samtidigt har låg intelligens anser sig känna till yrken efter grundskolan bättre än kamraterna, medan detta inte är förhållandet för deras mer intelligenta kamrater med hög aspiration.

Tabell VI:7. **Riktning och signifikans för differenser mellan grupper som är olika i UN, I och rAsp. Upplevd kunskap om valalternativ.**

Variabel	Kön	Interaktion			Effekter					
					UN			rAsp		I
		1	2	9	låg I	hög I	rAsp$_m$	låg I	hög I	rAsp$_m$
					3	4	5	6	7	8
Upplevd kunskap om linjerna i åk 9	P				+S	+	+	+	+	+
	F				+	+	+	+	+	+
Upplevd kunskap om arbeten direkt efter åk 9	P				—	—S	—	+	0	—
	F				—	0	0	+	—	—
Upplevd kunskap om utbildning på yrkesskola	P				—S	—S	—S	—	0	—S
	F	s		S[1])	—	—S	—	—S	—	—S
Upplevd kunskap om utbildning på fackskola	P				+s	0	+s	+	0	+S
	F				0	—	—	0	+	+
Upplevd kunskap om utbildning på gymnasium	P				+S	+S	+S	+S	+S	+S
	F				+	+S	+S	+	+	+S

[1])rAsp-effekt och I-effekt större på HUN.

Anm: S—$p < .05$
s—$.05 < p < .10$

Tabell VI:8. **Riktning och signifikans för differenser mellan grupper, som är olika i UN, I och rAsp. Påverkan från föräldrar och kamrater.**

Variabel	Kön	Interaktion 1	Interaktion 2	Interaktion 9	Effekter UN låg I 3	Effekter UN hög I 4	Effekter UN rAsp$_m$ 5	Effekter rAsp låg I 6	Effekter rAsp hög I 7	Effekter I rAsp$_m$ 8
Linjeval: som föräldrar vill	P		S[1])		+	+S	+S	+	0	+
	F				+	+	+	—	+	—
Linjeval: som kamrater vill	P				0	+S	+	0	—	+
	F				+	0	—	—	0	—
Efter grundskola: hur mycket föräldrar bestämt	P		S[1])		+	+s	0	—	+	—
	F				+S	+s	+	0	0	—
Efter grundskola: hur mycket kamrater bestämt	P				+	—	0	+	+s	+
	F				—	—	—	—	—	—
Börja arbeta efter grundskola: föräldrar vill	P				—S	—s	—S	—	—	—S
	F				—s	—	—s	—	—	—s
Gå i gymnasium: föräldrar vill	P				+S	+S	+S	+	+	+S
	F				+	+S	+S	+S	+	+S
Föräldrars uppfattning om sitt inflytande	P				+S	+s	+	0	+	0
	F				+	+S	+S	—	—	—
Föräldrars upplevelse av svårighet att råda	P				—	—	—	—	—	—S
	F				—	—	—	—s	—	—S

[1])rAsp har negativ effekt på HUN, positiv på LUN.

Anm: S—$p < .05$
s—$.05 < p < .10$

5. Påverkan

Hur mycket påverkas eleverna vid sina val av olika referensgrupper? För att belysa denna väsentliga fråga behandlas några frågor i elevenkäten. Resultaten har sammanställts i tabell VI:8. Två frågor rör motiven att välja som man gjort till åk 9. "Den linje, som föräldrarna ansåg vara bäst" är ett skäl som de flesta ansett ha haft mindre betydelse. Det har emellertid större betydelse för elever från hög UN. Effekterna av aspiration och intelligens synes vara obetydliga.

Motivet att man valt som de bästa kamraterna tillskrivs mycket obetydlig vikt av flertalet elever. En svag tendens antyder, att pojkar från hög UN betraktar det som något vanligare. Detta kan vara en följd av att de ofta haft kamrater som liksom de själva valt g-linjen och kan inte tolkas som påverkan.

En fråga har ställts hur mycket föräldrar respektive kamrater har varit med och bestämt om vad man skall göra efter åk 9. Eleverna anger att föräldrarna varit med mer i hög UN och i grupper med låg intelligens. Inga markanta skillnader visar sig mellan grupper, som skiljer sig endast ifråga om rAsp.

"Vad tror du att dina föräldrar vill att du skall göra efter 9:an?". På denna fråga har eleverna svarat så, att man i grupper med hög UN, hög I och högre rAsp oftare har ansett att föräldrarna vill, att eleverna går i gymnasium, och inte att de skall börja förvärvsarbeta.

I föräldraenkäten har ställts frågor om hur mycket man har haft inflytande på barnens val. Föräldrar inom hög UN har ansett sig ha haft mer inflytande än övriga grupper. De har också angett sig tycka, att det varit något mindre svårt att råda barnen. Föräldrar till mer intelligenta barn anser också att det känts lättare att råda än man angett i övriga grupper. I dessa uppgifter från föräldrarna finns i övrigt inga genomgående tendenser.

6. Yrkesvärden

Då valen mer konkret inriktar sig mot särskilda yrkesgrupper är det rimligt att anta, att värderingar av olika typer av arbetsuppgifter och den behovstillfredsställelse, som de kan ge

spelar en stor roll. Dessa värderingar eller yrkesvärden kan också tänkas vara produkter av uppfostran och variera med social bakgrund. De kan betraktas som inskjutna variabler, som förklarar väl dokumenterade samband som social bakgrund har med studie- och yrkesval.

Inställningen till vad man önskar få ut av en yrkesroll kan antas ha samband med inte enbart den horisontella dimensionen — intressen för olika arbeten på samma utbildnings- eller statusnivå. Det finns också värderingar av yrkesegenskaper som möjligheter att få bestämma över andra, att få vara självständig o. s. v., vilka är relaterade till den vertikala dimensionen. Detta gör det intressant att studera yrkesvärdens samband med studieaspiration.

Det är också naturligt att tänka sig, att intelligens och därtill normalt relaterade belöningar i form av framgång i skolarbetet, prestationer, påverkar uppfattningen om en blivande yrkesroll.

Flertalet frågor som gäller yrkesvärden har organiserats i 8 skalor genom sammanförande av frågor enligt resultat på en komponentanalys — se kapitel III, sid 66. Förutom dessa faktorer har även ett par enskilda frågor behandlats. För flertalet faktorer har det visat sig, att skillnaderna mellan de 12 studerade grupperna är helt obetydliga. Detta gäller t ex en faktor som rör inställning till status och inflytande. För tre faktorer samt två enskilda frågor sammanfattas resultaten av analyserna i tabell VI:9.

Den faktorskala som gäller vård av medmänniskor och kontakt har skattats högre av flickor än av pojkar. För flickorna är denna yrkesegenskap viktigare i högre UN medan för båda könen skattningarna blir lägre vid dels högre aspiration, dels högre intelligens. Det senare kan sättas i samband med det förhållandet att yrken, som närmast förknippas med detta yrkesvärde i stor utsträckning är lågstatusyrken med låg betalning.

Den faktor som karakteriseras av rörlighet i arbetet, skapande, omväxling och kontakter skattas av pojkarna lägre i grupper dels med högre aspiration, dels med högre intelligens.

Den faktor som bildats av frågor om betydelsen av att dels tjäna mycket pengar, dels ha en säker anställning, dels lön

Tabell VI:9. **Riktning och signifikans för differenser mellan grupper, som är olika i UN, IK och rAsp: Yrkesvärden.**

Variabel	Kön	Interaktion 1	Interaktion 2	Interaktion 9	Effekter: UN låg I 3	UN hög I 4	UN rAsp$_m$ 5	rAsp låg I 6	rAsp hög I 7	I rAsp$_m$ 8
Yrkesvärde: Vård och kontakt	P				—	0	0	—S	—	—
	F				+	+s	+	—	—	—
Yrkesvärde: Rörlighet och flexibilitet	P				+	0	0	—S	—	—S
	F				0	0	—	0	0	0
Yrkesvärde: Aspiration utan risktagning	P				+S	+	+	0	—S	0
	F				+s	+	+	—	+	+
Yrkesvärde: Snabbt tjäna pengar	P				—	—	—	0	—	—
	F				—	—	—	—S	—	—S
Yrkesvärde: få studera direkt till yrke	P				—	—S	—s	—	0	—
	F				—	—	—	—	—S	—S

Anm: S—$p < .05$
s—$.05 < p < .10$

oberoende av det egna arbetet, har benämnts aspiration utan risktagning. Pojkarna har gett högre skattningar än flickorna. Det finns en tendens, att den skattas högre i hög UN än i låg UN. Bland flickorna har faktorn större betydelse i grupper med hög intelligens.

På en fråga om betydelsen att snabbt kunna börja tjäna pengar har sådana grupper angett större betydelse som kommer från låg UN, har låg I och har lägre rAsp. Liknande tendenser finns i svaren på en fråga om betydelsen av att efter grundskolan direkt kunna börja utbildning mot ett bestämt yrke. Alla tre de oberoende variablerna tenderar alltså att oberoende av varandra ha betydelse för inställningen till längden på utbildningsperspektivet.

D. DISKUSSION

Analyserna har omfattat många signifikansprövningar. Av dessa kan ett antal ha kommit att uppnå signifikans även om inga skillnader mellan grupperna egentligen kan tillskrivas de oberoende variablerna. Enstaka signifikanta skillnader kan därför inte tolkas. Däremot är den totalbild som kan framträda ur alla de redovisade tendenserna av intresse.

Det har av resultatredovisningen framgått, att elever med olika social bakgrund, olika intelligens eller med olika utbildningsaspiration i förhållande till sin intelligens skiljer sig ifråga om anpassning, inställning till studie- och yrkesvalet eller har olika värderingar av den yrkesroll man strävar efter.

Analyserna i kapitlet har först velat undersöka hur grupper med olika kombinationer i de tre oberoende variablerna har det, d v s anpassningsaspekten. Det framgår av tendenser som visserligen ofta är så små, att de var för sig inte kan beläggas som signifikanta, att läget är bättre för elever som ligger i höggrupperna, d v s tillhör hög UN, har hög I och har en hög relativ utbildningsaspiration.

Genom metodiken vid gruppindelning har grupperna med högre rAsp en något lägre intelligens. De presterar dock normalt och kan alltså betraktas som genomsnittligt överpresterande. I det yttre beteendet enligt lärarna skiljer sig ej grup-

per med olika rAsp från varandra. Däremot uppger de elever bättre trivsel och mindre ängslan som har högre relativ aspiration.

Analysen har visat att de grupper som har högre utbildningsaspiration också har högre självförtroende för fortsatta studier, d v s de tror mer på sina möjligheter att komma in på och därefter klara skolformer efter grundskolan. Detta gäller trots att dessa elever inte har bättre skolprestationer som vägledning till sin bedömning av de egna möjligheterna. Detta har däremot grupper med högre intelligens och grupper från högre UN, vilka också uppvisar högre grad av självförtroende för studier än sina kamrater.

I avseende på inflytande från föräldrar och kamrater har få entydiga resultat framkommit. Barn från hög UN synes uppleva påverkan från hemmet starkare än övriga, vilket torde sammanhänga med ett större intresse för barnets fortsatta utbildning och en press mot teoretiska karriärlinjer.

Detta visar sig också i kraftiga effekter på elevernas upplevelser av föräldrarnas uppfattning om fortsatta studier. Vid hög UN liksom vid hög I och högre rAsp upplever man ett större motstånd mot tanken att börja förvärvsarbeta direkt efter grundskolan och en önskan att man skall börja i gymnasium.

I de delar av analysen som belyser elevernas yrkesvärderingar har visat sig få klara tendenser i de frågor, som relaterar till själva yrkesvärdet, de egenskaper hos yrket man anser väsentliga och som tillfredsställer de behov som man tillmäter störst vikt i yrkesrollen. Då ett par frågor nalkas problemet med yrkesvärden genom att ta upp tidsperspektivet — hur mycket belöningar i ett arbete kan uppskjutas genom utbildning — visar sig däremot samma mönster som i andra liknande sammanhang: elever från hög UN, med hög I och med högre rAsp anser det mindre viktigt att snabbt komma ut och förtjäna pengar eller att eventuella studier bör vara direkt inriktade på utbildning till bestämda yrken.

I många avseenden har alltså elevgrupper med hög rAsp en inställning till studie- och yrkesvalet, som överensstämmer med grupper med hög UN, medan elever med låg rAsp står för uppfattningar som är vanliga i låg-UN-grupper. Inom olika

utbildningsnivåer finns alltså barn, som står för en atypisk inställning till studie- och yrkesvalsfrågor, och de kan lätt återfinnas med de tre oberoende variabler, som använts i de nu redovisade analyserna.

För fortsatta undersökningar om orsakerna till att bl a sådana attityder till utbildning och arbete som här diskuterats utvecklas olika hos barn med olika social bakgrund kan här framlagda resultat vara en utgångspunkt. Den grova kartläggning av studie- och yrkesvalsproblemen i relation till tre variabler som gjorts kan utgöra en bas för planläggningen av projektets fortsatta verksamhet.

Kapitel VII

Kreativitet och studieval

A. BAKGRUND

Begreppet kreativitet förekommer med stor värdeladdning i utbildningsdebatten. Det anses som ett självklart mål att ge elever på alla stadier möjligheter att utveckla denna egenskap så långt möjligt.

Emellertid finns det inte någon enda och av alla accepterad definition på kreativitet. En vanlig syn är att det är en attityd till problemlösning, som kan påverkas genom uppfostran och undervisning (Gowan, 1967). En logisk analys av den kreativa människan och hennes produkter ger Jackson & Messick (1965). Denna analys visar många av de problem som möter vid försök att mäta egenskapen.

I Guilfords (1967) på faktoranalyser grundade personlighetsmodell finns en faktor, vilken betecknats Divergent Production. Denna synes svara mot en bred definition av kreativitet. Emellertid framhåller han, att det säkert finns ett tjugotal faktorer involverade i kreativitetsdimensionen. Det är nödvändigt att i varje studie tills vidare begränsa generaliseringarna av resultaten till den aspekt, som bestämts av använda testinstrument.

Kreativitetsforskningen har riktat uppmärksamheten mot skola och undervisning. Man har undrat om den fungerande skolan gett förutsättningar att utveckla den kreativa begåvningen, och om skolan tagit väl hand om och uppmuntrat de kreativa begåvningarna, eller om sådana i skolan kommit att betraktas som underliga bråkmakare, som fallit ur ramen för välanpassat beteende. (Se t ex Guilford, 1950, 1962; Mednick, 1964.)

Wallach & Kogan (1965) har genomfört en studie bl a för att belysa denna fråga. Genom att jämföra fyra grupper som vid testning visat sig ligga extremt lågt respektive högt i intelligens och kreativitet kom de fram till, att kreativa men ej

intelligenta flickor visade dålig anpassning i skolan, som alltså ej kunde anses tillfredställa deras behov.

Dessa resultat, som fäst uppmärksamheten på svagheter i skolsystemet, gällde emellertid en selegerad grupp, det framgår att även gruppen lågintelligenta vid jämförelse med nationella normer skulle ligga högt. För att följa upp denna fråga också på svenska förhållanden har Magnusson & Dunér (1971) på samma material som används i föreliggande undersökningar följt samma design som Wallach & Kogan. Resultaten under här gällande betingelser visade markanta skillnader i anpassning mellan de studerade grupperna endast för flickorna. I motsats mot den amerikanska studien var här anpassningen i de studerade avseendena bättre vid högre kreativitet. Detta tyder på att denna egenskap i nästan lika stor utsträckning som intelligens är en tillgång för eleven och bidrar till möjligheterna att utvecklas inom skolsystemet.

B. PROBLEM

Kreativet synes alltså enligt vissa studier ha effekt på skolelevers trivsel, prestation och beteende. Man kan då göra antagandet att denna dimension också har betydelse för eleverna i deras val av studievägar och för deras långsiktiga målsättning i yrkesvalet.

1. Det kan vara av intresse att studera hur kreativitet inverkar på utbildningsaspiration, dels som den manifesterar sig i de konkreta valen av linje eller av skola eller annan verksamhet efter grundskolan, dels i accepterande av studietid för att få ett yrke man trivs med.

Har de kreativa begåvningarna från sina erfarenheter i skolan kommit fram till en högre grad av utbildningsaspiration än övriga? Är någon verksamhet efter grundskolan speciellt attraktiv för dessa elever?

2. Upplever skolelever pressen från hemmet till viss utbildningsnivå olika beroende på kreativ begåvning?

3. Påverkas upplevelsen av valsituationerna av den kreativa begåvningen i avseende på hur mycket problemet bearbetas,

hur svåra valen upplevs att göra och hur bestämda planer man har?
4. Påverkar grad av kreativ begåvning elevernas värderingar av olika aspekter på yrkesarbete och alltså indirekt valet av utbildning och yrke?

C. METODER

För att belysa de problem som nämnts i föregående avsnitt har fristående analyser gjorts inom fyra moderatorgrupper av den grupp inom Örebroprojektet, som gick i åk 6 år 1968. Dessa grupper var pojkar och flickor från hög respektive låg utbildningsnivå enligt en indelning som ger ungefär 50 % på vardera nivån. Motiveringen härför är att i någon mån homogenisera de studerade grupperna och finna klarare belägg för mönster i systemet som varierar med kön eller social bakgrund. Vad gäller kön finns i tidigare studier exempel på kreativitetseffekter i flickgrupper som ej haft motsvarighet i pojkgrupper på vissa anpassningsvariabler.

Inom varje moderatorgrupp jämföres eleverna i grupper som skiljer sig åt i avseende på kreativitet och intelligens. Här har medtagits även mittgrupperna som har genomsnittlig intelligens och/eller kreativitet. Gränserna har lagts på samma sätt som i den tidigare nämnda studien av anpassning (Magnusson & Dunér, 1971) som utnyttjade samma försöksgrupp. Designen kan åskådliggöras i tabell VII:1 där för varje grupp storleken

Tabell VII:1. **Gruppstorlekar vid undersökning av yrkesvalsfrågor i grupper med olika intelligens och kreativitet.**

			HUN			LUN		
			Kreativitet			Kreativitet		
			låg	medel	hög	låg	medel	hög
Pojkar	Intelligens	låg	12	10	6	40	18	15
		medel	32	25	38	64	21	32
		hög	28	26	49	17	16	23
Flickor	Intelligens	låg	16	8	13	31	16	19
		medel	26	16	65	45	35	55
		hög	18	18	63	13	12	36

Gränsvärden: Intelligens (DBA) 24,5 och 35,5
Kreativitet 33,5 och 42,5

har angivits. Det framgår här att korrelationen mellan intelligens och kreativitet, nivåskillnader mellan pojkar och flickor o s v har medfört väsentliga skillnader i gruppstorlekar. Dessa skillnader medför svårigheter vid signifikansprövning.

De variabler, som använts som moderatorer i gruppindelningen har beskrivits i kapitel III. Endast i kreativitetsdimensionen måste en kommentar inskjutas. I inledningen till detta kapitel har nämnts vissa svårigheter vid definition av kreativitet. Man kan anta att den variabeln kan komma att uppdelas i ett tjugotal underfaktorer, om faktoranalytisk forskning fortsätter inom detta område. Det blir då klart, att det kan vara en risk för feltolkning, om man använder begreppet i en undersökning som operationellt definierar kreativitet med endast två test, i föreliggande fall benämnda "Mångtydiga figurer" och "Konsekvenser". Då det å andra sidan f n är opraktiskt att börja använda något nytt begrepp för vad just dessa två test mäter används beteckningen kreativitet, men det skall understrykas att det sannolikt är en tämligen snäv aspekt inom ett stort område som undersöks.

De statistiska bearbetningarna av resultaten har skett på tre sätt beroende på föreliggande data.

1. För sådana variabler där data ej föreligger på kontinuerlig skala som kan antas approximera intervallskala, har procentuella andelen elever på olika svarsalternativ i olika grupper beräknats. Tendenser diskuteras, signifikanstestningar göres endast för vissa variabler och för 4 extremgrupper.
2. För variabler som kan antas någorlunda approximera intervallskalor har gruppernas medeltal framtagits med hjälp av ett program för variansanalys. Signifikansprövningarna som härvid erhållits måste bedömas med insikt om de svagheter i metoden som föreligger vid stora skillnader i gruppstorlek. Tendenserna bör därför ses mot bakgrund av resultaten i alla moderatorgrupperna och mot meningsfullheten i de mönster som framträder i försöksgrupperna. Vidare bör prövning av differenser mellan extremgrupper beaktas.
3. På grund av osäkerheten i en variansanalys med stora skillnader i gruppstorlek har signifikansprövning också gjorts för vissa variabler av skillnader mellan fyra extremgrupper: hög resp låg kreativitet och hög resp låg intelligens. I princip är

det t-test, som genomförts i en serie, som täcker följande skillnader eller effekter: för totalgruppen skillnaden mellan hög och lågkreativa och interaktionseffekten intelligens×kreativitet; samma effekter för pojkar och flickor, för hög och låg UN samt för pojkar HUN, pojkar LUN, flickor HUN och flickor LUN. Beskrivning ges i bilaga VII:1. I resultatredovisningen refereras till extremgruppsanalysen eller metod 3.

D. RESULTAT

1. Verksamhet efter grundskolan

Framtidsplanerna återspeglar sig på ett konkret sätt i svaren på frågan om vad eleverna verkligen tänker sig att göra efter den obligatoriska grundskolans slut, då valfrihet inträder. I tabell VII:2 redovisas svaren på denna fråga i olika grupper med olika grad av kreativ begåvning enligt de använda test-

Tabell VII:2. **Planerad verksamhet efter grundskolan i grupper med olika kreativitet. Indelning enligt kön och utbildningsnivå. Åk 6. Procentuell avvikelse från totalvärde för varje alternativ.**

a) Pojkar

Valalternativ	HUN Kreativitet låg	HUN Kreativitet medel	HUN Kreativitet hög	LUN Kreativitet låg	LUN Kreativitet medel	LUN Kreativitet hög	Totalvärde
Arbeta direkt	4	– 5	– 6	7	2	– 2	10
Elev/praktikant	–1	1	– 3	2	– 2	2	4
Yrkesskola	–6	–14	–13	13	21	– 3	23
Fackskola	2	0	0	– 5	0	5	8
Gymnasium	9	21	31	–26	–18	–10	43

b) Flickor

Valalternativ	HUN Kreativitet låg	HUN Kreativitet medel	HUN Kreativitet hög	LUN Kreativitet låg	LUN Kreativitet medel	LUN Kreativitet hög	Totalvärde
Arbeta direkt	–1	–1	–9	18	7	–3	13
Elev/praktikant	–1	–4	0	2	4	–3	4
Yrkesskola	–3	2	–5	5	– 2	6	10
Fackskola	0	1	–2	– 1	4	3	9
Gymnasium	6	6	22	–24	–15	–8	46

instrumenten. Dels anges den procentuella andel som valt respektive alternativ i den totala gruppen pojkar respektive flickor (totalvärde) dels för varje undergrupp avvikelsen från detta totalvärde.

Relativt tydliga tendenser framträder för de båda "extrema" alternativen "arbeta direkt" och "gymnasium". Det mer praktiskt betonade alternativet väljs av färre elever med högre kreativ begåvning, det åt teoretiska studier inriktade alternativet väljs av fler elever ju högre kreativiteten ligger. Yrkesskolan är aktuell för fler pojkar än flickor och fler från lägre utbildningsnivå. Där förefaller också kreativitet ha betydelse på så sätt att alternativet blir mindre attraktivt för de mer kreativa pojkarna.

De redovisade tendenserna kan dock vara resultatet av det samband med intelligens, som föreligger i den aktuella undersökningen ($r=0.30$). De två extrema alternativen analyseras därför i tabell VII:3 och VII:4 med en indelning också enligt intelligensvariabeln.

I alla kreativitetsgrupper finns en systematisk tendens att högre intelligensnivå leder till färre val "arbeta direkt" och fler val "gymnasium". Sambandet framträder alltså helt klart mellan intelligens och val av verksamhet. Däremot kommer de kreativitetstendenser som nämnts och som i tabellerna VII:3 och 4 återfinns i raden för totala kreativitetsgrupper, att i stor utsträckning försvinna i intelligensgrupperna. En granskning av tabellerna i de delar, som avser högre utbildningsnivå visar inga kvarstående genomgående tendenser. På låg utbildningsnivå synes alternativet "arbeta direkt" tendera att vara mindre vanligt bland de elever som har högre kreativ begåvning. Effekten på val av "gymnasium" är betydligt mindre även om den kan iakttas i flickgruppen. Sammanfattningsvis kan sägas att inga effekter av kreativet och interaktion kreativitet × intelligens är signifikanta.

Kreativ begåvning synes möjligen i grupper från lägre utbildningsnivåer ha en viss betydelse för studie- och yrkesvalet. Det visar sig i att elever med låg intelligens men hög kreativ begåvning något oftare väljer någon form av utbildning framför att börja förvärvsarbeta snarast möjligt efter grundskolan. För flickorna syns också en tendens, att man något mindre säl-

Tabell VII:3. **Andel av elever — indelning efter kön och utbildningsnivå — som väljer alternativet "arbeta direkt" på frågan om verksamhet efter grundskolan i grupper med olika kreativitet och intelligens. Åk 6. Procentuell avvikelse från könets totalvärde.**

HUN **LUN**

Pojkar

I	Kreativitet låg	medel	hög	I	Kreativitet låg	medel	hög
låg	7	0	7	låg	10	19	–3
medel	0	–6	–4	medel	9	– 5	9
hög	–10	–6	–8	hög	–4	–10	–5
totalt	4	–5	–6	totalt	7	2	–2

Avvikelser från pojkarnas totalvärde 10 %.

Flickor

I	Kreativitet låg	medel	hög	I	Kreativitet låg	medel	hög
låg	7	12	12	låg	32	14	8
medel	–5	6	–11	medel	17	8	0
hög	–1	–13	–11	hög	–13	–5	–13
totalt	–1	– 1	– 9	totalt	18	7	– 3

Avvikelser från flickornas totalvärde 13 %.

lan tänker på gymnasiestudier om den kreativa begåvningen ligger högre.

2. Påverkan från hemmet

Upplever kreativa elever mer än andra en press från hemmet att fortsätta sina studier, en press som de upplever begränsar deras valfrihet?

I yrkesvalsenkäten har en fråga ställts hur eleverna tror att "de tycker hemma" att eleven skall göra efter grundskolan. Där har två alternativ ställts mot varandra. Det ena, "att det är viktigt att jag fortsätter skolan så länge som möjligt" avser upplevelsen av en press mot längsta möjliga utbildning. Det andra, "att jag ska gå kvar i skolan så länge jag själv vill" avses bli valt av elever som upplever full frihet att välja själva. Övriga alternativ, "att det kvittar om jag fortsätter skolan eller inte" och "att jag skall sluta skolan så snart som möjligt" har

Tabell VII:4. **Andelen av elever — indelning efter kön och utbildningsnivå — som väljer alternativet "gymnasium" på fråga om verksamhet efter grundskola i grupper med olika kreativitet och intelligens. Åk 6. Procentuell avvikelse från könets totalvärde.**

HUN

Pojkar

I	Kreativitet låg	medel	hög
låg	–35	–23	–26
medel	– 1	21	21
hög	39	38	45
totalt	9	21	31

LUN

I	Kreativitet låg	medel	hög
låg	–35	–43	–36
medel	–29	–27	–12
hög	7	20	12
totalt	–26	–18	–10

Avvikelser från pojkarnas totalvärde 43 %.

Flickor

I	Kreativitet låg	medel	hög
låg	–33	–21	–21
medel	27	–15	19
hög	7	43	33
totalt	6	6	22

I	Kreativitet låg	medel	hög
låg	–35	–26	–25
medel	–26	–19	–15
hög	8	12	12
totalt	–24	–15	– 8

Avvikelser från flickornas totalvärde 46 %.
Signifikationsprövning, extremgrupper: (Kreativitet, flickor: $p \approx 0{,}10$)

givit mycket få svar. Ett något större antal har medgivit "vet inte vad de tycker".

I tabell VII:5 redovisas svaren på huvudalternativen för de nio grupper, som har olika kombinationer av värden på intelligens och kreativitet. Det svarsalternativ, som antagits innebära en upplevelse av press från hemmet till längsta möjliga studier, har markerats oftare av pojkar än av flickor (43 % resp 36 %) och oftare inom hög utbildningsnivå än inom lägre (52 % i HUN jämfört med 27 % i LUN). Detta svar har också avgivits oftare i grupper med högre intelligens på låg utbildningsnivå samt för flickor även inom hög utbildningsnivå. Pojkar från HUN-gruppen ger detta svar i mycket stor utsträckning på låg och medelhög intelligensnivå.

Fördelningarna på olika kreativitetsnivåer visar inga klara skillnader. Man kan dock iaktta att den lilla grupp, som ligger

Tabell VII:5. **Svar på frågan vad "de tycker hemma" om fortsatta studier. Åk 6. Procentuell avvikelse från varje köns totalvärde för varjealternativ.**

a) Svarsalternativ "att det är viktigt att jag fortsätter skolan så länge som möjligt".

Pojkar

	HUN				LUN*			
	kreativitet				kreativitet			
I	låg	med	hög	tot	låg	med	hög	tot
låg	7	27	24	18	-25	-25	0	-20
med	16	13	21	17	-15	- 8	- 4	-12
hög	11	3	6	7	-19	7	- 4	- 5
total	13	11	13	12	-19	- 9	- 3	-13

Avvikelser från pojkars totalvärde 43 %

Sign pröving mellan extremgrupper: Kreativiet pojkar LUN $p < 0{,}05$

Flickor

	HUN				LUN			
	kreativitet				kreativitet			
I	låg	med	hög	tot	låg	med	hög	tot
låg	-9	-23	10	-5	-20	-17	-15	-18
med	22	8	15	15	-12	-16	-14	-14
hög	25	25	12	17	-13	22	-11	- 5
total	15	9	13	13	-15	- 9	-13	-13

Avvikelser från flickors totalvärde 36 %

b) Svarsalternativ "att jag ska gå kvar i skolan så länge jag själv vill".

Pojkar*

I	HUN* kreativitet låg	HUN* kreativitet med	HUN* kreativitet hög	HUN* tot	LUN kreativitet låg	LUN kreativitet med	LUN kreativitet hög	LUN tot
låg	8	-22	-42	-13	6	-7	-13	-1
med	-14	-10	-11	-12	10	3	10	9
hög	- 6	- 4	- 3	- 1	23	-4	10	10
total	- 7	- 9	- 6	- 7	11	-2	5	6

Avvikelser från pojkars totalvärde 42 %

Signifikansprövning mellan extremgrupper:

Kreativitet, pojkar	$p<0,05$
Samspel, total	$p<0,05$
Samspel, pojkar HUN	$p<0,05$

Flickor

I	HUN kreativitet låg	HUN kreativitet med	HUN kreativitet hög	HUN tot	LUN kreativitet låg	LUN kreativitet med	LUN kreativitet hög	LUN tot
låg	0	3	- 9	- 2	5	16	0	6
med	- 8	-10	-10	-10	0	2	9	4
hög	-19	-19	- 7	-12	15	-5	25	17
total	-10	-11	- 9	- 9	4	4	13	8

Avvikelser från flickors totalvärde 47 %

c) Övriga svarsalternativ, huvuds "Vet ej".

	HUN	LUN	Totalt
Pojkar N	22	51	73
%	10	22	15
Flickor N	33	58	91
%	13	22	17

lågt i både intelligens och kreativitet minst ofta svarar på detta sätt och alltså kan antas uppleva minst press mot utbiidning. Detta kan möjligen bero på en realitetsanpassning. I den högkreativa grupp som har låg intelligens kan å andra sidan noteras en hög andel svar på detta alternativ, speciellt i pojkgrupperna. Den kreativa begåvningen kan ha lett till att föräldrarna önskar att deras barn skall utveckla den talang det har genom fortsatt utbildning. Denna tendens är markerad utom i flickgruppen från LUN. Effekten av kreativitet är signifikant i gruppen pojkar LUN.

Då ca 16 % av eleverna markerat annat svarsalternativ än de två första (vanligast "vet ej vad de tycker") är resultaten i redovisningen av svarsfrekvenser på det andra svarsalternativet ej en ren spegelbild av den som diskuterats. Det andra alternativet, som antas innebära en känsla av frihet i studievalet, väljs inom HUN oftast i dels den grupp som ligger lågt i både intelligens och kreativitet och dels i den grupp som ligger högst i båda dessa variabler. I båda dessa grupper kan det ha växt fram en gemensam syn på utbildningsfrågan, som leder till frihet från känsla av press. Samspelseffekten är signifikant för totalgruppen och för pojkar HUN. I LUN-grupperna är svaret vanligast bland de mer intelligenta barnen.

3. Studieaspiration

Relationerna mellan å ena sidan intelligens och kreativitet och å den andra studieaspiration mätt med en fråga om hur lång tid eleven kan tänka sig för att få ett yrke som man trivs med, har undersökts med variansanalytisk metod. Resultaten redovisas i sammanställningstabellerna VII:6 och 7. Intelligens har ett klart samband med studieaspiration i alla fyra moderatorgrupperna. Detta har tidigare framgått även i kapitel V. Sambanden med kreativitet är däremot med metod 2 inte signifi-

Tabell VII:6. **Sammanställning av resultat från variansanalyser. Åk 6.**

Variabel	Variansskattning	Signifikansnivå Pojkar HUN	Pojkar LUN	Flickor HUN	Flickor LUN	Tendens
a) Tycker du det var svårt att välja tillvalsgrupp?	intelligens	—	—	.03	—	hög I — lättare
	kreativitet	.00	—	.03	.08	hög krea — lättare
	interaktion	.00	—	.01	.06	
b Tror du att du kommer att trivas med att läsa den tillvalsgrupp du valt?	intelligens	—	—	—	—	
	kreativitet	—	—	—	—	
	interaktion	—	—	.01	—	låg krea — bättre trivsel vid hög I
c) Har dina bästa kamrater i klassen valt samma tillvalsgrupp som du?	intelligens	.09	.01	.06	.00	hög I – fler kamrater
	kreativitet	—	—	—	—	
	interaktion	—	—	.00	—	effekten endast på medelkreativa
d) Hur lång tid kan du själv tänka dig att gå i skolan och studera efter grundskolan för att få ett yrke du trivs med?	intelligens	.00	.00	.00	.00	hög I — längre tid
	kreativitet	—	—	.00	—	hög krea — längre tid
	interaktion	—	—	—	.05	
e) Hur pass bestämda är dina planer på vad du skall göra efter grundskolan?	intelligens	.00	.02	.05	.02	hög I — mer bestämda
	kreativitet	—	—	.06	—	hög krea — mer bestämda
	interaktion	—	—	.04	—	skillnad end i låg — I
f) Har du funderat över vilket yrke du ska välja?	intelligens	—	—	—	—	
	kreativitet	—	—	—	—	
	interaktion	—	—	—	—	
g) Vad tycker du är viktigt när du väljer yrke? Att man får bra betalt.	intelligens	—	—	.01	.03	låg I — viktigast
	kreativitet	—	—	.04	—	låg krea — minst viktigt
	interaktion	.03	—	.06	—	krea — effekt vid låg I

h) Vad tycker du är viktigt när du väljer yrke? Att jag tror att jag kommer att trivas med arbetet.	intelligens	.11	.10	—	— hög I — mest viktigt
	kreativitet	.09	—	—	— hög krea — minst viktigt
	interaktion	—	—	—	— (alla flickgrupper mycket nära maximal vikt)
i) Vad tycker du är viktigt när du väljer yrke? Att det är ett fint yrke.	intelligens	—	.10	.00	.00 hög I — mindre vikt
	kreativitet	—	—	—	—
	interaktion	—	—	—	—
j) Vad tycker du är viktigt när du väljer yrke? Att det är spännande.	intelligens	—	—	—	—
	kreativitet	—	—	.04	— mellangrupp mest vikt
	interaktion	—	—	.08	—
k) Vad tycker du är viktigt när du väljer yrke? Att det är omväxlande.	intelligens	.03	.04	—	— hög I — mest viktigt
	kreativitet	—	—	—	.03 hög krea — mest viktigt
	interaktion	—	—	—	—
l) Vad tycker du om att göra? Lära något som är svårt.	intelligens	.02	.08	—	— hög I — mest viktigt
	kreativitet	—	—	.08	.10 hög krea — mest viktigt
	interaktion	—	—	—	—
m) Vad tycker du om att göra? Vara mycket noggrann och ordentlig när jag gör saker.	intelligens	—	—	—	—
	kreativitet	—	—	—	—
	interaktion	—	—	—	—
n) Vad tycker du om att göra? Försöka lösa svåra problem.	intelligens	.00	.05	—	.02 hög I — mest viktigt
	kreativitet	—	—	—	—
	interaktion	—	—	—	—
o) Vad tycker du om att göra? Skriva berättelser som jag hittar på själv.	intelligens	—	—	—	—
	kreativitet	—	—	—	.00 låg krea — minst viktigt
	interaktion	—	—	—	—

Variabel	Variansskattning	Signifikansnivå Pojkar HUN	Pojkar LUN	Flickor HUN	Flickor LUN	Tendens
p) Vad tycker du om att göra? Rita och måla efter egen fantasi.	intelligens	—	—	—	—	
	kreativitet	—	—	—	—	
	interaktion	—	—	.02	—	hög/hög och låg/låg mest viktigt
r) Vad tycker du om att göra? Plocka iordning saker så det blir ordentligt och snyggt omkring mig.	intelligens	.07	—	.03	—	låg I — mest viktigt
	kreativitet	—	—	.09	—	
	interaktion	—	—	—	.05	
s) Vad tycker du om att göra? Sitta för mig själv och arbeta.	intelligens	—	—	.01	—	låg I — mest viktigt
	kreativitet	—	—	.04	.10	mellan krea — minst viktigt
	interaktion	.02	—	—	—	i HUN — mest i LUN
t) Vad tycker du om att göra? Hjälpa andra människor som är gamla och sjuka.	intelligens	.03	—	—	—	hög I — minst viktigt
	kreativitet	—	—	—	—	
	interaktion	—	—	.08	—	
u) Vad tycker du om att göra? Uppträda och sjunga eller spela teater för andra människor.	intelligens	.06	—	—	.01	låg I — mest viktigt
	kreativitet	—	—	.03	.00	låg krea — minst viktigt
	interaktion	—	—	.07	—	krea effekt vid låg I
v) Vad tycker du om att göra? Arbeta tillsammans med andra i en grupp där alla hjälps åt.	intelligens	—	—	—	—	
	kreativitet	—	—	—	—	
	interaktion	—	—	—	—	

Anm: p-värden är avrundade.
00 betyder alltså <005.

Tabell VII:7. **Medeltal för ett antal yrkesvalsfrågor i undergrupper enligt kreativitet och intelligens för pojkar och flickor från hög respektive låg utbildningsnivå.**

Variabel

a) Tycker du att det var svårt att välja tillvalsgrupp? (Högt värde — lättare välja)

Pojkar*

	HUN				LUN			
	kreativitet				kreativitet			
I	låg	med	hög	tot	låg	med	hög	tot
låg	2,50	2,50	4,00	3,00	2,56	2,39	2,20	2,38
medel	2,59	2,96	2,76	2,77	2,57	2,67	2,63	2,62
hög	2,86	2,73	3,02	2,87	2,53	2,44	2,83	2,60
tot	2,65	2,73	3,26		2,55	2,50	2,55	
Sign kreativitet	.00				—			
interaktion	.00							

Sign kreativitetseffekt, extremgrupper:
total
pojkar
flickor
pojkar HUN
flickor HUN

Flickor*

	HUN				LUN			
	kreativitet				kreativitet			
I	låg	med	hög	tot	låg	med	hög	tot
låg	2,94	2,50	3,54	2,99	2,58	3,06	2,32	2,65
medel	2,85	2,63	2,70	2,72	2,58	2,54	2,56	2,56
hög	2,83	3,22	3,24	3,10	2,46	2,75	2,75	2,65
tot	2,87	2,78	3,16		2,54	2,79	2,54	
Sign intelligens	.03							
kreativitet	.03				.08			
interaktion	.01				.06			

Variabel

b) Hur lång tid kan du själv tänka dig att gå i skola och studera efter grundskolan för att få ett yrke du trivs med? (Högt värde — lång tid)

Pojkar

HUN		kreativitet		
I	låg	med	hög	tot
låg	2,92	3,10	3,00	3,01
medel	3,16	3,60	3,74	3,50
hög	4,15	3,80	4,37	4,11
tot	3,41	3,50	3,70	

Sign intelligens .00

LUN		kreativitet		
I	låg	med	hög	tot
låg	2,41	2,24	2,60	2,42
medel	2,75	2,85	2,88	2,82
hög	3,59	3,63	3,83	3,68
tot	2,92	2,90	3,10	

Sign intelligens .00

Sign kreativitetseffekt, extremgrupper:
total
flickor
flickor HUN

Flickor*

HUN		kreativitet		
I	låg	med	hög	tot
låg	2,53	2,50	3,15	2,73
medel	3,58	2,94	3,80	3,44
hög	3,78	3,72	4,29	3,93
tot	3,30	3,05	3,75	

Sign intelligens .00
kreativitet .00

LUN		kreativitet		
I	låg	med	hög	tot
låg	2,06	2,94	2,61	2,54
medel	2,84	3,06	3,09	3,00
hög	3,69	3,25	3,83	3,59
tot	2,87	3,08	3,18	

Sign intelligens .00
interaktion .05

c) Hur pass bestämda är dina planer på vad du skall göra efter grundskolan? (Högt värde — mer osäkra planer)

Pojkar

	HUN kreativitet				LUN kreativitet			
I	låg	med	hög	tot	låg	med	hög	tot
låg	3,00	3,30	3,50	3,27	2,95	3,12	2,60	2,89
medel	2,69	2,68	2,55	2,64	2,91	2,90	2,63	2,81
hög	2,82	2,69	2,23	2,58	2,53	2,06	2,48	2,36
tot	2,84	2,89	2,76		2,80	2,69	2,57	
Sign intelligens	.00				.02			

Sign kreativitetseffekt, extremgrupper: total flickor

Flickor*

	HUN kreativitet				LUN kreativitet			
I	låg	med	hög	tot	låg	med	hög	tot
låg	3,27	2,75	2,00	2,67	3,13	3,38	2,74	3,08
medel	2,46	2,88	2,52	2,62	2,82	2,54	2,76	2,72
hög	2,22	2,28	2,19	2,23	2,31	2,83	2,47	2,53
tot	2,65	2,63	2,24		2,75	2,93	2,66	
Sign intelligens	.05				.02			
kreativitet	.06							
interaktion	.04							

Variabel

d) Vad tycker du är viktigt när du väljer yrke? Att man får bra betalt. (Högt värde — mindre betydelse)

Pojkar

HUN

I	kreativitet låg	med	hög	tot
låg	1,75	1,40	2,17	1,77
medel	1,79	1,79	1,68	1,75
hög	1,74	1,85	1,71	1,77
tot	1,76	1,68	1,85	

Sign interaktion .03

LUN

I	kreativitet låg	med	hög	tot
låg	1,72	1,59	1,71	1,67
medel	1,60	1,90	1,47	1,66
hög	1,65	1,69	1,70	1,68
tot	1,66	1,73	1,63	

Sign kreativitetseffekt, extremgrupper: Flickor HUN

Flickor

HUN

I	kreativitet låg	med	hög	tot
låg	2,08	1,29	1,50	1,62
medel	1,96	2,06	1,92	1,98
hög	2,06	1,89	1,92	1,96
tot	2,03	1,75	1,78	

Sign intelligens .01
kreativitet .04
interaktion .06

LUN

I	kreativitet låg	med	hög	tot
låg	1,74	1,93	1,84	1,84
medel	1,84	2,00	1,96	1,93
hög	2,08	2,08	2,19	2,12
tot	1,89	2,01	2,00	

Sign intelligens .03

e) Vad tycker du är viktigt när du väljer yrke? Att det är omväxlande. (Högt värde — mindre betydelse)

Pojkar

HUN

I	kreativitet låg	med	hög	tot
låg	2,25	2,50	2,50	2,42
medel	2,36	1,96	2,00	2,11
hög	1,96	2,12	1,90	1,99
tot	2,19	2,19	2,13	

Sign intelligens .03

LUN

I	kreativitet låg	med	hög	tot
låg	2,42	2,18	2,43	2,34
medel	2,32	2,41	2,14	2,29
hög	1,94	2,00	1,96	1,97
tot	2,23	2,20	2,18	

Sign intelligens .03

Flickor

I	kreativitet låg	med	hög	tot
låg	2,17	1,67	2,33	2,06
medel	2,21	2,07	2,24	2,17
hög	2,29	2,17	2,10	2,19
tot	2,22	1,97	2,22	

Sign —

I	kreativitet låg	med	hög	tot
låg	2,69	2,19	2,00	2,29
medel	2,49	2,26	2,19	2,31
hög	2,23	1,92	2,17	2,10
tot	2,47	2,12	2,12	

Sign kreativitet 0.03

Variabel

f) Vad tycker du om att göra? Att plocka iordning saker så att det blir ordentligt och snyggt omkring mig. (Högt värde — tycker mindre om)

Pojkar

HUN	kreativitet			
I	låg	med	hög	tot
låg	2,09	1,80	2,17	2,02
medel	2,20	2,20	2,37	2,26
hög	2,22	2,65	2,47	2,45
tot	2,17	2,22	2,33	

Sign intelligens .07

LUN	kreativitet			
I	låg	med	hög	tot
låg	2,16	2,35	2,00	2,17
medel	2,39	2,16	2,52	2,36
hög	2,50	2,38	2,48	2,45
tot	2,35	2,30	2,33	

Sign —

Flickor

	kreativitet			
I	låg	med	hög	tot
låg	1,54	1,29	2,00	1,61
medel	1,92	1,80	1,87	1,86
hög	2,29	1,83	2,10	2,07
tot	1,92	1,64	1,99	

Sign intelligens .03
kreativitet 09

	kreativitet			
I	låg	med	hög	tot
låg	2,03	1,69	1,58	1,77
medel	1,76	1,69	1,85	1,77
hög	1,54	1,75	2,17	1,82
tot	1,78	1,71	1,87	

Sign interaktion .05

g) Vad tycker du om att göra? Att uppträda och sjunga eller spela teater för andra människor. (Högt värde — tycker mindre om)

Pojkar

	HUN				LUN			
	kreativitet				kreativitet			
I	låg	med	hög	tot	låg	med	hög	tot
låg	3,73	3,00	3,67	3,46	3,19	3,35	2,93	3,16
medel	3,27	2,72	3,00	3,00	3,34	3,21	3,35	3,30
hög	3,30	3,38	3,08	3,25	3,59	3,19	3,39	3,39
tot	3,43	3,03	3,25		3,37	3,25	3,22	
Sign intelligens	.06				Sign	—		

Sign kreativitetseffekt, extremgrupper:
total
flickor
flickor HUN
flickor LUN

Flickor*

	HUN				LUN			
	kreativitet				kreativitet			
I	låg	med	hög	tot	låg	med	hög	tot
låg	3,62	2,50	2,45	2,86	2,87	1,77	2,00	2,21
medel	2,83	2,71	2,59	2,71	2,98	2,69	2,67	2,78
hög	2,94	3,29	2,62	2,95	3,00	2,64	2,51	2,72
tot	3,13	2,84	2,55		2,95	2,36	2,40	
Sign kreativitet	.03				Sign intelligens	.01		
interaktion	.07				kreativitet	.00		

kanta annat än i gruppen flickor från HUN. Medeltalen för intelligens/kreativitetsgrupperna i de fyra moderatorgrupperna redovisas i tabell VII:7b. I alla grupperna anger dock den högkreativa gruppen den längsta accepterade studietiden. Detta är också fallet i 10 av de 12 undergrupper som erhålles då de 4 moderatorgrupperna indelas efter intelligens. I signifikansprövningarna av extremgrupperna enligt metod 3 är följande effekter signifikanta ($p < 0.05$): Kreativitet, totalgrupp, flickor samt flickor HUN. Detta antyder alltså att kreativitet kan ha ett visst positivt samband med utbildningsaspiration.

4. Upplevelser av valsituationen

Valsituationen kan upplevas olika i en del avseenden, som kan tänkas påverkade av kreativ begåvning.

a. *Svårighet att välja.* Elever med kreativ begåvning kan tänkas genom sin specialbegåvning ha lättare att välja linjer, skolor och yrke. Detta kan gälla särskilt om de har yttre förutsättningar och socialt stöd att utveckla sin begåvning. I tabell VII:6 och 7a framgår dels de signifikanta skillnader som erhållits, dels medeltalen i undergrupperna. Det visar sig där att skillnaderna mellan kreativitetsgrupperna är signifikanta i de båda grupperna från hög utbildningsnivå för pojkar och flickor. De mest kreativa har enligt dessa tendenser lättast att välja. För LUN-grupperna visar sig ingen skillnad mellan hög- och lågkreativ grupp. För flickorna noteras en viss effekt vilken enbart kommer av en differens mellan mellangruppen och de båda övriga.

I signifikansprövningarna av extremgrupperna enligt metod 3 är följande effekter signifikanta: totalgrupp, pojkar, flickor samt pojkar HUN och flickor HUN.

Svårigheten att välja varierar inte systematiskt med intelligens. Endast i gruppen flickor HUN är effekten signifikant. Skillnaden mellan intelligensgrupper ligger emellertid enbart i den medelkreativa gruppen och förefaller inte möjlig att tolka.

b. *Decidering.* En kreativ begåvning kan hos många elever tänkas medföra en tidig inriktning mot ett visst område, vilket gör att de redan i årskurs 6 skulle kunna uppleva sina framtidsplaner som mer bestämda än kamraternas. Detta skulle visa sig i svaren på en enkätfråga om hur bestämda planer man har

för tiden efter grundskolan. Enligt den signifikansprövning, som redovisas i tabell VII:6 föreligger signifikanta skillnader i alla moderatorgrupperna för intelligens. För kreativitet noteras en svag tendens (p-värdet 0.06) som återfinns endast i gruppen flickor HUN. Medeltalen i undergrupperna, som redovisas i tabell VII:7c, visar att denna tendens är lokaliserad till de lågintelligenta, som alltså i hög utbildningsgrupp är mer bestämda i sina planer vid högre kreativ begåvning. I pojkgrupperna föreligger inga som helst skillnader. Olika grad av egenskapen kreativitet, definierad av här använda test, påverkar alltså inte pojkarnas upplevelse av hur bestämda framtidsplaner man har.

I signifikansprövningarna av extremgrupperna enligt metod 3 är effekterna signifikanta för totalgrupp, för flickor och för flickor HUN. Dessutom är samspelseffekten signifikant för flickor HUN och innebär att kreativitetseffekten nästan helt ligger inom den lågintelligenta gruppen.

Den tendens som redovisats, att de kreativt begåvade upplever studievalen som lättare, motsvaras av en svag tendens i riktning mot större grad av decidering bland flickor från hög utbildningsnivå.

c. *Övriga frågor.* Tre ytterligare frågor har ställts om upplevelser i samband med studievalen.

I enkätform har eleverna tillfrågats om de tror att de skall komma att trivas med att följande år läsa de ämnen de valt. Inga tendenser till skillnader mellan grupper med olika intelligens eller kreativitet har framkommit, vilket framgår av tabell VII:6b. Under punkt f i samma tabell framgår, att resultatet är detsamma för en fråga om hur mycket man funderat över vilket yrke man skall välja.

Inte heller har eleverna valt tillvalsgrupp till åk 7 mer eller mindre självständigt i förhållanden till kamraterna vid olika nivå i kreativ begåvning. Se tabell VII:6c. Däremot har vi där en effekt för intelligens, vilken visar att mer intelligenta oftare väljer samma ämnesgrupp som kamraterna. Detta är emellertid en naturlig följd av den rådande situationen, att en mycket stor majoritet av elever vid hög intelligens valt samma alternativ, grupp 1 (se tabell IV:1). Medeltal för dessa tre variabler redovisas ej.

5. Yrkesvärden

I detta avsnitt skall redovisas en analys av skillnader i en del värderingar av arbete och yrke. Är de kreativa eleverna mer inriktade på arbetsinnehållet och mindre på status och ekonomi, är de mer inriktade på omväxling och spänning i arbete än på rutin och noggrannhet, föredrar de att tänka sig ett arbete som innehåller skapande moment? I några frågor i yrkesenkäten har eleverna tillfrågats om dels vad de tycker är viktigt, när de väljer yrke, dels vad de tycker om att göra. Resultaten redovisas i tabell VII:6g—v, där en sammanställning av signifikanta effekter ges, och i tabell VII:7d—g, där medeltal i alla undergrupper framgår i en del variabler av intresse. De senare har också studerats med metod 3 i extremruppsanalysen.

Det finns inte några genomgående och entydiga tendenser till samband mellan kreativitet och de studerade variablerna i materialet. Det finns mycket små skillnader i yrkesvärderingar i den studerade gruppen enligt de svar de givit på enkätfrågorna.

Liksom i de studier av anpassning i olika kreativa och intelligenta grupper som nämnts (Magnusson & Dunér 1971; Wallach & Kogan, 1965) finns de flesta signifikanta skillnaderna i flickgrupperna.

Så är fallet vid frågan om hur stor betydelse lönen har vid yrkesvalet. I flickgruppen värderas denna belöningsform högst av de lågintelligenta. De högkreativa HUN-flickorna tillmäter det ekonomiska utbytet mer betydelse än sina kamrater. Den grupp, som är lågintelligent och högkreativ skattar här särskilt högt, vilket är innebörden i den markanta interaktionseffekten.

Betydelsen av trivsel i yrket har framhävts så starkt av praktiskt taget alla flickor att inget utrymme funnits för eventuella gruppdifferenser. Ibland pojkarna, som inte fullt så starkt framhäver detta yrkesvärde, framträder mycket svaga och ej entydiga skillnader som går i riktning mot att de mer intelligenta men också de mindre kreativa fäster större vikt vid trivselaspekten.

Den något provocerande frågan om hur viktigt det är att yrket man väljer har status, d v s är fint, har för speciellt flickorna visat, att de mer intelligenta fäster mindre vikt vid den

aspekten. Flertalet ger mycket låga skattningar av detta yrkesvärde.

Spänning och omväxling skattas mycket lika av olika grupper. För mer intelligenta pojkar tycks omväxling i arbetet vara viktigt. En motsvarande tendens för kreativitet kan iakttas för flickor i LUN-gruppen. Denna effekt är signifikant även i extremgruppsanalysen.

I två frågor, som redovisas i tabell VII:6m och r har eleverna skattat hur de tycker om arbeten som innebär att man är noggrann och ordentlig, plockar iordning, så att det blir snyggt och ordentligt. I den ena frågan visar de mer intelligenta mindre intresse för den typen av arbetsuppgifter (VII:7f). För kreativitetsvariabeln finns däremot inga tendenser att nämna.

Några frågor handlar om skapande verksamhet: skriva berättelser (VII:6o), rita och måla (p), uppträda och sjunga (u). På två av frågorna anger de lågkreativa mindre intresse än övriga grupper, i övrigt är effekterna ej entydiga eller markerade. Inga skillnader kan nämnas mellan intelligensgrupperna.

Ifråga om "att uppträda och sjunga" har vissa kreativitetseffekter kunnat iakttas i extremgruppsanalyserna. Dessa är signifikanta för totalgrupp, flickor och flickor HUN och LUN. Att effekterna i dessa frågor varit så relativt små torde kunna förklaras med att kreativitet ej är en avgränsad variabel. Den aspekt som mätts i undersökningen är inte identisk med de aspekter som gör sig gällande i sysselsättningar som att skriva, måla eller att uppträda och spela teater.

Kapitel VIII

Perceptionen av yrken

A. BAKGRUND

En sida av studie- och yrkesvalsproblematiken rör perceptionen av den yrkesvärld, som man skall välja sin plats i. Då hela problemkomplexet skall studeras, kommer denna perception att bli påverkad av perceptionen av jaget — den andra sidan i den modell som skisserats i kapitel II, se figur II:2. Detta innebär en realitetsanpassning av yrkesperceptionen, som är önskvärd, då den unge skall ta ställning till olika valsituationer. Men för att få ett grepp på hur man upplever de vuxnas yrkesvärld, och vilka kunskaper man har om den, är det önskvärt att renodla uppfattningen av yrkesvärlden. Detta låter sig naturligtvis inte göras fullständigt eller med säkerhet. Ett försök har dock gjorts att med instrumentet "yrkesdifferential", vilket beskrivits i kapitel III, komma åt perceptionen av en liten bit av det oändligt stora och rikt facetterade område som kallats yrkesvärlden. Nio yrken bedöms, som representerar tre olika områden och tre olika statusnivåer. Yrkesområdena vård och kontakt, merkantila eller kontorsyrken respektive tekniska eller mekaniska yrken täcker inte hela fältet, men en större del. Dessutom har som tionde yrke studerats yrket konstnär, inom vilket område beteckningar för olika statusnivåer inte varit möjliga att finna. Områden representerar den horisontella dimensionen och statusnivåer den vertikala. I kapitel V har den vertikala aspekten redan behandlats i samband med studieaspirationsbegreppet. Där har också berörts ett från yrkesdifferentialen härlett uttryck för aspiration, vilket antagits vara mindre påverkat av realitetsprövning mot den egna kapaciteten och de egna behoven.

Ytterligare en aspekt på den vertikala dimensionen har studerats i skattningar av abstrakta yrken, definierade enbart med den grundutbildning, som krävs: yrken man kan få direkt efter grundskola, yrken man kan få efter yrkesskola, fackskola res-

pektive efter gymnasium. Där antas den vertikala aspekten vara renodlad genom att inte alls vara hopkopplad med specifika yrken.

B. FRÅGESTÄLLNINGAR

1. Könsroller

Yrkesvalet hör till de områden, där man kan anta att könsroller spelar en stor roll. Många empiriska undersökningar visar, att flickor undviker tekniska yrken och väljer vård- och kontaktyrken, medan mönstret är det motsatta för pojkar. Om detta ej motsvarar biologiskt givna beteendemönster, som är olika hos man och kvinna, måste det förklaras med påverkan från en miljö där män och kvinnor har olika roller, även yrkesroller. Medvetet eller omedvetet kommer olika förväntningar att riktas mot pojkar och flickor. Det växer fram attityder och värderingar, som leder till en konservering av rollfördelningen i samhället. Då detta bl a innebär att kvinnor oftare väljer yrken, som ligger lågt i status och lön, betyder det en orättvis rollfördelning. Det pågår idag en vital debatt som i vissa grupper leder till aktiviteter i syfte att motverka olikheter av bl a de nämnda slagen mellan könen. Effekterna är emellertid ännu svåra att belägga. Av t ex yrkesfunderingarna, redovisade i tabell IV:28, att döma synes de vara ganska blygsamma. Skall allmänna åtgärder sättas in och nå avsett resultat torde det vara nödvändigt med mer kunskap om dessa förhållanden. Denna kunskap bör bl a komma från experter på de biologiska funktionerna. Den enda kromosom, som är olika hos mannen och kvinnan innehåller gener som påverkar hormonverksamheten i kroppen. Det kan inte utan vidare uteslutas att detta har betydelse för utvecklingen av intressen och attityder till olika aktiviteter och därmed till yrkesvalet. Men vi behöver också veta mer om dessa attityder och värderingar och deras bakgrund i miljöpåverkan.

I yrkesdifferentialen ingår en skala "vill bli" som ger oss upplysning om elevernas inställning till de yrken som ingår i instrumentet, där vi antar att man inte tar särskilt mycket hän-

syn till de egna möjligheterna att så småningom få ägna sig åt dem eller få nödvändig utbildning.

Skiljer sig könen åt i fråga om olika områden och nivåer av yrken enligt detta instrument?

Övriga skalor i yrkesdifferentialen visar, hur eleverna upplever yrkena, t ex i avseende på hur "roliga" de är, hur "omväxlande" de är, hur "fina" de är o s v. Skiljer sig könen åt i fråga om upplevelsen av yrken på olika områden och nivåer? Är det olika samband mellan sådana yrkesegenskaper, som eleverna upplever dem, och önskan att "vilja bli"? Kan vi urskilja olikheter mellan könen av detta slag som kan belysa vad man tycker är betydelsefullt då man väljer utbildning och yrke?

2. Yrkesval på olika utbildningsnivåer

Oberoende av kapacitet för utbildning och yrkesarbete finns det en stor skillnad mellan elever med olika social bakgrund ifråga om framförallt den nivå man siktar på i yrkesvalet, utbildningsaspirationen (se kapitel V). Åtgärder av olika slag har satts in för att motverka detta förhållande. Effekterna har emellertid inte kunnat bevisas vara särskilt stora. Även här måste problemen belysas på skilda sätt för att effektiva åtgärder skall kunna utformas. I yrkesdifferentialen mäts aspekter, som kan vara av betydelse även för detta problem. De frågor som ställts upp för könsdifferenser kan också ställas för differenser mellan socialt olika grupper. Skiljer sig utbildningsnivåerna från varandra ifråga om vilka olika områden och vilka nivåer av yrken man önskar vilja bli? Skiljer sig dessa grupper ifråga om upplevelsen av olika typer av yrken?

3. Intelligens och studieaspiration

Det torde vara omöjligt att utgå från att yrkesdifferentialens bedömningar inte påverkas alls av det egna jaget, t ex dess kapacitet — intelligens. Det har vidare konstaterats i kapitel V att det finns stora skillnader mellan eleverna ifråga om studieaspiration. Det kan därför finnas skäl att studera olika grupper som skiljer sig i *dels* intelligens, *dels* relativ studieaspiration, d v s aspiration i relation till intelligens, se kapitel VI.

Vi kan för dessa grupperingar ställa samma frågor som gällt kön och utbildningsnivåer. Är attityderna till olika typer av

yrken beroende av intelligensnivån? Sammanhänger olikheter i i egen aspiration med olikheter i attityder till olika yrken och de egenskaper de har?

4. Bakgrunden till yrkesvalet

Yrkesdifferentialen kan hjälpa oss att klargöra vad som bedöms som väsentligt för vad man "vill bli". Härvid är de egna begränsningarna av mindre betydelse enligt antagandena för instrumentet. Det gäller här sambanden mellan de yrkeskarakteristika som ingår som skalor i instrumentet. Vilka samband visar dessa skalor med skalan "vill bli"? Eftersom eleverna i det använda instrumentet inte väljer ett yrke utan skattar på skalan "vill bli" i 7 skalsteg är det möjligt att studera vilka yrken som tenderar att attrahera ungdomar av olika kategorier på ett likartat sätt. Vilka grupper av yrken tenderar att gå samman vid fantasival av detta slag?

5. Perceptionen av yrken och yrkesgrupper

Skattningarna av de olika skalorna eller yrkeskarakteristika ger en bild av hur yrkena upplevs. De kan också visa hur yrkesgrupper på olika nivåer eller inom olika områden betraktas av eleverna.

Det är också betydelsefullt att betrakta dessa skattningar i olika skalor och belysa hur nära relaterade de är till varandra. Om vissa skalor uppvisar mycket höga samband vid skattningar av olika yrken kan det betyda att dessa uppfattas som nära nog identiska eller att man skattar efter stereotypier. Då de studerade yrkena är väsentligt olika varandra, bör en nyanserad skattning utfalla så, att sambanden mellan skalor är markerat olika höga i olika yrken.

6. Perceptionen av yrken som kräver olika utbildning

I yrkesdifferentialen har förutom de tio givna yrkena ingått även fyra yrkeskategorier, som karakteriserats endast genom den grundutbildning som fordrats: yrken som man kan få direkt efter grundskola, yrken efter yrkesskola, fackskola respektive efter genomgånget gymnasium. Här skiljs yrkesgrupperna åt endast på den vertikala nivån och ej ifråga om område. Skattningarna avser att ge en bild av hur attityder till utbild-

ning tar sig uttryck, då de skiljs från yrkesinnehåll. Skiljer eleverna på dessa yrken i avseende på sådana karakteristika som definieras av skalorna? Har olika grupper av elever olika perception av dessa abstrakta yrkesgrupper?

C. RESULTAT

Den semantiska differentialtekniken ger en stor mängd data. Dessa kan analyseras på många olika sätt. Varje analys kan ge svar på flera av de frågor som formulerats. Det är därför inte möjligt att i resultatredovisningen följa samma indelning, som i diskussionen om frågeställningar.

1. Könsskillnader

a. *Vad vill man bli?* För de båda årsklasser, som använt yrkesdifferentialen, har framräknats medeltal i yrkena för bl a skalan "vill bli". Resultatet presenteras i tabell VIII:1 och illustreras i figur VIII:1. För båda grupperna är mönstret detsamma: pojkarna väljer efter statusnivå medan flickorna väljer efter område. Pojkarna placerar i båda årsklasserna de tre högstatusyrkena från tre olika områden högst. De säger sig därefter "vilja bli" de yrken som placerats som mellanstatusyrken och på betryggande avstånd, som i åk 9 är större än i årskurs 6, kommer lågstatusyrkena. Det finns intet undantag från att rangordningen följer statusnivå. Mellan olika områden är skillnaderna obetydliga.

Flickorna placerar först de tre vård- och kontaktyrkena. Därefter önskar man bli de merkantila eller kontorsyrkena och minst gärna de tekniska. Ett undantag utgör överingenjör, som flickorna genomsnittligt "vill bli" något hellre än ett eller två merkantilyrken. Skillnaden mellan statusnivåer är liten. Helst vill man bli status I, men det är här främst läkaryrkets attraktivitet som svarar för skillnaden jämte det förhållandet att flickorna absolut inte vill bli varken verkmästare eller verkstadsarbetare. I variabeln "vill bli" är det större skillnader mellan olika områden i flickgrupperna. Detta får tolkas så att det råder större likhet mellan flickornas rangordning av områdena än mellan pojkarnas.

Tabell VIII:1. **Medeltal för yrken och yrkeskategorier i yrkesdifferential åk 6 och 9. Skalan "vill bli".**

		V	M	T	Totalt
Pojkar åk 9	I	3,17	2,86	3,02	3,02
	II	4,42	4,92	4,37	4,57
	III	5,30	5,43	5,45	5,39
	Totalt	4,30	4,40	4,28	4,33

		V	M	T	Totalt
Flickor åk 9	I	2,79	4,53	4,91	4,08
	II	3,59	5,33	6,44	5,12
	III	3,25	5,00	6,52	4,92
	Totalt	3,21	4,95	5,96	4,71

		V	M	T	Totalt
Pojkar åk 6	I	2,94	2,59	2,46	2,67
	II	4,40	4,40	4,38	4,40
	III	4,80	4,67	4,70	4,73
	Totalt	4,05	3,89	3,85	3,93

		V	M	T	Totalt
Flickor åk 6	I	2,53	4,30	4,59	3,81
	II	3,08	4,93	6,22	4,74
	III	2,87	3,84	6,31	4,34
	Totalt	2,83	4,36	5,71	4,30

Flickorna är något mindre positiva till de nio yrkena genomsnittligt än pojkar. I åk 9 har man också något mindre positiva skattningar till yrkena än gruppen i åk 6. Det kan sammanhänga med en tilltagande differentiering: då man börjar få litet fastare former på sina yrkesplaner uttalar man sig mer negativt om yrken och yrkesgrupper, som man ej reflekterar på.

b. *Varför vill man bli?* Sambanden mellan övriga skalor, som avser att täcka en del yrkeskarakteristika, och skalan "vill bli", kan visa något om bakgrunden till önskan att bli ett visst yrke.

I tabell VIII:2 redovisas rangkorrelationer mellan de 12 skalorna och skalan "vill bli" för vardera könet. Rangkorrela-

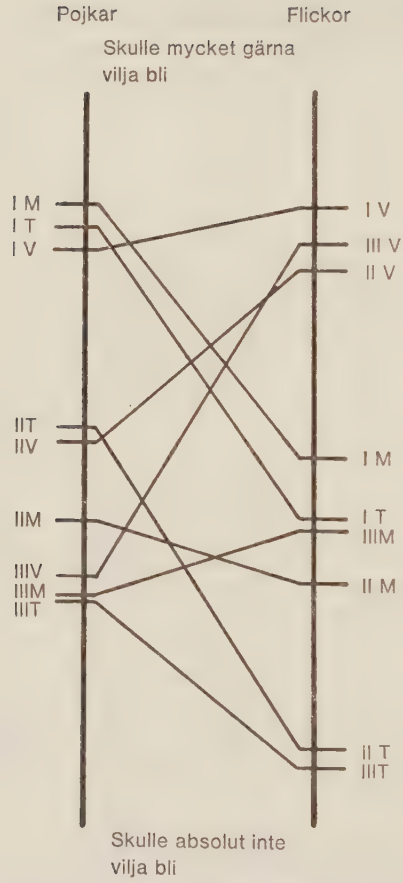

Yrkenas status
I Högstatus
II Mellanstatus
III Lågstatus

Områden
V Vård och kontakt
M Merkantila
T Tekniska

Figur VIII:1 **Preferens för nio yrken hos pojkar och flickor i åk 9**

tionerna är beräknade på rangordningar av de 10 yrkenas medeltal i respektive skala. Både pojkar och flickor visar högsta sambandet mellan "roligt" och "vill bli". De yrken som man "vill bli" bedömer man alltså som roliga. För flickorna är korrelationen 0.98, ett tecken på att variabeln "roligt" är

Tabell VIII:2. **Rangordningskorrelationer mellan skalan "vill bli" och övriga skalor över 10 yrken. Åk 9.**

Skala		Pojkar		Flickor	
undre pol	— övre pol	rho	rang-ordn av rhós storlek	rho	rang-ordn av rhós storlek
lång skoltid	— kort skoltid	83	4	60	5
arbete med händer	— tankearbete	-78	6,5	-05	12
manligt	— kvinnligt	42	10	-47	8
roligt	— tråkigt	91	1	98	1
låg lön	— hög lön	-88	2	-55	6
rent	— smutsigt	54	8	39	9
svårt	— lätt	78	6,5	53	7
omväxlande	— enformigt	48	9	92	2
arbeta med människor	— arbeta ensam	06	12	65	3
jäktigt	— lugnt	08	11	26	11
fint	— inte fint	82	5	62	4
få bestämma	— måste lyda	85	3	38	10

starkt förknippad med den dominerande valgrunden. Mycket betydelsefullt för flickorna är "omväxling", vilket hos pojkarna tillmätts mindre vikt än yrkesegenskaper som att "få bestämma" och att det är "fint". Med detta kan sammanhänga den negativa korrelationen med den variabel, vars poler är arbete med händer resp tankearbete. Man vill alltså inte arbeta med händer i pojkgruppen. I flickgruppen finner vi en korrelation nära noll; man är där inte särskilt negativ till att arbeta med händer.

Flickorna vill bli yrken som de anser innebär "arbeta med människor" medan pojkarna för den skalan har försumbara samband. Vad gäller skalan "manligt — kvinnligt" kan noteras samma nivå på sambandet för båda könen: pojkarna tenderar att "vilja bli" manliga yrken (med korrelationen 0.42) i lika stor utsträckning som flickorna "vill bli" kvinnliga yrken (med korrelationen —0.47). De båda könen har en likartad uppfattning om hur manliga yrkena är; korrelationen mellan pojkarnas och flickornas rangordningar i detta avseende är 0.98.

Könsskillnaderna tycks alltså innebära att det dominerande motivet att vilja bli ett yrke för flickorna är att det är roligt och omväxlande. För pojkarna är det viktigt att det är roligt, men de tillmäter det också stor betydelse att yrket är fint, och

att man får bestämma; sedan accepterar man att det medför lång skoltid, och att det är svårt. Båda könen väljer i betydande utsträckning efter vad de gemensamt anser vara manligt respektive kvinnligt.

Könsskillnader kommer i fortsättningen att belysas också ur andra aspekter, då alla analyser gjorts separat för könen.

2. Yrkesperceptionens samband med utbildningsnivå, intelligens och relativ utbildningsaspiration

I kapitel VI har beskrivits en analys av data från åk 9, där studie- och yrkesvalsdata studerats i moderatorgrupper, där tolv grupper med hög respektive låg utbildningsnivå, hög respektive låg intelligens samt hög, medel respektive låg utbildningsaspiration i förhållande till intelligens, har jämförts med varandra (2×2×3 grupper).

Samma uppläggning har använts för att i några begränsade avseenden jämföra undergrupper med varandra i data från yrkesdifferentialen.

Tabell VI:1 visar gruppindelningen och ger gruppstorlekar i de kombinationer som används i den följande redovisningen.

Tre skalor har analyserats. Förutom skalan "vill bli" har valts de två allmänna skalor, som betecknats "fint" och "roligt", och som antas ge den allmänna attityden till yrken, yrkesområden och nivåer.

För att klarare kunna belysa skillnader mellan grupper som skiljer sig i UN, I eller rAsp har framräknats vissa index i sammanslagna grupper. I tabellerna VIII:3—5 återfinns värden för hög jämfört med låg intelligens samt för hög, medel respektive låg relativ studieaspiration (rAsp). Eftersom det finns ett klart samband mellan intelligens och utbildningsnivå redovisas ej värden för sammanslagna totala hög- och låggrupper på variabeln UN, utan där ges sådana värden för hög respektive låg UN-grupp för vardera gruppen med hög och låg I. Därmed är intelligensens inverkan på de redovisade värdena i huvudsak om ej helt kontrollerad.

De tre indice, som presenteras i tabellerna avser att belysa a. betydelsen för grupperna av den vertikala dimensionen, då yrkets innehåll kommer med i bedömningarna. Detta index

Tabell VIII:3. **Differenser i skattningar i skalan "vill bli" mellan a. medeltal av 3 högstatusyrken och 3 lågstatusyrken, b. yrken efter gymnasium och direkt efter grundskolan, c. medeltal av 3 yrken inom högsta och lägsta område. Undergrupper efter intelligens (I), utbildningsnivå (UN) och relativ studieaspiration (rAsp.)**

	a. Diff hög-lågstatus					b. Diff eft gymn-grundsk					c. Diff högsta-lägsta omr				
		I		rAsp			I		rAsp			I		rAsp	
"Vill bli"	**UN**	**h**	**l**	h	3.28	**UN**	**h**	**l**	h	2.94	**UN**	**h**	**l**	h	0.47
Pojkar	h	2.96	3.13	m	2.69	h	2.90	2.04	m	1.78	h	0.69	0.30	m	0.20
	l	2.55	2.37	l	2.07	l	2.41	1.03	l	1.56	l	0.21	0.21	l	0.48
	tot	2.78	2.70	tot	2.75	tot	2.68	1.47	tot	2.05	tot	0.10	0.02	tot	0.06
		I		rAsp			I		rAsp			I		rAsp	
	UN	**h**	**l**	h	1.20	**UN**	**h**	**l**	h	2.32	**UN**	**h**	**l**	h	3.20
Flickor	h	1.65	1.13	m	0.90	h	3.43	1.42	m	2.01	h	2.62	3.26	m	2.90
	l	0.93	0.36	l	0.95	l	2.08	0.63	l	1.13	l	2.63	3.00	l	2.38
	tot	1.36	0.65	tot	1.01	tot	2.89	0.94	tot	1.91	tot	2.62	3.19	tot	2.83

Tabell VIII:4. **Differenser i skattningar på skalan "roligt" mellan a. medeltal av 3 högstatusyrken och 3 lågstatusyrken, b. yrken efter gymnasium och yrken efter grundskolan, c. medeltal av 3 yrken inom högsta-lägsta område. Undergrupper efter intelligens (I), utbildningsnivå (UN) och relativ studieaspiration (rAsp).**

	a. Diff hög-lågstatus					b. Diff eft gymn-grundsk					c. Diff högsta-lägsta omr				
		I		rAsp			I		rAsp			I		rAsp	
"Roligt"	**UN**	**h**	**l**	h	1.97	**UN**	**h**	**l**	h	1.79	**UN**	**h**	**l**	h	0.62
Pojkar	h	1.77	1.55	m	1.54	h	2.03	1.23	m	1.49	h	0.52	0.45	m	0.30
	l	1.52	1.40	l	1.04	l	1.90	0.62	l	0.10	l	0.36	0.20	l	0.11
	tot	1.66	1.46	tot	1.57	tot	1.97	0.89	tot	1.45	tot	0.31	0.09	tot	0.25
		I		rAsp			I		rAsp			I		rAsp	
	UN	**h**	**l**	h	1.24	**UN**	**h**	**l**	h	**1.83**	**UN**	**h**	**l**	h	2.26
Flickor	h	1.22	1.01	m	0.85	h	2.92	1.28	m	1.79	h	1.90	2.30	m	2.30
	l	0.93	0.72	l	0.81	l	1.90	0.94	l	1.72	l	2.27	2.03	l	1.85
	tot	1.10	0.83	tot	0.96	tot	2.51	1.07	tot	1.78	tot	2.25	2.12	tot	2.19

Tabell VIII:5. **Differenser i skattningar i skalan "fint" mellan a. medeltal av 3 högstatusyrken och 3 lågstatusyrken, b. yrken efter gymnasium och direkt efter grundskola, c. medeltal av 3 yrken inom högsta- och lägsta område. Undergrupper efter intelligenos (I), utbildningsnivå (UN) och relativ studieaspiration (rAsp).**

	a. Diff hög-lågstatus					b. Diff eft gymn-grundsk					c. Diff högsta-lägsta omr				
		I		rAsp			I		rAsp			I		rAsp	
"Fint"	**UN**	**h**	**l**	h	2.58	**UN**	**h**	**l**	h	2.62	**UN**	**h**	**l**	h	1.12
Pojkar	h	2.43	2.34	m	2.37	h	2.60	2.04	m	1.99	h	0.87	1.04	m	0.83
	l	2.54	2.13	l	1.98	l	2.42	1.65	l	1.95	l	0.76	0.99	l	0.78
	tot	2.48	2.22	tot	2.35	tot	2.52	1.81	tot	2.19	tot	0.82	1.02	tot	0.91
		I		rAsp			I		rAsp			I		rAsp	
	UN	**h**	**l**	h	2.25	**UN**	**h**	**l**	h	1.79	**UN**	**h**	**l**	h	1.23
Flickor	h	2.31	2.02	m	2.26	h	2.28	1.54	m	1.88	h	0.77	1.20	m	0.98
	l	2.27	2.14	l	1.98	l	2.08	1.39	l	1.76	l	0.77	1.51	l	1.07
	tot	2.29	2.10	tot	2.19	tot	2.20	1.44	tot	1.82	tot	0.76	1.40	tot	1.09

utgöres av differenserna mellan medelvärden för tre högstatusyrken och tre lågstatusyrken i yrkesdifferentialen.
b. betydelsen av den vertikala aspekten, då inte yrkesinnehåll inverkar. Index utgöres av differensen mellan medeltalet för "yrken man kan få direkt efter grundskola" och "yrken man kan få efter gymnasium".
c. den horisontella dimensionen. Index utgöres av differensen mellan genomsnittet av skattningarna av tre yrken inom det område, som fått högsta värde i gruppen och de tre yrken inom annat område som fått lägsta värde i gruppen. Vid markanta differenser göres jämförelsen mellan vårdyrken, som fått mest positiva skattningar, och tekniska yrken, som fått de minst positiva. Då olika rangordningar mellan områden för olika individer är vanligare än olika rangordningar av statusnivåer, kan genomsnittliga differenser här inte helt jämföras med motsvarande för den vertikala dimensionen och tolkas som dimensionens betydelse för yrkesvalet. Däremot visar stora differenser att flertalet i gruppen rangordnat områden lika och skattat områden mycket olika.

a. *Skalan "vill bli"*. Differensen mellan högstatusyrken och lågstatusyrken är avsevärt större för pojkar än för flickor, vilket framgått av det föregående. I tabell VIII:3 kan utläsas klara differenser även mellan utbildningsnivåer på båda intelligensnivåerna och i båda könen. Elever från hög UN tenderar att värdera högstatusyrken relativt lågstatusyrken mer positivt än elever från låg UN. Skillnaderna mellan pojkar i hög- och lågintelligensgrupperna är däremot helt obetydliga, medan de mer intelligenta flickorna visar större skillnader mellan låg- och högstatusyrken.

Studieaspiration kan antas vara relaterad till aspiration till hög status i yrke. Denna hypotes stämmer för pojkarna, där indelning efter relativ studieaspiration ger klara differenser: hög aspiration är den gruppering, som ger högsta differensen mellan hög- och lågstatusyrken i skalan "vill bli". Ett så markerat utslag erhålles ej för flickorna. Den grupp, som i förhållande till sin intelligens sagt sig ämna studera längsta tiden för att kunna få ett intressant yrke, har obetydligt större differens än övriga mellan hög- och lågstatusyrken i avseende på

hur gärna de "vill bli". En möjlig förklaring är att studierna för flickor ännu inte är lika klart relaterade till yrkesvalet som de är för pojkarna.

Det blir också klart att det är stor skillnad mellan de olika uttrycken för den vertikala dimensionens betydelse: om man utgår från det första måttet — differens mellan 3 specifika högstatus och 3 lågstatusyrken — och det andra, som utgår från den grundutbildning som behövs. I det senare föreligger markanta skillnader mellan grupper med olika UN, I och rAsp, och det gäller båda könen. En stor skillnad gäller mellan intelligensnivåer. Det sammanhänger rimligen med en tendens att inte nedvärdera de yrken, som man själv kommer att vara hänvisad till. En realitetsprövning, bedömningen av den egna kapaciteten kan antas inverka på perceptionen av dessa abstrakta yrkeskategorier.

Stora skillnader noteras också mellan aspirationsnivåer. De elever som planerar en längre studietid har vid samma intelligens högre värdering av högstatusyrken relativt lågstatusyrken än de som tänker sig en kortare studietid.

Den horisontella dimensionen redovisas i tabellens sektion c. Förutom den i föregående avsnitt diskuterade skillnaden mellan könen visar sig här inga större differenser mellan grupperingarna. Möjligen kan en tendens kommenteras att flickor uppvisar en genomsnittligt större differens mellan två extremområden vid högre aspiration. Det gäller alltså samma grupper, som inte skilde sig nämnvärt i differenser mellan hög- och lågstatusyrken. Gruppen med hög aspiration har högre värdering av vårdyrken jämfört med tekniska yrken än grupperna med lägre utbildningsaspiration. Till en del kan detta förklaras med att många vårdinriktade flickor, som gärna tänker sig en ganska lång studietid ändå inte aspirerar på läkaryrket utan då väljer det andra typiska vårdyrket — sjukvårdsbiträde.

Resultaten av jämförelserna mellan grupperna i skalan "vill bli" kan sammanfattas i tabell VIII:6. Där har markerats vissa avseenden i vilka klara tendenser har visat sig. Det synes föreligga samband mellan den vertikala dimensionen och både utbildningsnivå och aspiration vid given intelligens, medan intresset för olika områden inte här kan anses ha visats sam-

Tabell VIII:6. **Sammanfattning av markanta differenser mellan elevgrupper med olika UN, I och relativ studieaspiration i avseende på hur olika yrkeskategorier skattats i skalorna "vill bli", "roligt" och "fint".**

Varianskälla	a. Diff högstatus-lågstatus pojkar	a. Diff högstatus-lågstatus flickor	b. Diff gymnasium-grundsk pojkar	b. Diff gymnasium-grundsk flickor	c. Diff högsta-lägsta område pojkar	c. Diff högsta-lägsta område flickor
"Vill bli"						
Utbildningsnivå	×	×	×	×	—	—
Intelligens	—	×	×	×	—	×
Relativ aspiration	×	—	×	×	—	×
Kön	×		—		×	
"Roligt"						
Utbildningsnivå	×	×	×	×	—	—
Intelligens	×	×	×	×	—	—
Relativ aspiration	×	×	×	—	×	—
Kön	×		×		×	
"Fint"						
Utbildningsnivå	—	—	×	—	—	—
Intelligens	—	—	×	×	—	×
Relativ aspiration	×	—	×	—	×	—
Kön	—		×		—	

variera markant med dessa variabler, även om det finns en del svaga tendenser.

b. *Skalan "roligt"*. I tabell VIII:4 redovisas skattningarna av variablen "roligt". Alla grupper tycker att högstatusyrken låter roligare än lågstatusyrken, men skillnaderna är större för elever från hög UN, mer intelligenta elever samt elever som uttrycker högre studieaspiration i förhållande till sin intelligens.

Alla grupper tycker på analogt sätt att yrken efter gymnasium låter roligare än yrken efter grundskolan. Skillnaderna är emellertid störst för hög UN, hög IK och särskilt för pojkarna högre aspiration.

Skillnaderna mellan könen i dessa båda avseenden är små. Pojkarna ger något kraftigare uttryck för skillnaden mellan hög- och lågstatusyrken, medan flickorna klarare markerar skillnaden mellan yrken efter gymnasium jämfört med efter grundskolan.

I fråga om hur roliga yrken på olika områden är föreligger endast könsskillnader. Flickorna markerar skillnaden mellan

hur roliga vårdyrken och tekniska yrken är, medan motsvarande skillnader för pojkarna är obetydliga. Inga markanta differenser finns mellan UN- eller I- eller rAsp-grupper för flickor, medan pojkarna hög UN, hög I och hög rAsp visar något större differenser än övriga grupper.

c. *Skalan "fint"*. Differenser mellan samma grupper av elever i avseende på deras skattningar av skalan "fint" redovisas i tabell VIII:5. I alla grupper anses högstatusyrken vara "finare" än låg- och mellanstatusyrken, yrken man kan få efter gymnasium finare än efter grundskola och vårdyrken finare än övriga områden, och minst fina anses tekniska yrken vara.

Differenserna mellan hög- och lågstatusyrken är av samma storleksordning i båda könen. Den mer intelligenta gruppen visar något större differens än övriga, medan inga skillnader är nämnvärda mellan UN-grupper. Högre aspiration tenderar att leda till en något större betoning av skillnader mellan hög- och lågstatusyrken i skalan "fint".

Då utgångspunkten är grundutbildningen — jämförelsen mellan yrken efter gymnasium och grundskola — framträder klarare samband mellan de studerade variablerna. Hög UN, hög I liksom för pojkar högre rAsp har samband med kraftigare markering av skillnader mellan yrkesgrupper i skalan "fint". Pojkarna uttrycker något större skillnad än flickor.

Vårdyrken anses finare än tekniska yrken, och denna skillnad på omkring 1 enhet är ungefär lika stor i alla grupper. Även för skalorna "roligt" och "fint" ges en sammanfattning i tabell VIII:6 där markering skett för större gruppskillnader.

3. Yrkesgrupperingar

Produktmomentkorrelationer har beräknats mellan skattningarna av skalan "vill bli" mellan de 10 yrken, som använts i yrkesdifferentialen över individer. En komponentanalys har därefter gjorts på totalmaterialet för vardera könet på de erhållna korrelationsmatriserna. Faktormatrisen har roterats ortogonalt. Ett sammandrag av resultaten ges i tabell VIII:7, där faktorladdningar siffermässigt över 0.35 har satts som kriterium för att ett yrke skall föras till en faktor.

För både pojkar och flickor har fyra faktorer med egenvär-

Tabell VIII:7. **Faktorer vid komponentanalys av sambanden mellan yrken i skalan "vill bli". Åk 9.**

Pojkar		Flickor	
Faktor I		**Faktor I**	
Direktör	.69	Verkmästare	.56
Överingenjör	.59	Verkstadsarbetare	.55
Läkare	.52		
Faktor II		**Faktor II**	
Verkmästare	.56	Direktör	.61
Verkstadsarbetare	.56	Överingenjör	.56
Faktor III		**Faktor III**	
Banktjänsteman	.45	Sjukvårdsbiträde	.55
Sjukvårdsbiträde	.43	Läkare	.52
Expedit	.41		
Faktor IV		**Faktor IV**	
Läkare	.40	Banktjänsteman	.43
Konstnär	.36	Expedit	.39
(Folkskollärare har högsta laddning i faktor I:	.32)	(Folkskollärare har högsta Konstnär i faktor II:	.31
		Konstnär i faktor II:	.33)

den över 1 tolkats. De representerar yrkesgrupper, som tenderar att av samma elever väljas eller förkastas. Faktor I för pojkar och II för flickor är en statusfaktor och representeras av den högsta statusnivån. Pojkarna tenderar att sätta alla tre lika högt. Flickorna väljer läkare tillsammans med sjukvårdsbiträde i en vårdfaktor, nummer III, medan övriga statusyrken går samman i faktor II. Båda könen ser verkmästare och verkstadsarbetare som nära besläktade. Pojkarnas faktor III är närmast en lågstatusfaktor, dit det föga populära mellanyrket banktjänsteman kommit att föras. Flickorna kan sägas ha tre områdesfaktorer, I, III, IV medan pojkarna har endast en, faktor II. Pojkarna har i stället tre statusfaktorer, mot flickornas en. Samma tendenser skymtar alltså här som vi funnit i skillnader mellan medeltal för olika yrken i skalan "vill bli": pojkarna tar mer hänsyn till den vertikala dimensionen och flickorna till den horisontella.

4. Perceptionen av yrken och yrkesgrupper

a. *Medeltal för yrken och yrkesgrupper.* En beskrivning av undersökningsgruppens perception av yrkena erhålls genom me-

Figur VIII:2. **Profiler över perceptionen av tre yrkeskategorier: vårdyrken, merkantila/kontorsyrken och tekniska yrken. Medeltal av skattningar i yrkesdifferential. Åk 9.**

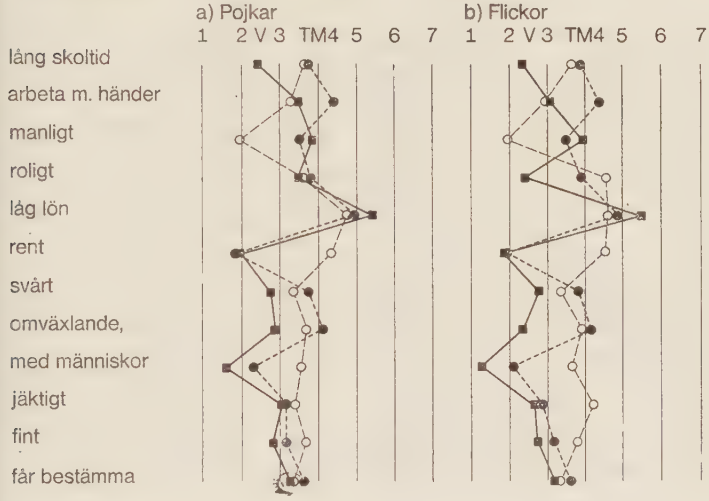

deltal för varje yrke i de skalor som ingått i yrkesdifferentialen. De presenteras i bilaga VIII:1 och figur VIII:2 och 3.

Det framgår av dessa medelvärden att eleverna uppfattat yrkena på ett sätt, som i de flesta fall motsvarat de förväntningar, som legat bakom konstruktionen. Högstatusyrkena betecknas som finast, de kräver enligt eleverna lång skoltid, ger ansvar att bestämma, och de belönas med högst lön. Vård- och kontaktyrkena anses ge mest arbete med människor.

I två yrken, sjukvårdare och verkmästare har de bedömande grupperna en mot förväntningarna stridande uppfattning. Sjukvårdare/sjukvårdsbiträde anser man kräva relativt lång utbildningstid eller ungefär lika lång som verkmästare. Sjukvårdsbiträdet tror man får en betydligt högre lön än verkstadsarbetaren, flickorna tror t o m att lönen är densamma som för en verkmästare. Sjukvårdsarbetet är också mycket rent jämfört med verkmästarens. Man tycker också att detta arbete är ganska fint, vilket för flickornas del kan vara en effekt av att de upplever yrket som roligt. Glädjande nog har emellertid också pojkarna en positiv attityd till sjukvårdarens roll.

Figur VIII:3. **Profiler över perceptionen av tre yrkeskategorier: hög-, medel- och lågstatusyrken. Medeltal av skattningar i yrkesdifferential. Åk 9.**

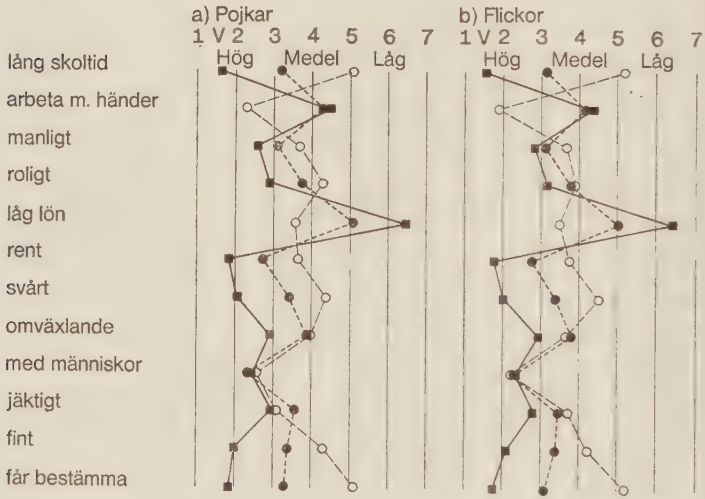

I skattningsvariabeln "roligt" har pojkarna i stort sett markerat högstatusyrkena som roligast medan hos flickorna vårdyrkena intar en särklass. Överingenjör anses av pojkarna vara något roligare än direktör, som å andra sidan anses vara "finare". I skalan "vill bli", tabell VIII:1, har vi funnit, att de något hellre vill bli direktör. Där har "fint" gått före "roligt". Sjukvårdare anses jämfört med verkstadsarbetare vara roligare, mer omväxlande och finare och ge betydligt högre lön. Ändå säger man sig genomsnittligt vilja bli verkstadsarbetare nästan lika gärna som sjukvårdare. Där kan könsrollerna spela en roll, sjukvårdsyrket anses som kvinnligt. Läkaren anses ha det roligaste, finaste och högst betalda yrket. Pojkarna vill dock bli de andra två högstatusyrkena något hellre.

Det kan hänga samman med en uppfattning att det också är det arbete som är mest jäktigt. Det är också enligt pojkarna något mindre manligt än direktör och överingenjör.

Dessa exempel har getts för att belysa det förhållandet, att de olika ställningstagandena som ligger bakom skattningarna av skalan "vill bli" troligen är komplicerade, nyanserade och

Tabell VIII:8. **Komponentanalys av korrelationsmatris av rangkorrelationskoefficienter för samband mellan skalor. Faktorladdningar $\geq$ 0.40 el $\leq -0{,}40$**

Pojkar

Faktor 1		Faktor 2		Faktor 3		Faktor 4	
Händer	–.94	Jäktigt	.97	Omväxlande	.93	Manligt	–.98
Rent	.90	(Människ	.39)	Svårt	.86	(Människ	.36)
Fint	.75			Roligt	.85		
Lön	–.75			Bestämma	.72		
Skoltid	.74			Fint	.61		
Vill bli	.63			Skoltid	.61		
Svårt	.45			Vill bli	.60		
				Lön	–.56		

Flickor

Faktor 1		Faktor 2		Faktor 3		Faktor 4	
Omväxlande	.99	Manligt	.95	Fint	.89	Jäktigt	.98
Vill bli	.90	Människor	-.45	Lön	–.89	Människor	.57
Roligt	.89	Rent	–.41	Rent	.88		
Skoltid	.44			Skoltid	.86		
Svårt	.44			Händer	–.79		
				Svårt	.74		
				Bestämma	.52		
				Vill bli	.28		

Anm. Faktor 4, båda könen: egenvärdet understiger 1. Orthogonal rolering

olika för olika yrken. Det är självfallet också mycket olika bedömningar bakom olika individers skattningar.

Det har ändå intresse att ta fram det som är gemensamt i perceptionen i grupper av yrken som enligt något kriterium är lika.

I tabell VIII:8 har i marginalerna angetts medeltal för tre olika statusnivåer och tre olika yrkesområden. Sådana värden framgår också i profilform av figur VIII:2 och 3.

b. *Korrelationer mellan skalor. Faktoranalyser.* Perceptionen av yrken har beskrivits i termer av skalorna i yrkesdifferentialen. För att belysa hur detta instrument fungerar har två analyser gjorts.

För det första har beräknas rangkorrelationer mellan skalorna. De 10 yrkena har rangordnats efter hur de skattats i respektive skala varefter korrelationer beräknats. Korrelationsmatrisen återges i bilaga VIII:2.

Strukturen i matriserna har undersökts med en komponentanalys med orthogonal rotering. För båda könen visar sig huvuddelen av variansen bli förklarad av två faktorer vilket framgår av tabell VIII:8. Den ena omfattar skalorna "roligt" och "omväxlande" med höga faktorladdningar. I flickgruppen har skalan "vill bli" en laddning av 0.90, i pojkgruppen 0.60. Den andra faktorn representeras med höga laddningar av skalorna "skoltid", "arbeta med händer", "lön", "rent" och "fint". För flickgruppen har här skalan "vill bli" en låg laddning — 0.28 — medan för pojkarna laddning är hög — 0.60. (Faktor 3 i tabell VIII:8.)

Dessa faktorer svarar mot en intresseinriktad eller horisontell dimension respektive en statusinriktad eller vertikal dimension.

I komponentanalysen har dessutom framkommit två faktorer av samma karaktär i båda könen, som har en mycket hög laddning i en skala. Den ena gäller skalan "manligt — kvinnligt", vilken faktor har näst högsta laddningen i skalan "ha med människor att göra". Den andra faktorn har hög laddning i skalan "jäktigt" och även i den skalan är "ha med människor att göra" närmast följande skala efter faktorladdning.

Den andra analysen omfattar faktoranalyser av matriser med produktmomentkorrelationer mellan skalorna för varje yrke. Som ett exempel ges i tabell VIII:9 resultatet i form av faktorer och skalor med höga laddningar i dessa för yrket läkare.

Faktorstrukturen varierar starkt från yrke till yrke. Detta kan tolkas så att eleverna inte skattat stereotypt. De tycks ha gett nyanserade bilder av sin perception av de olika yrkena. Faktorerna torde representera dimensioner, där det finns olika uppfattningar om yrket.

Vissa skalor tenderar dock att ofta förekomma i samma faktor för olika yrken. I bilaga VIII:3 redovisas ett antal par av skalor och det antal gånger de förekommit i samma faktorer för pojkar och flickor. I samtliga 10 analyser i pojkgruppen i åk 9 har t ex "hög lön" och "fint" kommit i samma faktor. Skoltidens längd och yrkets svårighet föres tillsammans i 9 fall. I flickgruppen är de oftast förekommande paren kombinationer av "roligt", "vill bli", "omväxlande".

Tabell VIII:9. **Faktorer och skalor med höga laddningar för yrket Läkare. Åk 9.**

Pojkar		Flickor	
Faktor I		Faktor I	
9. Ha med människor att göra — arbeta ensam	.58	10. Jäktigt — lugnt	.55
8. Omväxlande — enformigt	.54	7. Svårt — lätt	.53
11. Fint — inte fint	.51	9. Ha med människor att göra — arbeta ensam	.46
6. Rent — smutsigt	.43	12. Får bestämma — måste lyda	.37
12. Får bestämma — måste lyda	.38		
7. Svårt — lätt	.38		
Faktor II		Faktor II	
4. Roligt — tråkigt	.74	4. Roligt — tråkigt	.67
13. Skulle mycket gärna vilja bli — skulle absolut inte vilja bli	.72	13. Skulle mycket gärna vilja bli — skulle absolut inte vilja bli	.67
		8. Omväxlande — enformigt	.39
Faktor III		Faktor III	
3. Manligt — kvinnligt	.38	3. Manligt — kvinnligt	.40
2. Arbete med händer — tankearbete	.36	2. Arbete med händer — tankearbete	.38
Faktor IV		Faktor IV	
1. Lång skoltid — kort skoltid	.56	12. Får bestämma — måste lyda	.50
7. Svårt — lätt	.55	11. Fint — inte fint	.49
5. Låg lön — hög lön	–.46		
10. Jäktigt — lugnt	.37		
9. Ha med människor att göra — arbeta ensam	.35		

Anm: Rotering har skett orthogonalt.

I mer än hälften av de tio analyserna förekommer i pojkgruppen skalan "fint" tillsammans med vardera "hög lön", "få bestämma", "lång skoltid", eller "rent". För flickorna gäller det enbart skalorna "hög lön" och "lång skoltid".

Skalan "vill bli" förekommer för minst hälften av yrkena i samma faktor som "roligt" och "omväxlande" för båda könen, för pojkarna dessutom "hög lön" och "fint".

5. Perceptionen av yrken med olika grundutbildning

Fyra utbildningsnivåer har angetts med grundutbildning enbart grundskola, yrkesskola, fackskola respektive gymnasium. Un-

dersökningsgrupperna har skattat dessa kategorier i 13 skalor. Dessa har varit desamma som vid de 10 yrken, för vilka resultat redovisas i det föregående med undantaget att skalan "lång skoltid — kort skoltid" utbytts mot en allmän värderingsskala, "bra — dåligt".

De genomsnittliga skattningarna av pojkar och flickor redovisas i tabell VIII:10.

Yrkeskategorierna skattas genomsnittligt som mer manliga av pojkarna och som mer kvinnliga av flickorna, men tendensen är att ju högre utbildningen är desto mer närmar man sig mittpunkten av skalan. I övrigt visar skattningarna inga större könsdifferenser. Man rangordnar yrkeskategorierna efter utbildningens längd, så att yrken efter gymnasium ger mest tankearbete, är roligast, bäst, ger högst lön, är rena, svåra och omväxlande, finast och ger rätt att bestämma. För både pojkar och flickor gäller att man hellre "vill bli" ett yrke med mer utbildning. Detta gäller alltså även för flickorna, när bedömningarna som här skett är frikopplade från yrkesinnehåll — område— utan avser enbart den vertikala dimensionen.

D. DISKUSSION

Den yrkesdifferential, som använts i denna undersökning, kan sägas ge en uppfattning om ungdomarnas perception av de yrken och de yrkeskategorier, som ingått som begrepp.

En dimension i instrumentets uppbyggnad har varit den vertikala, vilken i den del som gett niofältstabeller har förts in genom att yrkena på vardera området har valts att presentera tre statusnivåer. I en annan del representeras dimensionen av ospecificerade yrken med olika grundutbildning.

Valet av yrken att representera de olika nivåerna är i stor utsträckning subjektivt. Resultaten visar att eleverna i skattningarna av t ex skalan "fint" svarat enligt förväntningar. Undantag är sjukvårdare, som anses "finare", och verkmästare, som ansetts "mindre fint" än som antagits då de förts in som lågstatus- respektive mellanstatusyrke. Det förefaller dock som om grunden för detta låg i en viss brist i kunskap om dessa yrken, vilken visar sig i skattningar av lön och utbild-

Tabell VIII:10. **Genomsnittliga bedömningar av yrken med 4 olika grundutbildningar i 13 skalor. Åk 9.**

	Pojkar				Flickor			
	direkt	yrkes	fack	gymn	direkt	yrkes	fack	gymn
manliga (1) — kvinnliga (7)	2,41	2,42	2,89	2,91	5,01	4,81	4,66	4,54
arb med händer (1) — tankearb (7)	2,78	2,75	4,38	5,26	2,80	2,99	4,25	4,89
roligt (1) — tråkigt (7)	3,53	3,27	3,32	3,01	3,42	3,06	2,97	2,77
bra (1) — dåligt (7)	3,67	3,19	2,96	2,40	3,68	2,99	2,71	2,21
hög lön (1) — låg lön (7)	3,59	4,28	4,93	5,86	3,32	4,21	4,89	5,82
rent (1) — smutsigt (7)	4,13	4,04	2,96	2,25	3,37	3,27	2,77	2,33
svårt (1) — lätt (7)	4,61	4,04	3,36	2,76	4,60	3,96	3,37	2,74
omväxlande (1) — enformigt (7)	3,87	3,63	3,35	3,06	3,84	3,39	3,14	2,83
m människor (1 — ensam (7)	3,50	3,52	3,37	3,13	2,84	2,83	2,79	2,83
jäktigt (1) — lugnt (7)	3,71	3,80	3,74	3,70	3,53	3,62	3,62	3,55
fint (1) — inte fint (7)	4,52	3,93	3,29	2,49	4,32	3,68	3,16	2,51
få bestämma (1) — måste lyda (7)	5,08	4,49	3,65	2,83	5,36	4,50	3,83	2,94
vill bli (1) — vill inte bli (7)	4,77	4,09	3,69	2,97	4,54	3,77	3,26	2,92

ning. Verkmästare har man också uppfattat som i det närmaste jämställd med verkstadsarbetare och inte som arbetsledare och t ex fackskoleingenjör.

Vissa skalor visar höga samband med varandra, t ex roligt — omväxlande och fint — hög lön — lång skoltid — får bestämma. Emellertid syns analyserna visa att skattningarna gjorts på ett nyanserat sätt och inte följt schabloner som slagit genom på flertalet yrken.

I skalan "vill bli" har eleverna för de specifika yrkena gett vad som kan kallas ett fantasival, d v s man kan anta att skattningen inte helt påverkats av realitetsbedömningar. Man har inte satt valet i direkt relation till de egna möjligheterna att verkligen nå ett sådant mål.

I fråga om det andra måttet på den vertikala dimensionen, som utgått från olika grundutbildning, förefaller det å andra sidan troligast, att eleverna påverkats av sitt nyligen fattade beslut om att själva välja någon av de skattade yrkeskategorierna.

Korrelationer mellan övriga skalor och "vill bli" kan visa vilka egenskaper hos ett yrke, som bedöms viktiga för valet, då bedömaren kan bortse från sina egna möjligheter. Det visar sig då en intressant könsdifferens. Flickorna väljer yrke efter egenskapen roligt. Det gör pojkarna i stor utsträckning också, men för dem kommer en annan viktig grupp av variabler in i bilden. Den representeras av skalorna "fint", "får bestämma", och "lön", till vilka kommer "lång skoltid" och "svårt". Dessa valgrunder slår också igenom och bekräftas av skattningarna på skalan "vill bli". Genomsnittligt väljer pojkarna främst efter status, flickorna efter område. Skillnaden i attraktivitet är för flickorna ganska liten mellan statusgrupper av yrken. Däremot visar skillnader mellan områden att flertalet flickor rangordnar de tre områdena lika och betraktar dem som mycket olika lockande. Pojkar och flickor betraktar yrkenas grad av manlighet eller kvinnlighet på samma sätt. Däremot dras pojkar till yrken som de anser manliga och flickor till kvinnliga yrken.

Att skillnaden genomsnittligt är mycket liten för pojkar mellan olika intressen behöver självfallet inte betyda att alla pojkar tycker lika mycket om alla arbeten på samma statusnivå. Innebörden är i stället att pojkar skiljer sig mer än flic-

kor i rangordningen mellan de tre undersökta områdena. Därigenom kan medeltalen utjämnas för pojkarna även vid individuellt stora differenser mellan områden.

En faktoranalys visar emellertid en faktorstruktur som är olika för pojkar och flickor. Pojkarna tenderar att "vilja bli" yrken på samma statusnivå lika gärna, vilket visar sig i höga korrelationer mellan sådana yrken och i statusfaktorer. Av de fyra faktorer som finns i den bästa faktorstrukturen är i pojkarnas lösning tre faktorer statusfaktorer medan tre faktorer i flickornas lösning är områdesfaktorer. För pojkarna väljs t ex de tre högstatusyrkena lika gärna och bildar en faktor. I flickgruppen väljs däremot läkare och sjukvårdsbiträde ungefär lika gärna (eller ogärna) och bildar en områdesfaktor.

I en undersökning på ett större stickprov har skillnader studerats mellan olika utbildningsnivåer, mellan elever med olika intelligens och med olika studieaspiration i förhållande till intelligens.

Elever med olika social bakgrund synes enligt dessa data i viss mån önska bli yrken som svarar mot egen social nivå. Elever från hög utbildningsnivå visar större preferens för högstatusyrken än elever från lägre UN. Man anger också, att skillnaden är större i hög UN än i låg i avseende på hur "roliga" yrkena är. Däremot ligger skillnaderna mellan hög- och lågstatusyrken ifråga om hur "fina" de anses vara med något undantag på ungefär samma nivå oavsett social bakgrund, intelligens eller egen aspirationsnivå.

Elever med högre intelligens värderar yrken som man kan få efter gymnasium betydligt högre än övriga elever. De intelligenta tycker sådana yrken är roligare och finare och väljer dem också hellre. Intelligensnivån påverkar alltså synen på yrkesvärlden, då den betraktas ur utbildningssynpunkt. Då den vertikala dimensionen kopplas till specifika yrken blir intelligenseffekten mindre. Olika intelligens medför t ex ingen skillnad i bedömningarna av hur fina olika yrken är. I stället differentierar de intelligenta klarare mellan olika områden.

Elevernas studieaspiration, definierat som accepterad studietid för ett yrke man trivs med — ställd i relation till intelligens — har ett betydande samband med det mått på den vertikala dimensionen som är kopplat till utbildning. Elever med

högre aspiration vill bli och uppskattar yrken man kan få efter gymnasium mer än andra elever med lägre aspiration. När statusnivån bestäms med de specifika yrkena blir sambandet betydligt mindre och för flickorna obetydligt. Det är åter sannolikt flickornas inriktning mot yrkesinnehållet som inverkar. De har mindre fast koppling mellan studier och yrkesverksamhet. Då innehållet helt tas bort ur bedömningen skattar flickorna anmärkningsvärt lika pojkarna. Då specifika yrken nämns, kommer dessas innehåll att dominera skattningarna och leder till att yrken, som faktiskt har längre utbildning inte så genomgående bedöms som roligare, finare eller att man vill bli dem.

De preliminära analyser som gjorts på data från yrkesdifferentialen kan sägas vara försök att finna metoder för bearbetning av denna typ av data. Yrkesdifferentialen kan också betraktas som ett nytt instrument för undersökning av attityder och värderingar på yrkesvalets område.

Resultaten kan inte sägas vara bindande eller slutgiltiga. Det förefaller dock som om YD-instrumentet kunde bli användbart efter de modifieringar som erfarenheterna leder till. De specifika yrken som förekommer som begrepp bör prövas ut för att så väl som möjligt vara representativa för nivå och område. Önskvärt vore att yrkesvärlden kunde representeras av ett större stickprov yrken. Då ett sådant instrument å andra sidan inte får bli för omfattande måste i så fall vissa inskränkningar göras i antalet skalor. Detta är avvägningsfrågor, som får bedömas med de målsättningar man har i varje undersökning. Här har dock kunnat visas att instrumenttypen bör vara användbar.

Kapitel IX

Självvärdering och yrkesval

A. BAKGRUND

I den modell som skisserats i kap II har betonats vikten av en realistisk bedömning av den egna kapaciteten och av egna behov för att den fortlöpande valprocessen skall leda till de bästa möjligheterna för individen att utveckla sig och sina anlag och anpassa sig i yrkesvärlden.

Sannolikt påverkas förmågan att göra dessa bedömningar av individens självuppfattning och självvärdering. Denna har växt fram ur alla de erfarenheter i olika grupper som barnet tillhört och blivit en relativt stabil egenskap.

Yrkesvalet kan ses som ett val av en roll. Detta val kräver en effektiv och realistisk social perception. Om t ex en låg självvärdering försvårar uppfattningen av rollförväntningar och tolkningen av andras reaktioner på eget rollspel kommer också svårigheterna att vara stora att sätta sig in i innebörden av olika yrkesroller och att sätta deras innehåll i relation till egna behov och egen förmåga. Feltolkningar kan leda till olämpliga beslut, som kan få långsiktiga konsekvenser.

Självvärderingen kan ha betydelse för allt beteende och alltså även för studie- och yrkesvalen. Påverkan kan dock förväntas vara komplicerad, därför att den sammanhänger med vilka beteendemönster individen i andra sammanhang börjat tillämpa för att bygga upp försvar mot sin osäkerhet och kompensera för brister i den sociala perceptionen.

Bl a kan inställningen till auktoriteter visa på olika beteendemönster hos individer med låg självvärdering. Ett mönster kan kallas överkonformt. Man följer strikt de gällande normerna och söker säkerhet i dem. Man följer också traditionella beteendemönster i studier och yrkesplaner. Ett motsatt mönster utgör det icke-konforma, vilket ofta leder till kriminalitet, utövad i anti-sociala gäng. Man söker sin säkerhet i en grupp, där man inte upplever samma svårigheter som i fa-

milje- och skolgrupper. Här kan studier och utbildning av konventionellt slag ses som omöjliga alternativ, därför att de ingår i ett system där man inte känner sig kunna fungera utan att ständigt känna sig mindervärdig.

Självfallet möter mycket stora svårigheter, då man försöker mäta en egenskap som självvärdering. Flera metoder har använts, och i föreliggande undersökning finns mått på dels den egentliga jaguppfattningen från ett instrument av semantisk differentialtyp (SD), dels på idealjaget, med samma instrument, dels på det sociala jaget med ett mått, som erhållits i samband med sociometriska mätningar (Soc). Det är mycket sannolikt att självvärdering vid olika reaktionsmönster i avseende på konformitet tar sig olika uttryck i dessa olika mått.

B. FRÅGESTÄLLNINGAR

Syftet med föreliggande undersökning är att studera relationerna mellan olika uttryck för självvärdering, konformitet och studie- och yrkesvalsbeteende.

Är ett extremt konformt och extremt icke-konformt beteende vanligen uttryck för låg självvärdering och gäller detta både självvärdering som en bedömning av "jag" och som en spegling av andras bedömningar av "mig"?

Har elever med extremt låg och extremt hög konformitet olika attityder till studie- och yrkesvalet och är dessa attityder beroende av självvärderingen?

Frågeställningarna begränsas här ifråga om studievalet till dels studieaspiration — den vertikala aspekten — dels upplevelsen av påverkan från föräldrar.

Med utgångspunkt från de tankegångar som utvecklats i kap II och forskningsresultat, som där nämnts kan vissa hypoteser formuleras i mycket allmän form.

1. Elever som är extremt överkonforma antas ha låg självvärdering, vilket bör manifesteras i självvärdering, SD och SD_{diff} och i självskattning, Soc (se avsnitt C:1).

Dessa elever väntas ha konformerat till traditionella förväntningar på dem att studera länge, vilket går samman med en känsla av att kunna klara teoretiska studier. De har gjort

andras ambitioner till sina egna och de antas uppge god skoltrivsel, eftersom det förväntas av dem. Däremot väntas de ha dåliga kamratrelationer. De bör också vara starkt påverkade av föräldrarna.

2. Elever som är extremt icke-konforma antas ursprungligen ha låg självvärdering. Genom att förkasta normsystemet i det sociala sammanhang i vilket denna låga självvärdering kommit att utvecklas och i stället ansluta sig till grupper eller gäng med avvikande normsystem antas dessa elever ha upprättat ett försvar, som bl a leder till hög självvärdering enligt måtten självvärdering SD och SD_{diff}. Däremot väntas deras djupare liggande osäkerhet visa sig i låg självvärdering, Soc, där de får ange hur de tror att deras kamrater, som i flertalet fall är konforma, skattar dem.

Vidare antas denna icke-konforma grupp vara negativ till traditionella studier, som de uppfattar som en del av det system som de tagit avstånd från. De får därför låg studieaspiration. De väntas också ha lågt självförtroende för studier och trivas dåligt i skolan. Föräldrarnas påverkan uppfattas som liten.

En del av dessa problemställningar har inom Örebroprojektet studerats av Enarsson m fl (1970).

C. METOD

1. Variabler

Fyra olika uttryck har använts för självvärdering eller självförtroende. Dessa har relaterats till två uttryck för anpassning och till utbildningsaspiration och föräldrapåverkan. Dessutom har intelligens och familjebakgrund undersökts. Variablerna, som beskrivs utförligare i kapitel III, är följande.

a. *Självvärdering, SD.* I det instrument som använts för att mäta attityder och värderingar har begreppet "jag" ingått och skattats i ett antal skalor. Summan av tre värderingsskalor har beräknats: bra — dålig, modig — rädd, och stark — svag. Denna summa används som ett uttryck för självvärdering, betecknad SD.

b. *Självvärdering, SD_{diff}.* I den semantiska differentialen har förutom begreppet "jag" även ingått "idealjag". Samma summa som beräknades för "jag" har också bestämts för "idealjag". Differensen mellan dessa summor har antagits vara ett uttryck för hur nära ett idealt läge man uppfattar sig vara. Denna differens används som ett uttryck för självvärdering. Mätningarna gjordes i åk 6.

c. *Självskattning, Soc.* I en sociometrisk mätning har kamraterna i skolklassen skattat varandra med referens till en bestämd situation. I samband med detta har varje elev fått skatta hur han/hon trott sig ha blivit bedömd av sina kamrater av samma kön. Mätningarna genomfördes på våren i åk 6.

d. *Självförtroende.* I en enkel enkätfråga har eleverna fått ange hur säkra de känt sig på att klara yrkesskola, fackskola respektive gymnasium. Svaren har getts på en fyrgradig skala med beskrivningarna:

1 — helt säker på att klara
2 — ganska säker på att klara
3 — knappast möjligt att klara
4 — helt omöjligt att klara.

Värdena för fackskola och gymnasium har använts som uttryck för självförtroende för studier. Låga värden betyder högt självförtroende. Enkäten har givits i åk 9.

e. *Konformitet.* Från en enkät om självdeklarerad brottslighet till pojkar i åk 9 har uppgifter hämtats om brottsbelastning (antal angivna brottstyper), upptäckt, samhällets åtgärder m m. Från detta har en klassificering kunnat göras av elevens läge på en dimension, som kan kallas konformitet — kriminalitet. Denna indelning i grupper grundas på om eleven blivit upptäckt, anmäld till barnavårdsnämnd och om han är aktiv, d v s begått något brott den aktuella terminen. Tillhörighet till viss sekvensgrupp visar på vilken punkt i utvecklingen mot eller från kriminalitet en pojke står. Klassificeringen har här använts som grund för indelning i konformitetsgrupper. Se vidare Olofsson (1971).

f. *Relativ studieaspiration.* I en enkät i åk 9 med studie- och yrkesvalsfrågor har eleverna bl a fått ange hur lång studietid de tyckt sig kunna acceptera för att få ett yrke som de kan trivas med. Svaren har getts i en femgradig skala. Då dessa svar bl a måste vara relaterade till intelligens och utbildningsnivå i hemmet har ett mått på relativ studieaspiration härletts. Från I och UN har med regressionsanalys predicerats ett förväntat värde i studieaspiration. Skillnaden (residualen) mellan detta förväntade värde och det angivna svaret har använts som index på relativ studieaspiration. Härigenom är en större del av sambandet med UN och I kontrollerat.

g. *Påverkan från föräldrar.* En fråga i yrkesvalsenkäten (åk 9) har gällt om eleverna tyckt att föräldrarna påverkat dem mycket i deras val. Fyra svarsalternativ fanns att välja mellan: mycket, en del, knappast alls resp inte något.

h. *Skoltrivsel.* I en elevenkät i åk 6 har eleverna på en fyrgradig skala besvarat frågan: "Har du trivts med att gå i skolan?"

i. *Kamratanpassning.* Med den sociometriska fråga, som nämnts i variabel c., självskattning Soc, har ett mått erhållits på popularitеten bland kamraterna.

j. *Intelligens* har använts som bakgrundsvariabel. Måttet har erhållits med testet DBA i åk 6.

k. *Social bakgrund — utbildningsnivå (UN).* Som index på social bakgrund har tagits svaren i en föräldraenkät om föräldrarnas utbildning med vissa modifikationer. Det ger en skala i sju skalsteg, där ca 50 % av gruppen befinner sig i de två lägsta utbildningsgrupperna.

2. Uppläggning

På grund av att undersökningen är mycket preliminär och att vissa data är svåråtkomliga har den lagts upp som en extremgruppsstudie.

Då konformitetsmåttet endast finns för pojkar har endast

dessa kunnat ingå i undersökningen. De studerade pojkarna har varit de extremt konforma, vilka begått inga eller mycket få brott, och de extremt brottsbelastade vilka fortfarande är aktiva, trots att de anmälts för barnavårdsnämnden (Bvn) med följande åtgärder. Då båda dessa grupper i materialet är små har två nivåer extremitet använts. På nivå 1 tillämpas stränga kriterier för grupptillhörighet: Konforma är de som begått högst två mindre förseelser varav högst ett under högstadiet (20 pojkar). Icke-konforma är de som varit anmälda till Bvn och under innevarande termin fortfarande begått brott (15 pojkar).

På extremnivå 2 har tillämpats mindre stränga kriterier. Konforma är även sådana som begått något fler brott, men som ej upptäckts (60 pojkar ur grupperna 1—3 i Olofssons design, 1971). Som icke-konforma har också räknats ett antal elever, som begått många brott, oavsett om de anmälts till Bvn eller ej och om de varit aktiva vid tillfället (34 pojkar).

Gruppindelningen innebär inte bara skillnader i konformitet. På den konforma polen av dimensionen kan i den mindre extrema gruppen någon pojke fortfarande vara aktiv. På den icke-konforma polen är den mindre extrema gruppen mer olik de extremaste pojkarna. Den är snarast mer brottsbelastad, men den har inte så genomgående varit i kontakt med myndigheter på grund av brott.

Speciellt intressant i detta sammanhang skulle ha varit den grupp pojkar som anmälts för brott till barnavårdsnämnd, blivit föremål för åtgärder och därefter konformerat. Den är emellertid så liten (N=5) att den ej medtagits i resultatredovisningen. En granskning har inte visat någon genomgående tendens som motiverat en redovisning.

Undersökningens viktigaste beroende variabler, som rör studie- och yrkesvalet, har mätts i åk 9. De oberoende variablerna är självvärdering som mätts i åk 6 och konformitet, som gäller hela skoltiden och retrospektivt rapporterats i åk 9. Kontrollvariablerna, intelligens och social bakgrund har studerats i åk 6. Vissa analyser har gällt anpassning under mellanstadiet, mätning har gjorts i åk 6.

Tabell IX:1. **Genomsnittlig intelligens och utbildningsnivå i extremgrupper efter konformitet.**

Konformitet	Extremnivå	N	UN	I
Hög konformitet	Extrem 1	20	5.45	29.90
	Extrem 2	60	5.23	32.63
Icke-konforma	Extrem 1	15	5.47	27.66
	Extrem 2	34	5.62	29.26
	Totalgrupp	520	5.27	30.13

Inga differenser är sign.

Tabell IX:2. **Brottsbelastning i extremgrupper efter konformitet.**

Konformitet	Extremnivå	N	Brottsbelastn
Hög konformitet	Extrem 1	20	0.80
	Extrem 2	60	3.58
Icke-konforma	Extrem 1	15	12.53
	Extrem 2	34	13.32
	Totalgrupp	520	6.50

Alla gruppers medeltal avviker sign från totalmedeltal.

D. RESULTAT

1. Beskrivning av extremgrupperna

Grupperna skiljer sig ej nämnvärt från varandra i social bakgrund. Av tabell IX:1 framgår att samtliga grupper genomsnittligt ligger på en utbildningsnivå mellan 5 — realskoleutbildning el. motsvarande — och 6 — kvalificerad yrkesutbildning, yrkesskola eller motsvarande.

I samma tabell kan utläsas att vissa differenser finns mellan grupperna i intelligens. Lägst ligger den mest extremt icke-konforma gruppen. Även den mest konforma gruppen har intelligens under totalgruppens medeltal. Däremot har de elever hög intelligens som kommer till på extremnivå 2.

I tabell IX:2 redovisas genomsnittliga antalet brottstyper som pojkarna i de olika grupperna medgett. Eftersom gruppindelningen gjorts efter dels denna variabel och dels den närbesläktade sekvensgruppsindelningen är det naturligt, att det

är stora skillnader mellan konforma och icke-konforma grupper. Den mest extrema gruppen konforma — nivå 1 — är även i brottsbelastning mest extrem. Den icke-konforma gruppen har till nivå 2 utökats med pojkar med hög brottsbelastning, vilket visar sig i att den större extremgruppen är mer brottsbelastad.

2. Självvärdering och självförtroende

Självvärdering har mätts med dels semantisk differentialteknik, dels sociometrisk skattning. Resultaten i form av medeltal för de studerade extremgrupperna framgår av tabell IX:3.

Tabell IX:3. **Självvärdering enligt sociometrisk mätning och semantisk differential – som summa av 3 värderingsskalor för begreppet jag och differensen mellan summan för jag och idealjag — i grupper med olika konformitetsmönster.**

Konformitet	Extrem-nivå	N	Begrepp		Självskattn
			Jag	Jag-idealjag	Soc
Hög konf	1	20	8.85	4.60	2.68*
Hög konf.	2	60	8.73*	4.63*	2.75*
Icke-konf	1	15	6.33*	2.53	3.01
Icke-konf	2	34	6.32*	2.68	3.00
	Totalgrupp		7.81	3.75	2.91

Anm: Högt värde på SD — låg självvärdering.
Stor differens mellan jag och idealjag — låg självvärdering.
Högt värde i självskattning Soc — hög självskattning.

*Avvikelse från totalgrupps medeltal är sign.

De konforma grupperna har som förväntat låg självvärdering och låg självskattning.

De icke-konforma grupperna har hög självvärdering enligt måtten SD och SD_{diff} och även i självskattningen Soc. ligger båda extremgruppsnivåerna över totalgruppsmedeltalet. Det senare resultatet strider mot antagandet att en fundamentalt låg självvärdering skulle visa sig i detta mått.

I tabell IX:4 redovisas gruppernas självförtroende för studier i fackskola respektive gymnasium. De konforma grupperna visar i materialet högt självförtroende och de icke-konforma genomsnittligt självförtroende. Justering för intelligensskillna-

Tabell IX:4. **Självförtroende för fackskole- och gymnasiestudier i grupper med olika konformitetsmönster.**

Konformitet	Extremnivå	N	Självförtroende för studier fackskola	gymnasium
Hög konf	1	20	1.50*	2.25*
Hög konf	2	60	1.60*	2.28*
Icke-konf	1	15	2.33	2.80
Icke-konf	2	34	2.29	2.73
	Totalgrupp	404	2.17	2.81

Anm: Högt värde — lågt självförtroende.
*Avvikelsen från totalgruppens medelvärde är sign.

der har ej skett, men konforma, nivå 1, och icke-konforma, nivå 2, har i stort sett samma I, men skiljer sig klart från varandra i självförtroende. De skiljer sig däremot inte från den andra extremnivån på samma konformitetspol.

3. Anpassning

Enligt svar på frågan om eleverna trivs i skolan har de konforma eleverna uppgett en betydligt bättre trivsel än de icke-konforma. Enligt tabell IX:5 gäller det i lika utsträckning båda nivåerna av extremitet.

I tabell IX:6 redovisas fördelningar av pojkarna efter en uppdelning av grupperna i hög respektive låg kamratskattning och självskattning. Inga nämnvärda avvikelser från jämn fördelning noteras i kamratskattning. Den extremast konforma gruppen har visserligen en svag övervikt för pojkar med låg kamratskattning, medan den mest extrema icke-konforma gruppen har samma övervikt för pojkar med hög kamratskattning. Men grupperna är små och då grupperna utökas — nivå 2 — blir fördelningen än jämnare.

Tabell IX:5. **Upplevd skoltrivsel i extremgrupper enligt konformitet.**

	Konforma	Icke-konforma	
Extremgr 1	1.60*	2.47	
Extremgr 2	1.72*	2.41*	Totalgrupp 2.11.

Anm: Höga värden — låg trivsel
*Avvikelser från totalgruppens medelvärde är signifikant.

Tabell IX:6. **Kamrat- och självskattning (Soc) i grupper med olika konformitet.**

Extrem 1

Konforma

Kamr skattn	Självskattn låg	hög	S:a
hög	25	15	40
låg	55	5	60
S:a	80	20	100

N = 20

Icke-konforma

Kamr skattn	Självskattn låg	hög	S:a
hög	33	27	60
låg	27	13	40
S:a	60	40	100

N = 15

Extrem 2

Kamr skattn	Självskattn låg	hög	S:a
hög	28	25	53
låg	37	10	47
S:a	65	35	100

N = 60

Kamr skattn	Självskattn låg	hög	S:a
hög	24	26	50
låg	32	18	50
S:a	56	44	100

N = 34

Vad gäller självskattningen visar sig de konforma även med denna redovisningsmetod ha låg självskattning. I den extremaste gruppen har endast 4 av 20 pojkar kommit i gruppen med hög självskattning. För de icke-konforma visar sig här en svag tendens åt motsatt håll mot medeltalsredovisningen i punkt 2 och tabell IX:3. Trots att medeltalet för de icke-konforma grupperna ligger högt är det fler än hälften av dessa pojkar som har självskattningar under medeltalet för samtliga pojkar. Detta kan antyda en tendens hos en del pojkar att avge en överdrivet positiv självskattning i en sådan sociometrisk situation.

Elever med låg självskattning har också lägst kamratskattning. Produktmomentkorrelationen mellan variablerna är 0.51 (beräknat över hela pojkmaterialet). Tendensen framträder i alla extremgrupperna. Dessa variabler har skattats i ett sammanhang och med referens till en sociometrisk situation.

Tabell IX:7. **Relativ utbildningsaspiration i grupper med olika självvärdering (SD) och konformitet.**

Extrem 1

Konforma

Själv-skattn	rAsp —	0	+	S:a
H	10	0	5	15
M	10	20	30	60
L	0	10	15	25
S:a	20	30	50	100

N = 20

Icke-konforma

Själv-skattn	rAsp —	0	+	S:a
H	7	33	0	40
M	0	47	7	53
L	0	7	0	7
S:a	7	86	7	100

N = 15

Extrem 2

Själv-skattn	rAsp —	0	+	S:a
H	5	2	2	9
M	10	28	25	63
L	5	13	10	28
S:a	20	43	37	100

N = 60

Själv-skattn	rAsp —	0	+	S:a
H	9	29	3	41
M	6	41	9	56
L	0	3	0	3
S:a	15	73	12	100

N = 34

4. Relativ utbildningsaspiration

Det mått på utbildningsaspiration vid lika intelligens och utbildningsnivå, som beräknats, har i tabell IX:7 satts i relation till självvärdering, SD, i de fyra extremgrupperna. En grov kategorisering har gjorts i a) elever med aspiration praktiskt taget lika med vad som predicerats från I och UN, b) elever som aspirerar över denna prediktion och c) elever som aspirerar under prediktionen. De konforma extremgrupperna har båda någon övervikt för överaspirerande elever. De icke-konforma grupperna aspirerar praktiskt taget lika med prediktionen. Förväntad underaspiration kan alltså icke iakttas.

Relationen till självvärdering synes vara mycket svag. Riktningen synes emellertid hos de konforma grupperna vara sådan att elever med speciellt låg självvärdering tenderar att överaspirera. Materialet antyder att pojkar med särskilt låg självvärdering, som försöker lösa sina problem med extrem konformism, har en tendens att också satsa på lång utbildning,

Tabell IX:8. **Relativ utbildningsaspiration i grupper med olika självskattning (Soc) och konformitet.**

Extrem 1

Konforma

Själv-skattn	rAsp —	0	+	S:a
hög	5	10	5	20
låg	15	20	45	80
S:a	20	30	50	100

N=20

Icke-konforma

Själv-skattn	rAsp —	0	+	S:a
hög	0	40	0	40
låg	7	46	7	60
S:a	7	86	7	100

N=15

Extrem 2

Själv-skattn	rAsp —	0	+	S:a
hög	5	22	8	35
låg	15	22	28	65
S:a	20	43	37	100

N=60

Själv-skattn	rAsp —	0	+	S:a
hög	3	32	9	44
låg	15	38	3	56
S:a	18	70	12	100

N=34

d v s det beteendemönster som med samhällets värderingar fortfarande uppfattas som riktigast.

I tabell IX:8 redovisas motsvarande resultat för självskattning med sociometrisk mätning. Med uppdelning i grupper med hög och låg självskattning antyder materialet att konforma pojkar med låg självskattning har en tendens att överaspirera. 45 % av den extremaste konforma gruppen har låg självvärdering och överaspiration.

Eleverna i gruppen med hög självvärdering har en måttlig aspirationsnivå. De kan tänkas välja karriär mer efter intresse och alltså den horisontella dimensionen och mindre följa det sociala trycket mot hög vertikal utbildningsnivå (Korman, 1966, 1967).

5. Påverkan från föräldrar

Elever som försöker lösa de problem som är förknippade med låg självvärdering med höggradig konformitet till samhällets normer har antagits uppleva sig starkt påverkade av sina för-

Tabell IX:9. **Upplevd påverkan från föräldrar i grupper med olika självskattning (Soc) och konformitet.**

Extrem 1

Konforma

Påv	Självskattn låg	hög	S:a
stor	40	20	60
liten	40	0	40
S:a	80	20	100

N = 20

Icke-konforma

Påv	Självskattn låg	hög	S:a
stor	20	20	40
liten	40	20	60
S:a	60	40	100

N = 15

Extrem 2

Påv	Självskattn låg	hög	S:a
stor	32	20	62
liten	33	5	38
S:a	65	35	100

N = 60

Påv	Självskattn låg	hög	S:a
stor	27	18	45
liten	30	24	55
S:a	58	42	100

N = 33

äldrar också i studie- och yrkesvalsfrågor. De icke-konforma, som använder motsatt metod att lösa sådana problem, har antagits inte uppleva denna påverkan. I tabell IX:9 redovisas fördelningen av elever som uppgivit sig ha påverkats i stor respektive liten utsträckning av föräldrarna. Skillnaderna mellan konforma och icke-konforma extremgrupper går i den predicerade riktningen men är så små, att de inte kan anses utgöra stöd för hypotesen. I den konforma extremgruppen är det också anmärkningsvärt, att de få elever som har hög självvärdering — Soc — har uppgivit stor påverkan. Elever med låg självvärdering fördelar sig jämnt på stor och liten påverkan.

E. DISKUSSION

De förväntningar på utfallet av jämförelserna mellan extremt konforma och extremt icke-konforma elever som formulerats från teoretiska överväganden och vissa empiriska resultat har

delvis uppfyllts, men på vissa väsentliga punkter har detta inte skett.

De strängt konforma grupperna har visat sig ha låg självvärdering i de studerade avseendena. Endast 20 % av pojkarna i den extrema gruppen på nivå 1 har en självvärdering som ligger i den övre hälften av den totalt undersökta gruppen.

De konforma eleverna trivs bra i skolan, medan deras kamratrelationer inte är förväntat dåliga utan ungefär genomsnittliga. Konformiteten till skolans och samhällets normer visar sig också i en relativt hög studieaspiration i förhållande till intelligens och social bakgrund. Detta visar sig mest hos pojkar med låg självvärdering. De få i gruppen som har hög självvärdering visar en måttlig aspirationsnivå, som kan vara uttryck för en mer självständig hållning mot socialt tryck mot teoretisk utbildning. Gruppen har också en positiv inställning till de egna möjligheterna att klara studier på gymnasial nivå.

Dessa konforma pojkar upplever heller ingen särskilt stark påverkan från föräldrar. De få pojkar som har hög självvärdering uppger sig ha tagit intryck av föräldrarna i studie- och yrkesvalsfrågor. Det kan förhålla sig så, att det normala är en ganska stark påverkan från föräldrarnas sida i dessa åldrar, vilket vid svagt självförtroende förnekas av många. De elever som har hög självvärdering behöver inte skydda sin integritet med ett förnekande av påverkan.

De extremt icke-konforma — i undersökningen definierat som pojkar med hög brottsbelastning och brottslig aktivitet trots samhällsåtgärder — har förväntats ha låg självvärdering, vilket emellertid vänds i höga självbedömningar i de semantiska differentialmåtten. Däremot skulle självskattningen i de sociometriska mätningarna visa den ursprungligen låga värderingen. Antagandet har visat sig riktigt ifråga om SD-måtten, som visar på hög självvärdering. Emellertid har även självskattningen, Soc., visat medeltal över totalgenomsnittet. Då alla självvärderingsmått är positiva finns inget stöd för antagandet av en i grunden och ursprungligen låg självvärdering, som i vissa situationer döljs av en försvarsattityd.

Emellertid kan anmärkas, att mer än hälften av pojkarna i de ickekonforma grupperna ligger under medeltalet för totalgruppen i den sociometriska självskattningen. Det höga medel-

talet i extremgrupperna visar då att ett antal pojkar har gett överdrivet höga självskattningar, vilket lett till en sned fördelning. Den uppställda hypotesen har alltså inte blivit direkt motsagd i materialet.

Dessa elever har visat dålig trivsel i skolan. Deras kamratrelationer är däremot ungefär genomsnittliga.

Självförtroendet för studier är genomsnittligt vid hänsynstagande till den relativt låga intelligensen i gruppen. En lägre studieaspiration än normalt har inte kunnat påvisas. Ej heller har gruppen förnekat påverkan från föräldrar i större utsträckning än totalgruppen.

Gruppen framstår inte så anti-social som antagits i de kriminologiska studier, där här använda konformitetsdata har insamlats.

Vid bedömningen av de redovisade resultaten skall framhållas ett förhållande som tidigare endast nämnts i förbigående. Mätningarna av de studerade variablerna har skett vid olika tidpunkter. I åk 6 mättes bakgrundsvariablerna I och UN, liksom anpassningsvariablerna SD och Soc. I åk 9 mättes självförtroende för studier och yrkesvalsaspekterna relativ utbildningsaspiration och påverkan från föräldrar. Då tre år i den aktuella åldern kan innebära betydande förändringar i de berörda avseendena innebär undersökningens uppläggning i detta avseende att vissa tendenser inte förmår framträda lika klart som vid simultana mätningar. Men å andra sidan blir resultaten värdefullare, då de kan tolkas med ett tidsperspektiv. Låg självvärdering i 13-års åldern leder till ett överkonformt beteende ännu i 16-årsåldern hos en del pojkar. Dessa är väl skolanpassade i åk 6 och har i åk 9 hög studieaspiration. Andra pojkar som trivs dåligt i skolan under mellanstadiet och i 13-årsåldern redovisar hög självvärdering har i åk 9 hög brottsbelastning, dåligt självförtroende för studier på postgymnasial nivå men normal studieaspiration.

Undersökningen har genomförts på försöksgrupper som utgjorts av enbart pojkar.

Kapitel X

Trivsel och linjeval

A. BAKGRUND

Under högstadiet börjar eleverna kunna aktivt påverka sin miljö genom att välja. Till att börja med gäller valen några få veckotimmar, till åk 9 gällde för den aktuella årsklassen att en större del av arbetet differentierades så att uppdelning gjordes på linjer. Ämnes- och linjevalen torde endast sällan grunda sig på individuella yrkesval, så att en elev som bestämt sig för ett visst yrke väljer de ämnen och den linje, som bäst leder fram till målet. I stället torde flertalet elever välja studieväg utan att slutmålet är närmare preciserat. Valen gäller några aktuella alternativ och torde i början upplevas som av tämligen kortsiktig betydelse. Man kan då vänta sig att eleverna lättare låter sig påverkas av föräldrar eller kamrater i början av processen eller att tillfälliga erfarenheter och förhållanden påverkar besluten. Enligt intentionerna skall valen inte ha för framtiden avgörande betydelse, de skall inte vara irreversibla. Det skall vara lätt att byta inriktning om man ändrar sig[1]).

Valen innebär val av vertikal nivå. Man kan välja en ämnesgrupp eller linje, som är teoretiskt uppbyggd och avsedd att förbereda för gymnasiestudier, i nu gällande organisation gymnasielinjen av gymnasieskolan. Man kan också välja en mellangrupp eller mellanteoretisk linje, som förbereder till teoretiska studier i fortsättningen efter vissa kompletteringar eller till en mer fackbetonad utbildning, fackskolan eller i nuvarande organisationen fackskolelinje av gymnasieskolan. Man kan slutligen välja en inriktning mot direkt praktisk verksamhet, direkt

[1])I själva verket kan man anta att sådana ändringar av inriktning inte är så lätta att göra i praktiken. Den ändring av högstadiets organisation, som genomförts 1969 har också haft som ett mål att underlätta byten och göra alla studieval under denna första valperiod formellt lika värda för all kommande verksamhet.

yrkesverksamhet efter grundskolan eller yrkesskola. Valet gäller också den horisontella dimensionen. Utom för den mest teoretiska linjen finns olika yrkesförberedande ämnen som representerar det tekniska, merkantila och på den mellanteoretiska nivån det sociala området. Det är sannolikt ingen större risk, att eleverna upplever svårigheter att byta område, d v s finner valen på den horisontella dimensionen som irreversibla.

Detta torde däremot inte vara uteslutet ifråga om den vertikala dimensionen. Därför bör elevernas rörlighet mellan olika nivåer studeras. De resultat som nu kan vinnas från årsklasser som passerat högstadiet före den nuvarande organisationens genomförande torde inte vara inaktuella, även om vissa reella förändringar vidtagits.

Bland de faktorer som kan påverka valen är anpassning av speciellt intresse i denna undersökning. Som i kapitel I har nämnts finns det möjligheter att betrakta detta begrepp på olika sätt och att mäta olika aspekter av anpassning. Om man väljer t ex prestation som mått på anpassning kan man betrakta det som rimligt att det finns ett samband med val av vertikal nivå. I en skola som domineras av teoretiska ämnen som hela grundskolan gör, är det en sund realitetsanpassning att välja teoretisk nivå i fortsatta studier i relation till vad som presterats i teoretiska ämnen tidigare. Vi väntar oss alltså, att hög intelligens och goda prestationer leder till val av teoretiska ämnen på senare stadier eller till teoretiska skolor.

Framgång i arbetet — i skolan t ex goda betyg — är en av många faktorer, som påverkar elevernas upplevelse av tillfredsställelse i skolan, det som här skall benämnas med termen trivsel. Det är å andra sidan tänkbart att trivsel med skolans arbete och den totala skolsituationen påverkar eleverna så, att de tenderar att välja ett alternativ, där de möter största möjliga likhet med verksamheten på det stadium, som man har positiva erfarenheter av. Man kan vänta att den, som upplever vantrivsel i skolan väljer så att situationen skall förändras till nästa stadium.

Eftersom det säkert är många faktorer utöver skolframgången som bestämmer trivseln i skolan innebär detta inte med nödvändighet att inverkan av trivsel samvarierar särskilt starkt med inverkan av tidigare prestation.

Trivsel är alltså en aktuell upplevelse som kan påverka valen utan att detta kan betraktas som rationellt. De faktorer som bestämt trivseln kan vara helt irrelevanta för den unges utbildnings- och yrkesval.

Det blir därför av intresse att studera hur trivsel under mellanstadiet — det i reformarbetet i vårt land bortglömda stadiet — påverkar valet av ämnesgrupp i olika årskurser under högstadiet.

B. FRÅGESTÄLLNINGAR OCH SYFTEN

Som tidigare framhållits har studie- och yrkesvalsprojektet i Örebroprojektet som väsentligaste metodiska kännemärke tonvikten på den longitudinella aspekten, medan de i denna volym rapporterade förberedande studierna med något undantag är tvärsnittsstudier. Det förefaller emellertid naturligt att redan i denna samling delstudier som första representant för det longitudinella arbetssättet lägga fram en kartläggning av elevernas gång genom högstadiet i den årsklass, som är huvudgrupp i undersökningen. Detta är ett syfte med denna delstudie. Det är angeläget att klarlägga i vilken utsträckning elever har fasthållit speciellt vid den teoretiska nivå man börjar med att välja till åk 7. Var valprocessen under högstadiet före 1969 års organisation irreversibel?

Den andra frågeställningen gäller inre anpassning eller skoltrivsel. Vilken betydelse för valen under högstadiet har upplevelsen av trivsel mot slutet av mellanstadiet, d v s när de första valen företas?

Eftersom trivsel kan förväntas påverkas av bl a intelligens — och därigenom också prestation — under mellanstadiet, är det nödvändigt att specificera frågan så, att den gäller elever som är likställda i intelligens.

Det har ofta sagts att skolsystemet är ett den sociala medelklassens verktyg, där dess normsystem härskar. Detta borde leda till hypotesen att socialgrupp inverkar på skoltrivsel. Eftersom trycket mot olika former av utbildning växlar påtagligt mellan socialgrupper, måste även socialgruppstillhörighet kon-

trolleras. I föreliggande undersökning användes föräldrarnas utbildning som motsvarighet till socialgrupp.

Alltså kan frågan formuleras: Vilken betydelse för valen har skoltrivseln under mellanstadiet för elever, som är lika ifråga om intelligens och utbildningsnivå hos föräldrar?

Frågan skall inte enbart gälla vilken nivå som en gång väljs utan även förändringar i nivå, mobilitet. Utan att därmed markera en värdering har här ett senare val som ligger på en lägre teoretisk nivå betecknas som mobilitet nedåt, och ett senare val som ligger på högre teoretisk nivå som uppåt mobilt. Sammanhänger mobilitet med trivsel hos elever med samma intelligens och från samma sociala bakgrund?

C. METOD OCH GENOMFÖRANDE

1. Undersökningsgrupp

Undersökningen har genomförts på de elever i åk 6/1968 i Örebro grundskolor, för vilka data finns från både åk 6 och 8, d v s 325 pojkar och 362 flickor. En stor del av bortfallet från den totalt undersökta årsklassen beror på sjukdom eller flyttningar under undersökningsperioden. En mindre del av bortfallet kan orsakas av skolk, en del av förflyttningar mellan normalklass, som denna undersökning begränsas till, och specialklass. De senare typerna av bortfall kan ha tunnat ut materialet av elever som inte varit välanpassade och torde därför ha kunnat påverka resultaten något. Sannolikt är denna påverkan sådan, att erhållna resultat blivit mindre klart markerade än de skulle blivit om man kunnat undvika bortfallet.

2. Variabler

a. *Val till åk 7.* Ämnesgrupperna, som varit valalternativ till åk 7, har grupperats på tre nivåer:

Teoretisk nivå:	grupp 1, tyska eller franska 5 vtr
Mellanteoretisk nivå:	grupp 2, tyska eller franska 3 vtr + svenska eller matematik 2 vtr
	grupp 3, tyska eller franska 3 vtr + maskinskrivning 2 vtr

Praktisk nivå: grupp 4, slöjd eller maskinskrivning 3 vtr + svenska eller matematik 2 vtr

grupp 5, slöjd 5 vtr

b. *Val till åk 9.* Linjerna, som varit valalternativ till åk 9, har grupperats på tre nivåer.

Teoretisk nivå: linje 1, 9g — språk är karaktärsämnen

Mellanteoretiska linjer: linje 2, 9h — mindre kurser i språk. Denna linje särbehandlas i vissa fall, p g a sin likhet med 9g

linje 3, 9t — karaktärsämne teknisk orientering

linje 4, 9m — handelskunskap och språk

linje 5, 9s — socialkunskap

Praktiska linjer: (2-bokstaviga) linje 6, 9pr — verkstadsarbete, hushållsteknik, kontorsteknik

linje 7, 9tp — teknisk, praktisk

linje 8, 9ha — handelspraktisk

linje 9, 9ht — hushållsteknisk

c. *Mobilitet.* Grupp som väljer på samma nivå enligt a. till åk 7 och enligt b. till åk 9 betraktas som icke-mobil och betecknas med →.

Grupper, som väljer lägre teoretisk nivå enligt b. än enligt a. betecknas som nedåt mobil, ↓. Grupper, som väljer högre teoretisk nivå enligt b. än enligt a. betecknas som uppåt mobil ↑ .

Hur elever med olika val alltså karakteriseras framgår av illustration i tabell X:1.

d. *Intelligens.* Mätning har gjorts i åk 6 med testet DBA, se kapitel III.

e. *Utbildningsnivå hos föräldrar* har kodats efter svar på föräldraenkät i 7 grupper, se kapitel III.

f. *Inre anpassning — trivsel.* Som oberoende variabler i under-

Tabell X:1. **Gruppindelning och mobilitet på högstadiet.**

	Val till åk 9		
val till åk 7	**Teoretisk linje 1**	**Mellanteoretisk linje 2 linje 3—5**	**Praktisk linje 6—9**
Teoretisk gr 1	1 (1:1) →	2 (1:2) ↓ 3 (1:3–5) ↓	4 (1:6–9) ↓
Mellanteoretisk gr 2—3	5 (2–3:1) ↑	6 (2–3:2–5) →	7 (2–3:6–9) ↓
Praktisk gr 4—5		8 (4–5:2–5) ↑	9 (4–5:6–9) →

→ icke mobil grupp
↑ uppåt mobil grupp
↓ nedåt mobil grupp

	Åk 7	Åk 9
Teoretisk	ämnesgrupp 1	linje g (1)
Mellanteoretisk	ämnesgrupp 2—3	linje h (2) t, m, s (2—5)
Praktisk	ämnesgrupp 4—5	linje pr, tp, ha, ht (6—9)

Anm: Vid val till åk 9 särhålles h-linjen (2) och t, m, s (3—5) på teoretisk nivå till åk 7. Därför finns för kombinationen teoretisk-mellanteoretisk 2 grupper 2 (1—2) och 3 (1:3—5).
En enstaka elev med kombinationen 4—5:1 har förts till grupp 8.

sökningen används de faktorskalor, som framräknas från svar på vissa frågor i en elevenkät, given i åk 6.
De är Allmän skoltrivsel
Kamratrelationer
Ängslan för skolarbetet
Arbetsbelastning
För närmare detaljer se kapitel III.

3. Analyser

a. *Undersökning av faktisk mobilitet.* I första steget studerades faktisk mobilitet genom att varje elevs valkombination fastställdes och frekvenser beräknades för varje valkombination från åk 7 till åk 9.

b. *Undersökning av betydelsen av social bakgrund och intelligens.* Anpassningsvariablernas samband med utbildningsnivå (UN) och intelligens studerades, dels i större undergrupper, dels på totalgrupper för vilka data finns tillgängliga.

c. *Analys av anpassning i grupper med olika mobilitet.* Medelvärden beräknades i varje undergrupp och jämfördes. På grund av intelligensens sannolika betydelse i problematiken justerades medelvärdena före signifikansprövning så att de gällde samma intelligensnivå vid varje jämförelse.

Jämförelser gjordes därvid mellan grupper med samma val till åk 7, d v s samma rad i tabell X:1. Utgångspunkt var den stora gruppen på första raden i tabellen — den icke mobila gruppen 1:1. För denna grupp beräknades regressionslinjen för anpassningsvariablerna på intelligens. De mindre, mobila gruppernas medelvärden relaterades därefter till den punkt på linjen, som svarade mot samma intelligens. Signifikansprövning genomfördes med en metod som beskrivs av Draper & Smith. (1966, sid 21—24). På samma sätt jämfördes mobila grupper med val av mellanteoretiska val till åk 7 med den stora gruppen icke-mobila — 2—3:2—5. De elever som till åk 7 valde praktiska ämnesgrupper var så små, att signifikansprövning ej genomfördes. Regressionslinjer för anpassning på intelligens beräknades för båda grupperna och linjernas avstånd från varandra och medelvärdenas differenser var det underlag, som kunde erhållas för slutsatser. (se Hagberg m fl 1971)

D. RESULTAT

1. Faktisk mobilitet

I tabell X:2 redovisas gruppstorlekar vid den gruppindelning som beskrivits på tre nivåer vid vardera åk 7 och åk 9. I tabellen särhålles linje 2 (9h) från övriga mellanteoretiska linjer på grund av dess likhet med g-linjen. Den har inte förts till den högsta teoretiska nivån huvudsakligen med anledning av att den sannolikt betraktas som betydligt mindre teoretisk, d v s man har upplevt den som mer mellanteoretisk än teoretisk.

Ca 70 % av eleverna behåller teoretisk nivå under högstadiet. Nedåt mobila är 22,2 % av pojkarna och 24,6 % av flickorna, medan uppåt mobila endast utgör 7.1 %, pojkar och 5,8 % flickor. Om den faktiskt om också inte psykologiskt obetydliga ändringen från 9g till 9h inte räknas som mobilitet skulle 80 % av eleverna anses välja icke-mobilt.

Tabell X:2. **Gruppindelning efter mobilitet på högstadiet och gruppstorlekar.**

a. Pojkar **Val till åk 9**

Ämnesgrupp	Teoretisk	Mellanteoretisk		Praktisk	Totalt
val till åk 7	linje 1	linje 2	linje 3—5	linje 6—9	
Teoretisk (gr 1)	136 (41.8 %)	31 (9.5 %)	16 (4.9 %)	4 (1.2 %)	187
Mellanteoretisk (gr 2—3)	8 (2.5 %)	67 (20.7 %)		20 (6.6 %)	95
Praktisk (gr 4—5)	–	15 (4.6 %)		28 (8.6 %)	43
Totalt	144	129		52	325

b. Flickor

Ämnesgrupp	Teoretisk	Mellanteoretisk		Praktisk	Totalt
val till åk 7	linje 1	linje 2	linje 3—5	linje 6—9	
Teoretisk (gr 1)	178 (49.2 %)	48 (13.3 %)	17 (4.7 %)	7 (1.9 %)	250
Mellanteoretisk (gr 2—3)	7 (1.9 %)	62 (17.1 %)		17 (4.7 %)	86
Praktisk (gr 4—5)	–	14 (3.9 %)		12 (3.3 %)	26
Totalt	185	141		36	362

2. Betydelsen av social bakgrund och intelligens

Produktmomentkorrelationen mellan utbildningsnivå — kodad i 7 skalsteg — och anpassningsvariablerna var låga. Detsamma gällde sambanden mellan intelligens och inre anpassning. För totalgruppen framgår koefficienterna för sambanden av tabell X:3.

I en förstudie har också kunnat iakttas att skillnaderna i trivselvariablerna var obetydliga och osystematiska mellan grupper med olika UN.

Social bakgrund definierad som UN har därför inte använts i de fortsatta analyserna som kontrollvariabel.

Vid signifikansprövningar har hänsyn tagits till intelligens genomgående vid alla variablerna, trots att trivsel och kamrat-

Tabell X:3. **Koefficienter för samband mellan utbildningsnivå (UN), intelligens och mått på inre anpassning till skolan enligt elevenkät åk 6.**

Variabel	Pojkar		Flickor	
	UN	Intelligens	UN	Intelligens
Allmän skoltrivsel	–07	09	01	–02
Kamratrelationer	04	04	04	00
Ängslan för skolarbetet	20	–34	26	–25
Arbetsbelastning	14	–17	16	–13

relationer syns vara orelaterade till intelligensmåttet. Signifikanta samband visar emellertid, att mer intelligenta barn och barn från högre utbildningsnivå tenderar att uppleva mindre ängslan för skolarbetet, som de också uppfattar som mindre belastande.

3. Anpassning i grupper med olika mobilitet

Medelvärden har beräknats för grupper av elever med olika vägar genom högstadiet. Av tabell X:4-7 framgår, att det föreligger betydande skillnader mellan grupperna i anpassning definierat med de fyra skalor som mätts.

Vid jämförelse mellan grupper som valt de olika teoretiska nivåerna i åk 7 har de grupper, som valt mer teoretisk nivå i regel visat bättre anpassning. Detsamma gäller vid gruppering efter val till åk 9 (marginalvärden i tabellerna). Det gäller även, då jämförelserna göres inom de tre grupper, som valt olika nivå till åk 7. Detta innebär att de som valt annan nivå till åk 9 än till åk 7 — de mobiala — skiljer sig i trivsel, ängslan, kamratrelationer och upplevd arbetsbelastning under mellanstadiet. De under högstadiet uppåt mobila visar vid flertalet jämförelser i data bättre anpassning och de nedåt mobila sämre anpassning under mellanstadiet än de icke-mobila grupperna. Klart sämsta trivselvärdena har de elever som i åk 9 kommit att välja praktisk, tvåbokstavig linje oavsett vad de valt till åk 7. Pojkarna uppger i alla grupper utom en sämre trivsel än flickor. Anmärkningsvärd är den stora skillnaden i samma riktning i ängslan inför skolarbetet. Kamratrelationerna upplever pojkarna vanligen som bättre än flickorna.

Av särskilt intresse är den grupp som valt nedåt i minsta

Tabell X:4. **Medelvärden i "allmän skoltrivsel" i grupper med olika kombinationer av val till åk 7 och åk 9.**

a. Pojkar

Ämnesgrupp val till åk 7	Val till åk 9. Teoretisk linje 1	Mellanteoretisk linje 2	Mellanteoretisk linje 3—5	Praktisk linje 6—9	Totalt
Teoretisk grupp 1	9,8	7,9	9,9	6,5	9,4
Mellanteoretisk grupp 2—3	10,6		8,3	3,4	7,5
Praktisk grupp 4—5	—		9,3	6,9	7,7
Totalt	9,8		8,5	5,5	8,4

b. Flickor

Ämnesgrupp val till åk 7	Teoretisk linje 1	Mellanteoretisk linje 2	Mellanteoretisk linje 3—5	Praktisk linje 6—9	Totalt
Teoretisk grupp 1	10,4	9,8	9,9	6,2	10,1
Mellanteoretisk grupp 2—3	11,4		9,9	8,2	9,7
Praktisk grupp 4—5	—		10,1	6,7	8,5
Totalt	10,4		9,9	7,3	10,2

Anm: Högt värde — god trivsel.

möjliga utsträckning, nämligen från grupp 1 åk 7 till 9h i stället för till 9g (1:2). Gruppen har i flera avseenden sämre anpassning än den icke-mobila och för pojkarna också sämre än de nedåt mer mobila (t ex 1:3—5). Även i intelligens ligger gruppen genomsnittligt sämre till. Detta mönster kan vara möjligt att tolka som starkare påverkan från föräldrarna mot utbildning både vid valen till åk 7 och hela vägen genom högstadiet, som gällt elever med mindre goda förutsättningar för teoretiska studier. De skulle då av sin sociala närmiljö vara pressade maximalt uppåt på det teoretiska kontinuet.

Medelvärdena i tabellerna X:4 och 7 visar en tendens, att av de ursprungligen praktiskt inriktade eleverna de som därefter

Tabell X:5. **Medelvärden i "kamratrelationer" i grupper med olika kombinationer av val till åk 7 och åk 9.**

a. Pojkar

Ämnesgrupp val till åk 7	Val till åk 9: Teoretisk linje 1	Mellanteoretisk linje 2	Mellanteoretisk linje 3—5	Praktisk linje 6—9	Totalt
Teoretisk grupp 1	16,0	15,2	15,9	11,0	15.8
Mellanteoretisk grupp 2—3	16,2		16,7	14,2	16,1
Praktisk grupp 4—5	—		14,8	15,9	15,5
Totalt	16,0		16,0	14,9	15,8

b. Flickor

Ämnesgrupp val till åk 7	Teoretisk linje 1	Mellanteoretisk linje 2	Mellanteoretisk linje 3—5	Praktisk linje 6—9	Totalt
Teoretisk grupp 1	13,7	14,7	13,3	11,7	13,8
Mellanteoretisk grupp 2—3	11,4		9,9	8,2	9,7
Praktisk grupp 4—5	—		10,1	6,8	8,6
Totalt	13,6		12,0	8,4	12,6

Anm: Högt värde — goda kamratrelationer

varit uppåt mobila trivts bättre och upplevt arbetsbelastningen som mindre under mellanstadiet än de som fortfarande i åk 9 väljer det mest praktiska alternativet. En granskning av här ej redovisade regressionslinjer visar, att intelligens inte påverkar detta förhållande. I de övriga variablerna visar flickorna samma mönster med bättre anpassning i uppåt mobil grupp, medan pojkgrupperna visar små skillnader i motsatt riktning. Här är kontroll av intelligensvariabeln också svår att göra, då regressionslinjerna för anpassning på intelligens visar osystematiska och otolkbara variationer mellan de olika grupperna, som är små.

Tabell X:6. **Medelvärden i "ängslan för skolarbetet" i grupper med olika kombinationer av val till åk 7 och 9.**

a. Pojkar

Ämnesgrupp val till åk 7	Val till åk 9. Teoretisk linje 1	Mellanteoretisk linje 2	Mellanteoretisk linje 3—5	Praktisk linje 6—9	Totalt
Teoretisk grupp 1	12,1	13,5	12,1	16,8	12,4
Mellanteoretisk grupp 2—3	10,9	14,2		16,6	14,4
Praktisk grupp 4—5	—	17,0		15,5	16,0
Totalt	12,0	14,1		16,0	13,5

b. Flickor

Ämnesgrupp val till åk 7	Teoretisk linje 1	Mellanteoretisk linje 2	Mellanteoretisk linje 3—5	Praktisk linje 6—9	Totalt
Teoretisk grupp 1	7,8	8,6	8,2	10,2	8,0
Mellanteoretisk grupp 2—3	8,4	9,9		11,5	10,1
Praktisk grupp 4—5	—	10,4		11,2	10,8
Totalt	7,8	9,3		11,1	8,7

Anm: Högt värde — hög ängslan.

4. Intelligens i grupper med olika mobilitet

I föregående avsnitt har konstaterats en tendens mot sämre anpassning hos elever som väljer mindre teoretisk ämnesgrupp till åk 7 samt hos elever, som ändrar teoretisk nivå och till åk 9 väljer mer praktisk inriktning än tidigare. Slutsatsen att anpassning enligt de använda måtten påverkar studievalen kan inte omedelbart accepteras. En nära till hands liggande alternativ tolkning är att bakom de funna sambanden ligger intelligensdifferenser. Om de mer intelligenta eleverna dels upplever mindre ängslan och känner arbetet mindre betungande, dels i större utsträckning väljer teoretisk inriktning i studievalen, kan resultat som de i föregående avsnitt redovisade uppkomma

Tabell X:7. **Medelvärden i "upplevd arbetsbelastning" i grupper med olika kombinationer av val till åk 7 och 9.**

a. Pojkar

Ämnesgrupp val till åk 7	Val till åk 9. Teoretisk linje 1	Mellanteoretisk linje 2	Mellanteoretisk linje 3—5	Praktisk linje 6—9	Totalt
Teoretisk grupp 1	21,5	22,1	21,1	24,8	21,6
Mellanteoretisk grupp 2—3	21,0		22,6	26,9	23,4
Praktisk grupp 4—5	—		22,7	25,2	24,3
Totalt	21,5		22,3	25,8	23,7

b. Flickor

Ämnesgrupp val till åk 7	Teoretisk linje 1	Mellanteoretisk linje 2	Mellanteoretisk linje 3—5	Praktisk linje 6—9	Totalt
Teoretisk grupp 1	22,6	23,9	23,1	25,8	23,0
Mellanteoretisk grupp 2—3	23,3		25,8	27,8	26,0
Praktisk grupp 4—5	—		25,4	30,2	27,6
Totalt	22,6		24,8	28,2	23,7

Anm: Högt värde — hög arbetsbelastning.

utan att anpassning som sådan har kausal verkan. Skillnader mellan grupper, som till åk 7 valt samma ämnesgrupp, men som sedan skilt sig åt och i åk 9 valt olika teoretisk nivå, kan orsakas av att vissa elever till åk 7 följt trycket från hemmen och exemplet från majoriteten av kamrater och valt teoretiskt. Under högstadiet kommer den bristande kapaciteten att bli mer märkbar och studieresultaten att bli sämre. De i huvudsak teoretiska studierna upplevs mer och mer som inte bara svåra att klara utan också som meningslösa för den, som ändå börjar inse att yrkesvalet kommer att gälla praktiska områden. Val som betecknats som nedåt mobila blir då naturliga.

I tabell X:8 redovisas medeltal i intelligens enligt DBA. Det

Tabell X:8. **Medelvärden i intelligens (DBA) i grupper med olika kombinationer av val till åk 7 och åk 9.**

a. Pojkar

Ämnesgrupp Val till åk 7	Val till åk 9. Teoretisk linje 1	Mellanteoretisk linje 2	Mellanteoretisk linje 3—5	Praktisk linje 6—9	Totalt
Teoretisk grupp 1	36,0	33,9	34,5	35,5	35,5
Mellanteoretisk grupp 2—3	32,0		29,4	24,6	28,6
Praktisk grupp 4—5	—		23,3	24,4	24,0
Totalt	35,8		30,4	25,3	32,0

b. Flickor

Ämnesgrupp Val till åk 7	Teoretisk linje 1	Mellanteoretisk linje 2	Mellanteoretisk linje 3—5	Praktisk linje 6—9	Totalt
Teoretisk grupp 1	35,8	30,8	32,4	26,0	34,2
Mellanteoretisk grupp 2—3	29,6		26,3	24,4	26,2
Praktisk grupp 4—5	—		20,4	22,1	21,2
Totalt	35,6		27,7	23,9	31,2

föreligger helt klara samband mellan intelligens och val av ämnesgrupp i åk 7. Även vid valen till linje i åk 9 är intelligensskillnaderna mellan nivåer stora. Om grupper med samma val till åk 7 men olika val till åk 9 jämföres är tendensen för flickorna, att de nedåt mobila har lägre intelligens. Detta kunde då vara tillräcklig förklaring till mobiliteten. Då samma jämförelse göres för pojkgruppen framträder inte samma tendens. Den starkast nedåt mobila gruppen, som med endast 4 pojkar är en mycket liten grupp, har nästan lika hög intelligens som den grupp, som valt g-linjen.

För elever som valt mellanteoretisk nivå till åk 7 gäller, att de nedåt mobila har lägre intelligens och de uppåt mobila har högre intelligens än de icke-mobila.

Dessa differenser visar, att det är motiverat att granska

sambanden mellan studieval och anpassning med hänsynstagande till intelligens.

5. Signifikansprövning av differenser mellan mobila och icke-mobila grupper

På teoretisk och mellanteoretisk nivå till åk 7 är för båda könen de icke-mobila grupperna störst (1:1 och 2—3:2—5). För dessa har bestämts regressionen av respektive anpassningsvariabel på intelligens. Med dessa jämförelsegrupper jämfördes därefter de mobila grupperna så, att avstånden mellan deras medelvärden i anpassningsvariablerna och jämförelsegruppens värde vid samma intelligens beräknades. Dessa differensmått signifikansprövades.

I tabell X:9 redovisas signifikansprövningen av de beskrivna differensmåtten mellan mobila grupper och en icke-mobil jämförelsegrupps till samma intelligensnivå justerade medelvärde. De angivna t-värdena når endast i några få prövningar signifikansnivå. Med något mindre undantag följer emellertid tecknen ett mönster, som visar att uppåt mobila grupper uppgivit bättre trivsel under mellanstadiet än icke-mobila och dessa bättre än nedåt mobila. Kraftigaste utslagen förekommer i de grupper, som till åk 9 valt praktisk nivå efter att till åk 7 ha valt teoretisk eller mellanteoretisk nivå.

Den grupp som från teoretisk nivå i åk 7 tagit det i realiteten mycket lilla steget nedåt till linje 9h har genomgående en sämre anpassning än den icke-mobila gruppen och även sämre än den, som valt mer markerat nedåt till övriga mellanteoretiska linjer.

Konstanthållandet av intelligens i dessa analyser har alltså inte förändrat den blid, som okorrigerade medeltal har givit. Då de mobila grupperna är små, är det naturligt att statistisk signifikans inte erhållits för alla enskilda grupper i relation till deras icke-mobila grupper. Det relativt enhetliga mönstret gör det emellertid möjligt att dra slutsatsen, att inre anpassning, manifesterad i rapporterad trivsel, ängslan för skolarbetet, kamratanpassning och upplevd arbetsbelastning har ett samband med studievalen under högstadiet, icke bara till åk 7 utan även för mobilitet under hela högstadiet. Detta samband kan inte

Tabell X:9. **Signifikansprövning av differenser mellan mobila och icke-mobila grupper i avseende på för intelligensskillnader korrigerade medelvärden i "trivsel", "kamratrelationer", "ängslan" och "arbetsbelastning".**

a. Pojkar

Icke-mobil jämförelse-grupp	Mobil grupp		Trivsel	Kamrat-relatio-ner	Ängslan	Arbetsbe-lastning
		t	1.83	1.06	—.1.86	—0.50
Teoretisk	1:2	p	<.10	>.20	<.10	>.20
		t	—0.07	0.14	0.14	0.31
1:1	1:3—5	p	>.20	>.20	>.20	>.20
		t	1.27	2.04	—2.80	—1.16
(grupp 1)	1:6—9	p	>.20	<.05	<.10	<.20
Mellanteo-retisk	2—3:1	t	—1.19	0.13	2.30	0.87
		p	>.20	>.20	<.05	>.20
2—3:2—5		t	3.61	3.55	—2.30	—3.37
(grupp 6)	2—3:6—9	p	<.001	<0.001	<.05	<.001

b. Flickor

Icke-mobil jämförelse-grupp	Mobil grupp		Trivsel	Kamrat-relatio-ner	Ängslan	Arbetsbe-lastning
		t	0.89	—1.10	—1.71	—1.48
Teoretisk	1:2	p	>.20	>.20	<.10	<.20
		t	0.90	—0.40	—0.64	—1.13
1:1	1:3—5	p	>.20	>.20	>.20	>.20
		t	2.98	1.21	—2.30	—1.54
(grupp 1)	1:6—9	p	<.01	>.20	<.05	<.20
Mellanteo-retisk	2—3:1	t	—1.13	—0.51	1.01	1.66
		p	>.20	>.20	>.20	<.10
2—3:2—5		t	1.36	0.96	—1.77	—1.73
(grupp 6)	2—3:6—9	p	<.20	>.20	<.10	<.10

föras tillbaka på olikheter i intelligens och sannolikt ej heller på olikheter i social bakgrund.

E. DISKUSSION

De första valen under studie- och yrkesvalsprocessen bör ha en sådan karaktär att det är lätt att ändra inriktning. Denna studie

har visat, att den vertikala nivån på det val som företas i åk 6 inför högstadiet behållits av 70 % av eleverna. Ytterligare ca 10 % har gjort en ändring, som kan betecknas som obetydlig. Av de 20 % som kan betecknas som mobila, har endast 6—7 % av eleverna ändrat inriktning mot en mer teoretisk nivå. Detta innebär att det upplevs som svårt att flytta i den riktningen eller att det vid den press mot teoretiska val, som man upplevt tidigare, inte är realistiskt med förändring i den riktningen för någon större andel av eleverna. Ungefär dubbelt så många elever har ändrat inriktning mot mindre teoretisk linje. Den organisatoriska form som högstadiet haft till 1969 har uppenbarligen inte fungerat så, att eleverna prövat sig fram och sökt skaffa sig olika erfarenheter. Man synes i stället ha haft en viss nivå som en allmän målsättning och endast i undantagsfall avvikit från en inslagen riktning. Denna allmänna målsättning kan antas vara starkt påverkad av attityder och värderingar.

Valet av ämnen eller linje har ett starkt samband med social bakgrund och intelligens. Det kan också tänkas vara påverkat av trivsel i skolan, så som den upplevs under de första sex skolåren.

De elever som väljer mer teoretisk ämnesgrupp till åk 7 säger sig också trivas bättre i skolan. På motsvarande sätt har elever som valt teoretisk linje till åk 9 två år tidigare enligt svar på en elevenkät visat bättre trivsel med skolan.

Ändringar av teoretisk nivå under högstadiet har också visat sig vara relaterade till uttalad trivsel under mellanstadiet. Elever som ändrat inriktning mot en mindre teoretisk linje har trivts sämre under mellanstdiet, och de elever, som bytt mot mer teoretisk linje, har trivts bättre.

Mått på vissa aspekter av trivsel under mellanstadiet kan alltså betraktas som prediktorer av senare karriärval, som kompletterar intelligens och social bakgrund. Erfarenheterna under de första skolåren spelar en viss roll för val av utbildning.

I samband med undersökningen har kontroll gjorts av intelligens och social bakgrund, två faktorer, som man förväntat sig ha stor betydelse för både utvecklingen av trivsel i skolan och för studie- och yrkesvalet. Härvid har framkommit resultat, som i sig är intressanta.

Intelligens och utbildningsnivå har visat sig vara orelaterade till variabeln allmän skoltrivsel. Detta visar att det inom den totala skolsituationen finns så många faktorer som påverkar den allmänna trivseln, att intelligens och därmed oftast följande framgång i skolarbetet inte slår genom som trivselskapande faktor. Om skolan som ofta sagts vore ett den sociala medelklassens instrument, skulle man också vänta sig att elever, vilkas föräldrar saknar utbildning och lever under ekonomiskt och socialt sämre förhållanden, skulle vara handikappade, och att detta skulle leda till vantrivsel. Detta är alltså inte fallet.

Bland övriga faktorer som kan vara av betydelse för allmän skoltrivsel är kamratrelationerna. Även den variabeln i undersökningen är orelaterad till intelligens och utbildningsnivå.

Däremot finns klara samband mellan ängslan för skolarbetet liksom upplevelse av arbetsbelastning och både intelligens och föräldrarnas utbildningsnivå, som visar att elever med lägre intelligens liksom elever från låg UN tenderar att vara mer ängsliga och tycka, att skolarbetet är mer betungande.

Vid analyserna av sambandet mellan trivselvariablerna och karriärvalen har intelligens konstanthållits i signifikansprövningarna. Utbildningsnivå har studerats i ej redovisade förstudier för att bedöma nödvändigheten av kontrollåtgärder.

Härvid har linearitet antagits mellan kontrollvariablerna och anpassningsvariablerna. Detta antagande är självfallet inte alltid uppfyllt. Det finns mycket som talar för, att det kan finnas krökta relationer liksom relationer, som är av betydelse endast på vissa nivåer. Då sambanden med den centrala variabeln allmän skoltrivsel varit nära noll är det emellertid osannolikt att sådana förhållanden kunnat påverka resultaten så att slutsatserna blivit missvisande.

Kapitel XI

Betydelsen av social differentiering för studie- och yrkesvalet

A. BAKGRUND

En av de stora skolpolitiska frågorna under det sista årtiondet har varit differentieringsfrågan. Hur tidigt är det lämpligt att dela upp eleverna i grupper eller klasser efter förmåga att tillgodogöra sig teoretiska kunskaper?

Som motiveringar för att uppskjuta all linjedifferentiering till efter den obligatoriska skoltidens slut har t ex anförts

a. svårigheten att tidigt avgöra den lämpligaste studieinriktningen,

b. önskvärdheten att inte olika mognadstakt skall påverka beslut av stor betydelse på lång sikt,

c. önskan att ge alla grupper av barn oavsett social bakgrund och påverkan i hemmet lika möjligheter att ägna sig åt för individen lämpligaste utbildningen,

d. strävan att ge alla barn erfarenheter av olika människor och inte skilja grupper från varandra.

Detta innebär att de klasser, som sätts samman i den första årskursen ofta håller samman med mycket små förändringar under hela skoltiden. Genom att speciellt de stora städerna byggts så att större områden har samma byggnads- och lägenhetstyp kommer eleverna inom ett upptagningsområde för en småskola att ha mycket likartad ekonomisk standard och i regel också stora likheter i socio-kulturell nivå. Då klasser från olika småskolor sammanförs i mellan- och högstadieskolor kan följden bli att den sociala sammansättningen i klasser inom samma skola blir mycket varierande: vi kan tala om social differentiering. Ju större städerna är och ju extremare den rationaliserade byggnadstekniken utförts, ju kraftigare kan effekten bli.

Kartläggningar av graden av social differentiering har utförts av Swedner & Edstrand (1969) för Malmö, av Andersson, Ekholm & Hallborg (1970) för Göteborg, och av Nygren (1970)

för Örebro m. fl. Resultaten visar en social differentiering som är kraftigare i större städer än i medelstora.

Sen differentiering har nu tillämpats i Sverige under nära ett årtionde. En av motiveringarna var vid införandet att en sådan skolorganisation skulle kunna leda till lika möjligheter för alla barn oavsett social bakgrund att fortsätta sina studier. Stora skillnader mellan socialgrupper i studiebenägenhet har påvisats (Plowdenrapporten 1967, Coleman 1966, Härnqvist 1966, Husén 1968, Sysiharju 1969, Hansen 1971). Undersökningar under senare delen av 60-talet har visat att tendensen fortfarande är lika stark. Förhållandevis små andelar av ungdomar från den lägsta socialgruppen väljer gymnasial och postgymnasial utbildning, medan detta är det vanligaste alternativet i den högsta socialgruppen.

Det finns alltså starka skäl att undersöka olika förhållanden, som kan förklara dessa stabila tendenser. Vad är det i det diffusa begreppet socialgruppstillhörighet, som leder till dessa olikheter i benägenhet att skaffa sig utbildning?

I detta sammanhang är det av intresse att studera effekterna av den sociala differentiering, som vi har i skolorna. Påverkas elever av sina klasskamrater ifråga om attityder och faktiska val av betydelse för framtiden?

Effekternas storlek varierar sannolikt med graden av differentiering. De bör följaktligen vara störst i större städer. I föreliggande undersökning skall studeras effekter av social differentiering av den storleksordning, som förekommer i en stad med omkring 100 000 invånare, Örebro.

B. FRÅGESTÄLLNINGAR

Elever, som hör till en socialgrupp, som representeras av endast få kamrater i klassen, kan sägas tillhöra en minoritet. De kan antas vara utsatta för inkongruenta påverkningar från hem och kamrater, två referensgrupper, som brukar vara viktiga. När det gäller de för framtiden verkligt väsentliga frågorna om studie- och yrkesval spelar föräldrarna sannolikt fortfarande en betydelsefull roll för det stora flertalet ungdomar.

Dessa olikriktade tryck kan tänkas visa sig i elevernas faktiska val och i deras svar på vissa frågor i en enkät om studie- och yrkesval, som eleverna besvarade i åk 9.

1. Studieval och studieaspiration

Eleverna i åk 9 har redan gjort en serie val. Som en följd av dessa ställningstaganden går de på en viss linje. Detta konkreta beteende kan nu följas och sättas i relation till klassernas sociala sammansättning. Har denna variabel effekt på det verkliga valbeteendet?

Då enkätundersökningen skedde mot slutet av läsåret hade eleverna också valt verksamhet efter grundskolan. Även dessa val kan relateras till social differentiering.

I dessa beteenden visar sig studieaspirationen hos eleven. Denna har också pejlats i en enkätfråga om hur lång studietid man kan acceptera för att få ett yrke som man är intresserad av.

I kap. V har framgått att dessa olika uttryck för studieaspiration är klart relaterade till utbildningsnivå. Det är därför naturligt att anta att en klass med en majoritet av elever från t ex hög UN har en genomsnittligt högre studieaspiration, och att eleverna där oftare väljer mer teoretisk och längre utbildning. Det finns alltså möjlighet att undersöka om dessa skillnader mellan klasser har effekt på minoriteterna. Har t ex elever från låg UN i högklasser högre studieaspiration än kamraterna från samma UN i lågklasser? Gäller i så fall dessa effekter de konkreta valen lika mycket på olika stadier och gäller de också den mer allmänna attityden som enkätfrågan om accepterad studietid vill komma åt?

2. Prestation

En annan fråga, som utan att direkt gälla studie- och yrkesvalet ändå är av stor betydelse i sammanhanget är, om prestationsnivån i skolarbetet påverkats av social differentiering. Olika socialgrupper visar i många undersökningar avsevärda skillnader i fråga om intelligens. I skolprestation är dessa skillnader oftast ännu mer accentuerade. Då prestationerna i skolan hör till de klarast presenterade informationerna i miljön, som individen grundar sin jagupplevelse på, har de sannolikt en stor

betydelse för ungdomarnas syn på sin utbildning, inte minst på utbildningsaspirationen.

Den nu uppställda frågan gäller om kort- och långsiktigt inriktad aspiration i skolarbetet med följande resultat i form av prestationer påverkas av klassens sammansättning. Kommer en klass med en majoritet av barn från hög UN att karakteriseras av en studiemotivation som påverkar minoriteten av barn från låg UN att öka sina prestationer? Kommer en klass med en majoritet av barn från låg UN att tendera att ha låg studiemotivation och låga prestationer, och påverkas där minoriteten barn från hög UN i samma riktning? Finns det samband mellan prestationsnivå och klassens sociala sammansättning som gäller elever på samma UN och som i övrigt har samma förutsättningar?

3. Yrkesvärderingar

Ett omfattande forskningsarbete har nedlagts på frågor om yrkesvärderingars betydelse för yrkesvalet.

Ett av de mer sannolika antaganden man kan göra om bakgrunden till olikheter i yrkesval mellan ungdomar med olika social bakgrund är att attityder och värderingar spelar en betydande roll.

Har värderingar av olika aspekter av arbete och utbildning sådan genomslagskraft, att de kan påverka klasskamrater i skolan?

Föreligger skillnader i värderingar mellan grupper med olika social bakgrund, och kan de av en majoritet av skolklassen gällande värderingarna påverka en minoritet?

Finns det samband mellan yrkesvärderingar och klassens sociala sammansättning, som gäller elever på samma UN?

4. Svårighet att välja och osäkerhet om man valt rätt

De elever som är utsatta för påverkan i samma riktning från föräldrar och lärare, kan antas uppleva det lättare att välja ämnen och utbildningslinjer än elever som utsatts för korstryck. I en undersökning i Göteborg har Andersson, Ekholm & Hallborg (1970) i både hög och låg socialgrupp funnit, att självklarheten i det gjorda valet upplevts störst, om man befinner sig i sin egen sociala miljö. Efter uppdelning av för-

söksgrupperna efter studieinriktning fann man, att det upplevdes svårare att välja, och att eleverna känt större osäkerhet, om man valt den för den egna socialgruppen minst typiska ämneskombinationen.

I den nämnda undersökningen har man ej kunnat konstanthålla så viktiga faktorer som intelligens och socialgrupp inom de breda kategorier, som använts som oberoende variabel. I frågeställningen var också de två dimensionerna osäkerhet efter och svårighet före och vid valet sammanblandade. Det är därför av intresse att uppställa och under kontrollerade betingelser undersöka följande frågeställningar:

Upplever elever, som i avseende på socialgrupp befinner sig i minoritet i sin klass, studievalen som svårare än de som tillhör majoriteten?

Känner elever som i avseende på socialgrupp befinner sig i minoritet i sin klass större osäkerhet efter studievalen än de som tillhör majoriteten?

Är upplevelser av svårighet och osäkerhet vanligare bland elever som väljer för sin UN-grupp och klassmiljö atypisk linje?

I samtliga fall skall jämförelsen göras mellan elever som är likställda ifråga om intelligens och familjens utbildningsnivå.

5. Upplevelser av kamraters och föräldrars betydelse för linjevalet

Flera undersökningar i Sverige (Andersson m fl, 1970, Ljung m fl, 1970) har visat ett samband mellan klassens sociala sammansättning och elevernas linjeval. Dessa undersökningar har haft en extremgruppsdesign, där relevanta bakgrundsfaktorer inte kontrollerats, vilket gör att resultaten ej kan tolkas som annat än idéer för undersökningar med inbyggda kontroller. De tyder dock på att det är angeläget att undersöka hur eleverna upplever sig ha påverkats i olika sociala miljöer. Om klassammansättningen orsakat de iakttagna differenserna bör eleverna ha påverkats av kamraterna. Har de upplevt denna påverkan?

De elever som ifråga om familjens utbildningsnivå (UN) tillhör en minoritet i sin klass under en längre tid, kan antas vara utsatta för inkongruenta förväntningar — ett korstryck. Detta kan väntas leda till att de i större utsträckning än andra upp-

lever sig påverkade av kamraterna och deras val. De elever, som tillhör majoriteten i sin klass, har ingen anledning att särskilt uppmärksamma kamratpåverkan eftersom den påverkar dem i samma riktning som ett antal andra faktorer.

I elevenkäten inom Örebroprojektet har ställts frågan: "Varför valde du den linjen i 9:an?" Ett svarsalternativ var "Jag valde samma linje som mina bästa kamrater". Fyra svarsalternativ gavs, från "Av stor betydelse" till "Av ingen betydelse alls".

Man kan vänta sig att för hög-UN-grupperna finna ett positivt samband mellan upplevd betydelse av kamratpåverkan och klassens sammansättning mätt i procent låg-UN-elever. Motsvarande relation för låg-UN-elever skulle vara negativ.

En annan delfråga om orsakerna till linjeval i 9:an var "Jag valde den linje, som mina föräldrar ansåg vara bäst". Fyra svarsalternativ efter den betydelse detta upplevts ha haft användes även här. Alla elevkategorier tillmäter föräldrarnas åsikter större betydelse än kamraternas för sina egna val av linje. Se bilaga XI:1 Det framgår att hög-UN-elever säger sig tillmäta föräldrarna större vikt än låg-UN-elever. Detta kan delvis ha sin grund i att det för de senare ofta finns en skillnad mellan föräldrarnas åsikter om barnens fortsatta utbildning och den påverkan de utövar som modeller.

Påverkan från föräldrarna kan tänkas vara svagare i de fall påverkan från kamrater är starkare. Detta skulle leda till samband med motsatta tecken till dem man förväntar sig för kamratpåverkan. En annan möjlighet är att även föräldrarnas påverkan upplevs som starkare i en inkongruent miljö, som upplevs av minoriteten i klassen. Elevernas val där är inte självklara och de upplever starkare påverkan från olika håll. En sådan hypotes skulle formuleras som samband med samma riktning som vid frågan om kamratpåverkan.

En annan öppen fråga gäller hur föräldrarnas inflytande upplevts av elever som sedan valt olika linjer, och speciellt om vald linje överensstämmer med hemmets utbildningstradition eller inte.

6. Inställning till yrkeskategorier

För den mer långsiktiga styrningen av elevernas studie- och yrkesval är attityder och värderingar till olika arbeten i samhället av den största betydelse. Sannolikt är det subtila kvardröjande attityder och förväntningar som överförs till barnen, vilka förklarar de skillnader i utbildningsbenägenhet mellan olika socialgrupper, som fortfarande finns kvar även inom områden där alla objektivt sett har möjlighet att få utbildning (t ex Jansson & Ljung, 1970).

Inom denna undersökning har för eleverna i åk 9 insamlats uppgifter om elevernas inställning till olika yrken, bl a med hjälp av semantisk differentialteknik. (Se kapitel VIII.)

Förutom ifråga om ett antal konkreta yrken fick de på ett antal 7-gradiga skalor ange sin generella inställning till yrken som man kan få efter olika typer av utbildning: efter yrkesskola, fackskola respektive gymnasium, samt om man börjar arbeta direkt efter avslutad grundskola. På frågan "Om jag väljer (yrkesskola, fackskola, gymnasium, arbete direkt efter grundskola) kan jag få yrken som jag" . . . skulle bl a göras skattningar på en skala med extremsvaren "skulle mycket gärna bli" respektive "skulle absolut inte vilja bli".

Elevernas svar begränsas naturligtvis till av dem kända yrken. De kan när de svarar ha i tankarna många yrken eller mycket få, de kan ha god kännedom om dessa yrken eller bristfällig och felaktig kunskap om yrkena. De kan styras av sina värderingar och de självförväntningar, som deras sociala bakgrund lett till.

Därtill kommer när det gäller yrken man kan få efter gymnasium, fackskola och kanske även yrkesskola, att eleverna i sina värderingar kan tänkas ta hänsyn till inte bara hur acceptabla yrkena är utan även hur uppnåeliga de är. Dessa tre dimensioner som ingår vid yrkesvärderingar har illustrerats i fig. II:1. När det gäller yrken man kan få om man börjar arbeta direkt efter grundskolan, är detta ett för alla **möjligt** alternativ, varför svaren här mer endimensionellt anger graden av acceptabilitet.

Några frågeställningar som skall tas upp för analys är följande: Har elevernas inställning till yrken man kan få efter olika typer av utbildning påverkats av klassmiljön, så att ett

samband finns mellan klassens sammansättning och hur positiv eller negativ elevernas inställning till olika grupper av yrken är?

Är elever från hög UN benägna att ange en mer positiv inställning till yrken de kan få direkt efter 9:an om de går i klasser med många elever från hem med låg UN än om de går i klasser med en annan elevsammansättning? Gäller motsvarande påverkan för elever från låg UN?

Hur påverkas inställning till yrken man kan få efter fackskola, yrkesskola och gymnasium av klassens sociala sammansättning? Finns det skillnader mellan könen eller mellan barn från hem med olika utbildningsnivå?

Finns det efter en uppdelning av eleverna efter linjeval kvar något samband, eller har den påverkan som klassmiljön eventuellt haft helt tagit sig uttryck i linjeval?

C. ANALYSENS UPPLÄGGNING: EXTREMGRUPPSSTUDIE

Studien har bedrivits i två steg, där i det första en mer primitiv metod har använts för att inledningsvis undersöka vilka effekter som kan iakttas. Extremgruppsmetoden, som varit den som använts i hittills gjorda undersökningar, är primitiv i den använda utformningen därför att den ej innefattar kontroll av variabler, som kan åstadkomma extremgruppsdifferenser, vilka felaktigt kan komma att tolkas som effekter av social differentiering. Metoden har inom Örebroprojektet använts i en undersökning av Andersson m fl (1969).

1. Extremgruppsmodellen

Som oberoende variabel används ett mått på social differentiering: Den procentuella andelen elever i klassen, som kommer från hem, där föräldrarna har låg utbildning, d v s elever från låg UN. Detta innebär utbildningskategori 6—7 och torde tämligen väl motsvara socialgrupp III. Genomsnittligt hade klasserna 51 % elever från låg UN med en variation från 20 % till 86 %. Variabeln betecknas klassens sammansättning, KS.

Bland 32 klasser valdes de som visade för orten extrema KS-

värden. Klasser med KS $\geq$ 67 % valdes som extrema med låg utbildningsnivå och klasser med KS $\leq$ 36 % valdes som extrema med hög utbildningsnivå.

På detta sätt kom 5 klasser på vardera hög och låg utbildningsnivå att studeras. De skall här betecknas som högklasser och lågklasser.

Klasserna har haft i stort sett samma sammansättning fram t o m åk 8, under vilken tid eventuell påverkan kan ha skett av KS. Genom att inom varje klass särhålla elever med hög UN och med låg UN kom fyra grupper att bildas. Uppläggning och gruppstorlek framgår av tabell XI:1. Grupp A utgörs av elever från hög UN, som genom att de går i klasser där flertalet elever också tillhör hög UN kan sägas utgöra majoritet. Likaså är grupp D en majoritet bildad av elever från låg UN i klasser, där flertalet elever också tillhör låg UN. Grupp B är en minoritet av elever från hög UN och grupp C en minoritet av elever från låg UN.

Det är alltså grupperna A—D som skall jämföras. För att slutsatser om eventuella skillnaders orsaker i klassens samman-

Tabell XI:1. **Gruppindelning och gruppstorlek i extremgruppsundersökning.**

Klassens sociala sammansättning (KS)	Pojkar		Flickor	
	Utbildningsnivå (UN)		Utbildningsnivå (UN)	
	hög	låg	hög	låg
hög	A 43	C 14	A 37	C 14
låg	B 12	D 30	B 9	D 31

A+C: elever i klasser där majoriteten har föräldrar med hög utbildning N_f=51; N_p=57

B+D: elever i klasser där majoriteten har föräldrar med låg utbildning N_f=40; N_p=42

A+B: elever från hem där föräldrarna har hög utbildning N_f=46; N_p=55

C+D: elever från hem där föräldrarna har låg utbildning N_f=45; N_p=44

A och D är majoritetsgrupper

B och C är minoritetsgrupper

sättning skall kunna dras är det nödvändigt, att grupperna inte skiljer sig systematiskt från varandra i andra avseenden som kan vara väsentliga. En störande effekt kan komma från olikheter i social bakgrund mellan barn som hänförts till samma UN men som går i olika skolklasser. Just det förhållandet, att de går i en klass, där majoriteten har en annan social bakgrund, kan betyda att familjen inte är typisk för sin socialgrupp i de omätbara avseenden som är de verksamma. Bl a har sådana olikheter kunnat ligga bakom att familjen bor i ett bostadsområde — tillhör ett upptagningsområde — som ej normalt bebos av deras kategori.

Som en ytlig kontroll har familjernas inkomster och deras yrkestitlar granskats. Inkomsterna skilde sig inte mellan minoritet och majoritet på hög eller låg UN. Yrkena visade inte vid granskning några tendenser till skillnader. Som ytterligare en vägledande information föreligger en jämförelse i avseende på intelligens. Resultaten antyder att skillnader av betydelse verkligen finns mellan grupperna. I redovisningen skall dock resultaten diskuteras som de framkommit för att inte tynga framställningen.

2. Variabler i analyserna

Oberoende variabel är som redan nämnts klassens sammansättning, KS, definierad som procent av elever i klassen från låg UN — kategori 6—7.

Beroende variabler har redovisats i diskussionerna om frågeställningar, punkt 1—3. Information om variablerna finns mer specifikt i kapitel III samt i redovisningen av resultat.

Moderatorvariabel är kön, d v s separata bearbetningar görs för pojkar och flickor.

3. Hypoteser

Det grundläggande antagandet är att minoritetsgrupper (B och C) i de avseenden som granskas påverkats så, att de ligger närmare klassens majoritetsvärden (D respektive A) än som är betingat av deras sociala bakgrund. Detta innebär att i variabler, där mätvärdet tenderar att ligga högre för elever, vilkas föräldrar har hög utbildning, följande hypoteser kan ställas: $A > B$ samt $C > D$.

I variabler där mätvärdena i olika socialgrupper visar motsatt tendens kommer hypoteserna att få motsatta tecken.

Eftersom effekterna kan förväntas vara mindre än skillnader mellan grupper med olika social bakgrund blir en förväntad rangordning av medeltalen i alla fyra grupperna antingen A > B > C > D eller D > C > B > A.

D. ANALYSERNAS UPPLÄGGNING: REGRESSIONSANALYS

1. Den regressionsanalytiska modellen

I en situation, då en experimentell design är omöjlig har en regressionsanalytisk modell för analyserna bedömts vara den lämpligaste för att studera samband mellan klassens sociala sammansättning och olika beroende variabler med konstanthållande av andra störande variabler.

Med den enklaste modellen som här använts har antagits att linearitet föreligger mellan regressanden och varje enskild regresser, d v s att de studerade medelvärdena väl beskrivas av en plan yta, som anpassas i en flerdimensionell rymd. Vidare har antagits att sambanden i varje variabelpar ej är beroende av vilka värden övriga variabler antar.

2. Analysens datanivå

Inom varje skolklass påverkas eleverna av vissa faktorer på sätt, som kan skilja sig systematiskt från klass till klass. Dessa faktorer kan bl a vara sådana som är okända eller inte mätts i undersökningen. De kan åstadkomma beroende mellan observationer, som gäller eleverna inom en klass. För att undvika sådana effekter har datanivån bestämts till medeltal för grupper av elever inom samma klass.

3. Försöksgrupp

Undersökningarna har genomförts på de elever i normalklasser i åk 9 år 1968, för vilka data förelåg från såväl åk 6 som åk 9. Denna grupp bestod av 387 pojkar och 403 flickor. Fyra hela klasser, för vilka uppgifter saknades för en stor del av eleverna, har uteslutits. Detsamma gäller tre andra avdelningar, som

mellan åk 6 och åk 8 genomgick stora förändringar i social struktur. Sådana förändringar som kan ha inträffat före åk 6 har däremot ej beaktats, men dessa torde inte ha någon nämnvärd omfattning, då principen om sammanhållna klasser har tillämpats. Vi kan alltså förmoda att flertalet av de studerade klasserna har haft samma sociala struktur sedan åk 4 och i flertalet fall också sedan åk 1. Enstaka elever, 32 stycken, som bytt klass under perioden, har också uteslutits ur analyserna. Undersökningsgruppen kom att bestå av 25 klasser med det antal elever som redovisas i tabell XI:2.

Tabell XI:2. **Undersökningsgruppens storlek och sammansättning.**

	Pojkar	Flickor	Summa
Hög UN	138	150	288
Låg UN	138	156	294
Summa	276	306	582

4. Variabler i analyserna

a. *Regressor, huvudvariabel.* Huvudintresset knyter sig till effekten av social differentiering, varför den oberoende variabeln är social sammansättning i klassen (KS).

b. *Regressorer som kontrollvariabler.* I många fall kan de beroende variablerna vara beroende av andra egenskaper hos individerna, vilka bör kontrolleras i analyserna, för att resultaten skall kunna tolkas. Detta sker genom att de läggs till KS som regressorer. De studerade sambanden mellan KS och respektive regressand kommer då att i form av partiella regressionskoefficienter uttrycka sambandet vid konstanta värden i de kontrollerade variablerna. Dessa är intelligens, prestation vid den studerade tidsperiodens början i åk 6 mätt med standardprov och föräldrarnas utbildningsnivå, mätt i en sjugradig skala.

c. *Regressand.* I de olika analyserna bestäms vilken variabel som är regressand av det studerade problemet. Dessa variabler har framgått av diskussionerna av de frågeställningar, som tas upp i denna studie under punkt 1—2 och 4—5.

d. *Moderatorvariabler*. Regressionsanalyserna genomförs separat för olika undergrupper och kombinationer av dessa, där de moderatorvariabler som ligger till grund för kategoriseringarna är utbildningsnivå (UN) och kön. De erhållna resultaten i olika moderatorgrupper kan jämföras, och skillnader kan signifikansprövas. Resultat som visar olika tendenser i olika undergrupper kan vara av stort intresse. I detta fall utgör kategoriseringen efter UN ett väsentligt inslag i den upplagda undersökningsplanen. Hög respektive låg UN kommer att i olika klasser utgöra majoriteter eller minoriteter i klassen, och hypoteserna har i vissa fall formulerats i termer av skillnader mellan tendenser i sådana elevgrupper. Även inom moderatorgrupperna kommer att kvarstå variation i UN. Denna variabel har därför kontrollerats genom att införas som regressor, se punkt 4 b ovan.

5. Hypoteser

Som allmän hypotes gäller att minoritet påverkas av majoritet eller har större svårighet med valen etc. Detta innebär vid analys av olika frågeställningar olika tecken på den partiella regressionskoefficienten för sambandet mellan KS och respektive beroende variabel beroende på hur hög och låg UN skiljer sig från varandra. Vid resultatredovisningen ges vid tabellerna en angivelse av hur skalorna är vända, d v s innebörden i höga och låga värden. Där noteras också en allmän hypotes om utfallet, som i vissa variabler antas vara olika i hög och låg UN.

E. RESULTAT

Resultaten av analyserna redovisas i vissa fall med båda de analysmodeller som använts. Vid redovisningen av resultat från extremgruppsundersökningen skall de reservationer, som måste göras på grund av bristande kontroll, som diskuterats ovan, inte upprepas i varje enskilt fall.

abell XI:3. **Procentuell andel av grupperna, som i åk 9 går på g-linje, mel-nteoretisk linje respektive praktiskt inriktad linje.**

ald linje k 9	KS	Pojkar UN hög	Pojkar UN låg	Flickor UN hög	Flickor UN låg	Rangordning
ymnasie- rberedande	hög	A 41	C 7	A 67	C 14	pojkar: A B D C
-linje	låg	B 22	D 10	B 42	D 27	flickor: A B D C
ellan- oretitsk	hög	A 56	C 79	A 26	C 57	pojkar: C A D B
t, m, s	låg	B 45	D 48	B 33	D 40	flickor: C D B A
raktiskt riktade	hög	A 3	C 14	A 7	C 29	pojkar: D B C A
r, tp, ha, ht	låg	B 33	D 42	B 25	D 33	flickor: D C B A

1. Studieaspiration

a. *Studievalet i åk 9* har undersökts endast med extremgruppsmetoden. I tabell XI:3 redovisas den procentuella andel av de undersökta grupperna, som till åk 9 valt a) g-linjen — den mest teoretiska och studieförberedande — b) någon av de teoretiska linjerna h, t, m och s — här kallade mellanteoretiska — och c) någon av de praktiskt inriktade linjerna pr, tp, ha och ht — kallade praktiska eller tvåbokstaviga linjer.

Till g-linjen har sökt sig huvudsakligen barn, vilkas föräldrar har högre utbildning. Bland dessa har färre pojkar och flickor valt denna linje, om de minst t o m mellanstadiet gått i klass med låg genomsnittlig utbildningsnivå. Hypotesen A > B stöds alltså.

Bland barn, vilkas föräldrar har lägre utbildning, har en något mindre andel sökt sig till g-linje, om de kommit att under mellanstadiet gå i klass med hög KS där de utgjort minoritet. Hypotesen C > D stöds ej.

Fördelningen av elever på linjer med teoretisk inriktning

Tabell XI:4. **Procentuell andel av extremgrupper, som avser att efter grund skolan gå till gymnasium, fackskola respektive yrkesskola eller förvärvs arbete.**

Vald verksamhet efter grundskola	KS	Pojkar UN hög	Pojkar UN låg	Flickor UN hög	Flickor UN låg	Rangordning
gymnasium (teoretisk)	hög	A 48	C 8	A 59	C 9	pojkar: A B D C
	låg	B 23	D 12	B 50	D 11	flickor: A B D C
fackskola (mellanteoretisk)	hög	A 35	C 34	A 24	C 0	pojkar: A C D B
	låg	B 10	D 15	B 0	D 33	flickor: D A B=C
yrkesskola el arbete (praktisk)	hög	A 17	C 58	A 16	C 91	pojkar: D B C A
	låg	B 67	D 73	B 50	D 56	flickor: C D B A

visar emellertid att en mycket stor del av C-eleverna går till de mellanteoretiska linjerna. Dessa elever i högklasser kan anses påverkade i sitt val i begränsad utsträckning, så att de valt mellanteoretisk linje snarare än praktiskt inriktad linje.

Övriga elever går på praktiskt inriktade linjer. Andelen i grupperna beskrivs för flickor av rangordningen $A < B < C < D$ och för pojkar av $A < C < B < D$, vilket överensstämmer med hypotesen att minoritet påverkas av majoritet.

Särskilt klart antyder materialet en tendens att barn med hög UN i lågklass (B) sänker sin utbildningsaspiration i riktning mot klassmajoritetens (D). Minoriteten barn med låg UN i högklass (C) påverkas att snarare välja mellanteoretisk än praktisk linje. De attraheras däremot inte av den gymnasieförberedande linjen.

b. *Planer för tiden efter grundskolan* enligt enkätfråga redovisas i tabell XI:4. De följer i stort sett linje i åk 9. Differen-

serna är svårtolkade bl a på grund av bortfallet, som endast drabbar enkätfrågan. Materialet tyder emellertid på att ett stort antal elever från låg UN i högklass (C-elever), som valt mellanteoretisk linje i åk 9, därifrån säger sig ämna övergå till arbete eller yrkesskola och ej till exempelvis fackskola.

Även den andra minoritetsgruppen — B — innehåller en stor andel elever som avser att gå från mellanteoretisk linje till arbete eller yrkesskola.

Den tendens till sänkning av utbildningsaspirationen hos B-elever, som återspeglas i linjeval till åk 9, står sig alltså i planer för framtiden, medan tendensen till höjning av nivån enligt andelen elever på teoretiska linjer i åk 9 hos C-gruppen inte kvarstår.

Av det viktiga valet av verksamhet efter åk 9 framgår att grupp A har högst aspiration. Övriga elever från hög UN, grupp B, som gått i klass med låg KS, har en lägre aspiration, obetydligt över den som gäller majoriteten i de sammanhållna klasserna.

För utbildning efter åk 9 gäller alltså:

Teoretiska skolformer	A > B pojkar o flickor	(enl hypotes)
(gymnasium +	C < D flickor	(mot hypotes)
fackskola)	C > D pojkar	(enl hypotes)
Arbete/yrkesskola	A < B pojkar o flickor	(enl hypotes)
	C > D flickor	(mot hypotes)
	C < D pojkar	(enl hypotes)

c. *Utbildningsaspiration* kan studeras också genom analys av svaren på frågan i yrkesenkäten i åk 9: Hur lång tid kan Du själv tänka Dig att fortsätta studera efter 9:an för att få ett yrke som Du trivs med?

I tabell XI:5 redovisas procentuell andel svar av olika svarsalternativ för de fyra extremgrupperna, samt medeltal, som beräknats på skalan 1—5 och ej kan översättas till studietid i år.

Som väntat visar svaren högre studieaspiration hos elever med hög UN. Den grupp som i detta avseende kommit i minoritet i sin klass, grupp B, har dock väsentligt lägre skattningar av studietid efter grundskolan. I låggrupperna är en tendens märkbar för pojkar och flickor att grupp C tänker sig en

Tabell XI:5. **Resultat av svar på enkätfrågan: Hur lång tid kan Du själv tänka Dig att fortsätta studera efter 9:an för att få ett yrke som Du trivs med?** Extremgrupper.

a. Fördelningar i procent

KS	Studietid (alternativa svar)	Pojkar		Flickor		Rangordning
		UN		UN		
		hög	låg	hög	låg	
hög		A	C	A	C	
	0 år (0)	0	0	2	7	
	1 år (1)	5	9	5	14	
	2—3 år (2)	30	64	17	50	
	4—5 år (3)	38	18	28	14	
	>5 år (4)	26	9	47	14	pojkar: A C B D
låg		B	D	B	D	flickor: A B C D
	0 år (0)	0	8	9	17	
	1 år (1)	11	11	23	10	
	2—3 år (2)	78	67	23	50	
	4—5 år (3)	0	3	44	13	
	>5 år (4)	11	11	0	0	

b. Medeltal av skalvärden

KS	Pojkar		Flickor	
	UN		UN	
	hög	låg	hög	låg
	A	C	A	C
hög	2.86	2.27	2.13	2.14
	B	D	B	D
låg	2.11	1.98	2.03	1.69

längre studietid än grupp D — vilket innebär ett närmande till klassmajoriteten, grupp A.

Denna fråga har också analyserats med den regressionsanalytiska modellen. Regressionskoefficienterna för sambandet mellan studieaspiration — den tid eleverna kan tänka sig att studera för att få ett yrke, som de trivs med, — och klassens sociala sammansättning redovisas i tabell XI:6. Av bilaga XI:1 framgår, att det i denna variabel föreligger klara skillnader mellan UN-grupperna. Inga skillnader mellan regressionskoef-

Tabell XI:6. **Samband mellan accepterad studietid (Tid) för att få ett yrke man trivs med och klassens sociala sammansättning (KS) vid given UN och intelligens i dels fyra moderatorgrupper efter kön och UN dels kombinationer av dessa.**

		HUN	LUN	Totalt
Pojkar	regr koeff	.09	— .01	.04
	medelfel	.07	.06	.05
	f g	18	21	18
	t	1.34	—0.15	0.89
Flickor	regr koeff	— .18	— .02	— .10
	medelfart	.10	.06	.06
	f g	21	21	21
	t	—1.91	—0.44	—1.87
Totalt	regr koeff	— .05	— .02	— .03
	medelfel	.06	.04	.04
	f g	18	21	18
	t	—0.78	—0.41	—0.86

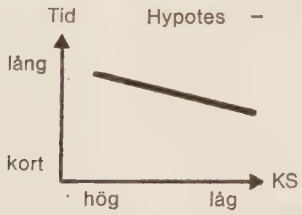

ficienter är signifikanta och inga enhetliga tendenser i övrigt kan iakttas. De markanta skillnaderna mellan extremgrupperna motsvaras alltså inte av motsvarande effekter enligt totalgruppsundersökningen. Detta kan förklaras av tillfälligheter i de få extremklasserna, eller av att vissa effekter gör sig gällande endast i klasser med extrem sammansättning. Sannolikast är dock, att intelligens- och UN-faktorer, som kontrollerats i regressionsanalysen, orsakar differenserna i extremgrupperna. Detta förhållande visar, att resultaten från analyserna av extremgruppsdata måste tolkas försiktigt och i sitt sammanhang.

2. Intelligens och prestation

Då framtidsplanerna om utbildning kan antas bli starkt påverkade av framgången i skolarbetet, som det visar sig i pres-

Tabell XI:7. **Medelvärden i intelligens (DBA), standardprov och betyg i å 6. Extremgrupper.**

Beroende variabel	Klassens sammansättning	Pojkar		Flickor		Rangordning
		Individuell utbildningsnivå		Individuell utbildningsnivå		
		hög	låg	hög	låg	
DBA	hög	A 33	C 27	A 34	C 30	pojkar: A B D C flickor: A B C D
	låg	B 30	D 29	B 33	D 29	
Standardprov	hög	A 99	C 83	A 106	C 89	pojkar: A B D C flickor: A B C D
	låg	B 88	D 86	B 97	C 87	
Betyg (läsämnen)	hög	A 3.3	C 2.8	A 3.6	C 2.9	pojkar: A=BC= flickor: B A D C
	låg	B 3.3	D 2.8	B 3.7	D 3.3	

tation, skall de ovan redovisade resultaten kompletteras med analyser av extremgrupper i avseende på prestation och intelligens samt en regressionsanalys av KS-effekter på prestation.

Det är då tänkbart, att tendensen till skillnad mellan elever från hög UN i hög- resp. lågklasser kan förklaras av skillnader i prestationsnivå.

a. *Extremgruppsundersökningen.* I tabell XI:7 ges medelvärden för de fyra studerade extremgrupperna i intelligensmåttet DBA, standardprovresultat samt betyg i samtliga läsämnen, allt gällande åk 6.

Grupperna A och B — hög UN — har den högsta genomsnittliga intelligensen. B-gruppen, som under skolåren gått tillsammans med huvudsakligen barn från låg UN, har genomsnittligt lägre intelligens. Detta kan tas som delvis förklaring till de redovisade tendenserna i fråga om planerad verksamhet efter grundskolan. Emellertid skulle man också kunna förklara

någon del av intelligensskillnaderna som en påverkan. Intelligens är ej en stabil och medfödd egenskap, den påverkas av miljön. Inte minst gäller detta under de sex första skolåren, då denna påverkan här skulle ha skett. Extremgruppernas intelligensvärden stämmer med det mönster, som skulle erhållas om majoriteten påverkar minoriteten. Ett undantag är att pojkar från låg UN inte har högre värden om de går i högklasser än om de går i lågklasser. Differensen för pojkar från hög UN, mellan grupperna A o B är statistiskt signifikant ($p < 5\ \%$).

Standardproven är instrumentellt mycket lika intelligenstesten, och intelligens och prestation är också högt korrelerade. Resultaten i extremgrupperna visar också ett mönster som är mycket likt det som gäller intelligens. Skillnaderna mellan grupperna skulle delvis kunna förklara det iakttagna resultatet i undersökningen av linjeval i åk 9 och val av skolform efter grundskolan.

Då betyg i en del tidigare undersökningar (Attner & Sisask, 1969) har valts som prestationsmått, har genomsnittliga sådana beräknats också här. Mönstret är här annorlunda. Medelvärdena i extremgrupperna torde påverkas av gällande bestämmelser om viss fördelning i varje klass. Olikheter mellan klasser i avseende på prestation skall leda till olikheter i klassfördelningar, och lärarna har här standardproven som ledning. Emellertid är det sannolikt så, att många lärare varit rädda att avvika nämnvärt från det för den totala årsklassen givna medeltalet 3,0. Resultaten ges i tabell XI:7, och från dem kan framräknas att klasserna sammansatta av A + C respektive B + D speciellt vad gäller flickor, har ganska lika totalmedeltal. Eleverna i B kan antas vara gynnade i betygshänseende, då de har att tävla om betygen med kamrater med lägre intelligens och standardprovsresultat. Eleverna i C är missgynnade, då de har att tävla med grupp A, där eleverna har högst intelligens och standardprovsresultat. En jämförelse mellan standardprovs- och betygsmedeltal antyder att standardproven inte fungerar som rikslikare för betygsnivån över alla läsämnen totalt.

b. *Intelligens, prestation och betyg i grupper som senare väljer olika linjer i åk 9.* I tabell XI:8 har medelvärden för intelligens och betyg

Tabell XI:8. **Procentuell andel som valt g-linjen, mellanteoretisk eller prak tisk linje i åk 9 samt undergruppernas medelvärde i intelligens (DBA) oc betyg i läsämnen i åk 6. Extremgrupper.**

a. Pojkar

Klassens sammansättning	linje	Individuell utbildningsnivå					
		hög			låg		
		andel valt	DBA	Betyg	andel valt	DBA	Betyg
hög	g	41	35.6	3.83	(7)	(32.0)	(3.63
	mellanteor	56	30,0	3.02	79	27.2	2.86
	praktisk	(3)	(27.0)	2.50	14	22.7	1.94
låg	g	(22)	(37.5)	(4.32)	10	31.7	4.00
	mellanteor	45	28.0	2.66	48	29.1	2.88
	praktisk	33	26.7	2.67	42	29.2	2.48

b. Flickor

Klassens sammansättning	linje	Individuell utbildningsnivå					
		hög			låg		
		andel valt	DBA	Betyg	andel valt	DBA	Betyg
hög	g	67	35.9	3.89	(14)	(33.5)	3.14
	mellanteor	26	31.3	3.10	57	33.0	2.91
	praktisk	7	23.7	1.84	29	22.0	2.44
låg	g	42	39.2	4.40	27	33.1	3.99
	mellanteor	33	27.3	3.25	40	28.1	3.16
	praktisk	25	28.7	3.25	33	23.8	2.77

(Grupper med $\leq$ 2 elever har satts inom parentes)

(åk 6) beräknats på undergrupper efter vald linje i åk 9. För linjeval anges i procent hur många ur grupperna A—D som till åk 9 valt att gå g-linjen, övriga teoretiska linjer respektive de praktiskt inriktade linjerna.

I grupp B har eleverna valt g-linjen mindre frekvent än i grupp A, trots att barnen kommer från hem med hög UN i båda fallen. De som valt g-linjen visar sig ha mycket hög intelligens och goda betyg. Det är betydligt vanligare, att barnen i denna grupp B väljer en praktiskt inriktad linje oavsett betyg. De som gör det har i själva verket exakt samma betygsmedeltal som de som går till de mellanteoretiska linjerna. De få elever som trots tillhörighet till

grupp A gått till praktisk linje har mycket låg intelligens och dåliga betyg. Barn från hög UN är enligt dessa tendenser mycket obenägna att välja praktisk linje, om de går i klass där majoriteten har liknande bakgrund, medan de gör det i betydande utsträckning även vid relativt god intelligens och goda betyg om de kommit i låg-klass.

Eleverna i grupperna C och D kommer från låg UN. Dessa barn väljer ofta praktiskt inriktad linje i åk 9, men det finns en tendens, att om de kommer i C-gruppen, där majoriteten i klassen (A-gruppen) kommer från hög UN, väljer de oftare mellanteoretisk linje. Däremot följer de inte ofta majoriteten som väljer g-linje. Pojkarna, som väljer praktisk linje, har mycket låg intelligens och dåliga betyg. Barnen i D-gruppen går ungefär lika ofta till praktisk som till mellanteoretisk linje. De pojkar som väljer dessa båda alternativ har genomsnittligt samma intelligens, men de praktiskt inriktade tenderar att redan i åk 6 ha börjat prestera sämre i skolan och fått sämre betyg.

c. *Regressionsanalys.* I en pilotundersökning på Örebroprojektets material har Nygren (1970) undersökt effekten av KS på prestation. Hon använde regressionsanalys och införde som regressorer förutom KS intelligens, UN och prestation i åk 3 och som regressand prestation i åk 6. De partiella regressionskoefficienterna, som visas i tabell XI:9 anger sambandet mellan KS och standardprov i åk 6 i grupper som är likställda i I, UN och prestation tre år tidigare. I samtliga moderatorgrupper har koefficienterna negativa tecken, vilket anger tendens till sämre prestation i klass med större andel elever från låg UN. Inga samband är statistiskt signifikanta.

3. Yrkesvärderingar

a. *Faktorskalor.* För de fyra extremgrupperna beräknades medelvärden i de faktorskalor, som erhållits genom faktoranalys från frågor i en enkät (kap. III). Grupperna med samma sociala bakgrund, A och B respektive C och D jämfördes och skillnader signifikansprövades med t-testning. Resultaten framgår av tabell XI:10.

a. Vård och kontakt. De fyra frågor som ingår i faktorpoängen framgår av tabell IV:33.

Skillnaderna mellan grupperna är mycket små. Ingen skillnad förefaller finnas mellan utbildningsgrupper (A och B jämfört med C och D).

Tabell XI:9. **Partiella regressionskoefficienter för samband mellan prestation i åk 6 och klassens sociala sammansättning (KS), given UN och intelligens och tidigare prestation i åk 3, dels i fyra moderatorgrupper efter kön och UN, dels i kombinationer av dessa (efter Nygren, 1970, sid 21).**

		HUN	LUN	Totalt
Pojkar	regr koeff	— .16	— .02	— .09
	medelfel	.15	.09	.09
	f g	28	28	28
	t	—1.07	—0.05	—1.05
Flickor	regr koeff	— .09	— .03	— .06
	medelfart	.11	.10	.07
	f g	28	28	28
	t	—0.78	—0.30	—0.78
Totalt	regr koeff	— .13	— .03	— .08
	medelfel	.09	.07	.06
	f g	28	28	28
	t	—1.33	—0.40	—1.31

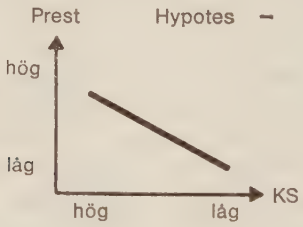

b. Utomhus

Denna aspekt på arbete värderas högre av elever från låg UN. Minoritetsgrupperna ligger närmare sina klassers majoriteter i värdering, men skillnaderna är små.

c. Osjälvständighet och osäkerhet

Även denna faktor omfattar frågor, som uppfattas som väsentligare för kommande yrkesverksamhet av elever från hem med låg UN. Minoritetsgrupperna ligger närmare klassmajoriteterna, men skillnaden mellan A och B är ej signifikant ($p \approx 0.13$) och skillnaden mellan C och D är obetydlig.

d. Status

Medeltalskillnaderna är mycket små. Värdena är något lägre för barn från hög UN, och av dessa ligger minoritetsgruppen B något högre, d v s närmare sin majoritetsgrupp D.

e. Rörlighet och flexibilitet

Eleverna i grupperna A och B från hög UN värderar de yrkesvärden som uttryckes i faktorn högt. Av dem har minoritetsgruppen

tbell XI:10. **Medelvärden på faktorskalor som mäter yrkesvärderingar. ttremgrupper.**

assens imman- ttning	Individuell utbildningsnivå hög	Individuell utbildningsnivå låg	Faktor	Rangordning	t-värden A—B	t-värden C—D
g	A 3.25	C 3.20	Vård	(A+B) ≈ (C+D)	0.96	0.00
j	B 3.14	D 3.20	Kontakt			
g	A 2.28	C 2.46	Utomhus	A B C D	—0.51	—1.17
j	B 2.35	D 2.59				
g	A 2.26	C 2.46	Osjälvständighet	A B C D	—1.61	—0.10
j	B 2.44	D 2.47	Osäkerhet			
g	A 2.31	C 2.23	Status	A B C=D	0.32	0.00
j	B 2.27	D 2.23				
g	A 3.00	C 2.74	Rörlighet	A B D C	1.12	—0.44
	B 2.86	D 2.79	Flexibilitet			
g	A 2.41	C 2.50	Spontanitet	A C B D	—0.92	—0.76
	B 2.54	D 2.60	Energiutflöde			
j	A 2.99	C 3.01	Aspiration utan risktagning	A C B D	—0.47	—2.11
	B 3.05	D 3.23				
j	A 1.95	C 1.73	Ensamhet	(A+B)≈(C+D)	1.15	—1.73
	B 1.81	D 1.95	Stillhet			

m: Höga värden — höga värderingar.

B närmat sig D. Däremot har D högre medelvärde än C. Alla differenser är emellertid små.

f. Spontanitet, energiutflöde
Hög UN ligger obetydligt högre (lägre värdering) och minoritetsgrupperna närmare sina respektive majoritetsgrupper.

g. Aspiration utan risktagning
De frågor, som uttrycker värdering av framgång utan risk eller ansträngning, värderas något högre av grupperna med låg UN. Minoritetsgrupperna ligger närmare sin klass majoritetsgrupp, och denna tendens är signifikant för grupp C.

h. Ensamhet och stillhet
I denna faktor finns inga skillnader mellan utbildningsgrupper. Alla värderar dessa egenskaper i arbetssituationen lågt. Allra minst uppskattas de av minoritetsgrupperna: skillnaderna mellan majoritets- och minoritetsgrupper är dock inte signifikant.

Sammanfattningsvis kan alltså konstateras att endast en av de berörda skillnaderna mellan majoritets- och minoritetsgrupp med samma sociala bakgrund är signifikant. Flertalet är av obetydlig storleksordning. Det kan dock noteras, att det finns en viss samstämmighet i resultaten över faktorer. Av de nämnda åtta faktorerna har två inte visat några skillnader mellan utbildningsgrupperna totalt $(A+B)\approx(C+D)$. I övriga sex faktorer föreligger skillnader i huvudhypotesens riktning i fråga om den högre utbildningsnivån, d v s jämfört med den andra högutbildningsgruppen A ligger gruppen B närmare de värden som gäller klassmajoriteten, grupp D. I låg UN är tendensen densamma: de små skillnaderna går i 4 fall i hypotesens riktning medan i ett fall $C=D$. Dessa tendenser kan vara orsakade av intelligensskillnader, för vilka ingen korrigering skett.

b. *En enkätfråga: Vad tycker Du själv är viktigt när Du bestämmer vad Du ska göra efter 9:an?* I samband med frågan om påverkan på värderingar av klassens sociala struktur har ett svarsalternativ på frågan om vilka faktorer, som är viktiga för det omedelbara valet av verksamhet efter den obligatoriska grundskolans slut, relevans. Det gäller vikten av att snabbt förtjäna pengar. Analys av svaren gav de resultat, som framgår av tabell XI:11. I vissa grupper har bortfallet blivit procentuellt stort, varför proportionen svar mycket eller ganska viktigt och inte så viktigt eller inte alls viktigt bör beaktas sam-

abell XI:11. **Svarsfrekvenser på enkätfrågan: Vad tycker Du själv är viktigt är Du bestämmer vad Du ska göra efter 9:an? Att snabbt få möjlighet att äna pengar. Procent. Extremgrupper.**

vars- lternativ	Klassens sammansättning	Pojkar Individuell utbildningsnivå		Flickor Individuell utbildningsnivå		Rangordning
		hög	låg	hög	låg	
ycket eller anska ktigt	hög	A 14	C 21	A 16	C 43	pojkar: D B C A flickor: C D B A
	låg	B 33	D 48	B 17	D 37	
te så viktigt inte alls ktigt	hög	A 78	C 57	A 81	C 57	pojkar: A C D B flickor: A B D C
	låg	B 42	D 48	B 67	D 60	

tidigt. Det ekonomiska utbytet anses viktigare i låg UN-grupperna.

Resultaten stöder för pojkarnas del hypotesen; minoritetsgrupperna B och C har kraftigt närmat sig majoritetsgrupperna A respektive D. För flickornas del kan ingen tendens i den riktningen utläsas.

4. Svårighet att välja och osäkerhet om man valt rätt

Av tabellerna XI:12 och 13 framgår, att regressionskoefficienterna för sambandet mellan "svårt välja" respektive "osäkerhet om man valt rätt" och klassens sociala sammansättning vid given intelligens- och utbildningsnivå ligger mycket nära 0 för totalmaterialet.

För undergrupperna finns dock vissa tendenser som är anmärkningsvärda. För pojkar från hög UN märks en negativ koefficient. Detta innebär, att då dessa pojkar befinner sig som en minoritet i klassen, upplever de valet som mindre svårt än om de utgör majoritet. Detta är en tendens som går rakt mot uppställd hypotes. För flickor från låg UN är en positiv koefficient signifikant på 5-procentnivån. Även detta innebär mindre svårighet att välja för flickor som befinner sig i mino-

Tabell XI:12. **Samband mellan "svårt välja" (SV) och klassens sociala sammansättning (KS) vid given UN och intelligens i dels fyra moderatorgrupper efter kön och UN, dels kombinationer av dessa.**

		HUN	LUN	Totalt
Pojkar	regr koeff	— .16	— .10	— .13
	medelfel	.07	.07	.05
	f g	18	21	18
	t	—2.35*	—1.57	—2.79**
Flickor	regr koeff	.02	.17	.09
	medelfel	.07	.07	.05
	f g	21	21	21
	t	0.30	2.28*	1.88
Totalt	regr koeff	— .07	.03	— .02
	medelfel	.05	.05	.04
	f g	18	21	18
	t	—1.47	0.65	—0.57

* — $p<0.05$
** — $p<0.02$

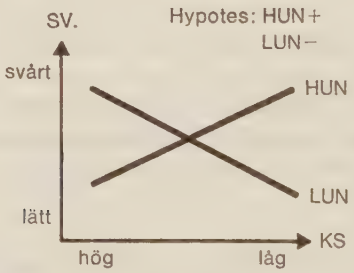

ritet i klassen. Tendenserna går alltså i motsatt riktning mot den uppställda hypotesen. I variabeln "osäkerhet" (tabell XI:13) är alla regressionskoefficienter mycket nära noll. Tendenserna ifråga om svårighet att välja är signifikant olika för pojkar och för flickor ($p < 1\ \%$). Pojkarna uppger sig känna det lättare att välja i klasser med större andel elever från den lägre socialgruppen, medan förhållandet är det motsatta för flickorna.

Separata analyser på undergrupper med olika linjeval har också genomförts. I tabell XI:14 visas att det föreligger en (ej signifikant) tendens, att de elever som väljer atypiskt för sin

Tabell XI:13. **Samband mellan "osäkerhet om man valt rätt" (VR) och klassens sociala sammansättning (KS) vid given UN och intelligens i dels fyra moderatorgrupper efter kön och UN, dels kombinationer av dessa.**

		HUN	LUN	Totalt
Pojkar	regr koeff	.04	.01	.02
	medelfel	.05	.06	.04
	f g	18	21	18
	t	0.75	0.09	0.56
Flickor	regr koeff	.04	— .01	.02
	medelfel	.05	.04	.03
	f g	21	21	21
	t	0.91	—0.25	0.53
Totalt	regr koeff	.04	.00	.02
	medelfel	.03	.04	.02
	f g	18	21	18
	t	1.18	—0.09	0.79

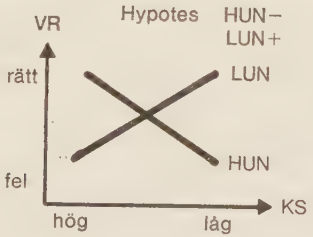

Tabell XI:14. **Samband mellan "svårighet att välja" (SV) och klassens sammansättning vid given UN och I i fyra undergrupper, som valt för sin UN atypiskt.**

		HUN praktisk linje	LUN g-linje
Pojkar	regr koeff	— .33	.16
	t	—0.64	0.51
Flickor	regr koeff	— .06	.22
	t	—0.25	1.44

Tabell XI:15. **Samband mellan "påverkan från föräldrar" (PF) och klassens sociala sammansättning (KS) vid given UN och intelligens i dels fyra moderatorgrupper efter kön och UN, dels kombinationer av dessa.**

		HUN	LUN	Totalt
Pojkar	regr koeff	.07	— .01	.03
	medelfel	.06	.04	.04
	f g	18	21	18
	t	1.18	—0.32	0.81
Flickor	regr koeff	— .08	— .17	— .12
	medelfel	.08	.09	.06
	f g	21	21	21
	t	—1.04	—1.80	—2.07
Totalt	regr koeff	— .01	— .09	— .05
	medelfel	.05	.05	.04
	f g	18	21	18
	t	—0.12	—1.80	—1.37

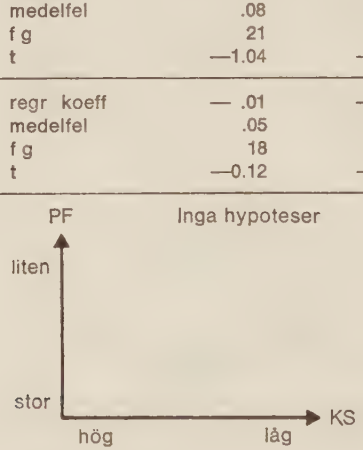

UN har svårast att välja om valet inte heller är det vanligaste i klassen. För hög UN är koefficienterna t ex negativa, vilket innebär att de som där valt praktisk linje upplevt valet lättare, då de gått i låg-klass. Elever från låg UN, som valt g-linje, har på samma sätt upplevt valet lättare om de gått i högklass. Grupperna har emellertid i dessa analyser blivit mycket små, varför mer detaljerade resultat ej skall diskuteras.

5. Upplevelser av kamraters och föräldrars betydelse för linjevalet

Alla fyra elevkategorierna tillmäter föräldrarna större betydelse för sina linjeval än kamraterna, se bilaga XI:1. Elever i hög-UN-grupperna anser sig också vara något mer påverkade

Tabell XI:16. **Samband mellan "påverkan från kamrater" (PK) och klassens sociala sammansättning (KS) vid given UN och intelligens i dels fyra moderatorgrupper efter kön och UN, dels kombinationer av dessa.**

		HUN	LUN	Totalt
Pojkar	regr koeff	.05	— .01	.02
	medelfel	.05	.04	.03
	f g	18	21	18
	t	1.07	—0.20	0.72
Flickor	regr koeff	0.2	— .19	— .09
	medelfel	.05	.09	.05
	f g	21	21	21
	t	0.42	—2.03	—1.59
Totalt	regr koeff	.03	— .10	— .03
	medelfel	.03	.05	.03
	f g	18	21	18
	t	1.03	—1.96	—1.07

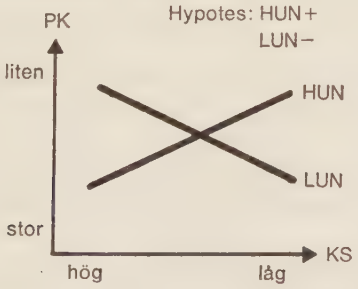

av föräldrarna än elever i låg-UN-grupperna. Detta kan sammanhänga med att föräldrarnas påverkan genom framförande av åsikter och deras påverkan som modeller oftare sammanfaller i hög-UN-grupperna.

De negativa regressionskoefficienterna för sambanden mellan KS och påverkan från de båda referensgrupperna (PF och PK) i totalgruppen, vilka redovisas i tabell XI:15 och 16, innebär, att elever i högklasser tillskriver både föräldrar och kamrater mindre betydelse för linjevalet än elever i lågklasser.

Ingen av lutningskoefficienterna är signifikant. Sammanfattningsvis kan emellertid sägas att för båda referensgrupperna antyds de samtidigt verkande svaga tendenserna

a. att de flickor tillmäter dem större betydelse, som går i en lågklass liksom de pojkar som går i högklass, samt
b. att man upplever referensgrupperna mer betydelsefulla, om man tillhör majoriteten av klassen i avseende på UN-tillhörighet.

Separata analyser av tre undergrupper efter linjeval har ej givit enhetliga tendenser.

6. Inställning till yrkeskategorier

I bilaga XI:1 redovisas medelvärden för skattningarna av hur gärna man vill bli de olika yrkeskategorierna yrken man kan få om man börjar arbeta direkt efter grundskolan, efter yrkes- och fackskola respektive efter gymnasium. Pojkar är mer negativt inställda till yrken med kort utbildning och detsamma gäller elever i hög-UN-grupperna jämfört med låg-UN-grupperna.

För yrkeskategorien "arbete direkt efter grundskolan" verifieras hypoteserna, vilket framgår av tabell XI:17. För totalgruppen föreligger ett signifikant samband mellan klassens sociala struktur och inställning till dessa yrken. Ju större andel låg-UN-elever i en klass desto mindre negativ inställning har eleverna.

Kraftigaste effekten synes föreligga i hög-UN-grupperna. För både pojkar och flickor är regressionskoefficienterna signifikanta ($p < 0.05$ resp $p < 0.02$) och innebär att då dessa elever utgör minoriteter i sina klasser påverkas de av sina klasskamrater mot en positivare inställning.

Om vi antar att skattningarna uttrycker vissa värderingar av olika typer av arbeten och av utbildning tyder dessa resultat på en påverkan av klassmiljön som är särskilt kraftig i hög-UN-grupperna. Låg-UN-eleverna låter sig inte lika starkt påverkas av en majoritet hög-UN-kamrater mot en mer negativ inställning till denna kategori av yrken.

Motsvarande resultat för yrkeskategorien "efter yrkesskola" som redovisas i tabell XI:18 ger en liknande bild. Regressionskoefficienterna är signifikanta för samma grupper som vid kategorien "yrken direkt efter grundskolan", nämligen båda hög-UN-grupperna, pojkar totalt, hög-UN totalt samt total-

Tabell XI:17. **Samband mellan "inställning till arbeten man kan få direkt efter grundskola" (YD-arb) och klassens sociala sammansättning (KS) vid given I och UN i dels fyra moderatorgrupper efter kön och UN, dels kombinationer av dessa.**

		HUN	LUN	Totalt
Pojkar	regr koeff	— .36	— .20	— .28
	medelfel	.16	.14	.11
	f g	18	21	18
	t	—2.21*	—1.45	—2.63**
Flickor	regr koeff	— .29	— .04	— .16
	medelfel	.11	.14	.09
	f g	21	21	21
	t	—2.60**	—0.27	—1.85
Totalt	regr koeff	— .33	— .12	— .22
	medelfel	.10	.10	.07
	f g	18	21	18
	t	—3.29***	—1.23	—3.17***

Anm: * — $p<0.05$
** — $p<0.02$
*** — $p<0.01$

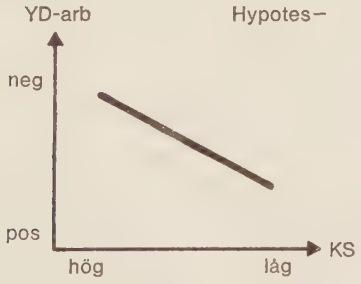

gruppen. Skillnaden mellan koefficienterna för hög- respektive låg-UN-gruppen är signifikant (bilaga XI:2).

Resultaten för yrkeskategorierna "efter fackskola" och "efter gymnasium", som presenteras i tabell XI:19 och 20, visar båda samma mönster men med kraftigare utslag för "efter gymnasium". För pojkar och speciellt låg-UN-gruppen föreligger en tendens att skatta dessa yrken positivare i låg-UN-klasser. I bilaga XI:1 framgår att det är en klart mindre positiv inställning till "yrken efter gymnasium" i låg-UN-grupperna. För

Tabell XI:18. **Samband mellan inställning till yrken man kan få efter yrkesskola (YD-yrk) och klassens sociala sammansättning (KS) vid given UN och intelligens i dels fyra moderatorgrupper efter kön och UN, dels i kombinationer av dessa.**

		HUN	LUN	Totalt
Pojkar	regr koeff	— .44	— .05	— .24
	medelfel	.17	.16	.12
	f g	18	21	18
	t	—2.61**	—0.30	—2.12*
Flickor	regr koeff	— .29	.04	— .13
	medelfel	.12	.14	.09
	f g	21	21	21
	t	—2.45*	0.27	—1.34
Totalt	regr koeff	— .36	— .01	— .19
	medelfel	.10	.11	.07
	f g	18	21	18
	t	—3.53***	—0.05	—2.50*

Anm: * — $p<0.05$
** — $p<0.01$
*** — $p<0.01$

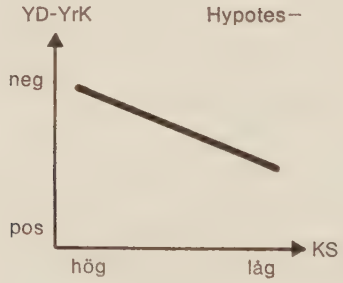

flickorna däremot och speciellt i hög-UN-gruppen, där ett positivt samband är signifikant noteras en tendens i hypotesens riktning, negativare värdering i låg-klasser. Hög-UN-flickor som är minoriteter i låg-UN-klasser är mer negativa till dessa yrken än kamraterna i hög-UN-klasser. Detsamma gäller också denna grupps inställning till "yrken efter fackskola". Av bilaga XI:2 framgår, att för både fackskole- och gymnasienivåyrken föreligger signifikant olika tendenser för pojkar och flickor.

Inställningen till yrken efter grundskolan direkt utan ut-

Tabell XI:19. **Partiella regressionskoefficienter för samband mellan "inställning till yrken man kan få efter fackskola (YD-fack) och klassens sociala sammansättning vid given UN och intelligens i dels fyra moderatorgrupper efter kön och UN, dels i kombinationer av dessa.**

		HUN	LUN	Totalt
Pojkar	regr koeff	— .12	— .22	— .17
	medelfel	.12	.10	.08
	f g	18	21	18
	t	—1.02	—2.30*	—2.24*
Flickor	regr koeff	.21	— .08	.07
	medelfel	.10	.13	.08
	f g	21	21	21
	t	2.12*	—0.63	0.83
Totalt	regr koeff	.05	— .15	— .05
	medelfel	.08	.08	.06
	f g	18	21	18
	t	0.61	—1.92	—0.93

Anm: * — $p < 0.05$

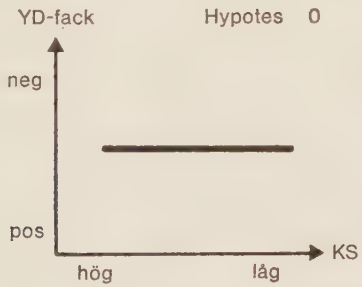

bildning och till yrken efter yrkesskola har också studerats i undergrupper efter vald linje i åk 9. Resultaten, som på grund av små grupper ej skall detaljredovisas, antyder att pojkar, som genom val av g-linje troligen ej tänker sig ett arbete direkt efter grundskolan, uttalar en mer positiv inställning till dessa yrken om de gått i lågklass. De har alltså påverkats av sina klasskamrater, där majoriteten hör till låg UN. De pojkar däremot som genom val av praktisk linje sannolikt i realiteten kommer att välja ett sådant alternativ uppvisar en svagare tendens i motsatt riktning. Det är möjligt att detta betyder att man låter sig påverkas mer ifråga om attityder till sådana yrken

Tabell XI:20. **Partiella regressionskoefficienter för samband mellan "inställning till yrken man kan få efter gymnasium (YD-gymn) och "klassens sociala sammansättning" vid given UN och intelligens, dels i fyra moderatorgrupper efter kön och UN, dels i kombinationer av dessa.**

		HUN	LUN	Totalt
Pojkar	regr koeff	— .14	— .22	— .18
	medelfel	.17	.12	.10
	f g	18	21	18
	t	—0.83	—1.80	—1.74
Flickor	regr koeff	.38	— .03	.17
	medelfel	.12	.12	.09
	f g	21	21	21
	t	3.16***	—0.26	2.02
Totalt	regr koeff	.12	— .13	.00
	medelfel	.10	.09	.07
	f g	18	21	18
	t	1.14	—1.48	—0.06

Anm: *** — $p<0.01$

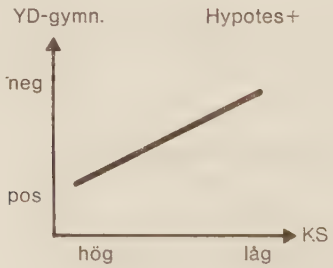

Tabell XI:21. **Samband mellan "inställning till arbeten man kan få efter yrkesskola" och KS vid given intelligens och UN i fyra moderatorgrupper efter kön och intelligens och för elever som valt g-linje respektive praktisk linje i åk 9.**

		HUN		LUN	
		g-linje	praktisk linje	g-linje	praktisk linje
Pojkar	regr koeff	— .31	— .07	— .04	— .28
	t	—2.22*	—0.44	—0.08	—0.99
Flickor	regr koeff	— .40	.47	— .27	— .26
	t	—2.56*	1.62	—0.69	—0.99

* — $p<0.05$

av klassens allmänna inställning om det inte berör de faktiska valen. I tabell XI:21 redovisas regressionskoefficienter som belyser inställning till yrken man kan få efter yrkesskola. För både pojkar och flickor från hög UN, som går på g-linje, är de negativa koefficienterna signifikanta och innebär en mer positiv inställning för de elever som gått i lågklass än för dem som tillhört en majoritet i högklass. Dessa tecken till påverkan från kamrater finns inte i de grupper som gått på praktisk linje. Även här kan förklaringen gälla att verklighetsanknytningen är av betydelse för de uttalade attityderna.

F. DISKUSSION

I de analyser som genomgåtts har vi antagit, att klassens sociala sammansättning har påverkat skolmiljön på ett sådant sätt, att attityder och valbeteenden utvecklats olika beroende på vilken klass en elev tillhört.

Elever från högre utbildningsnivåer väljer traditionellt oftare teoretiska linjer, som leder till längre utbildning och mer kvalificerade yrken. Denna attityd till utbildning tycks enligt den extremgruppsundersökning som genomförts kunna inverka på en minoritet av elever från låg UN, så att de till åk 9 väljer mellanteoretiska linjer avsevärt oftare än vad motsvarande elevkategori gör, om den kommer att bilda en majoritet i klassen. Denna påverkan har emellertid i materialet inte slagit genom då det gällt valen av verksamhet efter grundskolan. Inom den obligatoriska skolan har man alltså tenderat att välja ett steg mer teoretiskt än man kanske hade gjort om man haft andra kamrater. Då det gäller val av olika lång studiegång, som är viktigare, har inte kamratpåverkan kraft att slå genom. Attitydförändringen slår ej genom i verkligt avgörande beslut. Den har också visats inte ha påverkat den allmänna inställningen till studietiden: på frågan om accepterad studietid för att få ett yrke man trivs med noteras inte någon effekt av klassens sociala sammansättning om man konstanthållit intelligens och UN.

I undersökningen av inställning till olika typer av yrken — bl a sådana man kan få direkt efter grundskolan och efter gym-

nasium — kan vi iaktta en motsvarande påverkan. Attityden till yrken omedelbart efter grundskolan är klart mer positiv i låg än i hög UN. Den är också mer positiv i lågklass än i högklass i alla moderatorgrupper, särskilt i hög-UN-grupper. Separata analyser av elever som valt olika linjer till åk 9 visar, att sambanden huvudsakligen orsakas av de elever som valt g-linje, vilka är markerat mer positiva till dessa yrken om de gått i lågklass tidigare. Dessa elever har alltså en välvillig inställning till en yrkeskategori som de själva inte avser att välja, men som deras kamrater t o m åk 8 i viss utsträckning överväger. De elever från hög UN, som däremot själva går på praktisk linje och som alltså själva i viss utsträckning räknar med denna kategori yrken har inte påverkats av klasstillhörighet, den svaga tendensen går faktiskt i motsatt riktning. Detta tyder på att den påverkan vi kan räkna med från klasskamrater ligger på evaluativa attityder och ej på handlingsintentioner.

Av övriga resultat är det värt att nämna att påverkan från klassrumsmiljön inte kraftigt inverkat på prestationsutvecklingen. Här ger analyserna med regressionsanalys eventuellt någon överkorrigering för skillnader mellan grupper ifråga om intelligens. Denna variabel är möjligen även den påverkad av miljön, och då vi korrigerar för intelligens korrigerar vi för en del av den påverkan som skall studeras. I alla fyra moderatorgrupperna är visserligen tecknen desamma, men i samtliga fall är koefficienterna mycket låga.

Olika UN-grupper betraktar olika egenskaper i yrkesarbetet som särskilt viktiga. Analyserna visar knappast någon påverkan mellan grupperna som kan tillskrivas klassens sammansättning.

Hypoteser uppställdes, att de elever skulle uppleva större svårigheter och osäkerhet vid valen, som utgör minoriteter i klasserna och därför från föräldrar och klasskamrater bör tendera att möta olika förväntningar — korstryck. Dessa hypoteser har ej verifierats. Tvärtom har pojkar i hög UN och flickor i låg UN som varit minoriteter i låg- respektive högklasser uttryckt mindre osäkerhet om valen. Vid uppdelning efter vald linje i åk 9 har emellertid visat sig att de elever som valt atypiskt för både sin UN och sin KS upplevt valen svå-

rast. Det gäller t ex elever från hög UN i högklasser som valt praktisk linje respektive elever från låg UN i lågklasser som valt g-linje.

Enligt elevernas utsagor har föräldrarna större betydelse för valen än kamraterna. I hög UN har föräldrarna större betydelse än de har i låg UN. Eleverna har upplevt dessa referensgrupper ha större betydelse om de tillhör en majoritet.

Kapitel XII
Perspektiv

A. SYNPUNKTER PÅ RESULTATEN

1. Reversibilitet

För de flesta människor bestäms det område eller arbete som man skall ägna sig åt vid en serie val, som inleds innan man hunnit mogna till en självständig individ. Förr kom dessa första val tidigare, påverkades mindre av individen själv och var mer definitiva. Nu försöker vi i större utsträckning uppskjuta definitiva val till en senare tidpunkt, då mognadsprocessen hunnit längre och mer erfarenheter hunnit samlas som kan ge realism åt valen.

De första valen har många gånger visat sig vara irreversibla. Det har visats i Kapitel X att mycket få elever fortfarande byter inriktning under högstadiet. Dessa byten går dessutom huvudsakligen i riktning mot "praktiska" linjer — mobilitet nedåt.

Det förefaller som om elever i vissa grupper endast i nödfall valt praktiska ämneskombinationer eller linjer. I kapitel XI har t ex visats att barn från högre sociala grupper väljer praktisk linje endast vid så extremt dåliga betyg att andra alternativ varit helt orealistiska.

Elever som väljer praktiska alternativ har ofta inte trivts i skolan under mellanstadiet. Dessa alternativ kan ha fungerat som enda utvägar för dem som inte kunnat eller velat studera och inte som attraktiva utbildningsvägar mot en önskad yrkesutbildning.

Bland de elever som under högstadiet ändrat sig i riktning mot mer praktiska linjer finns en övervikt av sådana som inte trivts under mellanstadiet. Trivsel är alltså en prediktor av karriärlinje på högstadiet. Denna variabel är dessutom oberoende av intelligens och social bakgrund.

Det kan alltså misstänkas att praktiska kombinationer eller

linjer inte valts av positiva skäl utan som enda kvarstående alternativ — valfrihet saknades.

2. Aspiration

Med samhällets nuvarande struktur och med rådande attityder är viljan att genom utbildning skaffa sig en position med status, hög inkomst och inflytande av stor betydelse för skolelevernas val under hela karriärprocessen. Studieaspiration har därför granskats närmare i undersökningen.

a. *Social bakgrund och snedrekrytering till högre studier.* Som i de flesta länder kan vi konstatera stora skillnader i tillströmning till högre studier från olika socialgrupper. Detta gäller även om intelligensnivån kontrolleras. Elever från högre socialgrupper gör också bättre skolprestationer i förhållande till sin intelligens.

I kapitel V har visats att tendensen är densamma i Örebromaterialet då det gäller val av teoretisk utbildning efter den obligatoriska skolan. Där har också visats, att det hos eleverna finns en mycket klar skillnad i utbildningsaspiration — uttryckt som vilja att ägna lång tid åt studier för att få ett yrke som man trivs med — mellan grupper från olika utbildningsnivåer men med samma intelligens.

Orealistiskt hög eller onödigt låg aspiration kan leda till valhandlingar som så småningom begränsar individens valfrihet i yrkesvalet. Det är därför önskvärt att försöka finna, vidare studera och motarbeta sådana faktorer som verkar mot för hög eller för låg aspiration. Därmed har också problemet med social snedrekrytering till högre studier belysts.

b. *Den horisontella dimensionens betydelse* har kunnat belysas genom att flera mått använts på aspiration. I ett av dessa — härlett från en yrkesdifferential — har den horisontella dimensionen fått inverka på skattningar genom att dessa gällt vissa yrken.

Därvid har bl a kommit fram en klar illustration av en könsskillnad.

Då aspiration mätts i mått som gällt denna dimension frikopplad från den horisontella (accepterad studietid, verkliga

val m. m.) har inga könsdifferenser förekommit. Då däremot specifika yrken med sitt innehåll ingått i mätinstrumentet — som i YD-måttet — har detta förändrat bilden. Pojkarna vill fortfarande bli yrken enligt deras status, medan flickorna väljer huvudsakligen efter yrkesinnehåll, d v s den horisontella dimensionen. Detta förhållande får tolkas så, att flickorna studerar och önskar studera lika mycket som pojkarna, men deras attityd till studier är inte kopplad så mycket till det egentliga yrkesvalet.

Det förhållandet att pojkarna nästan helt bortser från yrkesområden och helt väljer efter status är inte fördelaktigt för ett ekonomiskt utnyttjande av utbildningssystemet. Det kan däremot ifrågasättas om det inte för individen under den första delen av karriären är klokt: man bevarar nämligen valfrihet i fortsatta val så länge som möjligt.

Det finns även mellan elever med olika social bakgrund skillnader i betydelsen av den vertikala dimensionen i yrkesvalet. Högre socialgrupper markerar mer än lägre denna dimension enligt de använda mätmetoderna i kapitel VIII. Där finns alltså störst risker för att den teoretiska inriktningen på valalternativen blir den helt dominerande.

Vissa gruppskillnader har alltså erhållits mellan mönstret i aspirationsmått, som i olika grad innefattar den horisontella dimensionen. Inom de studerade grupperna finns stora individuella skillnader. Dessa bör kunna vara en utgångspunkt i fortsatta studier av den problematik, som rör motiven bakom studieval och orsakerna till snedrekrytering till högre studier m m. I sådana studier bör självfallet beaktas realismen i val och skattningar. Denna kan delvis bedömas från intelligens och andra abilitetsmått.

c. *Självvärdering och konformitet.* Eftersom perceptionen av valalternativen, av den väljande och av hela valsituationen är avgörande för de beslut som fattas är självupplevelsen av stor betydelse. Den som har låg självvärdering har olika sätt att handskas med detta personliga problem. Ett sätt är att strängt hålla sig till givna regler och normer och noga rätta sig efter förväntningar. Barn med detta beteendemönster blir konforma, välanpassade i skolan. Det har visats att de också ten-

derar att följa utbildningsförväntningar i vårt samhälle och alltså har en aspiration som ligger över den som är normal för deras intelligens. De är också positiva till sina möjligheter att klara olika utbildningar.

Ett andra mönster är att finna trygghet i andra grupper utanför hemmets och skolans intressesfär, grupper där normerna och förväntningarna är annorlunda, där man markerar skillnaderna genom antisociala mönster och där man kan känna sig betydelsefull. I undersökningen har en grupp icke-konforma pojkar — i meningen aktiva ungdomsbrottslingar — visat sig icke svara mot detta mönster. De har visat en normal sociometrisk självvärdering, skattningen av jaget låg högre än genomsnittligt. De har också en helt genomsnittlig utbildningsaspiration i förhållande till sin intelligens. Ej heller har de en särskilt pessimistisk syn på sina möjligheter att klara olika utbildningar. Den anti-sociala attityd, som väntats slå genom i negativism inför utbildning har alltså inte präglat denna grupp. Det är möjligt att en sådan attityd utvecklas senare, men för 16-åriga pojkar har den anti-sociala bilden inte stämt.

Undersökningarna har genomförts med en grov metodik p g a att vissa data förelåg i svårtillgängligt skick. Det synes emellertid fruktbart att använda olika aspekter på självupplevelse då man söker det komplicerade mönstret bakom utvecklingen av utbildningsaspiration.

d. *Anpassning och valsituation.* En i förhållande till intellektuella förutsättningar för hög eller låg aspiration kan leda till en onödig begränsning av valalternativ. Ett mått på aspiration i relation till intelligens kan också vara en utgångspunkt för fruktbara studier av sådant valbeteende. Därför har en studie presenterats av anpassning och vissa för valsituationen betydelsefulla förhållanden i grupper som är olika varandra ifråga om studieaspiration men som är likställda i intelligens och social bakgrund.

Det har visat sig att elever med högre aspiration

a. uppfattas som något bättre anpassade, t ex säkrare, av kamrater, och att de trivs bättre i skolan
b. har större tilltro till sina möjligheter i vidare studier
c. har mer kunskap om utbildningsalternativ

d. har föräldrar som oftare önskar att de skall fortsätta gå gymnasielinje och som tycker att det är lättare att råda sina barn i studievalsfrågor.

Detta innebär i sammanfattning, att elever med hög utbildningsaspiration i en del avseenden liknar sina mer intelligenta kamrater och likaså kamrater från högre utbildningsnivå.

3. Valbegränsning

Valfriheten vid yrkesval begränsas enligt den skisserade modellen av bl a bristande kunskaper och av att vissa alternativ genom en stark aktualitet avskärmar andra och kanske mer relevanta alternativ.

Under karriärens första del, som infaller under grundskolans högstadium eller gymnasieskolan, förefaller denna valbegränsning inte möjlig. Eleverna får ju information om alla alternativ.

Det är emellertid inte detsamma att säga att information har spritts och att alla fått information. I undersökningens enkätdel har t ex framkommit att till åk 7 c:a 10 % av eleverna anser sig inte alls känna till respektive alternativ. Även till åk 9 har många uppgett att de kände för litet till alternativen. Det krävs vidare analyser av materialet för att svara på frågan om denna kunskapsbrist hänger samman med aktualitetsmekanismen, d v s att man varit så inställd på vissa (eller ett visst) alternativ, att man inte brytt sig om att informera sig om de övriga.

Förväntningar på vissa val från inte minst föräldrarna kan i de aktuella åldrarna verka så starkt, att eleven själv egentligen inte bearbetar valproblematiken. På grund av irreversibiliteten kan detta vara ogynnsamt för elever som väljer praktiska alternativ, vilka begränsar de reella möjligheterna att senare välja efter intressen och begåvning. För elever som väljer teoretiska alternativ står däremot alla vägar fortfarande öppna.

Valbegränsning kan ske genom påverkan från olika håll. Enkätsvaren tyder på att eleverna i stor utsträckning anser sig samarbeta med föräldrarna i dessa viktiga frågor. Då de blir äldre upplever de också yrkesvalsläraren som betydelsefull. De nämner också broschyrer o dyl som viktiga informations-

källor. Däremot förnekas kraftigt påverkan som kan anses irrelevant, t ex att välja som kamraterna.

Aktualitetsaspekten framhäver betydelsen av allsidiga erfarenheter. Ju fler och varierande aktiviteter en människa är engagerad i och ju fler grupper av människor man kommer i kontakt med ju mindre är sannolikheten att ett verkligen väsentligt alternativ blir icke-aktuellt i en kommande valsituation.

En begränsning av erfarenheterna kan tänkas komma av det strikt tillämpade klassystemet i den svenska skolan. Om en viss klass dessutom får en ensidig social sammansättning kommer erfarenheterna man får genom kamraterna också att bli ensidiga. Detta kan tänkas påverka eleverna i olika avseenden, bl a sådana som har med karriärprocessen att göra. Vissa skillnader har kunnat påvisas mellan elever i klasser med olika social sammansättning i värderingar av yrkesgrupper o dyl. Däremot slår dessa attityder inte genom i handlingsintentioner. Av de svaga tendenserna kan man dra den slutsatsen att det är lättare att påverka barn från hög UN i riktning mot positivare attityder till lågutbildningsyrken etc än att öka tendensen hos barn från låg UN att höja utbildningsaspirationen.

Vid den grad av social differentiering i klasserna som rått i Örebro kan vi dock konstatera att effekterna på valfriheten i karriärvalen är obetydliga.

Slutligen skall nämnas en mycket väsentlig grupp av påverkningsfaktorer, som begränsar valfriheten. Det är förväntningar som gäller barn därför att de hör till en viss kategori oavsett individens personlighet eller abilitet. Sociala rollförväntningar har berörts vid ett flertal tillfällen. Det har framhållits som en viktig forskningsuppgift att klarlägga innebörden i detta begrepp för att kunna finna åtgärder mot snedrekrytering till högre studier. Andra typer av rollförväntningar har inte behandlats i undersökningen. Lokala förväntningar orsakade av strukturen i ortens näringsliv och dylikt skulle kunna belysas med frekvenser av preferenser för vissa utbildningar som är aktuella i Örebro därför att utbildning anordnas på endast få platser, varvid Örebro är en. Genom att det finns ett på alla nivåer väl utbyggt utbildningssystem med många möjligheter för Örebroungdom att driva sin utbildning på hemmaplan ända till slutmålet är det ingen risk att lokalför-

väntningar är ett problem där. Det innebär att det inte är platsen för forskning i detta ämne.

Differenser mellan pojkar och flickor har redovisats i flera sammanhang. Ifråga om könsroller har illustrerats även ett mönster, som man känner väl igen från många tidigare sociologiska surveyundersökningar: pojkar väljer tekniska yrken, flickor vårdyrken o s v.

B. UTVECKLING AV MODELLEN

Den modell för karriärval, som beskrivits i kapitel II har inte fungerat som ett hypotessystem, som styrt det empiriska arbetet och uppläggningen av undersökningarna. I stället har den varit en referensram, inom vilken de rört sig. Mot bakgrunden av de resultat, som redovisats bör modellen utvecklas och preciseras.

Alla har inte full valfrihet i yrkesvalet. Den egna kapaciteten räcker inte på alla områden. Många har genom begränsade anlag ganska små möjligheter att välja.

Den praktiskt viktigaste inriktningen på utvecklingsarbetet torde vara att bygga en teori, som förklarar de processer som leder till val, som så småningom kan komma att ytterligare begränsa en individs valfrihet. De faktorer, som är verksamma kommer in i bilden i modellens båda steg; först i den aktuella valbegränsningsfasen och därefter i matchningen av kvarvarande alternativ mot egna behov och förutsättningar.

De avgörande faktorerna ligger främst i perceptionen. Emellertid kan förhållanden i de distala objekten självfallet i vissa fall ha betydelse, och de måste också beaktas.

Ett problem, som i vårt samhälle tycks vara betydelsefullt, är den roll som aspiration kan spela i valsituationen. Denna roll kan vara överdriven och för en del elever begränsa valalternativen, så att en del alternativ som väl skulle tillgodose personens behov och svara mot hans förutsättningar aldrig beaktas. Denna vertikala dimension kan hos andra ha för liten betydelse, eller fungera med negativa förtecken, så att personen inte överväger alternativ som goda förutsättningar och intressen skulle svara väl mot.

I undersökningsgruppen finns stora variationer ifråga om

den betydelse som tillmäts aspiration — den vertikala dimensionen — och behov eller intressen — den horisontella dimensionen. Styrkan i dessa båda dimensioner i valsituationen och differensen mellan dem är alltså faktorer, som är mätbara och som har betydelse för de aktuella valen. De kan därför vara fruktbara begrepp i en teori. Bakom dessa drivkrafter söker vi orsaker. Vilka faktorer påverkar individen mot olika inställning i dessa båda avseenden.

På den allmännaste nivån kan dessa faktorer beskrivas som arv och miljövariabler.

Hemmet och den miljö och uppväxtklimat det erbjuder har stor betydelse för individens utveckling och inte minst gäller detta för karriärutvecklingen. Skolans roll är också betydelsefull som en del av barnens miljö. Den enskilda skolklassens sammansättning har varit föremål för undersökning. Av större betydelse kan den klassrumsatmosfär vara som utvecklas i en klass, mycket beroende på läraren. Naturligtvis är det också betydelsefullt vilket arbetssätt och vilket arbetsinnehåll, som präglar arbetet. Detta bestäms i sina huvuddrag centralt genom politiska beslut. Under de första åren är eleven tilldelad viss lärare under två treårsperioder, vilket ger olika elever mycket olika skolerfarenheter.

Miljöfaktorernas betydelse har betonats så starkt under de senaste decennierna, att den stora variation mellan människor, som orsakas av arvet i vissa egenskaper ibland kommit att försummas.

Vissa faktorer i hemmiljön, som har samband med socialgrupp och med föräldrarnas utbildningsnivå, har betydelse för utvecklingen av barnens utbildningsaspiration. Även arvet inverkar på karriärvalets samband med socialgruppsindex.

Då vi nu önskar belysa orsaksmekanismerna till snedrekrytering till högre studier m m och inte längre enbart vill studera dess omfattning, bör hypotetiska konstruktioner definieras. Dessa bör på en mer specifik nivå täcka de faktorer i hemmiljön som ensamma eller i interaktion med andra miljöfaktorer eller genetiska betingelser förklarar uppkomsten av variation i med karriärvalet förknippade förhållanden.

Sådana faktorer kan här exemplifieras och anges i några grupper:

1. *Personligheten,* självvärdering, emotionell mognad och intelligens och abiliteter, utgör en grupp variabler, som spelar en självklar roll. Det är inom denna grupp som man bör söka information som visar vilka alternativ, som kan anses vara lämpliga för en individ.
2. En särskilt viktig variabelgrupp utgörs av *behov,* intressen och värderingar, vilka bör få spela en betydande roll i yrkesvalet.
3. *Erfarenheter* och kunskaper är nödvändiga för realistiska ställningstaganden. Erfarenheterna från tidigare skolor eller utbildningar med därtill knuten känsla av trivsel kan spela en väsentlig roll.

Slutligen finns en grupp faktorer, attityder eller faktiska realiteter, som mer direkt inverkar på inställningen till valets vertikala dimension — utbildningsaspiration. Dessa bör specifieras och utarbetas samt operationaliseras. Här skall med utgångspunkt från de empiriska studierna hittills ges en skissartad beskrivning av fem sådana faktorer. Några liknande faktorer har studerats av Andersen (1972) och Miller (1970).
4 a. *Ekonomiska faktorer* kan fortfarande inverka på valet. Ett exempel är faktiska svårigheter för en familj att klara sig utan att barnen snarast möjligt bidrar till försörjningen med eget arbete.
4 b. *Geografiska förhållanden* kan verka försvårande. Långa avstånd kan orsaka svårigheter för en fortsatt utbildning, som man skulle valt under gynnsammare betingelser.

Båda dessa faktorer berör faktiska förhållanden, vilka vi i Sverige sökt motarbeta med socialpolitiska åtgärder så långt det varit möjligt.
4 c. Viljan att *uppskjuta tillfredsställandet av materiella behov* för att längre fram nå fördelar kan påverka karriärvalet (se Straus, 1962). Denna faktor kan vara förknippad med och ibland svår att särhålla från den ekonomiska faktorn, men gäller alltså även fall då ekonomin i realiteten inte har någon avgörande roll för valet. Denna delay-faktor spelar sannolikt en ganska stor roll genom att löne- och framför allt skattesystem är utformat på ett sätt som är utomordentligt gynnsamt för unga, ensamstående förvärvsarbetande även med okvalificerade arbeten. De är inte känsliga för den osäkerhet i anställ-

ningsförhållanden som är främsta nackdelen med deras arbeten. Skillnaden i materiell standard mellan den förvärvsarbetande och den studerande ungdomen är alltså stor.

En tendens i undersökningen har visat på denna faktors relevans. Det finns skillnader mellan elever från olika utbildningsnivåer i avseende på upplevd betydelse av att snabbt komma ut i förvärvsarbete, denna betydelse påverkades av klasskamraterna (kapitel XI) och var relaterad till utbildningsaspiration (kapitel VI).

4 d. *Press mot teoretiska studier* som den bästa vägen mot status och betydelse är en annan faktor som spelar en roll vid utvecklandet av attityder till utbildning.

Sambandet mellan denna faktor och socialgrupp eller utbildningsnivå torde inte vara så högt som man eventuellt föreställt sig. Många föräldrar i högre sociala skikt har mognat till insikt i andra värden än pengar, status och inflytande. Många föräldrar från lägre socialgrupper vill se sina barn nå det obekanta de själva aldrig kunnat nå till och sett fördelarna men ej nackdelarna av.

4 e. *Konformitet,* viljan att rätta sig efter förväntningar och formulerade regler påverkas troligen starkt av föräldrarnas uppfostringsmetoder och det emotionella klimatet i familjen.

Konformitetsaspekten har också betydelse för karriärvalet och kanske främst för inriktningen på den vertikala dimensionen. Detta samband står i relation till självvärderingen och särskilt extrem konformitet kan vara ett försvar vid alltför låg självvärdering.

Konformitetsvariabeln kan betraktas som en moderatorvariabel: nivån påverkar betydelsen hos andra pressfaktorer på individen.

Dessa fem individvariabler kan ha olika samband med social bakgrund. Om orsakerna till snedrekrytering till högre studier, och andra symptom på icke önskvärda styrmekanismer i karriärvalen kunde återföras på sådana variabler (och andra) skulle det vara lättare att angripa problemen i fortsättningen.

C. SKOLANS ROLL OCH ORGANISATION

Skolan är en del av barnens miljö, och den delen måste ses i relation till andra komponenter. Skolans möjligheter är stora men begränsade. Det är inte skolans roll att ställa diagnos på och behandla blindtarmsinflammation, benbrott eller neuroser, även om den och dess medarbetare i många sammanhang kan hjälpa till med att ordna ingripanden från andra organ i samhället.

Skolans roll skall definieras av den målsättning, som ställs upp. För den svenska skolan är denna formulerad i läroplanen för grundskolan (1969).

Man kan urskilja tre huvudpunkter i målsättningen:

a. För det första skall skolans verksamhet syfta till att främja elevens personliga mognande till en fri, självständig och harmonisk människa. Det betonas att utöver kunskaper även vanor, attityder och värderingar har betydelse för denna personlighetsutveckling. Av betydelse i detta sammanhang är betoningen av självtillit och initiativkraft.

b. För det andra framhålles vikten av den sociala utvecklingen; den personliga utvecklingen till en fri och självständig människa är ej självändamål utan grundval för samarbete och samverkan och solidaritet mellan människorna.

c. I en tredje grupp av synpunkter, vilka är av särskild vikt i detta sammanhang, faller tillvaratagandet av anlag och möjligheter och lika tillgång för alla på utbildningsmöjligheter. Förmågan till självinsikt som är en nödvändig förutsättning för riktiga val av studiebanor och yrken skall utvecklas. Skolan skall också skapa trygghet och trivsel hos dem som arbetar där. Detta skall ge arbetsglädje liksom aktning för varje slag av arbete. Hos eleverna skall så utvecklas ett studieintresse och en fortsatt utbildningssträvan som inriktas på utveckling av personligheten och förkovran i det yrke som väljs.

Den målsättning som jag kort skisserat stämmer självfallet med önskvärda betingelser för studie- och yrkesvalsprocessen enligt modellen i kapitel II.

Målsättningen har påverkat skolans organisation. Men är denna utformad så att man för flertalet elever kan närma sig målet?

En av grundskolans kännetecken är att eleverna aldrig grupperas i klasser efter begåvning eller andra förutsättningar. Klasserna blir allsidigt sammansatta under alla 9 skolåren, vilket kan ge en bred erfarenhet genom umgänge med kamrater med varierande social bakgrund.

De möjligheter till val av alternativa ämnesgrupper som förekommer under de tre sista åren i grundskolan ger i princip aldrig irreversibla val, de som genomgått grundskolan har kompetens att börja i gymnasieskolan. På motsvarande sätt är gymnasieskolan utformad så, att dess linjer ger mycket omfattande formell kompetens för inträde till postgymnasiala studievägar. Detta åstadkommes genom att teoretiska kurser läses även på de praktiskt inriktade yrkeslinjerna.

Detta innebär alltså långtgående åtgärder för att ge alla tillgång till samma utbildningsmöjligheter. Detta är positiva framsteg jämfört med det skolsystem, som vi hade för ett par årtionden sedan.

Emellertid innebär den utformning skolan fått också att andra målsättningar, som ur t ex studie- och yrkesvalsaspekten är mycket väsentliga, inte kan nås för stora grupper av elever.

Elevens anlag och möjligheter skall tillvaratagas, och eleven skall finna studievägar som främjar den personliga utvecklingen. Skolan skall ge alla arbetsglädje och aktning för allt slags arbete. Den skall ge studieintresse och en fortsatt utbildningssträvan.

Dessa mål är uppenbarligen oförenliga med målet att alla efter grundutbildningen skall ha tillgång till samma utbildningsmöjligheter. De skulle kunna nås endast om alla elevers anlag och förutsättningar skulle vara i stort sett lika vid tiden för skolstarten. En alltför stor optimism vad gäller möjligheterna att åstadkomma förbättringar genom miljöpåverkan leder för vissa elevgrupper till frustreringar, som är knutna till teoretiska studier. Negativa attityder kan sprida sig över till all slags utbildning och resultera i avbrott i utbildningen, i minskning i valfrihet i yrkesvalet.

Så länge man strävar efter oförenliga målsättningar kommer man också att försumma skolans möjligheter att tillfredsställa även intellektuellt svagare elevers utvecklingsbehov och att

ge alla elever en alltför snäv erfarenhetsbas.

På mellanstadiet finns inga valmöjligheter, och ett klinikeller specialklassystem av begränsad omfattning är det enda instrument som finns för att stödja elever som har svårigheter att följa undervisningen.

På högstadiet finns valmöjligheter under en viss del av veckans lektioner. Vid en större del av skolämnena är dock klassen samlad. Här finns också en uppdelning av eleverna i vissa ämnen, där man kan läsa en svårare eller en lättare kurs.

Den allsidiga klassammansättningen har som sagts gett eleverna möjligheter att få en bred social erfarenhet genom att lära känna människor med annan social bakgrund.

Elevernas förmåga till självinsikt är emellertid också beroende av de erfarenheter de gör i undervisningen av stoffvalet och ämnesvalet. Här dominerar under hela grundskolan renodlat teoretiska ämnen. De elever som har stora anlag av annat slag får inte av skolan stora möjligheter att upptäcka dessa och låta det påverka självinsikten och så småningom utbildningsinriktningen. Vissa övningsämnen utgör mer hobbybetonade inslag på veckoschemat och får inte samma betydelse för självkännedom som de teoretiska ämnena.

Den utpräglat teoretiska inriktningen på grundskolestudierna motverkar också den lika värderingen av varje slag av arbete. Resultaten av mina undersökningar av upplevd trivsel och dess samband med social bakgrund och studieval belyser dessa frågor. Barnens allmänna skoltrivsel synes inte vara påverkad av den sociala bakgrunden. Däremot har variabeln ett klart samband med studievalen. De som trivs väljer mer teoretiskt, och de som väljer teoretiskt utan att trivas tenderar att ändra sin inriktning mot mer praktiska ämnen. Alla dessa tendenser framkommer även sedan intelligensens eventuella inflytande har eliminerats med statistiska metoder. Erfarenheterna av låg- och mellanstadiets skolgång, vilka föregår valmöjligheterna, har alltså betydelse för hur man utformar sin studiegång.

Man kan se på detta ur två aspekter:

a. För det första kan man se det som en anledning att skärpa uppmärksamheten på mellanstadiets problematik. Barnen befinner sig i de åldrar, för vilka samhället i sin helhet gör

minst. Det betraktas som relativt problemfria år. I städerna har dessa barn hamnat mellan lekplatser och ungdomsgårdar i en ofta steril bostadsmiljö utan hjälp till stimulerande verksamhet. I skolan har mellanstadiet glömts bort under reformarbetet i sin överteoretiska utformning. Elever utan teoretisk inriktning har där grundlagt negativa attityder till skola och till utbildning, och här kan inbegripas även praktisk eller yrkesförberedande sådan. Om man vill utveckla positiva attityder till utbildning med skolan som instrument finns det alltså skäl att sätta in åtgärder redan på mellanstadiet. Dessa skulle då syfta till att ge en positivare inställning till utbildning. I den ram som denna undersökning rör sig, skulle det då snarast ytterligare skärpa snedfördelningen mot teoretisk utbildning. Den positiva attityden till utbildning skulle visa sig i att fler trivdes under mellanstadiet och att fler valde fortsatta teoretiska studier.

b. Detta leder till det andra sättet att se på det påvisade sambandet mellan trivsel under mellanstadiet och karriärval. Enligt detta är det att betrakta som något negativt att endast barn som inte trivs bra i skolan väljer mer praktiskt inriktade eller yrkesförberedande ämnen och linjer på högstadiet. Det förefaller som om de gjorde negativa val, de väljer alternativ som återstår när de högt värderade teoretiska faller bort.

Sannolikt sammanfaller slutsatsen om åtgärder för att avhjälpa detta förhållande med den som nämndes i samband med diskussionen om det första synsättet. De åtgärder, som kan leda till bättre trivsel under mellanstadiet, och som därigenom kan leda till positivare inställning till utbildning, bör ha en avteoretiserande karaktär. En väsentlig del av arbetstiden bör utgöras av praktiska ämnen, som på dessa tidigare stadier kan ges samma status som de teoretiska och därigenom förebygga utvecklingen av de olika värderingar till olika ämnesval, som dominerar högstadiets val även i organisationen efter 1971.

Det är önskvärt att det ömsesidiga beroendet mellan teori och praktik kommer till uttryck i en långtgående integration mellan de båda typerna av ämnen. Det är kanske troligast, att den bästa lösningen är ett avskaffande av polariseringen teori — praktik, vilket kunde innebära ämnen som förenar moment av olika slag.

Ett sådant system skulle ge ökade möjligheter till utvecklingen av en sund självkännedom, baserad på allsidiga erfarenheter. Denna allsidighet bör också omfatta sociala erfarenheter, vilket varit en motivering till att uppskjuta differentiering och arbeta med sammanhållna klasser under grundskoletiden. Stora svårigheter har varit förenade med detta system, vilket orsakats av att skillnaderna mellan eleverna varit för stora för organisationsformen.

Man borde utpröva ett alternativ till den rigida klassorganisationen som skulle kunna tillgodose även de extremt högt respektive lågt begåvades krav på tillvaratagande av alla elevers anlag samtidigt som målsättningen i andra avseenden kan nås. Eleverna skulle kunna arbeta i olika grupper i olika ämnen eller med olika uppgifter. Grupperna skulle sammansättas så att eleverna får arbeta på sin egen nivå och ha maximala möjligheter att stimuleras till effektivt arbete i de ämnen där en sådan gruppering är nödvändig, t ex språk och matematik. I andra ämnen träffar eleven andra kamrater och får sammanlagt arbeta samman med fler kamrater än enligt det konventionella systemet. Grupperna kan ha varierande storek. Systemet kan börja tillämpas tidigt, men i mindre utsträckning på lägre stadier, där en fast klasstillhörighet kan ge mer trygghetskänsla. I systemet inbyggs nuvarande specialklass- och kliniksystem, vilket gör att sådan behandling kan ges utan att det avviker från det vanliga och upplevs som diskriminerande.

Systemet gör det också möjligt att bryta den stelbenta åldersegregation, som klassystemet gjort nödvändig. På högre stadier av grundskolan kan grupper bildas över åldersgränser.

Forskning och forskningsresultat ger aldrig färdiga praktiska lösningar på de problem som behandlas. Vid arbetet med teori och empiri kan forskaren dock inte undgå att i vissa frågor fundera på praktiska lösningar. Reflexionerna i denna boks sista avsnitt har utgjort exempel på några sådana funderingar.[1])

[1]) För en allsidig syn på skolans utveckling i framtiden hänvisas till Husén (1969, 1971).

Referenser

Adebäck, B. Sociala relationer i skolan. Örebroprojektet, delstudie 7. Stockholm, 1969.

Andersen, B. B. Aspekter af den "kulturelle" barriere mod uddannelsessøgning. Köpenhamn: Socialforskningsinstituttet, 1972.

Andersson, B.-E., Ekholm, M. & Hallborg, M. Skolsegregation och vissa effekter därav. Rapport i projektet UG. Göteborg, 1970.

Anderson, M.-L., Dahlryd, E., Domfors, L.-Å., Jonsson, L.-E., Leinonen, R., Ljungquist, C. Linjeval och yrkesvärderingar i årskurs 9 relaterade till den sociala klasstrukturen i årskurs 6. Örebroprojektet, stencil. Stockholm, 1969.

Attner, G. & Sisask, A. Effekter av social segregation i skolklasser — En pilotstudie av åtta skolklasser i Malmö. Stencil. Lund: Sociologiska inst., 1969.

Baltes, P. B. & Nesselroade, J. R. Multivariate longitudinal and cross-sectional sequences for analyzing ontogenetic and generational change. A methodological note. Developmental Psychology, 1970, *2,* No. 2, 163—168.

Been, D. & Zetterblom, G. Yrkesenkät, intresseschema och yrkesvalslärares bedömning i årskurs 8. Örebroprojektet, delstudie 2, Stockholm, 1967.

Bordin, E. S., Nachmann, B., & Segal, S. J. An articulated framework for vocational development. Journal of Counseling Psychology, 1963, *10.*

Bruner, J. On perceptual readiness. Psychological Review, 1957, *64,* 123—152.

Clark, H. F. Economic theory and correct occupational distribution. New York: Teachers College Bureau of Publications, 1931.

Coleman, J. Equality of Educational Opportunity. Washington, D. C.: US Office of Education, 1966.

Cooley, C. H. Social Organization. New York: Schoken Books, 1902.

Coopersmith, S. The Antecedents of Self-esteem. London: W. H. Freeman, 1967.

Crafoord, K. Symptom eller ålderstypiskt beteende? En studie av 15-åriga flickor. Lic.avh. Stockholm, 1972.

Crites, J. O. Vocational Psychology. The Study of Vocational Behavior and Development. New York: McGraw Hill, 1969.

Department of Education and Science. Children and Their Primary Schools. A recept of the Central Advisory Council for Educa-

tion (England), II. Research and Surveys. London: H.M.S.O. (The Plowden Report), 1967.

Douglas, J. W. B. The Home and the School. London: MacGibbon & Kee, 1964.

Douglas, J. W. B., Ross, J. M., & Simpson, H. R. All our Future. London: Peter Davies, 1968.

Draper, N. & Smith, H. Applied Regression Analysis. New York: Wiley & Sons, 1967.

Enarsson, B., Gustafsson, M., Hedström, I., Magnusson, B., Nyrén, K. & Rössel, R. Självvärdering och attityder till studie- och yrkesval i olika konformitetsgrupper. Örebroprojektet, Stencil. Stockholm, 1970.

Flanagan, J. C. & Cooley, W. W. Project Talent: One-year follow up studies. Pittsburgh: School of Education, Univ. of Pittsburg, 1966.

Gesell, A. L., Ilg, F. L., & Ames, L. B. Youth: The Years from Ten to Sixteen. New York: Harper, 1956.

Ginzberg, E., Ginsburg, S. W., Axebrad, S., & Herman, J. L. Occupational Choice: An Approach to a General Theory. New York: Columbia University Press, 1951.

Glueck, S. & Glueck, E. T. Unraveling Juvenile Delinquency. Cambridge, Mass.: Commonwealth Fund, 1950.

Gowan, J. C., Demos, G. D., & Torrance, E. P. (Eds.) Creativity: Its educational implications. New York: Wiley & Sons, 1967.

Guilford, J. P. Creativity. American Psychologist, 1950, *5*, 444—454.

Guilford, J. P. Creativity: Its Measurement and Development. I. Parnes, S. J. & Harding, H. F. (Eds.) A Source Book for Creative Thinking. New York: Scribner's Sons, 1962, 151—168.

Guilford, J. P. The Nature of Human Intelligence. New York: McGraw-Hill. Book Company, 1967.

Hagberg, A.-C., Josephson, G., Lindquist, A., Marnell, M., Sjögren, B., Wiman, Y. Skolanpassningens betydelse för studieval på grundskolans högstadium. Örebroprojektet, stencil. Stockholm, 1971.

Halsey, A. H. (Ed.) Ability and Educational Opportunity. OECD. Paris, 1961.

Hammond, K. R. Probabilistic Functionalism: Egon Brunswik's Integration of the History, Theory and Method of Psychology. I Hammond, K. R. The Psychology of Egon Brunswik. New York: Holt, Rinehardt and Winston, 1966.

Hansen, E. J. Ungdom og uddannelse. De 14—20 åriges uddannelsessituation 1965. Bind II. Køpenhavn: Teknisk forlag, 1971.

Henricson, M. Tonåringarnas normer och normklimat. Licentiatavhandling, Stockholm, 1971.

Herzberg, F., Mausner, B., & Snyderman, B. B.: The Motivation to Work. New York: Wiley, 1959.

Holland, J. L. A theory of vocational choice. Journal of Counceling Psychology, 1959, *6*, 35—44.

Holland, J. L. The psychology of vocational choice: A theory of personality types and model environments. Waltham, Mass.: Blaisdell, 1966.

Holland, J. L. Explorations of a theory of vocational choice: IV. A longitudinal study using a sample of typical students. Journal of Applied Psychology Monograph Supplement, 1968, Vol. 52, no, 1, del. 2.

Husén, T. The Relation Between Selectivity and Social Class in Secondary Education. International Journal of Educational Sciences, 1966, *1*.

Husén, T. Social structure and utilization of talent. Ped. Forskning, Scand, J. of Ed. Research, No. 1, 1968, 1—20.

Husén, T. Skola för 80-talet. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1969.

Husén, T. Talent, Opportunity, and Career. A twenty-six year follow-up of 1500 individuals. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1969.

Husén, T. Utbildning år 2000. Stockholm: Bonniers, 1971.

Husén, T. & Boalt, G. Education Research and Educational Change: the case of Sweden. New York: Wiley, 1968.

Härnqvist, K. & Grahm, Å. Vägen genom gymnasiet. Elevernas syn på valsituationer och studieformer. 1960 års gymnasieutredning I. SOU 1963:15. Stockholm, 1963.

Härnqvist, K. Manual till DBA. Stockholm: Skandinaviska testförlaget, 1961.

Härnqvist, K. Social factors and educational choice. International Journal of the Educational Sciences, 1966, *1*. 87—102.

Härnqvist, K. Relative changes in intelligence from 13 to 18, part I and II. Scandinavian Journal of Psychology, 1968, *9*, 50—82.

Jackson, P. W. & Messick, S. The person, the product, and the response: conceptual problems in the assessment of creativity. J. Personality, 1965, *33*, 309—329.

Jansson, S. & Ljung, B. O. Vägen genom högstadiet till gymnasiet. Rapport från Pedagogisk-psykologiska institutionen, Lärarhögskolan i Stockholm. Nr 45, 1970.

Johannesson, I. & Magnusson, D. Social- och personlighetspsykologiska faktorer i relation till skolans differentiering. 1957 års skolberedning. SOU 1960: 42. Stockholm, 1960.

Johansson, G. Katekolaminutsöndring och beteende i skolmiljö, Örebroprojektet, delstudie 9. Stockholm, 1970.

Korman, A. K. Self-esteem variable in vocational choice. Journal of Applied Psychology, 1966, *50*, 479—486.

Korman, A. K. Self-esteem as a moderator in vocational choice: replications and extensions. Journal of Applied Psychology, 1967, *53*, No. 3, 188—192.

Korman, A. K. Toward a hypothesis of work behavior. Journal of Applied Psychology, 1970, *54*, No. 1, 31—41.

Larsson, L. & Sandgren, B. En studie av kreativitetsutvecklingen inom årskurserna 4—9 samt en undersökning av kreativitetens samvariation med intelligens. Stencilerad avhandling, Göteborg, 1968.

Ljung, B. O., Hansson, G., Jansson, S. & Lundman, L. Preliminär rapport gällande effekter av klassers socioekonomiska struktur inom Västmanlandsundersökningen. Stencil. Stockholm, 1970.

Lofqvist, L. H. & Davis, R. V. Adjustment to Work. Minnesota University: Appleton-Century-Crafts, 1969.

Läroplan för grundskolan. Skolöverstyrelsen, 1—2: (1—19). Stockholm, 1969.

Macpherson, J. S. Eleven-Year-Olds Grow Up. London: University of London Press, 1958.

Magnusson, D. & Dunér, A. Metoder och modeller. Örebroprojektet, rapport III. Stockholm, 1967.

Magnusson, D., Dunér, A. & Zetterblom, G. Adjustment. A longitudinal study. Manuskript. Stockholm: Psykologiska institutionen. 1971. Publiceras: Stockholm, 1972.

Magnusson, D. & Dunér A. Kreativitet. Manuskript. Stockholm: Psykologiska institutionen, 1972.

Maxwell, J. Sixteen Years On: A Follow-up of the Scottish Mental Survey. London: University of London Press, 1969.

Mednick, S. A. An associative interpretation of the creative process. I Taylor, C. W. (Ed.) Widening horizons in creativity. The proceedings of the fifth Utah creativity conference. New York: Wiley & Sons, 1964, 54—68.

Miller, G. W. Factors in school achievement and social class. Journal of Educational Psychology, 1970, *61*, 260—269.

Neymark, E. Selektiv rörlighet. Stockholm: PA-Rådet, 1961.

Nygren, A. Social differentiering i skolan. En empirisk studie vid Örebro grundskolor. Örebroprojektets rapporter, delstudie 10. Stockholm, 1970.

Nygren, A. Effekter av klassens sociala sammansättning på elevgruppers prestationsnivå och motivation. Örebroprojektets rapporter,delstudie 11. Stockholm, 1970.

Olofsson, B. Vad var det vi sa! Om kriminellt och konformt beteende bland skolpojkar. Stockholm: Utbildningsförlaget, 1971.

Osipow, S. H. Theories of Career Development. New York: Appleton-Century-Crafts, 1968.

Parnes, S. J. & Harding, H. F. (Eds.) A source book for creative thinking. New York: Scribner's Sons, 1962.

Parsons, F. Choosing a Vocation. Boston: Houghton Mifflin, 1909.

Parson, T. An approach to psychological theory of action. In Koch, S. (Ed.) Psychology: A study of a science. Vol. 3, New York, 1959.

Plowden. Se Department of Education and Science, 1967.
Roe, A. The Psychology of Occupations. New York: John Wiley & Sons, 1956.
Rottenberg, S. On choice in labor markets. Industrial Labor Relations Review, 1956, *9*, 183—199.
Sawrey, J. M. & Telford, C. W. Psychology of Adjustment. Boston: Allyn and Bacon, 1967.
Sewell, W. H., Haller, A. O., & Straus, M. A. Social status and educational and occupational aspiration. American Sociological Review, 1957, *22*, 67—73.
Sjöstrand, P. Karriärens utveckling — en socialpsykologisk analys av yrkesval. Stencil. Göteborg, Sociologiska institution, 1968.
Straus, M. A. Deferred Gratification, Social Class and the Achievement Syndrome. American Sociological Review, 1962, *27*.
Super, D. E. Vocational Adjustment Implementing a Self-concept. Occupations, 1951, *30*, 88—92.
Super, D. E. The Psychologly of Careers. New York: Harper & Brothers, 1957.
Super, D. E. Toward making self-concept theory operational. I Super et al. Career development: Self-concept theory. Princeton: CEEB Research Monograph 4, 1963.
Super, D. E. & Bachrach, P. B. Scientific Careers and Vocational Development Theory. A Review, a critique and some recommendations. New York: Bureau of Publication, Teachers College, Columbia University, 1957.
Super, D. E., Crites, J. O. Hummel, R. C., Moser, H. P., Overstreet, P. L., & Warnal, C. F. Vocational Development: a Framework for Research. Career Pattern Study 1. Ne York: Bureau of Publications, Teachers College, Columbia University, 1957.
Super, D. E. & Oversteet, P. L. The Vocational Maturity of Ninth Grade Boys. Career Pattern Study 2. New York: Bureau of Publications, Teachers College, Columbia University, 1960.
Super, D. E., Starishevsky, R., Matlin, N., & Jordaan, F. P. Career development. Self-concept theory. Princeton, N. J.: College Entrance Examination Board, 1963.
Swedner, H. & Edstrand, G. Skolsegregation i Malmö. Stencil. Lund, 1969.
Svensson A. Relative Achievement. Performance in Relation to Intelligence, Sex and Home Environment. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1971.
Sysiharju, A.-L. Social Factors and Recruitment to the Gymnasium in Finland. Ped. Forskning. No. 2, 1969.
Tiedeman, D. V. & O'Hara, R. P. Career Development: Choice and Adjustment. Differentiation and Integration in Career Development. New York: College Entrance Examination Board, 1963.
Trow, W. D. Phantasy and Vocational Choice. Occupations, 1941, *20*, 89—93.

Trow, M. The Democratization of Higher Education in America. Archive Europienne de Sociologie, III, 1962, 231—262.
Vroom, V. H. Work and Motivation. New York: John Wiley and Sons, 1964.
Wallach, M. A. & Kogan, N. Modes of Thinking in Young Children. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1965.
Wallach, M. A. & Kogan, N. A. A new look at the creativity-intelligence distinction. Journal of Personality, 1965, *33*, 348—369.
Waern, Y. & Härnqvist, K. Manual till Intresseschema — Sysselsättningar. Stockholm, 1962.
Ziller, R. C.: Vocational choice and utility for risk. Journal of Counseling Psychology, 1957, *4*, 61—64.

Örebroprojektets rapporter

Huvudrapporter

I. Planläggning
David Magnusson — Anders Dunér — Rolf Beckne
(Mars 1965)

II. Sammanställning av tidigare forskning
David Magnusson — Rolf Beckne
(Juni 1967)

III. Metoder och modeller
David Magnusson — Anders Dunér
(Juni 1967)

IV. Datainsamling och bakgrundsvariabler
David Magnusson — Anders Dunér — Rolf Beckne
(Juni 1967)

V. Undersökningsvariabler
David Magnusson — Anders Dunér — Rolf Beckne
(Juni 1967)

VI. Några undersökningar med utgångpunkt från bakgrundsvariabler
David Magnusson — Anders Dunér — Rolf Beckne
(Juni 1967)

VII. Planläggning av projektets andra etapp
David Magnusson — Anders Dunér — Göran Zetterblom
(Juni 1967)

VIII. Studie- och yrkesvalet: Modeller och undersökningsplanering
David Magnusson — Anders Dunér — Göran Zetterblom
(Maj 1968)

IX. Kriminellt beteende: Modeller och undersökningsplanering
David Magnusson — Anders Dunér — Birgitta Olofsson
(Juli 1968)

X. Undersökningar i projektets andra etapp
David Magnusson — Anders Dunér — Göran Zetterblom
(Augusti 1968)

Delstudier

1. En analys av data från elevenkäter
Rolf Beckne
(December 1966)

2. Yrkesenkät, intresseschema och yrkesvalslärares bedömning i årskurs 8
Dorothy Been — Göran Zetterblom
(Maj 1967)

3. Sociala relationer och skolprestation
Inger Josephson
(Oktober 1967)

4. Attityder och värderingar hos skolbarn. En undersökning med semantisk differentialteknik
Karin Nordenstam
(Mars 1969)

5. Självdeklarerad brottslighet bland pojkar i grundskolans årskurs 9
Birgitta Olofsson
(Mars 1969)

6. Sociala relationer i skolan. Del I. Undersökningens uppläggning
Berit Adebäck
(September 1969)

7. Sociala relationer i skolan. Del II. Hemmiljö och familjerelationer
Berit Adebäck
(September 1969)

8. Självvärdering och beteende
Stig Gagnerud
(Oktober 1969)

9. Katekolaminutsöndring och beteende i skolmiljö
Gunn Johansson
(Juni 1970)

10. Social differentiering i skolan. En empirisk studie vid Örebro grundskolor
Anna Nygren
(December 1970)

11. Effekter av klassens sociala sammansättning på elevgruppers prestationsnivå och motivation
Anna Nygren
(December 1970)

12. Some univariate methods for making inferences about change
Lars Bergman
(January 1971)

13. Brottslighet — konformitet. En utvecklingsstudie på grundval av självdeklarerad brottslighet av pojkar i grundskolan
Birgitta Olofsson
(Januari 1971)

14. Tonåringars normer och normklimat
Marta Henricson
(Maj 1971)

15. Symptom eller ålderstypiskt beteende? En studie av 15-åriga flickor
Karin Crafoord
(April 1972)

Bilagor

Avd. för tillämpad psykologi
Psykologiska institutionen
STOCKHOLMS UNIVERSITET

Örebroprojektet
Yrkesenkät
årskurs 6, 1965

Namn .....

Skola ..... Klass .....

Anvisningar

I det här häftet finns det frågor, som du skall besvara genom att sätta kryss i olika rutor. Rutorna är uppställda i kolumner.

För en del frågor är det bara **en enda** kolumn med rutor. Då skall du bara kryssa för ett enda svar.

a. Jag går i grundskolan i

årskurs 6	☐
årskurs 7	☐
årskurs 8	☐
årskurs 9	☐
Någon annan årskurs.	☐

Sätt **ett** kryss i den ruta som passar för dig.

Finns det en kolumn med rutor, kan bara **ett** svar passa in på dig. Då skall du sätta **ett enda kryss.**

Ibland finns det **flera** kolumner med rutor. Då skall du sätta **ett kryss för varje rad** för att tala om, om det svaret stämmer eller inte.

b. Får du någon gång hjälp med ditt skolarbete?

	Ja	Nej
Av mina föräldrar	☐	☐
Av mina syskon	☐	☐
Av mina kamrater	☐	☐
Av någon annan. Vem?		

För **varje rad** skall du kryssa för **antingen** "ja" eller "nej".

I nästa exempel finns det fyra kolumner med rutor, i stället för två. Du skall göra på samma sätt som i förra frågan.

c. Tycker du att de här skolämnena är roliga?

	Nästan alltid	Ganska ofta	Någon gång	Nästan aldrig
Kristendom	☐	☐	☐	☐
Svenska	☐	☐	☐	☐
Historia	☐	☐	☐	☐
Teckning	☐	☐	☐	☐
Gymnastik	☐	☐	☐	☐

Sätt kryss i de rutor som passar för dig.

För **varje rad** skall du kryssa för **antingen** "Nästan alltid", "Ganska ofta", "Någon gång" eller **"Nästan aldrig".**

Vill du fråga om något, så räck upp handen

Besvara frågorna i nummerordning!

. Vilken tillvalsgrupp har du valt till 7:an?

15

Grupp 7:1	Tyska eller franska 5 timmar i veckan	☐ 1
Grupp 7:2	Tyska eller franska 3 timmar + svenska och/eller matematik 2 timmar	☐ 2
Grupp 7:3	Tyska eller franska 3 timmar + maskinskrivning 2 timmar	☐ 3
Grupp 7:4	Slöjd eller maskinskrivning 3 timmar + svenska och/eller matematik 2 timmar	☐ 4
Grupp 7:5	Slöjd 5 timmar	☐ 5
Vet inte		☐ 6

2. Har du valt

16

engelska särskild kurs, matematik särskild kurs	☐ 1
engelska särskild kurs, matematik allmän kurs	☐ 2
engelska allmän kurs, matematik särskild kurs	☐ 3
engelska allmän kurs, matematik allmän kurs	☐ 4

3. Fanns det några andra tillvalsgrupper som du skulle **kunnat tänka dig** att välja?

		Ja	Nej
		1	2
Grupp	7:1	☐	☐ 17
Grupp	7:2	☐	☐ 18
Grupp	7:3	☐	☐ 19
Grupp	7:4	☐	☐ 20
Grupp	7:5	☐	☐ 21

. Vilka tillvalsgrupper tror du att du skulle **kunna klara**?

		Ja	Nej
		1	2
Grupp	7:1	☐	☐ 22
Grupp	7:2	☐	☐ 23
Grupp	7:3	☐	☐ 24
Grupp	7:4	☐	☐ 25
Grupp	7:5	☐	☐ 26

. Talade du och dina föräldrar mycket om vilken tillvalsgrupp du skulle välja till 7:an?

27

Ja, mycket	☐ 1
Ja, ganska mycket	☐ 2
Gick ganska snabbt	☐ 3
Gick mycket snabbt	☐ 4

. Tycker du att det var svårt att välja tillvalsgrupp?

28

Mycket svårt	☐ 1
Ganska svårt	☐ 2
Ganska lätt	☐ 3
Mycket lätt	☐ 4
Jag valde inte själv	☐ 5

7. Varför var det svårt att välja?

29

Det var inte svårt	☐ 1	
	Stämmer 1	Stämmer inte 2
Jag fick så många olika råd	☐	☐ 30
Jag vet inte hur roliga de nya ämnena är	☐	☐ 31
Jag vet inte vilka ämnen jag klarar	☐	☐ 32
Det fanns så många grupper att välja mellan	☐	☐ 33
Jag vet inte hur jag vill välja grupper och linjer längre fram	☐	☐ 34
Jag fick inte välja som jag själv ville	☐	☐ 35
Annan anledning. Vilken?		

8. Tycker du att man bör rätta sig efter andra när man skall välja tillvalsgrupp?

	Stämmer 1	Stämmer inte 2
Man bör delvis rätta sig efter föräldrarna	☐	☐ 36
Man bör delvis rätta sig efter lärarna	☐	☐ 37
Man bör delvis rätta sig efter kamraterna	☐	☐ 38
Man bör bara rätta sig efter vad man tycker själv	☐	☐ 39

9. Du har redan valt tillvalsgrupp till 7:an. Tror du nu att du kan välja vilken tillvalsgrupp eller linje som helst när du kommer till 8:an och 9:an?

40

Ja	☐ 1
Nej	☐ 2
Vet inte	☐ 3

10. Tror du att du kommer att **trivas** med att läsa den tillvalsgrupp du valt till 7:an?

41

Ja, säkert	☐ 1
Ja, kanske	☐ 2
Nej, troligen inte	☐ 3
Nej, säkert inte	☐ 4

11. Hur mycket känner du till om de olika tillvalsgrupperna?

	Känner bra till 1	Känner ganska bra till 2	Känner inte så bra till 3	Känner inte till alls 4
Grupp 7:1	☐	☐	☐	☐ 42
Grupp 7:2	☐	☐	☐	☐ 43
Grupp 7:3	☐	☐	☐	☐ 44
Grupp 7:4	☐	☐	☐	☐ 45
Grupp 7:5	☐	☐	☐	☐ 46

12. Hur fick du hjälp och upplysningar när du skulle välja tillvalsgrupp?

	Ja 1	Nej 2
Genom föräldrarna	☐	☐ 47
Genom någon lärare	☐	☐ 48
Genom annan vuxen	☐	☐ 49
Genom syskon	☐	☐ 50
Genom kamrater	☐	☐ 51
Genom broschyrer	☐	☐ 52
På annat sätt. Hur då?		

13. Varför valde du just den tillvalsgrupp du valt?

	Av stor betydelse	Av ganska stor betydelse	Av mindre betydelse	Ingen betydelse alls	
	1	2	3	4	
Jag valde ämnen där jag hade höga betyg	☐	☐	☐	☐	53
Jag valde ämnen som jag är intresserad av	☐	☐	☐	☐	54
Jag valde ämnen som jag tror jag klarar	☐	☐	☐	☐	55
Jag valde ämnen som jag tror jag behöver för min fortsatta utbildning	☐	☐	☐	☐	56
					57
Jag vet inte varför jag valde just den tillvalsgruppen	☐ 1				
Annan orsak. Vilken?					

14. Vem tyckte du **bestämde mest** vilken tillvalsgrupp du skulle välja till 7:an?

	Helt och hållet	Ganska mycket	Något	Inte alls	
	1	2	3	4	
Dina föräldrar	☐	☐	☐	☐	58
Någon lärare	☐	☐	☐	☐	59
Annan vuxen	☐	☐	☐	☐	60
Dina syskon	☐	☐	☐	☐	61
Dina kamrater	☐	☐	☐	☐	62
Du själv	☐	☐	☐	☐	63

15. Tyckte andra på samma sätt som du om valet av tillvalsgrupp?

	Stämmer 1	Stämmer inte 2	
Föräldrarna tyckte lika	☐	☐	64
Lärarna tyckte lika	☐	☐	65
Kamraterna tyckte lika	☐	☐	66

16. Har dina bästa kamrater i klassen valt samma tillvalsgrupp som du?

	67
Ja, alla	☐ 1
De flesta	☐ 2
Några	☐ 3
Inga alls	☐ 4

17. Om ett år måste du välja tillvalsgrupp till 8:an. Vet du redan vilken tillvalsgrupp du skall välja då?

	68
Ja, jag vet säkert	☐ 1
Ja, jag tror jag vet	☐ 2
Nej, jag vet inte	☐ 3

18. I 9:an finns det olika linjer att välja på. Vet du redan vilken linje du skall välja?

	69
Ja, jag vet säkert	☐ 1
Ja, jag tror jag vet	☐ 2
Nej, jag vet inte	☐ 3

19 Du kanske redan vet vilken linje du tänker välja i 9:an. Skriv då vad linjen heter eller beskriv så gott du kan vilken linje det är fråga om:

20 Hur lång tid kan **du själv** tänka dig att gå i skola och studera efter grundskolan för att få ett yrke du trivs med?

	70
Inga fortsatta studier	☐ 1
1 års studier	☐ 2
2-3 års studier	☐ 3
4-5 års studier	☐ 4
Mer än 5 års studier	☐ 5

21. **Hemma** tycker de

	71
att det är viktigt att jag fortsatter skolan så länge som möjligt	☐
att jag ska gå kvar i skolan så länge jag själv vill	☐
att det kvittar om jag fortsatter skolan eller inte	☐
att jag ska sluta skolan så fort jag kan	☐
Vet inte vad de tycker	☐

22 Hur pass bestämda är dina planer på vad du skall göra efter grundskolan?

	72
Mycket bestämda	☐
Ganska bestämda	☐
Ganska osäkra	☐
Mycket osäkra	☐
Har inga planer	☐

23. Efter grundskolan finns det många olika saker du kan göra. Vilka olika möjligheter kan du **tänka dig** att välja när du har slutat grundskolan?
(Här får du välja flera olika saker.)

	Ja 1	Nej 2	
Börja arbeta och tjäna pengar	☐	☐	77
Gå som elev eller praktikant på en arbetsplats	☐	☐	78
Gå på yrkesskola	☐	☐	79
Gå på fackskola	☐	☐	80
Gå på gymnasium	☐	☐	81
			82
Vet inte tillräckligt för att kunna svara	☐ 1		

24. Vad tror du att du **verkligen** kommer att välja när du har slutat grundskolan? (Sätt bara ett kryss här.)

	83
Börja arbeta	☐
Gå som elev eller praktikant på en arbetsplats	☐
Gå på yrkesskola	☐
Gå på fackskola	☐
Gå på gymnasium	☐
Vet inte	☐
Något annat. Vad då?	

5. Har du funderat över vilket yrke du skall välja?

15

- Ja, mycket ☐ 1
- Ja, ganska mycket ☐ 2
- Ja, något litet ☐ 3
- Nej, inte alls ☐ 4

6. Finns det många yrken som du skulle kunna tänka dig?

16

- Ja, många ☐ 1
- Ja, ganska många ☐ 2
- Nej, bara några stycken ☐ 3
- Nej, har inte funderat alls på något yrke ☐ 4

7. Vilka olika yrken funderar du på allvar på att välja?

17

- Har inte funderat på något yrke ☐ 1

8. Vilket av yrkena tror du att du kommer att välja?

Nästa fråga (29) står överst till höger!

2. Vad tycker du är **viktigt** när du väljer yrke?

	Mycket viktigt	Ganska viktigt	Inte så viktigt	Har ingen betydelse	
Att man får bra betalt	☐	☐	☐	☐	21
Att jag tror att jag kommer att trivas med arbetet	☐	☐	☐	☐	22
Att det är ett fint yrke	☐	☐	☐	☐	23
Att det är spännande	☐	☐	☐	☐	24
Att det är omväxlande	☐	☐	☐	☐	25

3. Tänk dig att du får välja yrke utan att tänka på om du klarar av det eller om du kan bli det. Vilket yrke skulle du då välja?

5. Vad **tycker du om** att göra?

	Tycker jag mycket om	Tycker jag ganska mycket om	Gillar jag inte helt	Gillar jag inte alls	
	1	2	3	4	
att lära mig någonting som är svårt	☐	☐	☐	☐	28
att vara mycket noggrann och ordentlig när jag gör saker (slöjdar, målar, syr)	☐	☐	☐	☐	29
att försöka lösa svåra problem	☐	☐	☐	☐	30
att skriva berättelser som jag hittar på själv	☐	☐	☐	☐	31
att rita och måla efter egen fantasi	☐	☐	☐	☐	32
att plocka i ordning saker så att det blir ordentligt och snyggt omkring mig	☐	☐	☐	☐	33
att sitta för mig själv och arbeta	☐	☐	☐	☐	34
att hjälpa andra människor som är gamla eller sjuka	☐	☐	☐	☐	35
att uppträda och sjunga eller spela teater för andra människor	☐	☐	☐	☐	36
att arbeta tillsammans med andra i en grupp där alla hjälps åt	☐	☐	☐	☐	37

29. Hur **pass säker** är du på att du kommer att välja det yrket?

18

- Mycket säker ☐ 1
- Ganska säker ☐ 2
- Ganska osäker ☐ 3
- Mycket osäker ☐ 4

30. Hur mycket vet du om vad man **sysslar med** inom de yrken du funderar på?

19

- Vet mycket ☐ 1
- Vet ganska mycket ☐ 2
- Vet inte så mycket ☐ 3

31. Vet du vilken **utbildning** man behöver för de yrken du funderar på?

20

- Vet säkert ☐ 1
- Något osäker ☐ 2
- Vet inte ☐ 3

34. Kan du tänka dig att välja samma yrke som dina föräldrar?

	Ja	Nej	
	1	2	
Samma som pappa	☐	☐	26
Samma som mamma	☐	☐	27

Avd. för tillämpad psykologi
Psykologiska institutionen
STOCKHOLMS UNIVERSITET

Örebroprojektet
Yrkesenkät, arbete
årskurs 9, 1968

Namn _____

Skola _____ Klass _____

Anvisningar

I det här häftet finns det frågor, som du skall besvara genom att sätta kryss i olika rutor. Rutorna är uppställda i kolumner.

För en del frågor är det bara en enda kolumn med rutor. Då skall du bara kryssa för ett enda svar.

a. Jag går i grundskolan i
årskurs 6 ..... ☐
årskurs 7 ..... ☐
årskurs 8 ..... ☐
årskurs 9 ..... ☐

Sätt ett kryss i den ruta som passar för dig.

Finns det en kolumn med rutor, kan bara ett svar passa in på dig. Då skall du sätta **ett enda kryss.**

Ibland finns det **flera** kolumner med rutor. Då skall du satta **ett kryss för varje rad** för att tala om, om det svaret stämmer eller inte.

b. Får du någon gång hjälp med ditt skolarbete?

	Ja	Nej
Av mina föräldrar	☐	☐
Av mina syskon	☐	☐
Av mina kamrater	☐	☐
Av någon annan. Vem? _____		

För **varje rad** skall du kryssa för **antingen** "ja" eller "nej".

I nästa exempel finns det fyra kolumner med rutor, i stället för två. Du skall göra på samma sätt **som i förra frågan.**

c. Tycker du att de här skolämnena är roliga?

	Nästan alltid	Ganska ofta	Någon gång	Nästan aldrig
Kristendom	☐	☐	☐	☐
Svenska	☐	☐	☐	☐
Historia	☐	☐	☐	☐
Teckning	☐	☐	☐	☐
Gymnastik	☐	☐	☐	☐

Sätt kryss i de rutor som passar för dig.

För varje rad skall du kryssa för antingen "Nästan alltid","Ganska ofta", "Någon gång" eller "Nästan **aldrig".**

Vill du fråga om något, så räck upp handen.

Besvara frågorna i nummerordning!

När bestämde du dig för vilket yrke du vill ägna dig åt?

15

- Har inte bestämt mig ännu ☐ 1
- I 9:an ☐ 2
- I 8:an ☐ 3
- I 7:an ☐ 4
- Annu tidigare ☐ 5

Har du ändrat dina yrkesplaner ofta det sista året?

16

- Flera gånger ☐ 1
- Någon gång ☐ 2
- Samma planer hela tiden ☐ 3
- Har inga planer alls ☐ 4

Tycker du att det är svårt att välja yrke?

17

- Mycket svårt ☐ 1
- Ganska svårt ☐ 2
- Inte så svårt ☐ 3
- Inte alls svårt ☐ 4
- Har inte funderat på yrkesvalet ännu ☐ 5

Vad tycker du är svårt när du ska bestämma vad du ska bli?

	Stämmer 1	Stämmer ej 2	
Att du **vet för litet** om vad man måste **kunna** i olika yrken	☐	☐	18
Att du **känner till** så få yrken	☐	☐	19
Att det finns alltför många lockande yrken att välja mellan	☐	☐	20
Att du inte vet om du klarar det yrke du helst skulle vilja ha	☐	☐	21
Att dina föräldrar vill att du ska välja ett annat yrke än du själv vill	☐	☐	22
Att du inte har läst rätt linje i 9:an	☐	☐	23
Att du inte vet om du har möjlighet att komma in i yrket eller på den utbildning som krävs för yrket	☐	☐	24

Något annat. Vad då? .....

Finns det många yrken som du skulle kunna tänka dig?

25

- Ja, många ☐ 1
- Ja, ganska många ☐ 2
- Mycket få ☐ 3
- Har inte funderat ☐ 4

6. Vilka olika yrken funderar du på allvar på att välja?

.....

.....

.....

.....

Vilket tror du att du kommer att välja?

.....

Vet ej 26
☐ 1

7. Hur mycket vet du om vad man sysslar med inom det yrke du funderar på att välja?

27

- Mycket ☐ 1
- Ganska mycket ☐ 2
- Ganska litet ☐ 3
- Inget alls ☐ 4

8 Hur har du fått veta något om de yrken du funderar på?

	Har lärt mig mycket 1	Har lärt mig ganska mycket 2	Har lärt mig något litet 3	Har inte lärt mig något alls 4	
Mina föräldrar	☐	☐	☐	☐	28
Klassläraren	☐	☐	☐	☐	29
Yrkesvalsläraren	☐	☐	☐	☐	30
Kamrater	☐	☐	☐	☐	31
Folk som arbetar inom yrket	☐	☐	☐	☐	32
Att läsa om yrket	☐	☐	☐	☐	33
Att arbeta inom yrket	☐	☐	☐	☐	34
Att praktisera inom yrket	☐	☐	☐	☐	35

Något annat sätt. Vilket? .....

9. Vet du vilken utbildning man behöver för det yrke som du funderar på att välja?

36

- Ja, vet säkert ☐ 1
- Osäker ☐ 2
- Nej, vet inte ☐ 3

10. Tror du att du kan klara det yrket?

37

- Ja, säkert ☐ 1
- Ja, kanske ☐ 2
- Nej, troligen inte ☐ 3

11. Tror du att du kan klara av ännu svårare yrken?

38

- Ja, säkert ☐ 1
- Ja, kanske ☐ 2
- Nej, troligen inte ☐ 3

12. Det kanske finns ett annat yrke som du skulle vilja välja om du slapp tänka på om du klarar utbildningen eller arbetet, vad dina föräldrar skulle säga, vad dina kamrater tycker o.s.v. Vilket yrke är det?

39

- Samma yrke som jag redan valt ☐ 1
- Ett annat yrke: ☐ 2

Jag skulle vilja bli ..

13. Skulle du kunna tänka dig att välja samma yrke som dina föräldrar?

	Ja	Nej	
	1	2	
Samma som pappa	☐	☐	40
Samma som mamma	☐	☐	41

14. Vad vill dina föräldrar att du ska bli?

42

- Samma yrke som du själv vill ☐
- Ett annat yrke ☐
- Vet inte ☐
- Mina föräldrar vill att jag skall bli ..

15. Vilket yrke tänker dina bästa kamrater välja?

43

- Samma yrke som du ☐
- Ungefär likadana yrken som du ☐
- Helt andra yrken än du ☐
- Alla väljer olika yrken ☐

16. Tänk dig att du är gift och har barn när du är 30 Vad vill du då helst göra?

44

- Arbeta heltid ☐
- Arbeta deltid ☐
- Sköta hem och barn ☐

17. Vilken betydelse har giftemål och familj för dig när väljer yrke?

45

- Stor betydelse ☐
- Viss betydelse ☐
- Knappast någon betydelse ☐
- Inte någon betydelse alls ☐

18. Vad skulle **du tycka om** och inte tycka om i ett arbete?

Sätt **ett** kryss på varje rad!

	Skulle jag tycka mycket om	Skulle jag tycka ganska mycket om	Skulle jag inte gilla helt	Skulle jag inte alls gilla	
	1	2	3	4	
att arbetet innebär att jag reser och är mycket hemifrån	☐	☐	☐	☐	46
att komma i kontakt med mycket folk i mitt arbete	☐	☐	☐	☐	47
att arbetsuppgifterna består i att skapa någonting med min egen fantasi	☐	☐	☐	☐	48
att man måste vara mycket noggrann	☐	☐	☐	☐	49
att man inte själv behöver fundera över hur man skall gå tillväga i arbetet	☐	☐	☐	☐	50
att arbetet innebär att jag sitter stilla på en plats hela tiden	☐	☐	☐	☐	51
att jag får ta i ordentligt och använda mina krafter i arbetet	☐	☐	☐	☐	52
att det måste gå snabbt undan	☐	☐	☐	☐	53
att jag får växla ofta mellan olika saker i mitt arbete	☐	☐	☐	☐	54
att arbetet innebär att jag vistas utomhus större delen av dagen	☐	☐	☐	☐	55
att jag mest får hålla på med uppgifter som jag kan bra förut	☐	☐	☐	☐	56

Vad tror du är **viktigt** för att du skall tycka om ett arbete?

Sätt **ett** kryss på varje rad!

	Mycket viktigt	Ganska viktigt	Inte så viktigt	Har ingen betydelse	
	1	2	3	4	
att jag kan tjäna mycket pengar	☐	☐	☐	☐	57
att jag har en säker anställning där jag får stanna många år om jag vill	☐	☐	☐	☐	58
att jag i arbetet får komma ut i naturen	☐	☐	☐	☐	59
att jag har ett arbete som inte alla kan klara	☐	☐	☐	☐	60
att jag får veta precis hur jag skall göra i arbetet och att andra efteråt ser efter att jag gjort rätt	☐	☐	☐	☐	61
att jag slipper göra sådant som kräver goda kroppskrafter	☐	☐	☐	☐	62
att jag i arbetet får ta hand om andra människor och hjälpa dem	☐	☐	☐	☐	63
att jag får en säker lön oberoende av hur mycket jag arbetar	☐	☐	☐	☐	64
att jag själv får bestämma min arbetstid	☐	☐	☐	☐	65
att det är rent och snyggt omkring mig på arbetet	☐	☐	☐	☐	66
att jag känner att jag är till verklig nytta för andra människor genom mitt arbete	☐	☐	☐	☐	67
att jag får bestämma själv hur jag skall göra i arbetet	☐	☐	☐	☐	68
att jag får en lön i förhållande till hur mycket jag arbetar	☐	☐	☐	☐	69
att arbeta i en stad åtminstone lika stor som Örebro	☐	☐	☐	☐	70
att jag får arbeta inomhus i uppvärmda lokaler	☐	☐	☐	☐	71
att jag får lära mig någonting nytt undan för undan i arbetet	☐	☐	☐	☐	72
att jag får bestämma över och lära andra vad de skall göra i arbetet	☐	☐	☐	☐	73
att mitt yrke anses fint	☐	☐	☐	☐	74
att jag själv ibland får fundera ut hur jag skall gå tillväga i arbetet	☐	☐	☐	☐	75
att jag har många kamrater som jag arbetar tillsammans med	☐	☐	☐	☐	76
att jag kan komma framåt och få chefsbefattningar	☐	☐	☐	☐	77

Avd. för tillämpad psykologi
Psykologiska institutionen
STOCKHOLMS UNIVERSITET

Örebroprojektet
Yrkesenkät, utbildnin
årskurs 9, 1968

Namn .....

Skola ..... Klass .....

Anvisningar

I det här häftet finns det frågor, som du skall besvara genom att sätta kryss i olika rutor. Rutorna är uppställda i kolumner.

För en del frågor är det bara **en enda** kolumn med rutor. Då skall du bara kryssa för ett enda svar.

a. Jag går i grundskolan i
årskurs 6 ..... ☐
årskurs 7 ..... ☐
årskurs 8 ..... ☐
årskurs 9 ..... ☐

Sätt **ett** kryss i den ruta som passar för dig.
Finns det bara en kolumn med rutor, kan bara **ett** svar passa in på dig. Då skall du sätta **ett enda kryss**.

Ibland finns det **flera** kolumner med rutor. Då skall du sätta **ett kryss för varje rad** för att tala om, om det svaret stämmer eller inte.

b. Får du någon gång hjälp med ditt skolarbete?

	Ja	Nej
Av mina föräldrar	☐	☐
Av mina syskon	☐	☐
Av mina kamrater	☐	☐
Av någon annan. Vem?		

För **varje rad** skall du kryssa för **antingen** "ja" eller "nej".

I nästa exempel finns det fyra kolumner med rutor i stället för två. Du skall göra på samma sätt som i förra frågan.

c. Tycker du att de här skolämnena är roliga?

	Nästan alltid	Ganska ofta	Någon gång	Nästan aldrig
Kristendom	☐	☐	☐	☐
Svenska	☐	☐	☐	☐
Historia	☐	☐	☐	☐
Teckning	☐	☐	☐	☐
Gymnastik	☐	☐	☐	☐

Sätt kryss i de rutor som passar för dig.
För **varje rad** skall du kryssa för **antingen** "Nästan alltid", "Ganska ofta", "Någon gång" eller "Nästan aldrig".
Vill du fråga om något, så räck upp handen.

Besvara frågorna i nummerordning!

. Vilken linje går du i 9:an?

15

9g	☐ 1
9h	☐ 2
9t	☐ 3
9m	☐ 4
9s	☐ 5
9pr	☐ 6
9tp	☐ 7
9ha	☐ 8
9ht	☐ 9

2. Vilka andra linjer skulle du kunnat tänka dig att gå?

	Ja	Nej
	1	2
9g	☐	☐ 16
9h	☐	☐ 17
9t	☐	☐ 18
9m	☐	☐ 19
9s	☐	☐ 20
9pr	☐	☐ 21
9tp	☐	☐ 22
9ha	☐	☐ 23
9ht	☐	☐ 24

. Varför valde du den linjen i 9:an?

	Av stor betydelse	Av ganska stor betydelse	Av mindre betydelse	Ingen betydelse alls
	1	2	3	4
g valde ämnen där jag hade höga betyg	☐	☐	☐	☐ 25
g valde ämnen som jag är intresserad av	☐	☐	☐	☐ 26
g valde ämnen som jag tror jag klarar	☐	☐	☐	☐ 27
g valde ämnen som jag tror är nödvändiga för min rtsatta utbildning	☐	☐	☐	☐ 28
g valde den linje som mina föräldrar ansåg vara bäst	☐	☐	☐	☐ 29
g valde samma linje som mina bästa kamrater	☐	☐	☐	☐ 30
g valde den linje som lärarna föreslog	☐	☐	☐	☐ 31

nnan orsak. Vilken? _____

. Läser du allmän eller särskild kurs i engelska och matematik?

32

Engelska särskild, matematik särskild kurs	☐ 1
Engelska särskild, matematik allmän kurs	☐ 2
Engelska allmän, matematik särskild kurs	☐ 3
Engelska allmän, matematik allmän kurs	☐ 4

. Har du trivts med att gå i skolan?

33

Nästan alltid	☐ 1
För det mesta	☐ 2
Sällan	☐ 3
Nästan aldrig	☐ 4

. Anser du att du skulle ha kunnat få högre betyg om du hade ansträngt dig mera?

34

Ja	☐ 1
Nej	☐ 2

. Tycker du att du valde rätt linje i 9:an?

35

Ja, absolut	☐ 1
Ja, troligen	☐ 2
Antagligen inte	☐ 3
Valde helt fel	☐ 4

Om du anser att du valde fel: Varför var det fel?

	Stämmer 1	Stämmer inte 2	
Triva inte med kamrater eller lärare	☐	☐	36
Ändrade framtidsplaner	☐	☐	37
Linjen är för svår	☐	☐	38
Ämnena är tråkiga	☐	☐	39

Något annat. Vad då? _____

8. Tycker du att du har valt rätt tillvalsgrupp till 7:an?

40

Valde rätt tillvalsgrupp till 7:an	☐ 1
Valde fel tillvalsgrupp till 7:an	☐ 2

Om du anser att du valde fel: Varför var det fel? ..

	Stämmer 1	Stämmer inte 2	
Trivdes inte med kamrater eller lärare	☐	☐	41
Ändrade framtidsplaner	☐	☐	42
Tillvalsgruppen var för svår	☐	☐	43
Ämnena var tråkiga	☐	☐	44

Något annat. Vad då? _____

9. Tycker du att du har valt rätt tillvalsgrupp till 8:an?

45

Valde rätt tillvalsgrupp till 8:an	☐ 1
Valde fel tillvalsgrupp till 8:an	☐ 2

Om du anser att du valde fel: Varför var det fel?

	Stämmer 1	Stämmer inte 2	
Trivdes inte med kamrater eller lärare	☐	☐	46
Ändrade framtidsplaner	☐	☐	47
Tillvalsgruppen var för svår	☐	☐	48
Ämnena var tråkiga	☐	☐	49

Något annat. Vad då? _____

10. Tycker du att du fick **bestämma** tillräckligt mycket **själv** vid linjeval och val av tillvalsgrupper?

50

- Helt tillräckligt ☐ 1
- Knappast tillräckligt ☐ 2
- För litet ☐ 3
- Inget alls ☐ 4

11. Tycker du att du **visste** tillräckligt mycket om de olika linjerna när du valde?

51

- Helt tillräckligt ☐ 1
- Knappast tillräckligt ☐ 2
- För litet ☐ 3
- Inget alls ☐ 4

12. Vad tänker du göra efter 9:an?

52

- Börja arbeta ☐ 1
- Gå som elev eller praktikant på en arbetsplats ☐ 2
- Gå på yrkesskola ☐ 3
- Gå på fackskola ☐ 4
- Gå på gymnasium ☐ 5
- Vet inte ☐ 6
- Något annat. ☐ 7
- Vad då?

13. Hur pass bestämda är dina planer?

53

- Mycket bestämda ☐ 1
- Ganska bestämda ☐ 2
- Något osäkra ☐ 3
- Mycket osäkra ☐ 4

14. Om du slapp tänka på vad dina föräldrar tycker, vad kamrater och lärare tycker eller vad du kan klara av, vad skulle du då **helst vilja göra** efter 9:an?

54

- Börja arbeta ☐ 1
- Gå som elev eller praktikant på en arbetsplats ☐ 2
- Gå på yrkesskola ☐ 3
- Gå på fackskola ☐ 4
- Gå på gymnasium ☐ 5
- Ta ledigt ett år ☐ 6
- Vet inte ☐ 7
- Något annat. ☐ 8
- Vad då?

15. Tycker du att det är svårt att bestämma vad du ska göra efter 9:an?

55

- Mycket svårt ☐ 1
- Ganska svårt ☐ 2
- Ganska lätt ☐ 3
- Mycket lätt ☐ 4

16. Varför är det svårt att bestämma vad du ska göra efte 9:an?

56

- Det är inte svårt att bestämma ☐

	Stämmer	Stämme inte
	1	2
Det finns så mycket att välja på	☐	☐ 5
Jag vet inte om jag blir antagen	☐	☐ 5
Jag vet inte om jag klarar av det jag vill göra		☐ 5
Jag får inte göra det jag själv vill	☐	☐ 6
Jag vet för litet om vad man kan göra	☐	☐ 6
Jag vill inte bestämma mig ännu	☐	☐ 6

17. Hur har du fått hjälp och upplysningar till att bestämm vad du ska göra efter 9:an?

	Ja	Nej
	1	2
Genom mina föräldrar	☐	☐ 6
Genom min klassföreståndare	☐	☐ 6
Genom yrkesvalsläraren	☐	☐ 6
Genom annan vuxen	☐	☐ 6
Genom syskon	☐	☐ 6
Genom mina kamrater	☐	☐ 6
Genom broschyrer	☐	☐ 6
Genom att praktisera på arbetsplatser	☐	☐ 7
På annat sätt. Vilket?		

18. Hur lång tid kan du själv tänka dig att fortsätta studer efter 9:an för att få ett yrke som du trivs med?

71

- Inte alls, vill börja arbeta direkt ☐
- Studera 1 år ☐
- Studera 2-3 år ☐
- Studera 4-5 år ☐
- Studera mer än 5 år ☐

19. Hemma tycker de

72

- att det är viktigt att jag fortsätter i skolan så länge som möjligt ☐
- att jag ska fortsätta studera så länge jag själv vill ☐
- att det kvittar om jag fortsätter i skolan eller inte ☐
- att jag ska lära mig ett yrke direkt efter 9:an ☐
- Jag vet inte vad de tycker hemma om detta ☐

20. Hur mycket känner du till om:

	Känner mycket väl till	Känner ganska väl till	Vet ganska litet om	Vet inget alls om	
	1	2	3	4	
Arbeten man kan få efter 9:an	☐	☐	☐	☐	73
Arbetsplatser där man kan gå elev	☐	☐	☐	☐	74
Utbildningen på yrkesskola	☐	☐	☐	☐	75
Utbildningen på fackskola	☐	☐	☐	☐	76
Utbildningen på gymnasium	☐	☐	☐	☐	77

. Tror du att du skulle trivas med att

	Skulle trivas mycket bra	Skulle trivas ganska bra	Skulle knappast trivas	Skulle inte trivas alls	
	1	2	3	4	
börja arbeta	☐	☐	☐	☐	15
gå som elev eller praktikant på en arbetsplats	☐	☐	☐	☐	16
gå på yrkesskola	☐	☐	☐	☐	17
gå på fackskola	☐	☐	☐	☐	18
gå på gymnasium	☐	☐	☐	☐	19

. Vad tycker du själv är viktigt när du bestämmer vad du ska göra efter 9:an?

	Mycket viktigt	Ganska viktigt	Inte så viktigt	Inte alls viktigt	
	1	2	3	4	
Att snabbt få möjlighet att tjäna pengar	☐	☐	☐	☐	20
Att få fortsätta studera utan att behöva bestämma vad jag ska bli	☐	☐	☐	☐	21
Att få studera direkt till det yrke som jag bestämt mig för	☐	☐	☐	☐	22
Att slippa bestämma yrke ännu	☐	☐	☐	☐	23
Något annat. Vad då?					

. Hur mycket har andra varit med och bestämt vad du ska göra efter 9:an?

	Har bestämt mycket	Har bestämt en del	Har knappast bestämt alls	Har inte bestämt något	
	1	2	3	4	
Någon av mina föräldrar	☐	☐	☐	☐	24
Min klasslärare	☐	☐	☐	☐	25
Yrkesvalsläraren	☐	☐	☐	☐	26
Annan vuxen	☐	☐	☐	☐	27
Syskon	☐	☐	☐	☐	28
Kamrater	☐	☐	☐	☐	29

24. Tror du att dina bästa kamrater kommer att

	De flesta	Knappast några	
	1	2	
börja arbeta	☐	☐	30
gå som elev eller praktikant på en arbetsplats	☐	☐	31
gå på yrkesskola	☐	☐	32
gå på fackskola	☐	☐	33
gå på gymnasium	☐	☐	34

. Tror du att dina föräldrar vill att du efter 9:an skall

	Vill mycket gärna	Vill ganska gärna	Vill troligen inte	Vill absolut inte	
	1	2	3	4	
börja arbeta	☐	☐	☐	☐	35
börja som elev eller praktikant på en arbetsplats	☐	☐	☐	☐	36
gå på yrkesskola	☐	☐	☐	☐	37
gå på fackskola	☐	☐	☐	☐	38
gå på gymnasium	☐	☐	☐	☐	39
Något annat. Vad då?					40
Vet inte alls vad mina föräldrar tycker	☐				1

. Tror du att du kan **komma in** på

	Helt säkert	Ganska säkert	Knappast möjligt	Helt omöjligt	
	1	2	3	4	
yrkesskola	☐	☐	☐	☐	41
fackskola	☐	☐	☐	☐	42
gymnasium	☐	☐	☐	☐	43

. Tror du att du kan **klara** studierna vid

	Helt säkert	Ganska säkert	Knappast möjligt	Helt omöjligt	
	1	2	3	4	
yrkesskola	☐	☐	☐	☐	45
fackskola	☐	☐	☐	☐	46
gymnasium	☐	☐	☐	☐	47

27. Tror du att du **kan** få ett arbete eller en praktikplats till hösten om du vill?

44

Mycket lätt	☐	1
Ganska lätt	☐	2
Litet svårt	☐	3
Mycket svårt	☐	4

29. Hur ofta har du fått hjälp med läxorna av dina föräldrar nu i 9:an?

48

Aldrig	☐	1
Nästan aldrig	☐	2
Ett par gånger i månaden	☐	3
Ett par gånger i veckan	☐	4
Nästan varje dag eller varje dag	☐	5

Bilaga VI:1. **Medelvärden i standardprov i grupper, som är olika i UN, I och rAsp.**

Pojkar

	UN				
	låg intelligens		hög intelligens		
rAsp	låg	hög	låg	hög	total
låg	65.9	101.1	73.5	100.7	93.3
medel	76.4	94.2	84.0	114.3	92.8
hög	72.3	105.4	83.2	103.5	87.4
total	73.7	99.0	82.9	108.6	91.2

Flickor

	UN				
	låg intelligens		hög intelligens		
rAsp	låg	hög	låg	hög	total
låg	68.9	101.6	72.6	117.2	96.8
medel	75.6	104.2	81.1	114.4	93.4
hög	73.9	111.5	76.7	108.6	86.7
total	73.9	103.1	78.2	112.9	92.0

Bilaga VI:2. **Medelvärden i relativ skolprestation i grupper, som är olika i UN, I och rAsp.**

Pojkar

	UN				
	låg intelligens		hög intelligens		
rAsp	**låg**	**hög**	**låg**	**hög**	**total**
låg	—.62	—.06	—.23	—.42	—.27
medel	.00	—.28	.27	.25	.07
hög	.21	.16	.71	.19	.37
total	—.01	—.12	.46	.09	.09

Flickor

	UN				
	låg intelligens		hög intelligens		
rAsp	**låg**	**hög**	**låg**	**hög**	**total**
låg	—.43	—.43	—.35	.09	—.31
medel	—.07	.18	.28	.36	.17
hög	.29	.68	.08	.31	.25
total	.01	—.12	.12	.27	.08

Bilaga VI:3. **Medelvärden i av kamrater skattad säkerhet i grupper, som är olika i UN, I och rAsp.**

Pojkar

	UN				
	låg intelligens		hög intelligens		
rAsp	låg	hög	låg	hög	total
låg	2.5	2.9	2.5	3.0	2.9
medel	2.7	3.1	2.8	3.3	3.0
hög	2.6	3.5	2.9	3.5	3.0
total	2.6	3.1	2.9	3.3	3.0

Flickor

	UN				
	låg intelligens		hög intelligens		
rAsp	låg	hög	låg	hög	total
låg	2.3	3.0	2.6	3.5	3.0
medel	2.8	3.2	2.7	3.5	3.1
hög	2.5	2.7	2.7	3.3	2.9
total	2.6	3.1	2.7	3.4	3.0

Bilaga VI:4. **Medelvärden i brottsbelastning (enligt enkät med självdeklarerad brottslighet) i grupper, som är olika i UN, I och rAsp.**

Pojkar

	UN				
	låg intelligens		hög intelligens		
rAsp	låg	hög	låg	hög	total
låg	6.1	8.1	8.3	5.6	7.1
medel	8.0	6.7	6.2	5.5	6.6
hög	6.1	7.3	5.7	5.8	6.0
total	7.2	7.4	6.1	5.6	6.5

Bilaga VI:5. **Medelvärden i upplevd kunskap om arbeten man kan få direkt efter grundskolan i grupper, som är olika i UN, I och rAsp.**

Pojkar

	UN				
	låg intelligens		hög intelligens		
rAsp	låg	hög	låg	hög	total
låg	2.10	2.41	1.50	2.78	2.41
medel	2.50	2.43	2.42	2.76	2.55
hög	2.40	2.73	2.74	2.85	2.66
total	2.42	2.47	2.51	2.78	2.55

Flickor

	UN				
	låg intelligens		hög intelligens		
rAsp	låg	medel	låg	hög	total
låg	2.15	2.68	2.40	2.82	2.59
medel	2.66	2.86	2.73	2.76	2.74
hög	2.53	3.00	2.64	2.75	2.64
total	2.53	2.77	2.65	2.77	2.67

Bilaga VI:6. **Medelvärden i skattning av upplevd kunskap om utbildningen på gymnasium i grupper, som är olika i UN, I och rAsp.**

Pojkar

	UN				
	låg intelligens		hög intelligens		
rAsp	låg	hög	låg	hög	total
låg	3.40	2.48	3.00	2.28	2.60
medel	2.84	2.36	2.46	1.66	2.32
hög	2.50	1.73	2.07	1.25	1.95
total	2.81	2.30	2.29	1.70	2.27

Flickor

	UN				
	låg intelligens		hög intelligens		
rAsp	låg	hög	låg	hög	total
låg	3.23	2.36	3.40	1.65	2.43
medel	2.79	1.91	2.32	1.59	2.18
hög	2.29	1.50	2.32	1.71	2.09
total	2.67	2.13	2.42	1.65	2.21

Anm: Låga värden — mycket kunskap.

Bilaga VI:7. **Medelvärden i skattningar av upplevelsen av föräldrarnas betydelse för valet av verksamhet efter grundskolan i grupper, som är olika i UN, I och rAsp.**

Pojkar

	UN				
	låg	I	hög	I	
rAsp	**låg**	**hög**	**låg**	**hög**	**total**
låg	2.70	2.92	2.75	2.33	2.69
medel	2.35	2.44	2.28	2.54	2.41
hög	2.46	2.82	2.39	2.45	2.48
total	2.43	2.70	2.37	2.47	2.49

Flickor

	UN				
	låg	I	hög	I	
rAsp	**låg**	**hög**	**låg**	**hög**	**total**
låg	2.62	2.64	2.25	2.65	2.61
medel	2.66	2.77	2.48	2.47	2.59
hög	2.75	3.00	2.36	2.85	2.67
total	2.69	2.71	2.40	2.64	2.62

Bilaga VIII:1. **Medeltal för 9 yrken i yrkesdifferential i skattade skalor. Pojkar och flickor i åk 9.**

		Områden		
		Vård	**Merkantil**	**Teknisk**
Status-nivå	I	Läkare	Direktör	Överingenjör
	II	Folkskollärare	Banktjänsteman	Verkmästare
	III	Sjukvårdare	Expedit	Verkstadsarbetare
			Konstnär	

Skala	**Pojkar**	**Område**			**Flickor**	**Område**			
	Status	**V**	**M**	**T**	**Total**	**Status**	**V**	**M**	**T**	**Total**
lång skoltid (1) — kort (7)	I	1.24	2.00	1.60	1.61	I	1.11	2.09	1.46	1.55
	II	2.27	3.33	3.95	3.18	II	2.00	3.34	4.03	3.12
	III	3.84	5.85	5.38	5.02	III	3.97	6.24	5.41	5.21
	Total	2.45	3.73	3.64	3.27	Total	2.36	3.89	3.63	3.29
	Konstnär	4.05				Konstnär	3.64			

Skala	Pojkar	Område			Flickor	Område		
	Status	**V**	**M**	**T**	**Total**	**Status**	**V**	**M**	**T**	**Total**
Arbete med händer (1) — tankearbete (7)	I	3.08	5.68	5.16	4.64	I	2.61	5.42	5.07	4.37
	II	5.02	4.83	2.93	4.26	II	5.03	5.03	2.40	4.15
	III	2.33	2.69	1.78	2.27	III	1.53	2.65	1.49	1.89
	Total	3.48	4.40	3.29	3.72	Total	3.06	4.37	2.99	3.47
	Konstnär	1.70				Konstnär	1.47			
	Status	**V**	**M**	**T**	**Total**	**Status**	**V**	**M**	**T**	**Total**
manligt (1) — kvinnligt (7)	I	3.11	2.30	2.33	2.58	I	3.42	2.59	2.48	2.83
	II	3.93	3.52	1.77	3.07	II	4.05	3.60	1.70	3.12
	III	4.52	4.69	1.82	3.68	III	4.51	4.60	1.77	3.63
	Total	3.85	3.50	1.97	3.11	Total	3.99	3.50	1.98	3.19
	Konstnär	3.55				Konstnär	3.43			
	Status	**V**	**M**	**T**	**Total**	**Status**	**V**	**M**	**T**	**Total**
ha med människor att göra (1) — arbeta ensam (7)	I	1.46	2.62	3.23	2.44	I	1.14	2.70	3.28	2.37
	II	1.74	2.20	3.15	2.36	II	1.34	2.08	3.53	2.32
	III	1.61	1.77	4.29	2.56	III	1.17	1.42	4.08	2.22
	Total	1.60	2.20	3.56	2.45	Total	1.22	2.07	3.63	2.30
	Konstnär	4.94				Konstnär	4.98			

Skala	Pojkar	Område			Flickor	Område		
	Status	**V**	**M**	**T**	**Total**	**Status**	**V**	**M**	**T**	**Total**
jäktigt (1) — lugnt (7)	I	2.47	3.06	3.30	2.94	I	2.03	2.89	3.47	2.20
	II	3.65	3.53	3.50	3.56	II	3.68	3.19	3.43	3.43
	III	2.90	2.84	3.39	3.04	III	2.24	2.46	3.37	2.69
	Total	3.01	3.14	3.40	3.18	Total	2.65	2.85	3.42	2.97
	Konstnär	5.46				Konstnär	5.44			
	Status	**V**	**M**	**T**	**Total**	**Status**	**V**	**M**	**T**	**Total**
fint (1) — inte fint (7)	I	1.86	1.95	2.20	2.00	I	1.91	2.10	2.27	2.09
	II	3.09	3.15	3.89	3.38	II	2.95	2.95	4.17	3.36
	III	3.54	4.34	4.99	4.29	III	3.40	4.36	4.93	4.23
	Total	2.83	3.15	3.69	3.22	Total	2.75	3.14	3.79	3.23
	Konstnär	3.78				Konstnär	3.55			
	Status	**V**	**M**	**T**	**Total**	**Status**	**V**	**M**	**T**	**Total**
får bestämma (1) — måste lyda (7)	I	2.07	1.49	2.04	1.87	I	1.93	1.51	1.91	1.78
	II	2.74	4.35	2.66	3.25	II	2.33	4.24	2.71	3.09
	III	4.95	5.03	5.29	5.09	III	5.15	5.09	5.34	5.19
	Total	3.25	3.62	3.33	3.40	Total	3.14	3.61	3.32	3.35
	Konstnär	1.80				Konstnär	1.76			

Skala	Pojkar	Område			Flickor	Område		
	Status	**V**	**M**	**T**	**Total**	**Status**	**V**	**M**	**T**	**Total**
roligt (1) — tråkigt (7)	I	2.84	3.01	2.87	2.91	I	2.04	3.63	3.74	3.14
	II	3.70	3.95	3.51	3.72	II	2.72	3.94	4.71	3.79
	III	3.94	4.43	4.43	4.27	III	2.43	4.22	5.14	3.93
	Total	3.49	3.80	3.60	3.63	Total	2.40	3.93	4.53	3.62
	Konstnär	3.54				Konstnär	2.50			
	Status	**V**	**M**	**T**	**Total**	**Status**	**V**	**M**	**T**	**Total**
låg lön (1) — hög lön (7)	I	6.60	6.53	6.26	6.46	I	6.68	6.43	6.22	6.44
	II	5.30	5.16	4.65	5.04	II	5.47	5.26	4.30	5.01
	III	4.26	3.20	3.27	3.58	III	4.32	2.90	3.18	3.47
	Total	5.39	4.96	4.73	5.03	Total	5.49	4.86	4.57	4.97
	Konstnär	3.72				Konstnär	3.53			
	Status	**V**	**M**	**T**	**Total**	**Status**	**V**	**M**	**T**	**Total**
rent (1) — smutsigt (7)	I	1.82	1.52	2.15	1.83	I	1.67	1.57	2.12	1.79
	II	1.88	1.49	4.46	2.71	II	1.59	1.56	5.21	2.79
	III	2.28	2.64	6.04	3.65	III	2.25	2.67	6.20	3.71
	Total	1.99	1.88	4.32	2.73	Total	1.84	1.93	4.51	2.76
	Konstnär	4.58				Konstnär	4.67			

Skala	Pojkar	Område			Flickor	Område		
	Status	**V**	**M**	**T**	**Total**	**Status**	**V**	**M**	**T**	**Total**
svårt (1) — lätt (7)	I	1.60	2.39	2.15	2.05	I	1.52	2.35	2.18	2.02
	II	3.08	3.57	3.59	3.41	II	3.11	3.42	3.59	3.37
	III	3.53	5.26	4.33	4.37	III	3.68	5.62	4.24	4.51
	Total	2.74	3.74	3.36	3.28	Total	2.77	3.80	3.34	3.30
	Konstnär	2.65				Konstnär	2.66			
	Status	**V**	**M**	**T**	**Total**	**Status**	**V**	**M**	**T**	**Total**
omväxlande (1) — enformigt (7)	I	2.29	3.40	3.03	2.91	I	1.88	3.55	3.38	2.94
	II	3.51	4.62	3.41	3.85	II	2.89	4.69	3.86	3.81
	III	2.84	4.30	4.56	3.90	III	2.27	4.19	4.51	3.66
	Total	2.88	4.11	3.67	3.55	Total	2.35	4.14	3.92	3.47
	Konstnär	3.07				Konstnär	2.55			

Bilaga VIII:2. **Rangkorrelationskoefficienter för samband mellan skalor över 10 yrken.**

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
1		−.76	.20	.80	−.98	.73	.87	.54	.38	.21	.96	.59	.83	Skoltid
2	−.51		−.21	−.50	.79	−.75	−.48	−.04	−.25	−.11	−.74	−.45	−.78	Händer
3	.10	.04		.38	−.31	−.18	.12	−.05	−.49	−.12	.04	.28	.42	Manligt
4	.62	.03	−.41		−.82	.34	.88	.74	.08	.17	.78	.84	.91	Roligt
5	−.93	.62	−.16	−.56		−.73	−.83	−.47	−.35	−.18	−.95	−.65	−.88	Lön
6	.67	−.77	−.33	.41	−.73		.53	.09	.52	.15	.82	.36	.54	Rent
7	.93	−.40	.28	.59	−.85	.50		.75	.14	.12	.89	.79	.78	Svårt
8	.53	.19	−.19	.91	−.45	.07	.54		.17	.42	.55	.53	.48	Omväxlande
9	.36	−.29	−.60	.55	−.45	.54	.10	.42		.56	.43	−.22	.06	Människor
10	−.04	−.08	−.28	.22	−.20	.21	−.12	.12	.68		.24	−.15	.08	Jäktigt
11	.93	−.62	.02	.65	−.97	.80	.88	.48	.48	.23		.66	.82	Fint
12	.66	−.42	.22	.43	−.60	.39	.84	.39	−.16	−.32	.66		.85	Bestämma
13	.60	−.03	−.47	.98	−.55	.39	.53	.92	.65	.26	.62	.38		Vill bli

Pojkar

Flickor

Bilaga VIII:3. **Antal fall av samgående av skalor i faktorer i komponentanalyser av 10 yrken. Åk 9.**

			Flickor	Pojkar
5. hög lön — låg	:	11. fint — inte fint	10	6
1. lång skoltid — kort skoltid	:	7. svårt — lätt	9	7
4. roligt — tråkigt	:	13. skulle mycket gärna vilja bli — skulle absolut inte vilja bli	8	9
1. lång skoltid — kort skoltid	:	5. hög lön — låg lön	7	7
11. fint — inte fint	:	12. får bestämma — måste lyda	7	2
1. lång skoltid — kort skoltid	:	11. fint — inte fint	6	6
4. roligt —tråkigt	:	8. omväxlande — enformigt	7	9
6. rent — smutsigt	:	11. fint — inte fint	7	4
5. hög lön — låg lön	:	8. omväxlande — enformigt	6	1
8. omväxlande — enformigt	:	12. får bestämma — måste lyda	6	1
8. omväxlande — enformigt	:	13. skulle mycket gärna vilja bli — skulle absolut inte vilja bli	7	9
7. svårt — lätt	:	10. lugnt — jäktigt	5	3
7. svårt — lätt	:	11. fint — inte fint	5	3
9. ha med människor att göra — arbeta ensam	:	11. fint — inte fint	5	0
5. hög lön — låg lön	:	12. får bestämma — måste lyda	5	3
5. hög lön — låg lön	:	13. skulle mycket gärna vilja bli — skulle absolut inte vilja bli	5	1
4. roligt — tråkigt	:	11. fint — inte fint	5	3
6. rent — smutsigt	:	9. ha med människor att göra — arbeta ensam	5	0
5. hög lön — låg lön	:	6. rent — smutsigt	4	3
5. hög lön — låg lön	:	7. svårt — lätt	4	5
7. svårt — lätt	:	8. omväxlande — enformigt	4	1
7. svårt — lätt	:	9. ha med människor att göra — arbeta ensam	4	2
7. svårt — lätt	:	12. får bestämma — måste lyda	4	4
8. omväxlande — enformigt	:	11. fint — inte fint	4	2
11. fint — inte fint	:	13. skulle mycket gärna vilja bli — skulle absolut inte vilja bli	6	3
2. tankearbete — arbeta med händer	:	3. kvinnligt — manligt	4	2
8. omväxlande — enformigt	:	9. ha med människor att göra — arbeta ensam	3	4
8. omväxlande — enformigt	:	10. lugnt — jäktigt	4	2

ilaga XI:1. **Medelvärden och spridning för 4 moderatorgrupper i beroende variabler i regressionsanalyser.**

eroende ariabel	Kön	UN	Medelvärde	Standardvv	
id	P	H	3.869	0.522	Högt värde=
	P	L	3.184	0.428	lång tid
	F	H	3.557	0.792	
	F	L	2.944	0.409	
V	P	H	2.205	0.502	Högt värde=
svårt välja	P	L	2.486	0.432	svårt att
	F	H	2.344	0.483	bestämma
	F	L	2.472	0.586	
R	P	H	3.384	0.366	Högt värde=
alt rätt?	P	L	3.326	0.362	säker på
	F	H	3.344	0.352	rätt val
	F	L	3.380	0.314	
F	P	H	2.900	0.456	Högt värde=
åverkan	P	L	3.316	0.241	liten bety-
öräldrar	F	H	3.128	0.577	delse
	F	L	3.188	0.787	
K	P	H	3.682	0.281	Högt värde=
åverkan	P	L	3.732	0.251	liten bety-
amrater	F	H	3.680	0.363	delse
	F	L	3.596	0.782	
D-arb	P	H	5.141	1.452	Höga värden=
rken arbeta	P	L	4.568	0.945	negativ in-
irekt)	F	H	4.904	1.226	ställning
	F	L	4.160	0.946	
D-yrk	P	H	4.395	1.569	Höga värden=
rken efter	P	L	3.480	1.039	negativ in-
rkesskola)	F	H	3.876	0.979	ställning
	F	L	3.240	1.070	
D-fack	P	H	3.486	0.992	Höga värden=
rken efter	P	L	3.448	0.680	negativ in-
ackskola)	F	H	3.124	0.804	ställning
	F	L	3.268	0.884	
D-gymn	P	H	2.541	1.075	Höga värden=
rken efter	P	L	3.112	0.830	negativ in-
ymnasium)	F	H	2.492	1.184	ställning
	F	L	3.292	0.797	
6	P	H	100.6	14,2	Högt värde=
restation	P	L	86.8	11.5	god presta-
x 6	F	H	99.7	13.9	tion
	F	L	88.4	14.5	

Bilaga XI:2. **Signifikansprövning av interaktion (1), skillnader mellan g nomsnittliga partiella regressionskoefficienter för pojkar och flickor (2) o för hög och låg UN (3).**

Beroende variabel	Variansk källa*	Skillnad	Medelfel	Signifikansprövn t	p
Tid	1	0.258	0.143	1.804	
	2	0.144	0.072	2.014	
	3	—0.029	0.072	—0.406	
SV Svårt bestämma	1	—0.086	0.138	—0.623	
	2	0.227	0.069	3.290	$p<.01$
	3	0.104	0.069	1.507	
VR Valt rätt?	1	0.018	0.098	0.184	
	2	—0.006	0.049	—0.122	
	3	—0.042	0.049	—0.857	
PF Påverkan föräldrar	1	0.002	0.140	0.014	
	2	—0.152	0.070	—2.214	$p<.05$
	3	—0.084	0.070	—1.200	
PK Påverkan kamrater	1	0.153	0.120	1.275	
	2	—0.105	0.060	—1.742	
	3	—0.132	0.060	—2.192	$p<.05$
YD — arbete	1	0.089	0.277	0.321	
	2	—0.119	0.139	—0.856	
	3	—0.209	0.139	—1.505	
YD — yrkesskola	1	—0.067	—0.295	—0.227	
	2	—0.119	0.148	—0.803	
	3	—0.360	0.148	—2.437	$p<.05$
YD — fackskola	1	—0.191	0.219	—0.872	
	2	—0.234	0.110	—2.132	$p<.05$
	3	0.195	0.110	1.776	
YD — gymnasium	1	—0.322	0.267	—1.206	
	2	—0.351	0.134	—2.629	$p<.02$
	3	0.245	0.134	1.835	
P 6 Prestation åk 6	1	1.971	2.472	0.797	
	2	0.205	1.236	0.165	
	3	0.639	1.236	0.517	

*
1 interaktion
2 kön
3 UN

A longitudinal study of the career process

This monograph is a first presentation of a longitudinal study of the career process from the first choices at the age of 13 in the 6th grade of the Swedish nine-year compulsory school. This career process study constitutes a part of the Studies of Adjustment, Behaviour and Achievement—the Örebro project. The purpose of the Örebro project is to identify traits, behaviour and reactions, which in interaction with each other and with the enviroment may indicate a risk for later adjustment disturbances. The scientific leader is Professor David Magnusson of the Psychological Laboratories of Stockholm University. A monograph with a full presentation of this project is to be published (Magnusson, Dunér & Zetterblom, 1972).

A note on the Swedish school system

In grade 7 the investigation groups could choose one of five groups of subjects to be studied for five lessons a week. In grade 8 this system was extended to a few more lessons. No other differentiation has been made in the groups studied until grade 9, when the pupils had nine streams among which to choose. These streams represent different levels of theoretical or practical training. After the nine compulsory years of the comprehensive school (grundskolan) about 85 % continue their studies at vocational schools "yrkesskola" (2 years), continuation school "fackskola" (2 years) or gymnasium (3 or 4 years).

I. A FRAME OF REFERENCE

No integrated theory is presented in this volume. A frame of reference for the studies is given in Chapter I, and a model for the description of the choice and the career process is suggested in Chapter II. Some of the concepts and principles discussed will be mentioned here.

A career is a process. Hardly any child decides on an occupation and makes his choices explicitly to reach that goal. During the process a number of choices are made and the pupil is supposed to work with his vocational problems before each choice.

The choices of alternative groups of subjects or streams are the child's first chance to decide on part of the environment in which he is to function. The career process is thus part of the adjustment process and part of the socialization process. Adjustment is studied

in a frame of reference taken from system theory. The organismic, psychological, socioeconomic and the cultural systems are relevant to the career development. One purpose of the adjustment process is to achieve a dynamic equilibrium. It should involve explorations of the environment. It should involve changes in the social system as well as changes in and development of the person himself.

In a social system the individual must belong to and play a role in a number of groups with varying norms and values. These may be difficult to integrate and then the individual may not always be able to satisfy the expectations. The vocation may be seen as a choice of one such role; one such system of expectations to fulfil; one way to adjust.

A specific choice may be caused by irrelevant factors, and may thus give a direction to the line of study which delimits the possibilities of obtaining a suitable occupation later. The choices are often irreversible, the choice of a certain theoretical level is followed by choices on just the same level. These limitations are especially serious when they are inflicted on certain groups of children, those with few special abilities and possibilities. Some of these irrelevant factors are correlated with socio-economic class (SES). The expectations and attitudes of primary groups are of fundamental importance in this context. The occupational field will be described using two dimensions.

a. A vertical dimension, relating to time needed for training or education, status, responsibility, etc.
b. A horizontal dimension, relating to interests and needs, to the contents of the work, etc.

When the career process is studied, the subjects may be asked for actual choices or preferred occupations. Different measures involve more or less reality testing: consideration of own capacity, possibilities to get the necessary training, etc. The concept self-perception and self-evaluation are important in all role-theories. The vocational choice may be seen as a choice of a role to play in life. The expectations that the subject perceives from others depend on his self-perception. An unrealistic self-perception can disturb the harmonious interaction in a group as well as the chances to make a sound choice of role to play. The problems involved in a low self-evaluation may be tackled in different ways. One way is to conform strictly to existing norms and expectations. In the career process this means that the person chooses high-status traditional alternatives. Another way is to try to find security in an outsider group or gang. If the norms of this new primary group are directed against those of society, the development may lead to delinquency and disinterest in education, etc.

A person with a high self-esteem is expected to make independent choices, which may be determined to a great extent by needs and interests — the horizontal dimension — and they may be less traditional.

II. A MODEL FOR THE CHOICE BEHAVIOUR

The career process (CP) implies a series of choices. In each choice all alternatives are not equally well tested. A model is suggested, where, in a first step, a selection of alternatives is made on grounds which may be partly unconscious and where irrational factors may decrease the possibilities to pass through a sound vocational development.

Selection of alternatives

The selection is described in the same way as it is convenient to think of the perception process. The interpretation of stimuli consists of a series of hypotheses, which are tested. Which hypotheses are to be tested is determined by three groups of factors: a. experience and knowledge, b. emotions and needs, c. set.

The selection of alternatives is illustrated by figure II:1.

a. First only known alternatives may be considered (1—4 in the figure).
b. Only alternatives that are emotionally acceptable are considered (1—2). Attitudes connected with occupations and social class or sex may be taken as examples of irrational factors which are important here. Also expectations of other kinds should be observed.
c Some of the alternatives are of current interest (A+B) for the person. Local factors and chance factors are decisive.

The alternatives which are selected (A+B) are more or less suitable for the person. Not only his capacity in different respects, but also his personal needs and values, should be considered as well as demand for labour, etc.

It is important for the person that there are alternatives left after this selection process. It is of especially great consequence that those who have a limited capacity do not also lack knowledge; prejudice and accidents should not make the selection more narrow than necessary.

Matching

The next step is a matching of the selected alternatives to own capacity, needs, values, etc. (figures II:2—4). The perceptions of the self (the individual) as to capacities and needs are matched to the perceptions of the alternatives (groups of school subjects, streams, occupations) as to demands and possibilities for need gratification. It is stressed that the perceptual work is of greater significance than the actual attributes of the "distal" objectives. The perception process is influenced by the experiences of the person and by his total personality.

Development

The CP is composed of a series of choice situations. Each choice is dependent on the results of all the earlier choices and the experien-

ces these have led to. The description this model gives of the choice behaviour and the CP shows the role the school can play in the vocational choice process.

III. STRATEGY AND DESIGN

It follows from the general frame of reference that the career process should be studied with a longitudinal approach. In the Örebro project three total groups of pupils are followed from the year they attended grade 3, 6 and 8 respectively. Results from two of these groups of each about 1 000 children are reported in this book. In the project information about the children is taken with questionnaires, tests, ratings, and interviews about adjustment, traits, social factors, and so on. The sub-project, the CP, takes special information from the children at the points, when they have to choose among alternative groups of subjects to study, streams, or schools. In Chapter III the design and the variables are described. Problems of generalization and analysis are discussed.

IV. THE CHOICES IN GRADES 7 AND 9

A description is given of the situation as the pupils and their parents see it. Most pupils choose the most theoretical group of school subjects for grade 7 and stream for grade 9. About 25 % chose a practical stream. On average only one alternative besides the one chosen seems to have been regarded as acceptable.

In table IV:4 is shown the aspiration as number of years of study accepted to get an interesting occupation. Most pupils accept 2—3 years of non-compulsory schooling, 15—20 % plan for more than 5 years.

Most pupils and parents found the choices easy to make and feel assured they have chosen the right alternative. The boys seem to feel a stronger press from parents for continued school training than the girls. The answers from the parents indicate that this is also true. The pupils also seem to recognize the great importance for their choices that the parents have, and they seem to accept the parents as well as the vocational counsellor as means to get information and advice. Most children think that they have had the same opinion as their parents about the choice, but there is not much agreement with school-fellows.

When asked about vocational preferences, a traditional pattern is recognized: most boys prefer technical occupations, most girls prefer work giving contact with people; nursing, etc. This pattern dominates also in answers to questions about the importance of vocational values. The frequency distributions given in Chapter IV are of descriptive value, but they are also important as information for the planning of studies of specific problems. The individuals with

extreme answers, even though few, may constitute a relevant group to study.

V. ASPIRATION

Several indices of aspiration — or the vertical dimension — are used in the present study. They are cross-tabulated and analyzed to estimate the trustworthiness and relevance of the answers to the questions. The variables are:

a. Aspiration as accepted "time for study or vocational training after compulsory school". (Aspe, grade 6 and 8).
b. Aspiration as difference between occupations with high and low status in ratings in the scale "wants to be" (YD, 6 and 8).
c. Plans for school or work after grade 9 (6 and 8).
d. Stream in grade 9 or group of subjects in grade 7 (6 or 8).
e. Motivation and aspiration as rated by teachers (L, grade 6).
f. Motivation as rated by school-fellows (K, grade 6).

These variables are related to adjustment variables such as satisfaction, anxiety for school work, and to intelligence, achievement, and social class (UN).

The cross-tabulations (V:1—6) seem to indicate that the answers correspond to the real opinions of the pupils. It should be possible to use these variables in many types of analyses. The stability from grade 6 to 8 is, however, not high. The YD-index of aspiration has very low correlations with satisfaction, anxiety, intelligence, achievement, and social class (table V:7—8). Especially the girls seem to disregard the vertical dimension when they rate given occupations with this type of instrument. Aspiration has been studied for groups with varying socio-economic backgrund. Figures V:1—2 show, for "accepted time of study" and "choice of gymnasium" respectively, the results for high and low socio-economic classes and three levels of intelligence. Also when intelligence is held constant, aspiration is definitely higher in the higher social classes. (UN).

With analysis of covariance this is shown in a stricter way. Figure V:3 shows the means for seven socio-economic levels and the regression of aspiration ("time for study") on intelligence. The tendency to plan for a long education and vocational training is irrespective of intelligence much stronger in high socio-economic classes.

VI. CAREER AND ADJUSTMENT

This is a survey of several aspects of adjustment, and the career process. Effects on such variables of differences in intelligence (I), socio-economic background (SES — in the tables UN), and aspiration in relation to intelligence (r Asp) are investigated.

An idea of the design (and size of groups) is given in table VI:1. The total group is divided into low and high I, low and high SES

(UN) and low, intermediate and high rAsp making twelve subgroups for each sex. Tests of significance are made with a system of t-tests, where the smallest subgroups are avoided. (There are three tests of SES-effects made — on different levels of I and for average rAsp — two tests of rAsp-effects — on low and high I-level — and one test of intelligence-effects — on average rAsp-level.)

Results

The results with indications of direction of differences and of significance level are given in tables VI:4—5, 7—9.

The material seems to indicate that the adjustment to the school situation is somewhat better for pupils with high intelligence, high SES (US) or higher relative vocational aspiration.

Vocational aspiration is positively related to self-rated inner adjustment ("satisfaction", "anxiety", "strain") but not to the ratings of behaviour by teachers. Pupils with higher aspiration are also more confident of their possibilites in future studies, although they do not have better school achievements on which to found such opinions than their fellows with lower aspirations. Also intelligent children and those from high SES have more confidence for studies, but this may be a feed-back of better achievements.

The influence from parents is reported by the children to be slightly greater in high SES-groups. All the high-groups (high I, high SES (UN) and higher rAsp) experience more pressure from their parents to study as long as possible, as well as resistence to any thought of taking a job directly after compulsory school. Few significant effects are found to report in the study of occupational values. The answers to one or two questions with reference to the time perspective — deferred gratification — indicate, however, that children with high intelligence, from high socio-economic background, or with higher relative aspiration to a greater extent than their peers seem to be ready to defer gratifications to get an occupation that is satisfying.

All these effects of the three independent variables are valid when the other two are held constant. Effects of relative aspiration seem to indicate that children with higher aspirations in many respects equal their peers with higher intelligence or from higher SES more than children with lower aspirations.

VII. CREATIVITY AND THE CAREER PROCESS

Creativity as a trait is of current interest, and the role that the school can play in the development of a creative attitude has been discussed. Wallach & Kogan (1965) studied the relation between creativity, intelligence, and adjustment. Their sample had above average intelligence. Magnusson & Dunér (1971) carried out a similar study on the main group in the Örebro project, which in

contrast to W & K indicates that creativity as well as intelligence is conducive to adjustment at school.

The present study is performed with a similar design to investigate the influence of creativity on career choices and attitudes to work. Four moderator groups according to sex and socio-economic background (HUN and LUN) were studied.

Each was classified into nine subgroups: combinations of high, medium and low intelligence and creativity (see table VII:1).

The data were analyzed with analysis of variance ,and/or with a system of t-tests of creativity and its interaction with intelligence. Creativity was defined by two tests: Consequences and Ambiguous figures.

Results

For children from lower SES there is a weak trend for the more creative pupils to have a higher aspiration for studies (VII:7 b). The subgroups have indicated different perceptions of parents' expectations as regards theoretical studies (VII:5). Children from high SES (HUN), intelligent children, and boys more than girls have experienced more pressure towards theoretical career choices. As regards creativity the trends are very weak. The group which is low in both creativity and intelligence gives the least expression for feelings to be pressed in this direction. Also career aspirations seem to be positively but rather weakly related to creativity.

Practically no relations are significant between creativity and experiences of difficulties to make a choice (VII:7 a) or degree of decision or crystallization in the vocational or educational choices (VII:7 c).

Only a few significant effects of creativity have been found in the analyses of a number of vocational needs or motivators. (table VII: 6—7). Examples are variety of occupations (VII:6 k) excitement (j) the necessity of order in a job (m and r) directly creative activities as writing (o), painting (p), and appearing on the stage (VII:7 g). The very weak creativity effects in such variables may be a consequence of the fact that creativity is a complex variable and that the two tests used in this study involve only narrow aspects of this complexity.

VIII. PERCEPTION OF OCCUPATIONS

This chapter deals with the perception of occupations, one part of the process described in Chapter II, figure II:3. Here this part of the matching is studied isolated from the reality testing which is involved in a real choice situation. The present study is performed with an instrument of the semantic differential type, called YD. The occupational field is structured into three status-levels I, II, III, and three occupational fields nursing and contact (V), clerical (M),

and technical/mechanical (T). Nine occupations represent all the combinations of level and field. They are given as concepts and each is rated in several scales, e.g., training time needed, male — female, interesting, pay, difficulty, variety, work with people, fine (social status), have to make decisions, want to be. Four abstract concepts were also rated: vocations possible to get

a. directly after compulsary school
b. after vocational school
c. after "fackskola"
d. after gymnasium.

Problems which are treated are the following: Sex roles in perception, socio-economic status (SES), differences in perception of occupations, relations to intelligence and vocational aspirations, factors behind vocational choices, the structure of the perception of groups of occupations, the importance of the vertical dimension (status) in relation to the horizontal.

Results

There are definite sex differences in the perception of the occupational field. Figure VIII:1 illustrates the rating of the scale "want to be". Boys rank the nine occupations after status I—II—III, girls after contents V—M—T. Motivations for this seem to be found in the correlations between this scale and the others (table VIII:2). The closest relationships are for girls with "interesting", "variety in work", and "work with people". For the boys the correlations with "right to decide", and "fine" (status) are also high. In ratings of the more abstract concepts — vocations possible to get after different schools — there are but small differences between boys and girls. All rate "occupations after higher education" highest. Thus when there are specific occupations mentioned (the contents of the work) the girls follow these contents, the boys stick to the status-factor.

Twelve groups in the study described in Chapter VI have been compared as regards their ratings of the scales "want to be", "interesting", and "fine".

Effects on the ratings of intelligence (I), SES and vocational aspiration in relation to I (rAsp) have been tested. Means for combinations which show such effects are given in tables VIII:3—5.

The differences between ratings of "want to be" by boys and girls have been mentioned. There are such differences also between groups of children from low and high SES (HUN and LUN). High SES-children show a more dominating preference for the high-status occupations. Especially boys with higher rAsp show a marked difference between high and low status.

The choices of line or school and the preferences for occupations seem to be less clearly related for girls than for boys. In the ratings of occupations after the gymnasium and directly after the compulsory school both sexes show the same preferences for occupations

after the higher education. As regards the scale "interesting", all rate the high status occupations higher. There are no significant differences between girls having varying SES, I or rAsp when they rate occupations in different fields. All show the preference of contact (V) to technical (T) occupations. Boys from high SES (UN), I, or rAsp-groups also show some differences between fields of occupations.

All groups regard the high-status occupations "finer" than the low-status occupations. The more intelligent and children with high aspirations show the greatest differences. The field "contact and nursing" is rated "finer" than clerical and technical.

Factor analyses have been performed to study the strucutre of scales as well as that of occupations. The results give an impression that the ratings have been differentiated in a meaningful way. Support is also found here for the relevance of the sex-differences that have been mentioned earlier. In table VIII:10 the structure of the rated scales is described. The scale "want to be" has large loadings in different factors for boys and girls and this justifies the same interpretations as were given in the other analyses. This study has not least been an effort to find ways to handle the extensive material from an instrument of the semantic differential type. By selecting a small part of the information at a time, the results indicate that it may be possible to solve the difficult problem of using such data. Besides the group-comparisons we have made here, these data can also be used for the construction of derived variables.

IX. SELF-EVALUATION AND VOCATIONAL CHOICE

For the development of the vocational process it is important that the person has a realistic perception of his capacities as well as of his attitudes, needs, and values. This self-perception may influence also the other part of the matching: the perception of the occupational field (Chapter II). In cases of low self-evaluation (SE) the person may form different patterns of behaviour to build up defences against anxiety, etc. One pattern is over-conformity. It implies a strict following of the norms of the child's primary groups and of society. In the career process it should lead the child to follow traditional educational lines and result in relatively high vocational aspirations.

Another pattern might be called non-conformity. The young persons find security in a group with deviant norms, perhaps an antisocial gang. This may lead to criminality. In this case low esteem of traditional studies should be expected and, consequently the aspiration may also be assumed to be low.

These possible patterns of behaviour are tested in the present study. Groups of conforming and non-conforming boys are chosen from a study within the Örebro-project of self-rated delinquency. These extreme groups are all hypothesized to have a low SE alth-

ough the non-conforming boys are supposed to overcompensate this to some degree in self-ratings.

Four variables are measured to represent self-perception.

1. Self-evaluation (SD) from three evaluative scales in semantic differential ratings of the concept "self";
2. Self-evaluation (SD_{diff}) from the same instrument, the differences between the sum of the same scales for the concepts "self" and "ideal self";
3. Self-perception (Soc) from a sociometric test;
4. Self confidence for studies at the various schools that are alternatives for choice after the compulsory school.

Extreme groups are studied on two levels 1 and 2 (1 is most extreme, 2 is less extreme). These groups are compared with the total group, or for some variables with an intermediate group.

Results

The conforming groups have low SE. They are satisfied with school, have high social aspirations in relation to intelligence and SES. They are also confident that they will succeed in their studies. A few boys in this group have high SE. These boys have only average aspirations: they are possibly more independent of expectations. The conforming boys with low SE seem to deny influence from parents in questions of vocational choice, those with high SE admit such influence more.

All groups have normal relations to their school-fellows.

The nonconforming boys have on an average high SE. More than half of them have low ratings however, and a few have very high self-ratings. The hypothesis that extremely conforming boys have low SE is thus not rejected.

These boys are not satisfied at school and they have a low confidence in their own possibilities for studies. They have, however, quite normal vocational aspirations in relation to their low intelligence. Thus the groups of 16-year-old non-conforming boys do not seem to be "anti-social", as might have been assumed.

X. SCHOOL SATISFACTION AND CHOICE OF CAREER LINE

The first choices of school subjects in grades 7 and 8 and stream in grade 9 seem to be important as they give the direction for future choices. It is interesting to find out to what extent the first choice — made in grade 6 — is followed by later choices on the same theoretical level. The alternatives in grades 7 and 9 are here grouped into three levels according to theoretical dominance. The pupils are classified into categories with combinations of levels in grades 7 and 9; categories with pupils on the same level are non-mobile, those with pupils who have changed level are mobile.

These categories of pupils have different career lines during the first three years, when they have a right of option.

Another problem is how much influence satisfaction with school during the earlier school years has on the first choices. The groups of children with mobile or non-mobile choices are compared as to satisfaction and other scales from a questionnaire given in grade 6.

In table X: 1 the design is illustrated. Nine groups are defined from choices of theoretical, semi-theoretical ("mellanteoretisk") or practical alternatives in grades 7 and 9. Symbols are used for mobility upwards — more theoretical level in grade 9 ↑ ,—mobility downwards — ↓ —, and non-mobility — →.

Results

In table X:2 a survey is given of the mobility. About 82 % of the pupils are non-mobile — → — 6 % have chosen a more theoretical level in grade 9 than in 7 — ↑ —, and 12 % a less theoretical level in grade 9 — ↓.

Correlation coefficients between the satisfaction variables, intelligence, and SES (UN) are surprisingly low. For general satisfaction and relations to school-fellows correlations are negligible. Less intelligent children and those from lower SES experience, however, more anxiety in school work and feel the work more straining. (Table X:3.)

The children who have chosen a more theoretical level in grade 7 report better satisfaction with school in grade 6. The same is true for choices of line in grade 9.

Mobility is also related to satisfaction variables. Pupils who changed to a less theoretical level found less satisfaction with school when they were in the 6th grade; those who changed to a more theoretical level found greater satisfaction. The measures of satisfaction reported in grade 6 are thus predictors of later career choices. These predictors are almost independent of intelligence and SES. Children with interest in theoretical studies are satisfied with their school, for it is best adapted to children with such interests.

XI. DOES SOCIAL DIFFERENTIATION INFLUENCE CAREER CHOICES?

In the Swedish comprehensive school there is no differentiation according to capacity for theoretical studies during the first nine years (at the time of this study eight years). Most pupils are members of the same group of school-fellows all this time. One purpose is to ensure that children come into contact with children from different socio-economic backgrounds. In our larger cities, however, the modern way of building new areas gives homogeneous areas where people with the same SES live. This makes also the school classes homogeneous as to SES, which is not intended. The purpose

of this study is to study effects of SES-composition on school achievement, vocational aspiration, career choices, occupational values, and perceptions of other aspects of the choices. The SES-composition of classes is measured by the percentage of children from lower SES groups. Each child's SES-status is determined by his parents' education. Two methods are used in the analyses.

In an extreme-group design four groups are compared (see table XI:1):

A. Children from high SES in high-status class ("hög UN" in "hög KS"),
B. Children from high SES in low-status class ("hög UN" in "låg KS")
C. Children from low SES in high-status class ("låg UN" in "hög KS")
D. Children from low SES in low-status class ("låg UN" in "låg KS").

In case of variables which correlate with SES it is assumed that the minority groups B and C have been influenced by their majorities, A and D respectively. No control of initial differences in intelligence is applied.

The other method uses regression-analysis. Class composition (KS) is a regressor, and intelligence, SES, and school achievement are also taken into the analyses as regressors and are thus held constant.

The analyses are made on averages of classgroups and for four moderator groups (high and low intelligence and SES). The hypotheses are formulated in terms of signs of partial regression coefficients between KS and the dependent variables, and in certain cases these coefficients are assumed to be different in high and low SES-groups. Hypotheses are represented graphically in the tables.

Results

High SES-groups more often choose more theoretical alternatives. In grade 9 minorities of low SES-pupils seem to be influenced to choose a line one level more theoretical (table XI:3). As regards choice of school after grade 9, however, there is no such effect. This choice has a more direct importance for their career than the choice of line. Nor is aspiration, expressed as time accepted to study for an interesting occupation, correlated with class composition in the material. The attitudes to occupations with varying education seem to be influenced by class composition. Children are more positive to occupations directly after compulsory school in high SES-groups if they attend low-status classes. This effect is strongest for children, who have chosen the gymnasium and thus do not intend to choose such occupations themselves. It seems to be evaluative attitudes rather than dispositions that have been influenced. No significant effect of class composition on school achievement is found.

Occupational values do not seem to vary with class composition in our material. The different attitudes at home and in the

school class that have been postulated for the minority groups have not had any noticeable effects on the experiences of difficulty to choose or confidence that the choices have been the right ones.

Those children, however, who have made a choice of line in grade 9 that is atypical of both SES and class-composition, report that they have felt the choice more difficult to make. To summarize, the differences in class composition have small effects on the career behaviour. The results may, however, be quite different in larger cities where the segregation between socio-economic classes is more pronounced.

XII. PERSPECTIVE

In the last chapter a few comments are given on the results. The development of the theoretical basis for continued studies in the field is discussed. The results give rise to some reflections on the Swedish school organization and its possibilities to reach its aims.

There seems to be but little reversibility in the career lines in grades 7—9. This fact indicates that first choices are important although they may not seem to be so for those involved. The children are then often influenced by their parents' expectations.

The alternatives that offer practical work seem to be chosen for negative reasons, they are what is possible, not what is perceived as attractive. Those who choose these alternatives have often not found satisfaction at school, because it has been dominated by theoretical work.

Socio-economic background has in many countries a high correlation with aspiration — the vertical dimension. This has been shown to be the case to a very high degree for this material, too.

An unrealistically high vocational aspiration may as well as a too low aspiration limit the possibilities for a young person in his final vocational choice. The contents of work, the horizontal dimension, seem to be more important for girls. For them the choices of alternative school subjects or lines do not seem to be as integrated with the final vocational choice as for boys. A sound self-perception is of importance for the career process. Low self-evaluation, e.g., has the effect that persons who solve their problems by strict conformity, may be too much influenced by expectations and so pay too little attention to own interests and needs. The possibilities of the children to determine their career may be limited by a lack of knowledge or by strong expectations from reference groups. The parents are admitted to have much to say in the choices. The influence from school-fellows has not been found to be strong on vocational attitudes and still weaker on real choices. The model and the frame of reference should be developed and specified for further research in the project. A few concepts of interest in vocational theories are discussed. Certain aims of the school do not seem to be possible to reach for all pupils in the organization

of today. The work is to a too great extent of a theoretical character, so the pupils cannot get a wide knowledge of themselves and acquire sound attitudes to different kinds of work as long as only theoretical work is valued at school. The aims are to give all the same possibilities to receive education, to help all develop sound attitudes to all kinds of work, and give our children experiences so that they can learn about their own capacities, needs and values. The way to achieve this is not to force all to teoretical studies for more and more school-years, but to offer all pupils a variety of school-subjects, also practical ones, and subjects in which theory and practice are integrated. In a few subjects also a certain differentiation should be needed so as to give all opportunities to develop their special abilities and interests.

Personregister

Adebäck, B. 55
Andersen, B. B. 280
Andersson, B.-E. 234, 237
Andersson, M.-L. 241
Attner, G. 253

Baltes, P. B. 53
Been, D. 12
Boalt, G. 16
Bordin, E. S. 49
Bruner, J. 41

Clark, H. F. 30
Coleman, J. 235
Cooley, W. W. 54
Cooley, C. H. 36
Coopersmith, S. 37
Crafoord, K. 55
Crites, J. O. 19, 35, 54

Davis, R. V. 25, 46
Department of Education and Science 235
Douglas, J. W. B. 54
Draper, N. 222
Dunér, A. 11, 21, 55, 73, 150, 151, 172

Edstrand, G. 234
Ekholm, M. 234, 237
Enarsson, B. 203

Flanagan, J. C. 54

Gesell, A. L. 20
Ginzberg, E. 20
Glueck, S. 38
Glueck, E. T. 38
Gowan, J. C. 149
Grahm, Å. 19
Guilford, J. P. 70, 149
Hagberg, A. C. 222
Hallborg, M. 234, 237
Haller, A. O. 110
Hammond, K. R. 46
Hansen, E. J. 235
Henricson, M. 55
Herzberg, F. 66
Holland, J. L. 29
Husén, T. 16, 54, 235, 286
Härnqvist, K. 19, 71, 124, 235

Jackson, P. W. 149
Jansson, S. 54, 240
Johannesson, I. 71
Johansson, G. 55
Jordaan, F. P. 38

Kogan, N. 149, 172
Korman, A. K. 39, 212

Larsson, L. 70
Ljung, B. O. 54, 238, 240
Lofqvist, L. H. 25, 46
Läroplan för grundskolan 15, 282

Macperson, J. S. 54
Magnusson, D. 11, 21, 55, 71, 73, 150, 151, 172
Matlin, N. 38
Maxwell, J. 54
Mednick, S. A. 149
Messick, S. 149
Miller, G. W. 280

Nachmann, B. 49
Nesselroade, J. R. 53
Neymark, E. 33
Nygren, A. 234, 255

O'Hara, R. P. 38
Olofsson, B. 12, 55, 204
Osipow, S. H. 19
Overstreet, P. L. 54
Parsons, F. 20, 28
Plowden 235

Roe, A. 19, 33, 34, 49
Ross, J. M. 54
Rottenberg, S. 30

Sandgren, B. 70
Sawrey, J. M. 21
Segal, S. J. 49
Sewell, W. H. 110
Simpson, H. R. 54
Sisask, A. 253
Sjöstrand, P. 19
Smith, H. 222
Starishevsky, R. 38
Straus, M. A. 110, 280
Super, D. E. 19, 29, 33, 38, 49, 54
Swedner, H. 234
Svensson, A. 54, 127
Sysiharju, A.-L. 235

Telford, C. W. 21
Tiedeman, D. V. 38
Torrance, E. P. 149
Trow, W. D. 34, 100

Waern, Y. 71
Wallach, M. A. 149, 172
Vroom, V. H. 19, 46

Zetterblom, G. 11, 12, 21, 55
Ziller, R. C. 46

Sakregister

Acceptabla alternativ 42, 76, 85, 103
Accepterad studietid 81, 111, 114, 120, 250
Aktuella alternativ 43, 277
Alternativbegränsning 41
Analysproblem 72
Anpassning 21, 67, 217, 275
  och aktivitet 18, 20, 29
  som jämviktstillstånd 21, 24
  och konformitet 209
  och intelligens, socialgrupp och aspiration 135
  och mobilitet 224
  i system 22
  som värdering 25
Anpassningskritiska beteenden 55
Arbetsbelastning 68, 228
Aspiration 33, 65, 81, 110, 116, 159, 205
  och självvärdering 211
  och social bakgrund 119
  och social differentiering 236, 247
  och kreativitet 159

Behov 42, 46, 49
Beredskap 42
Betyg 252
Bifaktoriell design 53
Brottslighet 55, 137, 207

Centrala förmedlande processer 47
Centrala representationer 47

DBA, test 69, 252
Deciderings 65, 83, 103, 170
Deferred gratification 280
Distala objekt 47

Ekonomiska faktorer 30, 280
Elevenkät 68
  utbildning 64
  arbete 64
Erfarenheter 42, 234, 280
Extremgrupper 205, 241

Fackskolan 15
Faktiska val 65, 76
Fantasival 34, 110
Fint (skattningsskala) 65, 185
Förväntningar 48, 143, 175, 240
Föräldraenkät 69
Föräldrars uppfattning 85, 92
  om yrken 101

Generalitet 74
Geografiska faktorer 280
Gymnasieskolan 15, 79

Horisontell dimension 33, 273
Hypotesteori 41
Högstadiets linjer 76, 220

Idealjag 39, 202
Interaktion 22
Intelligens 69, 111, 129
  och linjeval 229
  och mobilitet 227
  och social differentiering 251
Intressen 70

Jaguppfattning 35

Kamrater 69, 96
Kapacitet 46, 69
Karriär 20
Kausalitet 32

Klassens sammansättning 241
Komponentanalys 67, 189, 193
Konformitet 24, 38, 72, 204, 281
och aspiration 211
Kongruens 46
Konsekvenser, test 70, 152
Konsistens i valbeteende 36
Kovariansanalys 123
Kända alternativ 42
Kreativitet 70, 149
Kunskaper 35, 42, 65, 97
och intelligens, socialgrupp och aspiration 138
Könsroller 42, 48, 175, 178

Linjeval 222, 254
Longitudinell ansats 12, 53, 218
Lämpliga alternativ 43
Lärarbedömningar 68, 137
Lön 64, 181

Matchning 28, 38, 45
Meningsfullhet 17, 111, 117
Miljö 61
Mobilitet 219
Motivation 117
Motiv för val 47, 179
Mångtydiga figurer, test 70, 152

Normer 55, 72

Occ-talk 38

Perception 41
av egen kapacitet 46
av yrken 47, 177, 190
Pilotgrupp 13, 60
Prediktion 11, 30
Preferens 33, 67
Prestation 21, 236, 251
Process 20
Proximala stimuli 47
Psych-talk 38
Psykoanalytiska valteorier 49
Påverkan 65, 91, 155, 205
och konformitet 212
och kreativitet 155
och social differentiering 262
och intelligens, socialgrupp och aspiration 143

Realitetsprövning 34
Referensgrupper 143, 235
Regressionsanalys 244
Reversibilitet 216, 222, 272
Risktagande 46
Roligt (skattningsskala) 64, 184
Roll 27, 37
Rollförväntningar 27

Semantisk differential 64, 202
Signifikans 74
Självförtroende för studier 71, 87, 138, 204
Självperception 28
Självupplevelse 36, 201
Självvärdering 36, 38, 71, 201
och konformitet 204, 210, 274
Skolan
roll i yrkesvalet 51
målsättning 282
organisation 15, 59, 77, 78, 216, 219
Skolleda 69, 137
Skolprestation 70, 111
Snedrekrytering 119, 235, 273
Sociala relationer 21, 55, 68, 205
och mobilitet 226
Social differentiering 234
Socialisationsprocessen 24
Socio-ekonomisk bakgrund 24, 61
Sociometri 69, 202
Spegeljag 36
Steady states 24
Standardprov, se prestation
Status 106, 172
Strategi 53
Studievägar på högstadiet, se linjeval
Svårighet att välja 86, 237, 259
och kreativitet 170
Symtombelastning 72

System 21

Teoretiska/praktiska ämnen 59, 285
Tillfälligheter 31
Trivsel 21, 68, 81, 111, 117, 137, 172, 205, 221
  och linjeval 218
  och konformitet 209
  och mobilitet 216

Uppoffring och belöning 26
Utbildningsnivå 63, 102, 111
  och anpassning 135
  och aspiration 116
  och trivsel 223
Utbildningsaspiration, se aspiration
Utveckling 24, 35, 48

Valbegränsningar 41, 276
Valfrihet 29, 30
Valmedvetande 35
Vertikal dimension 33
Vill bli (skattningsskala) 65, 183
Vårdyrken 106
Värderingar 30, 42, 70

Yrkesdifferential 64, 174
Yrkesgrupperingar 64, 189
Yrkesklassifikation 33
Yrkesområden 101
Yrkesplaner 65
Yrkesskola 15
Yrkesval 20, 28, 101
Yrkesvärden 66, 105
  och intelligens, socialgrupp och aspiration 143
  och kreativitet 172
  och social differentiering 237, 255

Ängslan 68, 111, 117
  och intelligens, socialgrupp och aspiration 137
  linjeval 227

Örebro 62
Örebroprojektet 11, 54

VAD SKALL DET BLIVA?

Undersökningar om

STUDIE- OCH YRKESVALSPROCESSEN

Anders Dunér

Det är svårt för ungdomarna idag att välja bland alla möjligheter till utbildning som erbjuds. Lönar det sig ett skaffa sig en lång utbildning?

Anders Dunér beskriver, hur eleverna i två hela årsklasser ser på sina val under högstadiet. Materialet är insamlat inom det stora longitudinella Örebroprojektet. Därför kan valen jämföras med information om elevernas intelligens, kreativitet, prestationer, självvärdering, trivsel i skolan, och deras sociala bakgrund.

Valfriheten är olika för olika elevkategorier. Det är särskilt viktigt att de som passar för få yrken inte får sina möjligheter ytterligare begränsade av de första och viktiga valen i grundskolan.

Fungerar skolan bra i förhållande till sina mål, t ex när det gäller att ge alla barn möjligheter att samla allsidiga erfarenheter och lära känna sig själva och utvecklas harmoniskt? Har alla barn lika möjligheter att utveckla sina speciella anlag? Vad är det som bestämmer vad de skall bliva?

Sådana frågor belyser och diskuterar Anders Dunér i den här boken.

Allmänna Förlaget